

ΓΛΟΥΤΑΡΧΟΥ ΒΙΟΙ

ΣΟΛΩΝ
ΔΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ
ΠΕΡΙΚΛΗΣ
ΦΩΚΙΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΜΙΧ. Χ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΒΑΣ. Η. ΤΣΑΚΑΤΙΚΑ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ 1978

**ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ
ΒΙΟΙ**

ΣΟΛΩΝ - ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ - ΠΕΡΙΚΛΗΣ - ΦΩΚΙΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΜΙΧ. Χ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΒΑΣ. Η. ΤΣΑΚΑΤΙΚΑ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

18341

Με απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ δι-
δακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυ-
κείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως
Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ
ΒΙΟΙ

Ἡ Εἰσαγωγή καί ἡ μετάφραση τῶν βίων τοῦ Θεμιστοκλῆ καί τοῦ Περικλῆ
ἔγιναν ἀπό τόν Μιχ. Οἰκονόμου. Οἱ βίοι τοῦ Σόλωνα καί τοῦ Φωκίωνα
ἀπό τόν Βασ. Τσακατίκα.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ ΒΙΟΙ

ΣΟΛΩΝ - ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ - ΠΕΡΙΚΛΗΣ - ΦΩΚΙΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΜΙΧ. Χ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΒΑΣ. Η. ΤΣΑΚΑΤΙΚΑ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1978

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ ΒΙΟΙ

ΣΟΛΩΝ - ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ - ΠΕΡΙΚΛΗΣ - ΦΩΚΙΩΝ

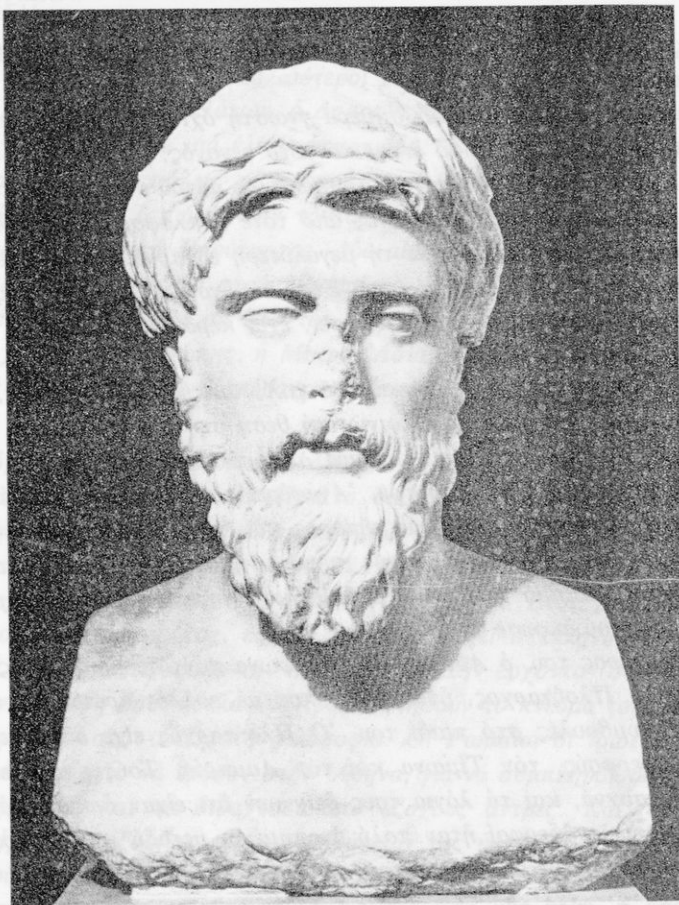
ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

MIX X. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΒΑΣ. Η. ΤΣΑΚΑΤΙΚΑ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΑΚΗΚΙΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1978

Προτομή πού πιστεύεται ὅτι εἰκονίζει τόν Πλούταρχο.
(Μουσεῖο Δελφῶν).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Χαϊρώνεια ἦταν μιά μικρή πολιτεία στά σύνορα τῆς Βοιωτίας καί τῆς Φωκίδας, κοντά στόν ποταμό Κηφισό. Ἐκεῖ, ὅπως ξέρουμε ἀπό τήν ἱστορία, τό 338 π.Χ. ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Β΄ νίκησε τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Θηβαίους καί τοὺς ἄλλους Ἑλ-

Καταγωγή τοῦ Πλουτάρχου. Τά παιδικά του χρόνια.

ληνες, πού ἀναγκάστηκαν τότε νά δεχτοῦν τήν ἡγεμονία τῶν Μακεδόνων.

Ἀλλά ἡ Χαιρώνεια εἶναι σήμερα γνωστή ὄχι μόνο γιατί ἔχει συνδέσει τό ὄνομά της μέ τό ἱστορικό αὐτό γεγονός, μά καί γιατί ὑπῆρξε ἡ πατρίδα τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ μεγάλου αὐτοῦ συγγραφέα, πού τά πολυάριθμα ἔργα του ἐπί αἰῶνες ἀπό τότε κυκλοφοροῦν σέ χιλιάδες ἐκδόσεις καί διαβάζονται μέ τή μεγαλύτερη εὐχαρίστηση σέ ὅλες τίς ἐποχές καί σέ ὅλο τόν κόσμον. Ἔτσι τό ὄνομα τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του, πού πολύ εἶχε ἀγαπήσει, ἔχει κερδίσει μαζί μέ τό δικό του τήν ἀθανασία.

Ὁ Πλούταρχος γεννήθηκε τό 46 μ.Χ. ἀπό εὐπορους γονεῖς, πού εἶχαν μεγάλη ἐκτίμηση καί κοινωνική θέση στή μικρή πολιτεία ὅπου ζοῦσαν. Ὁ ἴδιος στά ἔργα του μᾶς δίνει πληροφορίες γιά τήν οἰκογένειά του καί γιά τή ζωή του. Ἀναφέρει τό ὄνομα τοῦ προπάππου του, τοῦ Νικάρχου, πού ἦταν εὐπορος καί εἶχε ἀρκετές φιλοσοφικές καί θεολογικές γνώσεις. Ἐπίσης συχνά μνημονεύει ὁ Πλούταρχος τό ὄνομα τοῦ παπποῦ του, τοῦ Λαμπρία, καί διηγεῖται πολλά εὐχάριστα ἀνέκδοτα πού ἄκουσε ἀπ' αὐτόν.

Ὁ πατέρας του, ὁ Αὐτόβουλος, σύμφωνα πάντοτε μέ ὅσα μᾶς λέει ὁ ἴδιος ὁ Πλούταρχος, ἦταν ἄνθρωπος μέ πολλές ἀρετές καί ἔδινε σοφές συμβουλές στό παιδί του. Ὁ Πλούταρχος εἶχε δύο μικρότερους ἀδερφούς, τόν Τίμωνα καί τόν Λαμπρία. Τούς ἀναφέρει καί αὐτούς συχνά, καί τά λόγια τους δείχνουν ὅτι εἶχαν ἀρκετή μόρφωση. Οἱ τρεῖς ἀδερφοί ἦταν πολύ ἀγαπημένοι μεταξύ τους, ὅπως καί ὅλα τά μέλη στήν οἰκογένειά τους.

Μέσα σ' αὐτή τήν οἰκογενειακή ἀτμόσφαιρα ἀνατράφηκε ὁ Πλούταρχος καί ἔζησε τά παιδικά καί τά πρῶτα νεανικά του χρόνια. Ἐκεῖ, στήν ἰδιαίτερη πατρίδα του, ἔλαβε τήν πρώτη του μόρφωση καί νωρίς ἔδειξε τήν ἀσυγκράτητη φιλομάθειά του. Ἡ μικρή ὅμως Χαιρώνεια δέν εἶχε ἀρκετές πηγές γιά τό πνεῦμα του, πού διψοῦσε γιά μάθηση. Ἐπρεπε νά εὐρύνει τή μόρφωσή του σέ μεγαλύτερα πνευματικά κέντρα.

Κατά τούς χρόνους τοῦ Πλουτάρχου ἡ μορφή τοῦ κόσμου ἦταν πολύ διαφορετική ἀπό ἐκείνη πού εἶχε, ὅταν ἔζησαν οἱ πολύ ἀρχαιότεροι ἀπό αὐτόν Ἕλληνες συγγραφεῖς τῆς κλασικῆς ἐποχῆς τοῦ 5.

καί τοῦ 4. π.Χ. αἰώνα. Οἱ παλαιότεροι ἐκεῖνοι συγγραφεῖς (ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Πλάτων, ὁ Δημοσθένης, ὁ Λυσίας κ.ἄ.) εἶχαν τήν εὐτυχία νά ζοῦν σέ μιᾶ ἐλεύθερη πατρίδα. Ἔβλεπαν νά συναγωνίζονται οἱ ἑλληνικές πόλεις σέ προκοπή καί σέ δύναμη καί μέσα σ' αὐτές αἰσθάνονταν ὅτι ἀνάπνεαν τόν ἀέρα τῆς ἐλευθερίας. Αὐτή τήν εὐτυχία δέν τήν εἶχε ὁ Πλούταρχος. Δύο αἰῶνες πρὶν αὐτός γεννηθεῖ, ἡ Ἑλλάδα εἶχε ὑποταχθεῖ στοὺς Ρωμαίους (146 π.Χ.). Ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία εἶχε ἀπλωθεῖ σέ ὅλο τόν τότε γνωστό κόσμον. Οἱ μεσογειακές χῶρες τῆς Εὐρώπης, ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία καί ἡ Βόρεια Ἀφρική ἀποτελοῦσαν ἓνα ἀπέραντο κράτος μέ πρωτεύουσα τὴ Ρώμη.

Καί ὅμως τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα δέν ἔπαυε νά ζεῖ. Στὴν Ἑλλάδα, ὅπως καί στὴ Συρία καί στὴν Αἴγυπτο, διατηρήθηκε ἡ παράδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξακολουθοῦσε νά μένει ζωντανή στό στόμα τοῦ λαοῦ μέ τὴ μορφή πού τὴ βλέπουμε γραμμένη στὰ ἱερά κείμενα τῆς «Καινῆς Διαθήκης». Ἔτσι, μέσα στό ἀπέραντο ρωμαϊκὸ κράτος, ἐξακολουθοῦσε νά ζεῖ ὁ ἑλληνικὸς κόσμος μέ κέντρο ἀκτινοβόλο τὴν Ἀθήνα. Σ' αὐτὴν ἔρχονταν ἀπὸ ὅλα τὰ ἑλληνικά μέρη ὅσοι ἤθελαν νά τροφοδοτήσουν τὸ πνεῦμα τους καί νά μορφωθοῦν στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Οἱ Ρωμαῖοι οἱ ἴδιοι θεωροῦσαν ἀπαραίτητο νά ἔρθουν στὴν Ἀθήνα, γιὰ νά συμπληρώσουν τὴ μόρφωσή τους καί νά διδαχτοῦν ἀπὸ ἐξοχούς ἄντρες. Καί, ἂν ἡ Ρώμη εἶχε γίνει ἐξαιτίας τῶν κατακτήσεών της ἡ πολιτικὴ πρωτεύουσα τοῦ κόσμου, στὴν Ἀθήνα εἶχε ἀπομείνει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ πῖο ἔνδοξος καί πῖο ἐπίζηλος τίτλος τῆς πρωτεύουσας τοῦ πνευματικοῦ κόσμου.

Ὁ Πλούταρχος, λοιπόν, ὅταν στὰ πρῶτα χρόνια τῆς νεανικῆς του ἡλικίας αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νά λάβει ἀνώτερη μόρφωση, ἦρθε στὴν Ἀθήνα καί παρακολούθησε πολλοὺς δασκάλους καί πολλὰ ἐπιστῆμες. Τοῦ ἄρσαν τὰ μαθηματικά, οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, ἡ ἰατρικὴ, καί βλέπουμε στὰ ἔργα του ὅτι εἶχε ἀρκετὲς γνώσεις ἀπὸ τίς ἐπιστῆμες αὐτές. Ἐκεῖνο ὅμως πού ἰδιαίτερα τὸν τράβηξε, ἦταν ἡ φιλοσοφία.

Καί εὐτύχησε νά ἔχει δάσκαλό του τὸν Ἀμμώνιο τὸν Ἀλεξάνδρεα, πού τὸν ἐμύησε σέ ὅλα τὰ φιλοσοφικά συστήματα, προπάν-

Ἡ μόρφωσή
του.

των όμως στις πλατωνικές θεωρίες. Γιά τό δάσκαλό του μιλεί συχνά στά ἔργα του μέ πολλή ἀγάπη καί ἐκτίμηση. Ἀλλά καί ὁ Ἀμμώνιος καί πολλοί ἄλλοι πνευματικοί ἄνθρωποι ἐπίσης ἐκτίμησαν τήν ἀξία καί τό χαρακτήρα τοῦ Πλουτάρχου, πού ἀνακηρύχτηκε ἐπίτιμος Ἀθηναῖος πολίτης.

Ἡ δίψα του ὅμως γιά μόρφωση ἦταν πάντα ζωηρή καί ἀνικανοποίητη. Γι' αὐτό δέν περιορίστηκε στά ὅσα ἔμαθε στήν Ἀθήνα. Πήγε στήν Ἀλεξάνδρεια ὅπου ὑπῆρχαν λαμπρά ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια καί πλουσιότατη βιβλιοθήκη. Ἐκεῖ συμπλήρωσε τίς φιλοσοφικές σπουδές του καί παρακολούθησε καί μαθήματα φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ δράση του.

Ἀλλά καί τή μητρόπολη τοῦ τότε κόσμου, τή Ρώμη, ἐπισκέφτηκε ὁ Πλούταρχος. Εἶχε συμπληρώσει πιά τόν κύκλο τῶν σπουδῶν του καί εἶχε γίνει ὁ ἴδιος δάσκαλος τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φήμη του εἶχε διαδοθεῖ καί πολλές προσωπικότητες παρακολουθοῦσαν τά μαθήματά του καί ἔδειχναν τήν ἐκτίμησή τους στό σοφό Ἕλληνα. Συνδέθηκε στενά μέ σπουδαίους Ρωμαίους, ἀκόμα καί μέ τόν αὐτοκράτορα Τραϊανό, καί ἀπόκτησε τά δικαιώματα τοῦ Ρωμαίου πολίτη.

Καμιά ὅμως ἀπό τίς μεγάλες πόλεις πού ἐπισκέφτηκε, οὔτε ἡ Ἀθήνα οὔτε ἡ Ἀλεξάνδρεια οὔτε ἡ Ρώμη, δέν πῆρε στήν καρδιά του τή θέση πού εἶχε ἡ μικρή ἰδιαίτερη πατρίδα του. Αὐτήν νοσταλγοῦσε σέ ὅλα του τά ταξίδια καί ἀπό καιρό σέ καιρό ἐκεῖ πῆγαινε, γιά νά βρεθεῖ στά γνώριμά του μέρη καί στόν κύκλο τῶν συμπολιτῶν του πού τόν ἀγαποῦσαν καί τοὺς ἀγαποῦσε. Καί ἐκεῖ, στή Χαιρώνεια, ἐγκαταστάθηκε ὀριστικά πιά, γιά νά ἀρχίσει νά γράφει τά ἔργα πού εἶχε ἤδη σχεδιάσει. Ἐκεῖ νομφεύτηκε τήν ἐνάρετη συμπολιτίσά του Τιμοξένα καί ἀπόκτησε τέσσερις γιούς καί μιὰ θυγατέρα πού πέθανε πολύ μικρή. Ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν του ὑπῆρξε γιά τόν Πλούταρχο μιὰ ἀπό τίς μεγαλύτερες φροντίδες του καί ἀφιερώθηκε σ'αὐτή μαζί μέ τήν ἀφοσιωμένη σύζυγό του. Φιλοτάξιδος, ὅπως ἦταν, δέ σταμάτησε νά ταξιδεύει κατὰ καιρούς σέ διάφορες ἑλληνικές πόλεις, στήν Ἀθήνα, στοὺς Δελφούς, στήν Αἰδηψό, στήν Ἴσθμία, στήν Ὀλυμπία, καί γνωρίστηκε μέ σπουδαίους Ἕλληνες πού θαύμαζαν τήν ἀρετή καί τή σοφία του. Στόν τόπο ὅμως τῆς μόνιμης διαμονῆς του, στήν ἀγαπημένη του Χαιρώνεια, ἐνιωθε ὅλη τήν ἀνεση καί ἀνακτοῦσε τίς δυνάμεις του, γιά νά συνεχίσει τή συγγραφή τῶν

ἔργων του. Οἱ συμπολίτες του τόν τίμησαν μέ πολλά ἀξιώματα, πού αὐτός τά ἀναλάβαινε μέ προθυμία, ὄχι γιά νά ἱκανοποιήσει τή φιλοδοξία του, παρά γιά νά ἐξυπηρετήσει ὅσο μπορούσε τήν ἰδιαίτερη πατρίδα του.

Ὁ βίος του ὑπῆρξε πάντοτε σύμφωνος μέ τίς ἠθικές θεωρίες του, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ πιό βασική ἦταν ἡ πίστη του στή θεία πρόνοια καί στήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

Σέ μεγάλη πιά ἡλικία ἀποσύρθηκε ἀπό τό δημόσιο βίο καί ἔγινε ἱερέας τοῦ Ἀπόλλωνα ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του, περίπου τό 126 μ.Χ.

Τά συγγράματα τοῦ Πλούταρχου εἶναι ἱστορικά καί φιλοσοφικά.

Τά ἔργα τοῦ
Πλούταρχου.

Τά ἱστορικά του ἔργα εἶναι γνωστά μέ τόν τίτλο «Παράλληλοι βίοι». Οἱ Βίοι αὐτοί εἶναι βιογραφίες σπουδαίων Ἑλλήνων καί Ρωμαίων καί ἀποτελοῦν 23 ζεύγη. Τό κάθε ζεύγος παρουσιάζει ἕναν Ἕλληνα καί ἕναν ἀντίστοιχο Ρωμαῖο, πού συγκρίνονται μεταξύ τους. Ἔτσι βιογραφοῦνται σοφοί νομοθέτες, ἔνδοξοι στρατηγοί, ἔξοχοι πολιτικοί καί ρήτορες, πού εἶναι σχεδόν ὅλοι πρότυπα καί παραδείγματα πρὸς μίμηση. Ἄν κοντά σ' αὐτούς τοὺς ἐνάρετους ἀνθρώπους παράθεσε καί μερικούς πού ὁ χαρακτήρας τους εἶναι ἀντίθετος, αὐτό τό ἔκαμε, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, γιά νά διεγείρει, μέ αὐτή τήν ἀντίθεση, μεγαλύτερη ἀποστροφή πρὸς τό κακό καί μεγαλύτερη ἐκτίμηση γιά τήν ἀρετή.

Ἡ ἱστορία λοιπόν, ὅπως τή γράφει ὁ Πλούταρχος στοὺς «Βίους» του, δέν εἶναι ἡ ἐπιστημονική καί μεθοδική ἔκθεση γεγονότων καί καταστάσεων, ὅπως μᾶς τήν παρουσίασε ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ξενοφὼν καί ἄλλοι ἱστορικοί. Εἶναι ἕνα μάθημα ἔμπρακτης ἠθικῆς μέ πλούσια παραδείγματα, γιά νά τά μιμηθοῦμε ἢ γιά νά τά ἀποφύγουμε. Ἄλλά τό μάθημα αὐτό πού δίνουν οἱ βιογραφίες τοῦ Πλούταρχου στοὺς ἀναγνώστες του γίνεται μέ τόν πιό εὐχάριστο τρόπο, γιατί εἶναι διανθισμένες ἀπό ἀνέκδοτα, διηγήσεις, λόγια καί πράξεις τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς αὐτῶν πού βιογραφοῦνται, ὥστε νά τοὺς γνωρίζουμε ὄχι μόνο ὡς ἱστορικά πρόσωπα, ἀλλά καί ὡς ἀνθρώπους μέσα στήν κοινωνία πού ἔζησαν.

Γιά νά γράφει τίς βιογραφίες αὐτές ὁ Πλούταρχος, χρησιμοποίησε ἀφθονες πηγές. Εἶχε μελετήσει ὅλους τοὺς συγγραφεῖς πού ἔγραψαν

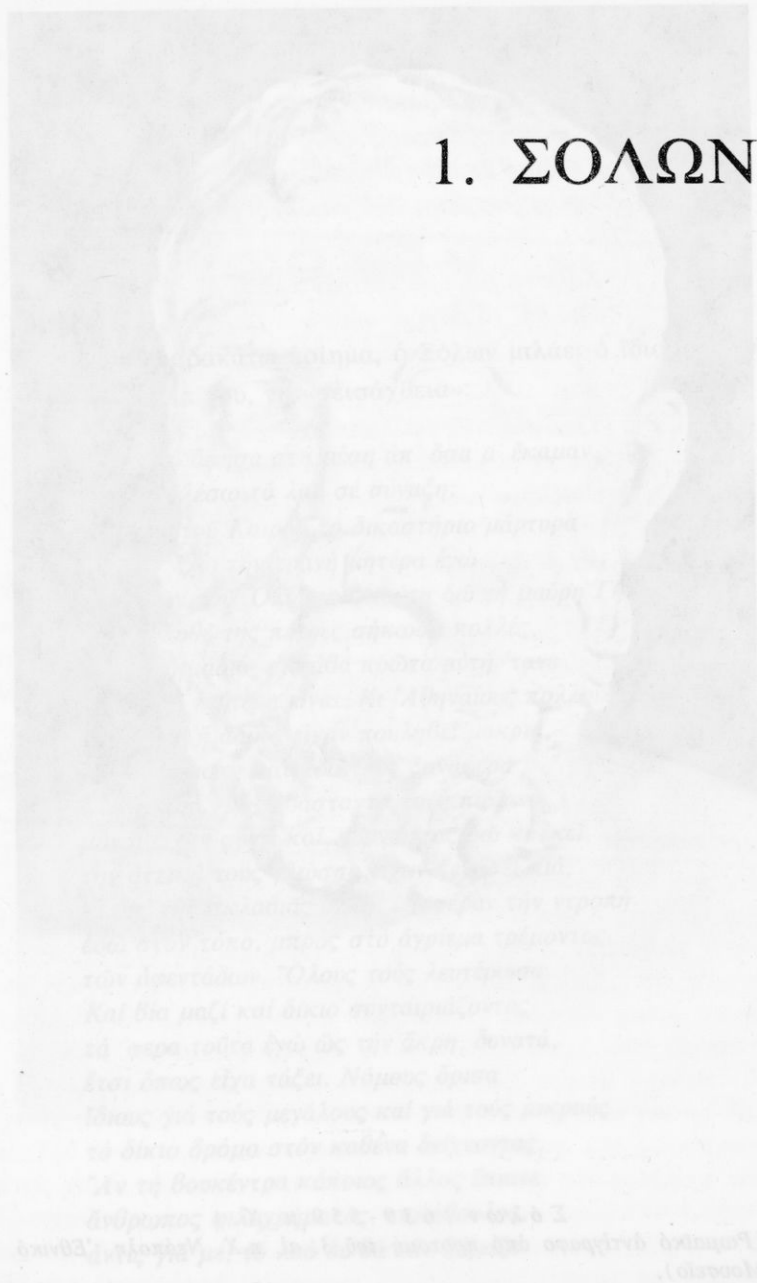
πρὶν ἀπὸ αὐτὸν καὶ μᾶς παραθέτει ὀνόματα, συγγράμματα καὶ πληροφορίες πού δέ θά γνωρίζαμε σήμερα, ἂν ἔλειπαν τὰ ἔργα τοῦ Πλουτάρχου.

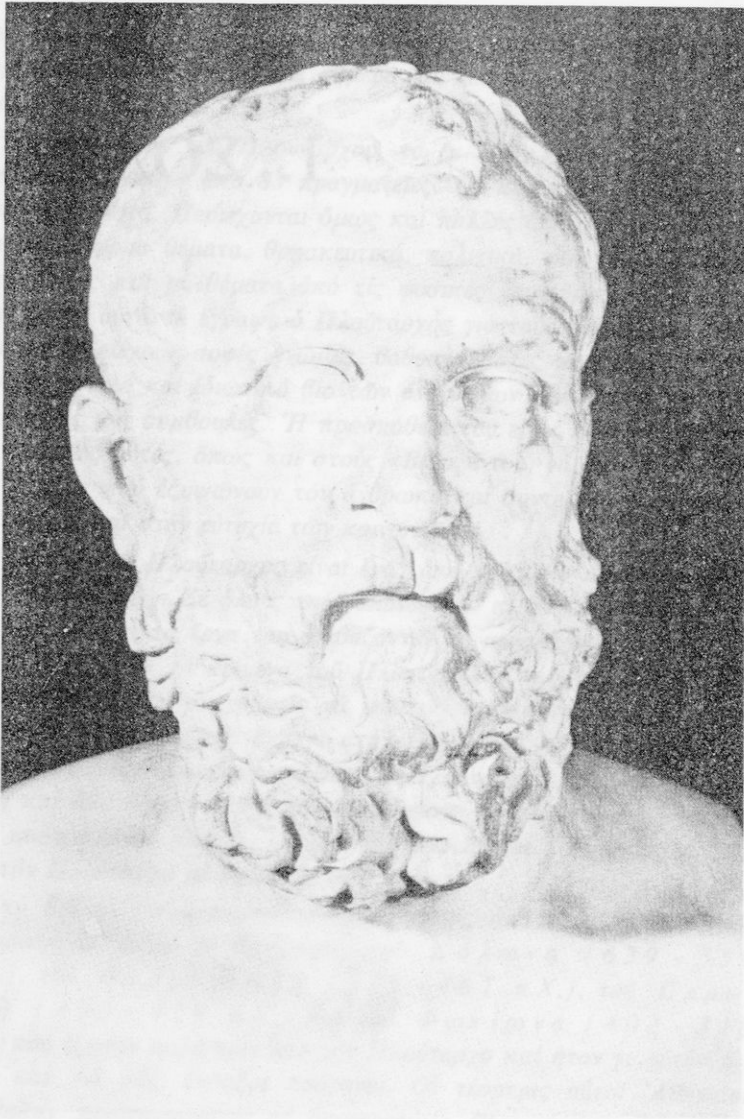
Τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Πλουτάρχου, τὰ « Ἡθικά », ὅπως λέγονται, εἶναι συλλογή ἀπὸ 83 πραγματεῖες. Οἱ περισσότερες ἐξετάζουν ἠθικά ζητήματα. Περιέχονται ὁμως καὶ πολλές ἄλλες πού ἀσχολοῦνται μὲ διάφορα θέματα, θρησκευτικά, πολιτικά, φιλολογικά, κοινωνικά, ὅπως καὶ μὲ θέματα ἀπὸ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ τὴν ὑγιεινή. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔγραψε ὁ Πλούταρχος γιὰ τοὺς νέους τῆς ἐποχῆς του καὶ περιέχουν σοφές γνώμες, βαθυστόχαστες παρατηρήσεις ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ καὶ ἰδιωτικὸ βίω τῶν ἀνθρώπων καὶ δίνουν ὠφέλιμες ὑποδείξεις καὶ συμβουλές. Ἡ προσπάθειά του εἶναι πάντοτε καὶ στίς πραγματεῖες αὐτές, ὅπως καὶ στοὺς « Βίους » του, νά διδάξει τίς ἀρετές ἐκεῖνες πού ἐξυψώνουν τὸν ἄνθρωπο καὶ συντελοῦν στήν ἀτομικὴ εὐτυχία καὶ στήν εὐτυχία τῶν κοινωνιῶν.

Γιὰ τοῦτο ὁ Πλούταρχος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀγαπητοὺς Ἑλληνες συγγραφεῖς. Σέ ὅλους τοὺς αἰῶνες πού πέρασαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του ὡς σήμερα τὰ ἔργα του διαβάζονται μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση. Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν τὰ κείμενα τοῦ Πλουτάρχου στὰ σχολεῖα τους καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τὰ μελετοῦσαν καὶ τὰ ἀγαποῦσαν πολύ. Στους χρόνους πού ἄρχισε στήν Εὐρώπῃ ἡ Ἀναγέννηση καὶ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὁ Πλούταρχος πῆρε τὴν πρώτη θέση καὶ ἀπὸ τότε τὰ ἔργα του μεταφράστηκαν σέ ὅλες τίς γλώσσες τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Σοφοὶ συγγραφεῖς καὶ λογοτέχνες μιλοῦν γιὰ τὸν Πλούταρχο μὲ θαυμασμό καὶ ἀγάπη.

Στό βιβλίον τοῦτο παραθέτονται τέσσερις ἀπὸ τοὺς « Βίους » τοῦ Πλουτάρχου. Εἶναι οἱ βιογραφίες τοῦ Σόλωνα (639 - 559 π.Χ.), τοῦ Θεμιστοκλῆ (525 - 461 π.Χ.), τοῦ Περικλῆ (490 - 429 π.Χ.) καὶ τοῦ Φωκίωνα (402 - 318 π.Χ.) πού ἔζησαν πολύ πρὶν ἀπὸ τὸν Πλούταρχο καὶ ἦταν γι' αὐτὸν, ὅπως καὶ γιὰ μᾶς, ἔνδοξοι πρόγονοι. Οἱ τέσσερις αὐτοὶ Ἀθηναῖοι στάθηκαν πρωταγωνιστές σέ διαφορετικὲς ὥρες τῆς ἱστορίας τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα, τὴν ὀρμητικὴν ἄνοδο καὶ τὴν ἀκμὴ τῆς ὡς τὰ ὀδυνηρὰ χρόνια τῆς ἀδυναμίας τῆς, κι ἔτσι ἡ ζωὴ καὶ ἡ προσωπικότητά τους εἶναι ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς ἱστορικῆς πορείας τῶν Ἀθηνῶν.

1. ΣΟΛΩΝ

Σόλων (639-559 π.Χ.)
(Ρωμαϊκό αντίγραφο από προτομή του 3. αϊ. π.Χ. Νεάπολη, Έθνικό Μουσείο).

Στό παρακάτω ποίημα, ό Σόλων μιλάει ό ίδιος γιά τή νομοθεσία του, τή «σεισάχθεια»:

Σάν ποιό ἄφησα στή μέση ἀπ' ὄσα μ' ἔκαμαν
νά συγκαλέσω τό λαό σέ σύναξη:
Μπρός στοῦ Καιροῦ τό δικαστήριο μάρτυρα
ἄριστον ἔχω τήν τρανή μητέρα ἐγώ
τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, τούτη δῶ τή μαύρη Γῆ,
πού πάνωθῆ της πέτρες σήκωσα πολλές,
χρεῶν σημάδια· σκλάβα πρώτα αὐτή 'τανε
καί τώρα λεύτερη εἶναι. Κι Ἀθηναίους πολλούς,
πού δίκια ἢ ἄδικα εἶχαν πουληθεῖ μακριά,
στή θεόχτιστη πατρίδα τούς ξανάφερα·
ἄλλοι, πού χρέη ἀβάσταχτα τούς πιέζανε,
μόνοι εἶχαν φύγει καί, γυρνώντας δῶ κι ἐκεῖ,
τήν ἀττική τους γλώσσα εἶχαν ξεχάσει πιά,
κι ἀπ' τῆς σκλαβιάς ἄλλοι ὑποφέρον τήν ντροπή
ἐδῶ στόν τόπο, μπρός στό ἀγρίεμα τρέμοντας
τῶν ἀφεντάδων. Ὅλους τούς λευτέρωσα.
Καί βία μαζί καί δίκιο συνταιριάζοντας
τά 'φερα τοῦτα ἐγώ ὡς τήν ἄκρη, δυνατά,
ἔτσι ὅπως εἶχα τάξει. Νόμους ὄρισα
ἴδιους γιά τούς μεγάλους καί γιά τούς μικρούς
τό δίκιο δρόμο στόν καθένα δείχνοντας.
Ἄν τή βουκέντρα κάποιος ἄλλος ἐπιανε,
ἄνθρωπος φιλοχρήματος, κακόβουλος,
ἀντίς γιά μέ, τό λαό δέ θά τόν δάμαζε·

γιατί ἄν παραδεχόμεουν ὅσα θ' ἄρесе
 σ' αὐτούς ἐδῶ νά πάθουνε οἱ ἀντίπαλοι
 κι ὅσα γιά τούτους βάζαν οἱ ἄλλοι μέ τό νοῦ.
 ἡ πόλη ἀπ' ἄντρες πλήθος θά 'μενε ὀρφανή.
 Γι' αὐτό ἄμυνα κρατοῦσα ἀπ' ὄλες τίς μεριές,
 λύκος ζωσμένος ἀπό σκυλολόι πυκνό.

.....

Καί στό λαό ἐγώ λέω, ἄν πρέπει νά τά πῶ
 ἔξω ἀπ' τά δόντια: αὐτά πού τώρα ἀπόχτησαν
 οὔτε στ' ὄνειρό τους δέ θά τά 'βλεπαν.

.....

"Ὅσο γιά τούς μεγάλους καί τούς δυνατούς,
 πρέπει νά μέ δοξάζουν καί νά μ' ἀγαποῦν
 τ' ἀξίωμα τοῦτο ἄν κάποιος ἄλλος τό 'παιρνε,
 νά συγκρατήσει δέ θά μπόρειε τό λαό
 καί δέ θά σταματοῦσε, ὡσπου, ταραζόντας
 τό γάλα, θά 'βγαζε ὄλο τό καϊμάκι του
 ἐγώ ὁμως μέσ στή μέση στάθηκα τῶν δυό
 μερίδων, σύνορό τους.

(Μετ. Θρ. Σταύρου)

ΣΟΛΩΝ

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ.
Ο ΣΟΛΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΣΟΦΟΙ

(Περίληψη κεφαλαίων 1 - 7)

Ὁ Σόλων ἦταν γιὸς τοῦ Ἐξηκεστίδη, πού ἡ γενιά του ἦταν ἀρχοντική καί ἔφτανε ὡς τόν Κόδρο, μά πού ἡ περιουσία του ἦταν μέτρια καί ὁ ἴδιος δέν ἀνήκε στους ἰσχυρούς. Γιά τή μητέρα τοῦ Σόλωνα ἀναφέρουν πώς ἦταν ἐξαδέρφη τῆς μητέρας τοῦ Πεισιστράτου. Καί μέ τόν ἴδιο τόν Πεισίστρατο λέει μιὰ παράδοση πώς ὁ Σόλων ἦταν στενός φίλος, γι' αὐτό καί ὅταν πῆραν διαφορετικό δρόμο στήν πολιτική δέ μίσησε σφοδρά ὁ ἓνας τόν ἄλλον. Ἐπειδή ὁ πατέρας του ἦταν γενναϊόδωρος καί εἶχε ξοδέψει τήν περιουσία του, ὁ Σόλων στράφηκε στό ἐμπόριο, γιατί, καθώς ἦταν ἀπό οἰκογένεια συνηθισμένη νά δίνει, δέν ἤθελε νά ἀρχίσει νά παίρνει ἀπό τούς ἄλλους. Ἔτσι ἄρχισε νά ταξιδεύει, ὄχι ὅμως μόνο γιά νά κερδίσει χρήματα, ἀλλά καί γιά νά μάθει τόν κόσμο καί νά ἀποκτήσει πείρα. Στήν πραγματικότητα, ἄλλωστε, ὁ Σόλων δέ θαύμαζε τόν πλοῦτο οὔτε ἤθελε τό περιττό, πίστευε ὅμως ὅτι τό ἀναγκαῖο πρέπει κανεῖς νά τό ἐπιδιώκει. Μέ τό ἐμπόριο μάλιστα στήν ἐποχή αὐτή ἀποκτοῦσε κανεῖς φήμη καί δημιουργοῦσε σπουδαῖες φιλικές σχέσεις. Ἡ ἀσχολία τοῦ Σόλωνα μέ τό ἐμπόριο ἴσως νά ἐπηρέασε καί τή ζωή του. Τοῦ ἄρεσε νά ξοδεύει χρήματα καί ἀγαποῦσε τήν καλοπέραση καί τίς χαρές τῆς ζωῆς, γιά τίς ὁποῖες μιλάει καί στά ποιήματά του. Σέ ποιήμά του ὡστόσο πάλι τοποθετεῖ τόν ἑαυτό του μέ τούς φτωχοῦς καί ὄχι μέ τούς πλουσίους. Μέ τήν ποίηση ἀσχολήθηκε στήν ἀρχή γιά διασκέδαση. Ἀργότερα ἔβαλε στους στίχους του φιλοσο-

φικές ιδέες και πολιτικά ζητήματα όχι για να μείνουν στη μνήμη των ανθρώπων, αλλά για να εκθέσει το έργο του και κάποτε για να συμβουλέψει ή να επιπλήξει τους Αθηναίους. Λένε πως και τους νόμους του προσπάθησε να διατυπώσει σε στίχους. Από τη φιλοσοφία του άρσαν τα ηθικά και τα πολιτικά θέματα, ενώ οι γνώσεις του για τη φύση ήταν απλοϊκές.

Την εποχή εκείνη, ο κόσμος είχε σε μεγάλη υπόληψη τους σοφούς, πίο πολύ για την πολιτική τους πείρα. Κυκλοφορούσαν όμως και διάφορες ιστορίες, όπως εκείνη με το χρυσό τρίποδα, πού γίνονταν αιτία να μεγαλώσει ή φήμη τους. Κάτι ψαράδες από την Κώ βρήκαν στά δίχτυα τους ένα χρυσό τρίποδα, πού από διάφορα περιστατικά έγινε αφορμή μεγάλης διαμάχης ανάμεσα στην Κώ και στη Μίλητο. Η Πυθία, πού της ζήτησαν να μεσολαθήσει, είπε να χαρίσουν τόν τρίποδα στόν πίο σοφό. Ο τρίποδας έπειτα από αυτό έκαμε τό γύρο όλων των σοφών, γιατί καθένας τους θεωρούσε άλλον σοφότερο από τόν έναντό του και του τόν έστελνε. Τέλος από τη Μίλητο, όπου είχε καταλήξει, μεταφέρθηκε στη Θήβα και αφιερώθηκε στό ναό του Απόλλωνα.

Από τους σοφούς αυτούς ο Σόλων ήταν πίο πολύ φίλος με τόν Ανάχαρση και με τόν Θαλή, τόν οποίο μάλιστα επισκέφτηκε και στη Μίλητο. Κάποτε πού ο Ανάχαρσης βρέθηκε στην Αθήνα και έμαθε ότι ο Σόλων καταγινόταν να συντάξει τους νόμους του, τόν περιέλασε και του είπε ότι οι νόμοι του δέ θά σταματήσουν τίς αδικίες, γιατί μοιάζουν με τους ίστούς της άραχνης: Θά συγκρατήσουν τους μικρούς και τους άνίσχυρους, ενώ οι ισχυροί θά τους σπάσουν. Ο Σόλων όμως απάντησε ότι οι άνθρωποι σέβονται τίς συμφωνίες τους, όταν κανείς δέν έχει συμφέρον να τίς παραβιάσει. Και αυτός θά έκανε νόμους, πού οι πολίτες θά καταλάβαιναν πως είναι καλύτερο για όλους να τους τηρούν.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ

(Κεφ. 8-10)

ΚΕΦ. 8

Ο Σόλων πα-
ρακινεί τους
Αθηναίους να

Κάποτε οι Αθηναίοι αποκαμωμένοι από έναν μακροχρόνιο και δύσκολο πόλεμο με τους Μεγαρείς για την κατοχή της Σαλαμίνας ψήφισαν νόμο πού απαγόρευε κάθε πρόταση, έγγραφη

ἢ προφορική, πού θά ζητοῦσε νά ξαναρχίσει ἡ πόλη τή διαμάχη γιά τή Σαλαμίνα. Ἀλλιῶς ποινή ἦταν ὁ θάνατος. Ὁ Σόλων δέν μπορούσε νά ὑποφέρει τήν ντροπή αὐτή, καί καθώς ἐβλεπε ὅτι πολλοί νέοι εἶχαν ζωηρή ἐπιθυμία νά ξαναρχίσει ὁ πόλεμος, οἱ ἴδιοι ὅμως δέν τολμοῦσαν νά δώσουν τήν ἀφορμή, ἐπειδή τό ἀπαγόρευε ὁ νόμος, προσποιήθηκε στήν ἀρχή πώς τρελάθηκε καί διαδόθηκε μάλιστα μέσα ἀπό τό σπίτι του ἡ φήμη στήν πόλη πώς τοῦ εἶχε σαλέψει τό μυαλό. Ἐπειτα ἔγραψε κρυφά μίαν ἐλεγεία, τή μελέτησε ὥστε νά τή λέει ἀπέξω καί ὄρμησε ξαφνικά στήν ἀγορά μ' ἓνα σκοῦφο στό κεφάλι. Ὅταν μαζεύτηκε πολὺς κόσμος, ὁ Σόλων ἀνέβηκε στό βῆμα τοῦ κήρυκα καί τραγοῦδησε ὀλόκληρη τήν ἐλεγεία πού ἄρχιζε ἔτσι:

*πολεμήσουν γιά
τὴ Σαλαμίνα
(612 π.Χ.)*

Κήρυκας ἔρχομαι ἀπὸ τὴν ποθητὴ Σαλαμίνα
κι ἀντὶ γιὰ λόγο τραγοῦδι θά πῶ.

Τό ποίημα αὐτό ἔχει τὸν τίτλο «Σαλαμίνα», ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑκατὸ στίχους καί εἶναι μέ πολλή τέχνη καμωμένο. Μόλις ὁ Σόλων τό τραγοῦδησε, οἱ φίλοι του ἄρχισαν νά ἐπιδοκιμάζουν, καί προπάντων ὁ Πεισίστρατος ἔδινε θάρρος στοὺς πολίτες καί τοὺς παρakinούσε νά ἀκούσουν αὐτὸν πού τοὺς μιλοῦσε. Ἐτσι οἱ Ἀθηναῖοι κατάργησαν τὸ νόμο καί ξανάρχισαν τὸν πόλεμο δίνοντας τὴν ἀρχηγία στό Σόλωνα.

Ἡ λαϊκὴ παράδοση λέει ὅτι ὁ Σόλων ἔφτασε μέ τὸν Πεισί- στρατο ἀπὸ τὴ θάλασσα στό ἀκρωτήριο Κωλιάδα, ὅπου βρῆκε ὅ- λες τίς γυναῖκες τῆς πόλης νά κάνουν τὴν πατροπαράδοτη θυσία στὴ Δήμητρα. Ἀπὸ κεῖ ἔστειλε ἓνα ἄνθρωπο ἐμπιστό του στὴ Σαλαμίνα, ὁ ὁποῖος προσποιήθηκε πώς εἶναι λιποτάκτης καί παρakinούσε τοὺς Μεγαρεῖς, ἂν θέλουν νά πιάσουν τίς γυναῖκες τῶν καλύτερων οἰκογενειῶν τῆς Ἀθήνας, νά τρέξουν μέ τό πλοῖο μαζί του στήν Κωλιάδα ὅσο γίνεται γρηγορότερα. Οἱ Με- γαρεῖς τὸν πίστεψαν καί ἔστειλαν ἓνα ἔνοπλο τμήμα. Ὅταν ὁ Σόλων εἶδε πλοῖο νά κινεῖται ἀπὸ τό νησί, πρόσταξε τίς γυναῖ- κες νά φύγουν μακριά καί τοὺς πῖο νέους ἄντρες, ὅσους δέν εἶ- χαν βγάλει ἀκόμα γένια, τοὺς ἔβαλε νά μεταμφιεστοῦν μέ τά ροῦ- χα, τίς κορδέλλες, καί τά σανδάλια τῶν γυναικῶν, νά πάρουν καί νά ἔχουν ἐπάνω τους κρυμμένα ἐγχειρίδια καί νά παίζουν

- καί νά χορεύουν κοντά στή θάλασσα, ὥσπου νά βγοῦν ἔξω οἱ ἐχθροί καί νά βρεθεῖ τό πλοῖο στά χέρια τῶν Ἀθηναίων. Ἐνῶ γίνονταν αὐτά, ὅπως τά ὄρισε ὁ Σόλων, οἱ Μεγαρεῖς ξεγελασμένοι ἀπό ὅσα ἐβλεπαν, πλησίασαν κοντά, ἄρχισαν νά πηδοῦν ἔξω σάν νά ἔκαναν ἐπίθεση σέ γυναῖκες, καί συναγωνίζονταν ὁ ἕνας τόν ἄλλον. Ἔτσι κανεῖς τούς δέν μπόρεσε νά ξεφύγει, ἀλλά σκοτώθηκαν ὄλοι καί οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν ἀμέσως μέ τά πλοῖα καί κυρίευσαν τό νησί.

ΚΕΦ. 9

*Ἄλλες ἐκδοχές
γιά τήν κατάληψη
τῆς Σαλαμίνας.*

- 1 Ἄλλοι πάλι λένε ὅτι ἡ κατάληψη τοῦ νησιοῦ δέν ἐγινε μέ τόν τρόπο αὐτό, ἀλλά ὅτι πρῶτα ὁ θεός τῶν Δελφῶν ἔδωσε στό Σόλωνα τόν ἀκόλουθο χρησμό:

Νά ἐξευμενίσεις μέ θυσίαις τούς γενάρχες

ἦρωες τῆς χώρας

πού μέσ στήν ἀγκαλιά τῆς κρύβει ἡ Ἀσωπιάδα γῆ

καί νεκροί θωροῦν τή δύση τοῦ ἤλιου.

- Καί ὁ Σόλων, λένε, νύχτα πέρασε στό νησί καί θυσίασε σφάγια στούς ἦρωες *Περίφημο καί Κυχρέα*. Ἐπειτα πῆρε μαζί του πεντακόσιους Ἀθηναίους ἐθελοντές, ἀφοῦ προηγουμένως ἡ πόλη ἀποφάσισε ὅτι, ἄν καταλάβουν αὐτοί τό νησί, θά γίνουν κυβερνήτες του. Ἀνοίχτηκε στή θάλασσα μέ πολλά ψαροκάικα πού τά συνόδευε μία *τριακόντορος* καί ἄραξε κρυφά στή Σαλαμίνα κοντά σέ μιά θραχώδη προεξοχή πού βλέπει πρὸς τή *Νίσαια*.
- 2 Ὄταν οἱ Μεγαρεῖς, πού βρίσκονταν στή Σαλαμίνα, ἄκουσαν κάποια διάδοση ὄχι σίγουρη, ἔτρεξαν οἱ ἴδιοι θορυβημένοι νά πάρουν τά ὄπλα καί ἔστειλαν καί ἕνα πολεμικό πλοῖο νά κατασκοπεύσει τόν ἐχθρό. Μόλις αὐτό πλησίασε, ὁ Σόλων τό κυρίευσε καί αἰχμαλώτισε τούς Μεγαρεῖς. Ἔβαλε κατόπιν μέσα
- 3 τούς πιό δυνατούς Ἀθηναίους καί ἔδωσε διαταγή νά πλεύσουν ἐναντίον τῆς πόλεως ὅσο μποροῦν πιό προφυλαγμένοι, ἐνῶ ὁ ἴδιος πῆρε τούς ἄλλους Ἀθηναίους καί συγκρούστηκε στή στεριά μέ τούς Μεγαρεῖς. Ὅσο κρατοῦσε ἀκόμα ἡ μάχη, ἐκεῖνοι
- 4 πού εἶχαν σταλεῖ μέ τό πλοῖο πρόφτασαν καί κυρίευσαν τήν πόλη. Τό πράγμα αὐτό φαίνεται ὅτι μαρτυροῦν καί οἱ τελετές πού ἔκαναν οἱ Ἀθηναῖοι σέ ἀνάμνηση τῆς μάχης ἐκείνης. Ἐνα

δηλαδή ἀθηναϊκό πολεμικό πλοῖο πλησίαζε ἀθόρυβα στήν ἀρχή, ἔπειτα οἱ ναῦτες του ἐφορμοῦσαν μέ κραυγές καί ἀλαλαγμούς καί ἓνας πηδοῦσε ἔξω ὄπλισμένος καί ἔτρεχε φωνάζοντας κατά τό ἀκρωτήριο Σκιράδιο πρὸς τό μέρος ἐκείνων πού ἔρχονταν ἀπό τή στεριά. Ἐκεῖ κοντά εἶναι καί τό ἱερό τοῦ Ἐνναλίου πού ἐχτισε ὁ Σόλων, ἐπειδή νίκησε τούς Μεγαρεῖς. Τούς Μεγαρεῖς πού δέ σκοτώθηκαν, τούς ἄφησε ὄλους νά φύγουν μέ συνθήκη.

Οἱ Μεγαρεῖς ὥστόσο ἐξακολουθοῦσαν νά ἐπιμένουν στόν πόλεμο καί οἱ δύο ἀντίπαλοι πολεμώντας προξενοῦσαν ἀλλά καί πάθαιναν πολλά κακά. Γι' αὐτό κάλεσαν τούς Λακεδαιμονίους ὡς μεσολαβητές καί δικαστές γιά τή διαφορά τους. Στήν περίσταση αὐτή, λένε οἱ πῖο πολλοί, ὁ Σόλων βρῆκε σύμμαχο τήν αὔθεντία τοῦ Ὁμήρου. Πρόσθεσε δηλαδή μέσα στόν κατάλογο τῶν πλοίων στίχους καί διάβασε τό κομμάτι στοὺς δικαστές:

Ὁ Αἴας πλοῖα δώδεκα τῆς Σαλαμίνας εἶχε
καί τά ἴσθησε στίς φάλαγγες σιμά τῶν Ἀθηναίων.

Οἱ ἴδιοι πάντως οἱ Ἀθηναῖοι αὐτά τά θεωροῦν ἀνόητες φλυαρίες καί ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Σόλων ἔδειξε μέ ἐπιχειρήματα στοὺς δικαστές ὅτι ὁ Φιλαῖος καί ὁ Εὐρυσάκης, οἱ γιοῖ τοῦ Αἴαντα, ἔγιναν πολῖτες Ἀθηναῖοι καί παρέδωσαν τό νησί στήν Ἀθήνα καί ἐγκαταστάθηκαν ὁ ἓνας στή Βραυρώνια τῆς Ἀττικῆς καί ὁ ἄλλος στή Μελίτη. Ὑπάρχει μάλιστα καί δῆμος ἀπό τό ὄνομα τοῦ Φιλαίου, ὁ δῆμος τῶν Φιλαϊδῶν, ἀπ' ὅπου ἦταν ὁ Πεισίστρατος. Θέλοντας μάλιστα ἀκόμα περισσότερο νά δείξει ὅτι οἱ Μεγαρεῖς εἶχαν ἄδικο, διαβεβαίωσε ὅτι καί τούς νεκροὺς τους οἱ Σαλαμῖνιοι δέν τούς ἐνταφιάζουν ὅπως οἱ Μεγαρεῖς, ἀλλά ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι. Οἱ Μεγαρεῖς δηλαδή θάβουν τούς νεκροὺς στραμμένους πρὸς τήν ἀνατολή, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τή δύση. (Μολαταῦτα ὁ Ἡρέας ἀπό τά Μέγαρα ἔχει ἀντίρρηση, καί λέει ὅτι καί οἱ Μεγαρεῖς τοποθετοῦν τά σώματα τῶν νεκρῶν στραμμένα πρὸς τή δύση). Ἀκόμα σπουδαιότερο ὅμως εἶναι, ὅτι κάθε Ἀθηναῖος ἔχει ξεχωριστό τάφο, ἐνῶ οἱ Μεγαρεῖς ἐνταφιάζονται τρεῖς καί τέσσερις μαζί. Ἀλλά καί παραπέρα λένε ὅτι τό Σόλωνα βοήθησαν καί κάποιοι χρησμοὶ τῆς Πυθίας, στοὺς

1 ΚΕΦ. 10
Οἱ Λακεδαιμό-
νιοι διατητές
στή διαφορά
2 Μεγαρέων—
Ἀθηναίων.

3

4

5

6

όποιους ὁ θεός εἶχε ὀνομάσει τῇ Σαλαμίνα *Ἰαονία*. Στὴ δίκη αὐτὴ δικαστές ἦταν πέντε Σπαρτιάτες: ὁ Κριτολαΐδας, ὁ Ἀμομφάρετος, ὁ Ὑψιχίδας, ὁ Ἀναξίλας καὶ ὁ Κλεομένης.

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΠΡΟΤΟΥ Ο ΣΟΛΩΝ ΓΙΝΕΙ ΑΡΧΟΝΤΑΣ

(Κεφ. 11-13)

ΚΕΦ. 11
Ὁ ἱερός πόλεμος ἐναντίον τῶν κατοίκων τῆς Κίρρας (596-585 π.Χ.)

- 1 Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὰ ὁ Σόλων ἐγίνε πιά ἔνδοξος καὶ μέγας. Θαυμάστηκε ὅμως καὶ ἐξυμνήθηκε ἀκόμα πῶς πολὺ ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνας, ὅταν μίλησε γιὰ τὸ Δελφικὸ ἱερὸ καὶ εἶπε ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸ βοηθήσουν καὶ νὰ μὴν ἀφήσουν τοὺς *Κιρραῖους* νὰ προσβάλλουν τὸ μαντεῖο, ἀλλὰ νὰ πάνε νὰ ὑπερασπιστοῦν τοὺς Δελφούς γιὰ χάρι τοῦ θεοῦ. Ἀπὸ ἐκεῖνον λοιπὸν πείστηκαν οἱ Ἀμφικτίονες καὶ ξεκίνησαν τὸν πόλεμο, ὅπως μαρτυροῦν καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ κυρίως ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ὁποῖος στὴν ἀναγραφή τῶν *Πυθιονικῶν* ἀποδίδει τὴν πρόταση στό Σόλωνα. Πάντως στὸν πόλεμο αὐτὸν ὁ Σόλων δέν εἶχε ὀριστεῖ στρατηγός ὅπως λέει, κατὰ τὸν Ἑρμῖππο, ὁ Εὐάνθης ὁ Σάμιος. Τέτοιο πράγμα οὔτε ὁ ρήτορας *Αἰσχίνης* εἶπε, καὶ ἐξάλλου στὰ ὑπομνήματα τῶν *Δελφῶν* στρατηγός τῶν Ἀθηναίων ἀναγράφεται ὁ Ἀλκμέων καὶ ὄχι ὁ Σόλων.
- 2

ΚΕΦ. 12
Ὁ Σόλων καὶ τὸ Κυλώνειο ἄγος. Οἱ Ἀθηναῖοι καλοῦν ἀπὸ τὴν Κρήτη τὸν Ἐπιμενίδη.

- 1 Ἡ πόλη βρισκόταν ἀπὸ καιρὸ σὲ ἀναταραχὴ μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ *Κυλώνειου ἄγους*, ἀπὸ τότε δηλαδὴ πού ὁ ἀρχοντας *Μεγακλῆς* ἔπεισε αὐτοὺς πού εἶχαν συνωμοτήσει μὲ τὸν Κύλωνα καὶ εἶχαν καταφύγει σὰν ἰκέτες στὴ θεὰ Ἀθηνᾶ νὰ κατεβοῦν στὴν πόλη γιὰ νὰ δικαστοῦν. Ἐκεῖνοι τότε εἶχαν δέσει μία κλωστή ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς καὶ τὴν κρατοῦσαν καθὼς κατέβαιναν ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη. Μόλις ἔφτασαν κοντὰ στό ἱερὸ τὸ ἀφιερωμένο στὶς *Σεμνές θεές*, ἡ κλωστή κόπηκε μόνη της καὶ ὁ *Μεγακλῆς* καὶ οἱ συνάρχοντές του ἔτρεξαν νὰ τοὺς συλλάβουν, ἐπειδὴ τάχα ἡ θεὰ δέ δεχόταν τὴν ἰκεσία τους. Ὅσους βρέθηκαν ἐξω ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοὺς σκότωσαν μὲ λιθοβολισμό καὶ ὄσους κατέφυγαν στοὺς βωμοὺς τοὺς ἔσφαξαν. Γλίτωσαν μόνον ἐκεῖνοι πού ἔτρεξαν ὡς
- 2 ἰκέτες στὶς γυναῖκες τῶν ἀρχόντων. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὸ ἀποκα-

λοῦσαν «ἐναγεῖς» τοὺς ὄπαδούς τοῦ Μεγακλῆ καὶ τοὺς μισοῦσαν, ἐνῶ αὐτοὶ πού ἐπιζήσανε ἀπὸ τοὺς ὄπαδούς τοῦ Κύλωνα ἀποκτιησαν πάλι δύναμη καὶ βρίσκονταν διαρκῶς σέ διαμάχη μέ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Μεγακλῆ. Τόν καιρό αὐτό λοιπόν ἡ διαμάχη εἶχε ἀποκορυφωθεῖ καὶ ὁ λαός ἦταν διχασμένος. Ὁ Σόλων, πού εἶχε πιά μεγάλη φήμη, μῆκε στή μέση μαζί μέ τοὺς πρώτους Ἀθηναίους καὶ μέ παρακλήσεις καὶ νουθεσίες ἐπεισε τοὺς λεγόμενους «ἐναγεῖς» νά δεχτοῦν νά δικαστοῦν καὶ νά κριθοῦν ἀπὸ τριακόσιους δικαστές διαλεγμένους μέσα ἀπὸ τοὺς πιό ἐκλεκτούς πολίτες. Κατηγορός στή δίκη ἦταν ὁ Μύρωνας ἀπὸ τῆ Φλυά, καὶ ἡ ἀπόφαση ὑπῆρξε καταδικαστική. Οἱ ζωντανοὶ ἐξορίστηκαν ἐνῶ οἱ νεκροὶ ξεθάφτηκαν καὶ τὰ λείψανά τους πετάχτηκαν ἐξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς χώρας. Μέσα στίς ἀναταραχές αὐτές ἔκαμαν ἐπίθεση καὶ οἱ Μεγαρεῖς μέ ἀποτέλεσμα νά χάσουν οἱ Ἀθηναῖοι τῆ Νίσαια καὶ νά διωχτοῦν ξανά ἀπὸ τῆ Σαλαμίνα. Συγχρόνως κάποιοι φόβοι ἀπὸ δεισιδαιμονίες καὶ φαντάσματα ἀπλώθηκαν στήν πόλη καὶ οἱ μάντιες διαλαλοῦσαν ὅτι τὰ σφάγια τῶν θυσιῶν ἔδειχναν ἀνόσιες πράξεις καὶ ἱεροσυλίες πού εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ καθαρμό. Ἐτσι λοιπόν, προσκάλεσαν καὶ ἦρθε ἀπὸ τὴν Κρήτη ὁ Ἐπιμενίδης ἀπὸ τῆ Φαιστό, ὁ ὁποῖος συγκαταλέγεται μέσα στοὺς ἐφτά σοφοὺς ἑβδομος ἀπὸ ὄσους δέν παραδέχονται τὸν Περίανδρο. Πίστευαν ὅτι ἦταν ἀγαπητός στοὺς θεοὺς καὶ ὅτι ἤξερε τὰ θεῖα καθὼς καὶ τὰ σχετικὰ μέ τῆ μαντική καὶ τίς τελετουργίες τῶν μυστηρίων. Γι' αὐτό οἱ ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ του τὸν ἀποκαλοῦσαν παιδί τῆς νύμφης Βλάστης καὶ νέο Κούρητα. Ὁ Ἐπιμενίδης λοιπόν ἦρθε στήν Ἀθήνα, ἔγινε φίλος μέ τὸ Σόλωνα καὶ σέ πολλὰ προετοίμασε καὶ ἄνοιξε τὸ δρόμο γιὰ τῆ νομοθεσία ἐκείνου. Ἐκαμε δηλαδή τοὺς Ἀθηναίους πιό ἀπλούς στίς θρησκευτικὲς τελετές, καὶ στά πένθη πιό μετρημένους, μέ τὸ νά ἀναμείξει ἀμέσως κάποιες θυσίες στίς κηδεῖες καὶ νά ἀφαιρέσει τὸ ὄμο καὶ θαρβαρικό στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο ἐπικρατοῦσε πρωτύτερα στίς ἐκδηλώσεις τῶν πιό πολλῶν γυναικῶν. Καὶ τὸ σπουδαιότερο ἀπ' ὅλα, μέ θυσίες, μέ καθαρμούς καὶ μέ ἱερά, πού ἴδρυσε, κανόνισε τίς τελετές τῶν μυστηρίων, ἐξάγνισε τὴν πόλη καὶ τὴν ἔκαμε ὑπάκουη στό δίκαιο καὶ πιό πρόθυμη νά μονοιάσει. Λένε ἀκόμα γιὰ τὸν Ἐπιμε-

- νίδη πώς, όταν αντίκρισε τή *Μουνοχία* καί τήν παρατήρησε γιά πολλή ὥρα, εἶπε σέ ὅσους παρευρίσκονταν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τυφλός μπροστά στό μέλλον. Ἄν ἤξεραν δηλαδή ἀπό πρὶν οἱ Ἄθηναῖοι πόσες στενοχώριες ἐμελλε νά φέρει στήν πόλη ἢ το-
- 11 ποθεσία αὐτή, θά τήν ἔτρωγάν μέ τά ἴδια τους τά δόντια. Μιά παρόμοια πρόβλεψη λένε ὅτι εἶχε κάμει καί ὁ Θαλῆς. Ἐδῶσε ἐντολή νά τόν θάψουν, ὅταν πεθάνει, σέ μία ἀσήμαντη καί παραμελημένη περιοχή τῆς Μιλήτου προλέγοντας ὅτι τό μέρος
- 12 αὐτό θά γίνει κάποτε ἡ ἀγορά τῶν Μιλησίων. Τόν Ἐπιμενίδη λοιπόν θαύμασαν πάρα πολύ οἱ Ἄθηναῖοι καί θέλησαν νά τοῦ προσφέρουν πολλά χρήματα καί μεγάλες τιμές. Ἐκεῖνος ὁμως ζήτησε καί πῆρε μόνο ἓνα κλαδί τῆς ἱερῆς ἐλιᾶς καί κατόπιν ἔφυγε.

ΚΕΦ. 13

Ἡ κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στήν Ἄθῆνα πρὶν γίνει ἀρχοντας ὁ Σόλων.

- 1 Ὅταν κόπασε ἡ ἀναταραχὴ γιά τήν ὑπόθεση τοῦ Κύλωνα καί ἐξορίστηκαν, ὅπως εἶπαμε, οἱ «ἐναγεῖς», ξανάρχισαν στήν Ἄθῆνα οἱ παλιές πολιτικές διαμάχες καί ἡ πόλη χωρίστηκε σέ τό-
- 2 σες μερίδες ὅσες γεωγραφικές περιοχές εἶχε ὁ τόπος. Οἱ πῖο δημοκρατικοί δηλαδή ἦταν οἱ *Διάκριοι* καί οἱ πῖο ὀλιγαρχικοί οἱ *Πεδιεῖς*. Ἡ τρίτη μερίδα οἱ *Πάραλοι*, προτιμώντας ἓνα ἐνδιά-
- 3 μέσο καί ἀνάμεικτο τύπο πολιτεύματος, στέκονταν ἐμπόδιο καί δέν ἄφηναν μήτε τόν ἓνα μήτε τόν ἄλλο νά ἐπικρατήσει. Τήν ἐποχὴ αὐτὴ ἐπίσης ἡ ἀνισότητά ἀνάμεσα στοὺς πλουσίους καί στοὺς φτωχοὺς εἶχε φτάσει, θά ἔλεγε κανεὶς, στό κορύφωμά της. Ἡ πόλη θρῖσκοταν σέ πολύ δύσκολη θέση καί φαινόταν ὅτι ὁ
- 4 μόνος τρόπος νά σταθεροποιηθεῖ ἡ κατάσταση καί νά πάψουν οἱ ταραχές ἦταν νά ἐπιβληθεῖ τυραννικό πολίτευμα. Ὅλος ὁ λαός ἦταν χρεωμένος στοὺς πλουσίους. Εἶτε δηλαδή καλλιεργοῦσαν τή γῆ καί πλήρωναν σ' ἐκείνους τό ἓνα ἕκτο ἀπὸ τά εἰσοδήματά τους καί ὀνομάζονταν γι' αὐτό *ἐκτημόριοι* καί *θητες*, εἶτε ἔπαιρναν δάνεια μέ ἐγγύηση τό σῶμα τους καί γίνονταν ἔτσι ὑποχέριοι στοὺς δανειστὲς τους, πού μπορούσαν νά τοὺς κάνουν δούλους στὸν ἴδιο τους τὸν τόπο ἢ νά τοὺς πουλήσουν
- 5 στά ξένα. Πολλοὶ μάλιστα ἀναγκάζονταν νά πουλοῦν καί τά ἴδια τους τά παιδιά —γιατί δέν τό ἐμπόδιζε ὁ νόμος— ἢ νά φεύγουν ἀπὸ τήν πόλη ἀναγκασμένοι ἀπὸ τὴ σκληρότητα τῶν δανει-

στῶν. Οἱ περισσότεροί τότε καί οἱ πῖο δυνατοί ἄρχισαν νά ἐρ- 6
χονται σέ ἐπαφή καί νά παρακινοῦν ὁ ἕνας τόν ἄλλον νά μῆ
μείνουν πιά ἀδρανεῖς, ἀλλά, ἐκλέγοντας ἀρχηγό ἕναν ἄνθρωπο
τῆς ἐμπιστοσύνης τους, νά ἀπαλλάξουν ὄσους εἶχαν ἐκπρό-
θεσμα χρέη, νά κάμουν νέα διανομή τῆς γῆς καί νά ἀλλάξουν
ριζικά τό πολίτευμα.

ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

(Κεφ. 14-24)

Τότε λοιπόν οἱ πῖο μυαλωμένοι Ἀθηναῖοι, βλέποντας ὅτι 1
μόνο ὁ Σόλων βρισκόταν πραγματικά ἔξω ἀπό τά ἁμαρτήματα
αὐτά καί ὅτι δέ συμμετεῖχε οὔτε στίς ἀδικίες τῶν πλουσίων οὔτε
πιεζόταν ἀπό τίς ἀνάγκες τῶν φτωχῶν, τόν παρακαλοῦσαν νά
ἀναλάβει τήν ἐξουσία καί νά δώσει τέλος στίς διαφορές. Ὡ- 2
στόσο ὁ Φανίας ὁ Λέσβιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Σόλων γιά τή σωτηρία
τῆς πόλης παραπλάνησε καί τίς δύο παρατάξεις μέ τό νά ὑπο-
σχεθεῖ κρυφά στούς ἀπόρους ἀπό τή μιά μεριά, πῶς θά μοιράσει
τή γῆ καί στούς πλουσίους ἀπό τήν ἄλλη, πῶς θά ἐξασφαλίσει
τά χρήματα πού εἶχαν δανείσει. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Σόλων λέει ὅτι 3
δίσταζε στήν ἀρχή νά καταπιαστεῖ μέ τίς ὑποθέσεις τῆς πολι-
τείας καί ὅτι φοβόταν τῆς μιάς μερίδας τή φιλοχρηματία καί
τῆς ἄλλης τήν ἀλαζονεία. Πάντως τόν ἐξέλεξαν ἄρχοντα μετά
τό Φιλόμβροτο καί ταυτόχρονα συμφιλιωτή καί νομοθέτη, ἀφοῦ
τόν δέχτηκαν μέ προθυμία οἱ πλούσιοι ὡς εὐπορο καί οἱ φτωχοί
ὡς ἔντιμο ἄνθρωπο. Λένε ἀκόμη ὅτι κυκλοφοροῦσε καί ἕνας 4
λόγος του, πού παλαιότερα εἶχε πεῖ, ὅτι ἡ ἰσότητα δέ φέρνει
πόλεμο, καί ὅτι ἡ φράση αὐτή ἄρεσε καί στούς πλουσίους καί
στούς φτωχοῦς, ἐπειδή οἱ πρῶτοι περίμεναν ὅτι θά κερδί-
σουν τήν ἰσότητα μέ τήν ἀξία καί τήν ὑπεροχή τους καί οἱ ἄλ-
λοι μέ τήν ἀναλογία καί τόν ἀριθμό τους. Ἔτσι καί τά δύο μέρη
ἔτρεφαν μεγάλες ἐλπίδες καί οἱ ἡγέτες τους συμβούλευαν μέ ἐ-
πιμονή τό Σόλωνα νά δεχτεῖ τό ἀξίωμα τοῦ τυράννου καί προ-
σπαθοῦσαν νά τόν πείσουν νά κυβερνήσει τήν πόλη μέ τόλμη
τώρα πού θά γινόταν κύριος τῆς ἐξουσίας. Μά καί πολλοί ἀπό 5
τούς πολίτες πού δέν ἀνήκαν σέ καμιά ἀπό τίς δύο αὐτές μερί-
δες, ἐπειδή ἔβλεπαν ὅτι ἡ ἀλλαγὴ στήν πολιτεία μέ τή λογική

1 ΚΕΦ. 14

*Ὁ Σόλων ἐ-
κλέγεται ἄρχον-
τας (594 π.Χ.)*

ΚΕΦ. 14
Σόλων
ἄρχων

- καί τό νόμο ἦταν ἔργο κοπιαστικό καί δύσκολο, δέν ἀπέκρουαν τήν ἀνάθεση τῆς ἐξουσίας σέ ἕναν, στόν πιό δίκαιο καί πιό
6 μυαλωμένο. Μερικοί λένε μάλιστα ὅτι ὁ Σόλων πῆρε καί ἕναν τέτοιο χρησμό ἀπό τούς Δελφούς:

Στοῦ карабиου τή μέση κάθισε
καί γίνου ὁ κυβερνήτης.

Οἱ Ἀθηναῖοι οἱ πιό πολλοί θε νά ναι στό πλευρό σου.

- 7 Οἱ φίλοι του προπάντων τόν κάκιζαν, ἐπειδή ἀποδοκίμαζε τή μοναρχία μόνο ἀπό ἀντιπάθεια γιά τό ὄνομά της, σάν νά μήν τήν ἔκανε ἀμέσως νόμιμη βασιλεία μέ τήν ἀρετή του αὐτός πού ἔπαιρνε τό ἀξίωμα. Ἐτσι εἶχε γίνει παλαιότερα μέ τούς Εὐβοεῖς, πού διάλεξαν τύραννο τόν *Τυρνώνδα* καί τώρα μέ τούς Μυτιληναίους, πού διάλεξαν τόν *Πιττακό*. Τίποτε ὅμως ἀπό αὐτά δέν
8 ἄλλαξε τήν ἀπόφαση τοῦ Σόλωνα. Εἶπε, λένε, στούς φίλους του ὅτι ἡ τυραννίδα εἶναι ἕνας ὠραῖος τόπος, πού δέν ἔχει ὅμως ἔξοδο. Καί στά ποιήματά του ἔγραψε ἀπαντώντας στόν Φῶκο:

Τή γῆ μου τήν πατρίδα ἄν πόνεσα,

στήν τυραννία, στή βία τήν ἄσπλαχνη ἄν δέν ἄπλωσα
τό χέρι-μόλυσμα καί ντρόπιασμα στό κλέος μου,

δέ μετανοιῶνω. Ἐγώ μιά μέρα θά ἐπιπλεύσω
στούς ἀνθρώπους.

- Ἀπό αὐτά εἶναι φανερό ὅτι εἶχε μεγάλη φήμη καί πρὶν συν-
9 τάξει τούς νόμους του. Γιά ὅσα ἐξάλλου ἔλεγαν πολλοί περιγε-
λώντας τον, ἐπειδή ἀπέφυγε νά γίνει τύραννος, ἔγραψε:

«Ὁ Σόλων ἄντρας γνωστικός, μέ νοῦ δέν εἶναι.

Τοῦ ἔδωσε ἡ τύχη τά καλά, τ' ἀπόδιωξε.

Ψάρεψε λεία, δέν ἀποτράβηξε τό δίχτυ,

θαμπώθηκε ὁ λιγόψυχος, ὁ ἄμναλος».

Τί θέλαν, θεέ μου: νά ἐξουσιάζω, νά σωρέψω πλοῦτη,

μιά μέρα τύραννος ν' ἀνέβω στήν Ἀθήνα,

κι ἄσκός κατόπι νά χαθῶ, ἡ γενιά μου θρύψαλα.

ΚΕΦ. 15

Ἡ πολιτική
τοῦ Σόλωνα.

- 1 Αὐτά τά λόγια ἔβαλε στό ποιήμα του ὁ Σόλων νά λένε γιά τόν ἴδιο οἱ πολλοί καί οἱ ἀνάξιοι. Αὐτός ὥστόσο, μολονότι ἄρ-

νήθηκε νά γίνει τύραννος, ἄσκησε τήν ἐξουσία χωρίς νά φανεῖ ὑπερβολικά μαλακός καί συνέταξε τούς νόμους του χωρίς νά δείξει ἀδυναμία οὔτε ὑποχωρητικότητα στούς ἰσχυρούς, οὔτε ἀκόμη καί γιά νά εὐχαριστήσῃ αὐτούς πού τόν εἶχαν ἐκλέξει. Γιά ὅσα πράγματα ὁμως δέν ἦταν σίγουρος, δέν ἐφάρμοζε θεραπεία οὔτε ἔκανε καινοτομίες, ἐπειδή φοβόταν μήπως, προκαλώντας μεγάλη ἀναστάτωση καί ταραχή, δέ θά εἶχε ὕστερα τή δύναμη νά ξαναβάλῃ σέ τάξη τήν πόλη καί νά τήν ἀνασυγκροτήσῃ καλύτερα. Ὅσα πάλι ἐλπίζε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θά τά δέχονταν, ἂν τούς τά πρᾶτεινε ἢ θά τά ὑπόμεναν, ἂν τούς ἐξανάγκασε, αὐτά τά ἔκανε, ὅπως λέει ὁ ἴδιος,

καί βία μαζί καί δίκιο συνταιριάζοντας.

Γι' αὐτό, ὅταν ἀργότερα τόν ρώτησαν ἂν ἔδωσε τούς καλύτερους νόμους στούς Ἀθηναίους, εἶπε: «Τούς καλύτερους πού θά μπορούσαν νά δεχτοῦν.» 2

Οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς λένε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι χρησιμοποιοῦσαν μέ κομψό τρόπο ἥπιες ἐκφράσεις γιά νά σκεπάζουν μέ ὠραίες καί εὐγενικές λέξεις τά δυσάρεστα πράγματα. Ἔτσι ἔλεγαν τούς φόρους συνεισφορές, τίς φρουρές, πού ἔβαζαν στίς πόλεις, προστασία, τίς φυλακές οἰκήματα. Καί αὐτό ἦταν ἐπινόηση τοῦ Σόλωνα, πού πρῶτος, ὅπως φαίνεται, ὀνόμασε τή διαγραφή τῶν χρεῶν *σεισάθεια*. Αὐτό ἦταν καί τό πρῶτο νομοθετικό του μέτρο: ὄρισε νά διαγραφοῦν τά χρεῖα πού ὑπῆρχαν ὡς τότε καί στό μέλλον νά μή δίνονται δάνεια μέ ἐνέχυρο τό ἀνθρώπινο σῶμα. Παρ' ὅλα αὐτά μερικοί συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Ἀνδροτίων, ἔγραψαν ὅτι οἱ φτωχοί ἔμειναν εὐχαριστημένοι, ἐπειδή ἀνακουφίστηκαν ὄχι ἀπό τήν ὀλοκληρωτική διαγραφή τῶν χρεῶν, ἀλλά ἀπό τήν ἐλάττωση τῶν τόκων καί ὀνόμασαν *σεισάθεια* καί τό εὐεργέτημα αὐτό, καί τήν αὔξηση πού ἔγινε παράλληλα στίς μονάδες θάρους καί στήν τιμή τοῦ νομίσματος. Ἐδωσε δηλαδή ὁ Σόλων στή μιά ἀξία ἑκατό δραχμῶν, ἐνῶ προηγουμένως εἶχε ἑβδομήντα τρεῖς. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἐκεῖνοι πού ξεπλήρωναν τά χρεῖα τους, ἔδιναν πίσω τό ἴδιο ποσό ἀριθμητικά, μικρότερο ὁμως σέ ἀξία, καί ἔτσι εἶχαν μεγάλη ὠφέλεια χωρίς νά ζημιώνονται ἐκεῖνοι πού ἐπαιρναν πίσω τά χρήματά τους. 3 4

- 5 Οί πίο πολλοί ὄμως συγγραφεῖς λένε ὅτι ἡ σεισάχθεια ἦταν ἡ
 διαγραφή ὄλων τῶν χρεῶν καί τά ποιήματα τοῦ Σόλωνα συμφω-
 6 νοῦν πίο πολύ μέ τή μαρτυρία αὐτή. Ὑπερηφανεύεται δηλαδή σ'
 αὐτά ὅτι ἀπό τή γῆ πού ἦταν ὑποθηκευμένη,

*πάνωθι τῆς πέτρες σήκωσε πολλές
 τῶν χρεῶν σημάδια. Σκλάβια πρῶτα αὐτή ἔτανε
 καί τώρα λεύτερη εἶναι*

καί ἀπό τούς πολίτες, ὅσοι εἶχαν γίνει φυγοδικοί, ἐπειδὴ χρω-
 στοῦσαν, ἄλλους ξανάφερε ἀπό τά ξένα, ὅπου

*γυρνώντας δῶ κι ἐκεῖ
 τήν ἀττική τή γλώσσα εἶχαν ξεχάσει πιά
 κι ἄλλους πού ἀπ' τῆς σκλαβιάς ὑποφέρον τήν ντροπή
 ἐδῶ στόν τόπο,*

- 7 τούς ἔδωσε ἐλευθερία. Τοῦ συνέβη ὄμως, λένε, καί κάτι πάρα
 πολύ ὀδυνηρό ἀπό τήν πράξη του ἐκείνη. Καθώς ξεκίνησε νά
 ξεγράψει τά χρέη καί ζητοῦσε νά βρεῖ τά κατάλληλα ἐπιχειρή-
 ματα καί τή σωστή ἀρχή, ἔκαμε γνωστό στούς πίο ἔμπιστους
 καί στενοῦς φίλους του, στόν ὄμιλο δηλαδή τοῦ Κόνωνα, τοῦ
 Κλεινία καί τοῦ Ἰππονίκου, ὅτι δέν πρόκειται νά θίξει τή γῆ.
 8 σκοπεύει ὄμως νά καταργήσει τά χρέη. Αὐτοί, προτοῦ ἐξαγγελ-
 θεῖ τό μέτρο, ἔτρεξαν καί δανείστηκαν πολλά χρήματα ἀπό τούς
 πλουσίους καί ἀγόρασαν μεγάλες ἐκτάσεις. Ἐπειτα, ὅταν δημο-
 σιεύτηκε ὁ νόμος, ἐκεῖνοι ἐξακολούθησαν νά καρπώνονται τά
 κτήματα, ἐνῶ δέν ἔδωσαν πίσω τά χρήματα στούς δανειστής
 τους καί ἐγιναν αἰτία νά δεχτεῖ ὁ Σόλων πολλές κατηγορίες καί
 συκοφαντίες. σάν νά μήν ἦταν καί ὁ ἴδιος ἕνας ἀπό αὐτούς πού
 9 ἀδικήθηκαν. ἀλλά ἀπό αὐτούς πού ἀδίκησαν. Ἡ κατηγορία
 ὄμως αὐτή ἐξανεμίστηκε ἀμέσως ἀπό τήν ὑπόθεση τῶν πέντε
 τάλαντων. Βρέθηκε δηλαδή νά ἔχει δανείσει καί ὁ ἴδιος πέντε
 τάλαντα, τά ὅποια πρῶτος, κατά τό νόμο, τά χάρισε. Ἄλλοι
 μάλιστα, ὅπως ὁ Πολύζηλος ὁ Ρόδιος, λένε πῶς τά τάλαντα ἦταν
 δεκαπέντε. Οἱ φίλοι του πάντως ὀνομάστηκαν ἀπό τότε «χρεο-
 κοπίδες».

Δέν ίκανοποίησε ώστόσο ό Σόλων κανέναν, αλλά δυσαρέστησε καί τούς πλουσίους μέ τή διαγραφή τών χρεών καί πίο πολύ άκόμα τούς φτωχούς, έπειδή δέν ξαναμοίρασε τή γή, όπως είχάν έλπίσει, οϋτε έφερε τήν άπόλυτη ίσότητα στίς περιουσίες, όπως είχε κάνει ό *Λυκούργος*. Έκείνος όμως ήταν ένδέκατος άπόγονος του Έρακλή, ήταν βασιλιάς πολλά χρόνια στή Λακεδαιμόνα καί είχε μεγάλο κύρος, φίλους καί δύναμη, πού τόν βοηθούσε νά πραγματοποιήσει τά σωστά σχέδιά του γιά τό πολίτευμα. Καί χρησιμοποιώντας πίο πολύ τή βία παρα τήν πειθώ —*σέ σημείο μάλιστα νά του βγάλουν τό μάτι*— κατόρθωσε τό πίο σπουδαίο γιά τή σωτηρία καί τήν όμόνοια μιās πόλης, νά μήν υπάρχουν δηλαδή πλούσιοι καί φτωχοί πολίτες. Τέτοιο πράγμα ό Σόλων δέν μπόρεσε νά πετύχει, γιατί ήταν άνθρωπος του λαού καί δέν είχε μεγάλη περιουσία. Καί πάλι όμως δέν έκαμε λιγότερα άπό τή δύναμη πού διέθετε, έχοντας στήριγμα μόνο τήν κρίση του καί τήν έμπιστοσύνη τών πολιτών. Ότι δυσαρέστησε τούς πολλούς πού είχάν έλπίσει άλλα, τό λέει καί ό ίδιος:

Άνόητα τότε συλλογίστηκαν καί τώρα χολιασμένοι
λοξά μέ βλέπουν όλοι σάν έχθρό.

Λέει όμως καί ότι άν άλλος στή θέση του έπαιρνε τήν ίδια
δύναμη,

νά συγκρατήσει δέ θά μπόρειε τό λαό
καί δέ θά σταματούσε, ώσπου, ταράζοντας
τό γάλα, θά *βγαζε όλο τό καϊμάκι του*.

Γρήγορα όμως οί πολίτες άναγνωρίζοντας τό συμφέρον τους
καί άφήνοντας κατά μέρος τά παράπονα έκαμαν μιά θυσία όλοι
μαζί πού τήν ονόμασαν *θυσία της Σεισάχθειας*. Έπειτα όρισαν τό
Σόλωνα άναμορφωτή καί νομοθέτη του κράτους μέ άπερίοριστη
δικαιοδοσία γιά όλα: αρχές, εκκλησίες, δικαστήρια, βουλές καί
μέ τό δικαίωμα νά όρίσει αυτός τί περιουσία έπρεπε κανείς νά
έχει γιά τά αξιώματα αυτά, νά όρίσει καί τόν αριθμό τών μελών
τους, τή διάρκεια τών έργασιών τους, καί άκόμα νά καταργή-
σει ή νά διατηρήσει ό,τι νόμιζε άπό τούς θεσμούς πού ύπήρχαν
καί ίσχυαν.

1 ΚΕΦ. 16

Άρχική δυσα-
ρέσκεια τών
Άθηναίων άπό
2 τά μέτρα του
Σόλωνα. Σύγ-
κριση μέ τή νο-
μοθεσία του
Λυκούργου.

3

4

5

ΚΕΦ. 17

Κατάργηση τῶν νόμων τοῦ Δράκοντα.

- 1 Πρῶτα-πρῶτα λοιπόν ὁ Σόλων κατάργησε τοὺς νόμους τοῦ Δράκοντα —ἐκτός ἀπὸ τοὺς σχετικούς μὲ τὴν ἀνθρωποκτονία—
- 2 ἐπειδὴ ἦταν αὐστηροὶ καὶ πρόβλεπαν βαριές ποινές. Ὑπῆρχε μὴ μία ποινὴ σχεδὸν γιὰ ὅλους τοὺς ἐνόχους, ὁ θάνατος, ὥστε καὶ ὅσοι καταδικάζονταν γιὰ ὀκνηρία νὰ θανατώνονται, καὶ αὐτοὶ πού ἐκλεψαν λαχανικά ἢ φρούτα νὰ τιμωροῦνται τὸ ἴδιο ὅπως
- 3 οἱ ἱερόσυλοι καὶ οἱ δολοφόνοι. Γι' αὐτὸ ἔμεινε ἀργότερα περίφημη ἡ φράση τοῦ Δημάδη, πού εἶπε ὅτι ὁ Δράκων ἐγγραψε τοὺς νόμους του μὲ αἷμα καὶ ὄχι μὲ μελάνι. Ὁ ἴδιος ὁ Δράκων, ὅπως
- 4 λένε, ὅταν ρωτήθηκε, γιατί θέσπισε τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου γιὰ τὰ πιὸ πολλὰ ἀδικήματα, ἀποκρίθηκε ὅτι στὰ μικρὰ νόμιζε πὼς ἄξιζε αὐτὴ ἡ τιμωρία, ἐνῶ γιὰ τὰ μεγάλα δὲν ἔμενε μεγαλύτερη.

ΚΕΦ. 18

Χωρισμός τῶν πολιτῶν σὲ τάξεις. Μέτρα προστασίας τοῦ λαοῦ.

- 1 Ἐπειτα ὁ Σόλων θέλοντας νὰ ἀφήσει στοὺς πλουσίους ὅλα τὰ ἀξιώματα πού εἶχαν, ἀλλὰ στὰ ὑπόλοιπα νὰ πάρει μέρος καὶ ὁ λαός πού ὡς τότε ἦταν ἀμέτοχος, διαχώρισε τοὺς πολίτες μὲ βάση τὰ εἰσοδήματά τους. Ἔτσι ὅσους εἶχαν ἐτήσιο εἰσόδημα, σὲ ξηρὰ καὶ ὑγρὰ προϊόντα μαζί, πεντακόσια μέτρα τοὺς τοποθέτησε στὴν πρώτη κατηγορία καὶ τοὺς ὀνόμασε πεντακοσιομέδιμους. Στὴ δεύτερη κατηγορία ἔβαλε αὐτοὺς πού εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ συντηροῦν ἄλογο ἢ εἶχαν εἰσόδημα τριακόσια μέτρα· αὐτοὺς τοὺς ὀνόμαζαν ἰππεῖς. Ζευγίτες ὀνομάστηκαν ὅσοι ἀνηκαν στὴν τρίτη κατηγορία καὶ ἦταν αὐτοὶ πού εἶχαν εἰσόδημα
- 2 διακόσια μέτρα καὶ ἀπὸ τὰ δύο εἶδη προϊόντων. Ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι πολίτες ὀνομάστηκαν θητες· σ' αὐτοὺς δὲν ἔδωσε κανένα ἀξίωμα, ἀλλὰ ἔπαιρναν μέρος στὴ διοίκηση τῆς πολιτείας μὲ τὸ νὰ συμμετέχουν στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ στὰ δικαστήρια.
- 3 Στὴν ἀρχὴ τὸ δικαίωμα αὐτὸ φάνηκε πὼς δὲν ἦταν τίποτε, ἀργότερα ὁμως ἀποδείχθηκε ὅτι εἶχε πολὺ μεγάλη σπουδαιότητα, ἀφοῦ οἱ πιὸ πολλές διαφορὲς κατέληγαν στοὺς δικαστές. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τίς διαφορὲς ἐκεῖνες πού ὄρισε νὰ τίς κρίνουν οἱ ἄρχοντες ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ κάνουν ἐφραση στὸ δικαστήριο, ὅσοι ἤθελαν.
- 4 Λένε ἀκόμη, ὅτι μὲ τὸ νὰ γράψει τοὺς νόμους του μὲ ἀσάφεια καὶ μὲ τρόπο πού νὰ ἐπιδέχονται πολλὲς ἀμφισβητήσεις, ἔδωσε πιὸ πολλὴ δύναμη στὰ δικαστήρια. Μὴ μπορώντας δηλα-

δή οἱ πολίτες νά λύσουν τίς διαφορές τους μέ τή βοήθεια τοῦ νόμου, συνέβαινε νά ἔχουν ἀδιάκοπα ἀνάγκη ἀπό δικαστές, νά προσφεύγουν σ' αὐτούς γιά κάθε ἀμφισβητούμενο ζήτημα καί νά γίνουν κατά κάποιο τρόπο οἱ δικαστές κύριοι τοῦ νόμου. Ἐπαινεῖ μάλιστα ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό του γιά τά μέτρα πού πήρε μέ τούς στίχους:

*Ὅσο χρειάζεται εἶδωκα δικαίωμα στούς πολίτες
καί δέν ἀφαίρεσα τιμές ἢ ἐμοίρασα ἄλλες σ' ἄλλους·
καί σ' ὅσους ἦταν δυνατοί καί θαυμαστοί στά πλούτη
τούς εἶπα χρήματ' ἄνομα ποτέ τους νά μὴν ἔχουν·
καί μῆκα ἀνάμεσα στούς δυό δίκαιος κριτής κι ἀσπίδα,
κι ἄδικη νίκη ἐγώ ποτέ δέν ἄφησα νά γίνει.*

Πιστεύοντας ἀκόμα ὅτι ἔπρεπε νά προστατέψει πιο πολύ τόν ἀδύναμο λαό, ἔδωσε τό δικαίωμα σέ κάθε πολίτη νά καταφύγει στά δικαστήρια γιά νά ὑπερασπίσει τόν ἀδικημένο. Ἄν δηλαδή κάποιος τύχαινε νά χτυπηθεῖ ἢ νά ὑποστῆ βία ἢ ὀποιαδήποτε ζημιά, ἐπιτρεπόταν, ὀποιοσδήποτε πολίτης μπορούσε καί ἤθελε, νά καταγγεῖλει καί νά φέρεי στά δικαστήρια τό δρᾶστη. Μέ τόν τρόπο αὐτό σωστά ὁ νομοθέτης συνήθιζε τούς πολίτες νά συναισθάνονται σάν μέλη τοῦ ἴδιου σώματος καί νά συμπάσχουν. Ἄναφέρουν μάλιστα καί κάποια λόγια του πού συμφωνοῦν μέ αὐτόν τό νόμο. Κάποτε δηλαδή πού τόν ρώτησαν ποιά εἶναι ἡ πόλη μέ τήν καλύτερη διοίκηση, ἀπάντησε: «Ἐκείνη στήν ὁποία οἱ πολίτες πού δέν ἔχουν ἀδικηθεῖ οἱ ἴδιοι καταγγέλλουν καί τιμωροῦν τούς ἐνόχους τῆς ἀδικίας μέ τόσο ζῆλο, ὅσο καί οἱ ἀδικημένοι.»

Ὁ Σόλων συγκρότησε καί τή *Βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου* πού τήν ἀποτελοῦσαν ὅσοι εἶχαν προηγουμένως γίνει ἕνα ἔτος ἄρχοντες γι' αὐτό ἦταν καί ὁ ἴδιος μέλος της, ἀφοῦ εἶχε διατελέσει ἄρχοντας. Ἐπειδή ἐξάλλου ἔβλεπε τό λαό νά τό παίρνει ἐπάνω του καί νά ἀποθρασύνεται μέ τή διαγραφή τῶν χρεῶν, ἴδρυσε καί μιά δεύτερη βουλή μέ ἑκατό ἄντρες ἀπό καθεμιά ἀπό τίς τέσσερις φυλές πού εἶχε ἡ πόλη. Αὐτούς τούς ἔβαλε νά ἐξετάζουν κάθε θέμα πρὶν ἀπό τό λαό καί νά μὴν ἀφήνουν καμιά

2 υπόθεση νά πηγαίνει στην ἐκκλησία τοῦ δήμου, χωρίς νά τήν ἔχουν κρίνει ἀπό πρὶν. Τῇ βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου τὴν ὄρισε ἐπιτηρητὴ σέ ὄλα καί φύλακα τῶν νόμων, πιστεύοντας πὼς ἡ πόλη μέ τίς δυό βουλές, σάν πλοῖο πού ἔχει ρίξει δυό ἄγκυρες, θά κλυδωνιζόταν λιγότερο καί ὁ λαός θά ἔμενε πιό ἡρεμος.

Περίληψη παρ. 3-5

Οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς λένε πὼς ἡ Βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου ἰδρύθηκε ἀπό τό Σόλωνα μέ τόν τρόπο πού εἰπώθηκε παραπάνω. Ἔχουμε ὁμως καί μαρτυρία ὅτι ὑπῆρχε καί πρὶν ἀπό τό Σόλωνα καί τῇ νομοθεσίᾳ του. Ὁ ἀναγνώστης καλεῖται νά ἐξετάσει καί νά κρίνει καί ὁ ἴδιος τό θέμα.

ΚΕΦ. 20 1

Ὁ νόμος γιά ὁσους ἔμεναν ἀδιάφοροι γιά τὰ πολιτικά ζητήματα.

Ἄπό τούς ἄλλους νόμους τοῦ Σόλωνα ἰδιαίτερα χαρακτηριστικός καί παράξενος εἶναι ἐκεῖνος πού ὀρίζει ὅτι χάνει τὰ πολιτικά του δικαιώματα ὁποῖος μένει οὐδέτερος σέ περίπτωση πού θά ξεσποῦσε ἐμφύλια διαμάχη στήν πόλη. Ἦθελε, ὅπως φαίνεται, ὁ Σόλων κανένας πολίτης νά μὴ μένει ἀδιάφορος καί ἀσυγκίνητος γιά τὰ δημόσια ζητήματα κοιτάζοντας μόνο πὼς νά ἐξασφαλίσει τὰ δικά του συμφέροντα, οὔτε νά καυχιέται πὼς δέν πονᾷ κι αὐτός καί δέν πάσχει μέ τὰ δεινά τῆς πατρίδας του. Ἀντίθετα, ἔπρεπε ὁ πολίτης ἀπό τὴν ἀρχὴ νά παίρνει θέση πλάι σ'αὐτούς πού ἐνεργοῦν πιό σωστά καί πιό δίκαια καί νά κινδυνεύει μαζί τους καί νά τούς βοηθᾷ, ἀντὶ νά περιμένει ἀκίνδυνα νά δεῖ ποῖος θά νικήσει.

Περίληψη κεφ. 20, 2-8, κεφ. 21-24

Ἡ νομοθεσία τοῦ Σόλωνα μέ ἄλλες λεπτομερειακές διατάξεις τῆς ρύθμιζε καί θέματα σχετικά μέ τὴ ζωὴ καί μέ τό γάμο τῶν γυναικῶν, καταργοῦσε τὴν προίκα καί ἔπαιρνε διάφορα μέτρα, ὥστε οἱ γάμοι τῶν πολιτῶν νά εἶναι ταιριαστοί. Ἄλλες διατάξεις ἀπαγόρευαν νά κακολογεῖ κανεὶς τούς πεθαμένους, γιατί ἦταν ἱεροί, ἀλλὰ καί γιά νά μὴ διαικονίζονται οἱ ἔχθρες. Προβλέπονταν ἀκόμα καί μικρές ποινές γιά τούς πολίτες πού ἔδειχναν ὑβριστικὴ ἢ προσβλητικὴ συμπεριφορά πρὸς τούς ἄλλους, ἰδίως σέ ὀρισμένους δημόσιους χώρους.

Ἐπιτυχημένος ἦταν καί ὁ νόμος τοῦ Σόλωνα γιά τίς διαθήκες, ὁ ὁποῖος ἄφηνε, μέ ὀρισμένους ὅρους, ἐλευθερία στόν πολίτη νά διαθέσει τήν περιουσία του ὅπως ἤθελε. Ἀκόμα καί γιά τά ταξίδια τῶν γυναικῶν καί γιά τίς πένθιμες ἢ ἑορταστικές ἐκδηλώσεις τους ἔκανε νόμο πού νά ἐμποδίζει τίς κάθε λογῆς ὑπερβολές.

Ὁ Σόλων, ἐπειδή ἔβλεπε τό ἄγονο ἔδαφος τῆς Ἀττικῆς, ἔστρεψε τούς Ἀθηναίους στά διάφορα τεχνικά ἐπαγγέλματα καί παράλληλα θέσπισε ποινές γιά ἐκείνους πού ἔμεναν ἄεργοι. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι μέ νόμο τοῦ Σόλωνα ὁ γιός δέν εἶχε ὑποχρέωση νά συντηρεῖ τόν πατέρα του, ἄν ἐκεῖνος δέν τόν ἔμαθε καμιά τέχνη. Ὑπῆρχαν ἀκόμη διατάξεις σχετικές μέ τήν ὑδρευση, τήν ἄρδευση τῶν ἀγρῶν καί τίς ἀποστάσεις ἀνάμεσα στίς φυτεῖες. Ἀπό τά προϊόντα τῆς Ἀττικῆς ἐπιτρεπόταν νά γίνεται ἐξαγωγή μόνο στό λάδι.

Δικαίωμα νά πολιτογραφηθοῦν Ἀθηναῖοι εἶχαν μόνο ἐκεῖνοι οἱ ξένοι πού εἶχαν ἐξοριστεῖ ἰσόθια ἀπό τήν πατρίδα τους καί ἐκεῖνοι πού ἔρχονταν νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα στήν Ἀθήνα, γιά νά ἀσκήσουν ἕνα ἐπάγγελμα. Ἦταν δηλαδή δεκτοί μόνο ὅσοι εἶχαν προϋποθέσεις νά γίνουν ἀφοσιωμένοι καί κοινωνικά χρήσιμοι πολίτες.

Γενικά ὁ Σόλων «προσάρμοζε μᾶλλον τούς νόμους στά πράγματα, παρά τά πράγματα στούς νόμους» (κεφ. 22,3).

ΟΙ «ΑΞΟΝΕΣ». ΤΑΞΙΔΙΑ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

(Κεφ. 25-26)

Σέ ὅλους τούς νόμους του ὁ Σόλων ἔδωσε ἰσχύ γιά ἑκατό χρόνια. Γράφτηκαν ἐπάνω σέ ξύλινους πίνακες, περιστρεφόμενους μέσα σέ πλαίσια, πού κάτι λιγοστά λείψανά τους σώζονταν ἀκόμα στίς μέρες μας στό Πρυτανεῖο, καί ὀνομάστηκαν, ὅπως λέει ὁ Ἀριστοτέλης, «κύρβεις». Γι' αὐτές λέει κάπου καί ὁ κωμωδιογράφος Κρατῖνος:

Στοῦ Σόλωνα καί Δράκοντα τ' ὄνομα παίρνομε ὄρκο
πού τώρα μέ τίς κύρβεις τους κριθάρι καθουρδίζουν.

Ὡστόσο μερικοί συγγραφεῖς ἰσχυρίζονται ὅτι «κύρβεις» ὀνομάστηκαν εἰδικά οἱ πίνακες πού περιεῖχαν τίς διατάξεις τίς σχε-

1 ΚΕΦ. 25

Τί ἦταν οἱ «ἄξονες». Τροποποίηση στό ἡμερολόγιο. Ὁ Σόλων φεύγει ἀπό τήν Ἀθήνα.

2

- 3 τικές μέ τις θρησκευτικές τελετές και τις θυσίες, ενώ οι άλλοι
 3 ονομάστηκαν «*ἄζονες*». Κοινό λοιπόν ἔδινε ὄρκο ἢ βουλή ὅτι θά
 τηρήσει σταθερά τούς νόμους τοῦ Σόλωνα καί καθέννας χωριστά
 ἀπό τούς θεσμοθέτες στήν ἀγορά κοντά στήν «πέτρα», ὑποσχό-
 ταν ὅτι ἂν παραβεῖ κανένα ἀπό τούς νόμους του, θά ἀφιερῶσει
 στούς Δελφούς ἄγαλμα χρυσό ἴσο μέ τό ἀνάστημά του.
- 4 Ὁ Σόλων ἐπίσης ἔχοντας παρατηρήσει ὅτι οἱ μῆνες δέν ἦταν
 κανονικοί καί ὅτι ἡ κίνηση τῆς σελήνης δέν ἦταν καθόλου σέ
 ἀρμονία οὔτε μέ τή δύση τοῦ ἡλίου, οὔτε μέ τήν ἀνατολή του,
 ἀλλά πολλές φορές τόν ἔφτανε καί τόν προσπερνοῦσε τήν ἴδια
 μέρα, ὄρισε νά ὀνομάζεται ἡ μέρα αὐτή «παλαιά καί νέα σελήνη».
 Θεωροῦσε ὅτι τό τμήμα τῆς ἡμέρας πρῖν ἀπό τή συνάντηση αὐτή
 ἀνῆκε στό μήνα πού τέλειωνε καί τό ὑπόλοιπο σ' ἐκείνον πού
 ἄρχιζε. Ἦταν, ὅπως φαίνεται, ὁ πρῶτος πού κατάλαβε σωστά τό
 στίχο τοῦ Ὁμήρου:

τοῦτος ὁ μῆνας ἅμα βγεῖ, κι ἅμα πατήσει ὁ ἄλλος

- 5 καί ὀνόμασε τήν ἐπόμενη μέρα «νουμηνία» (νέα σελήνη). *Τήν*
ἀρίθμηση ἐξάλλου τῶν ἡμερῶν ἀπό τήν εἰκοστή ὡς τήν τριακο-
 στή τοῦ μηνός δέν τήν ἔκανε προσθέτοντας, ἀλλά μετρώντας
 ἀντίστροφα καί ἀφαιρώντας, ὅπως ἔβλεπε νά λιγοστεύει καί τό
 φῶς τῆς σελήνης.
- 6 Ὅταν οἱ νόμοι ἀνακοινώθηκαν, ἄρχισαν διάφοροι νά πηγαί-
 νουν καθημερινά στό Σόλωνα καί τόν ἐπαινοῦσαν ἢ τόν κατη-
 γοροῦσαν ἢ τόν συμβούλευαν νά προσθέσει ἢ ν' ἀφαιρέσει κάτι.
 Πάρα πολλοί ἦταν καί αὐτοί πού ζητοῦσαν νά μάθουν καί ρω-
 τοῦσαν μέ ἐπιμονή καί τόν παρακαλοῦσαν νά τούς ἐξηγήσει καί
 νά τούς ξεκαθαρίσει τί ἦταν τό καθετί στούς νόμους του καί
 γιατί ἦταν θαλμένο ἔτσι. Αὐτός τότε βλέποντας ὅτι ἂν δέν ἔκα-
 νε αὐτό πού τοῦ ἔλεγαν, θά ἦταν ἀνάρμοστο καί ὅτι ἂν τό ἔκανε
 θά προκαλοῦσε ἐχθρότητες, καί θέλοντας νά γλιτώσει τελειωτι-
 κά ἀπό τίς δυσκολίες αὐτές καί νά ἀποφύγει τίς δυσარέσκειες
 καί τίς κατηγορίες τῶν πολιτῶν (γιατί «στά μεγάλα ἔργα, δύσ-
 κολο ν' ἀρέσεις σ' ὄλους», ὅπως εἶπε ὁ ἴδιος) βρῆκε πρόσχημα
 τά θαλασσινά ἐμπορικά ταξίδια, καί ἀφοῦ ζητήσε ἀπό τούς
 Ἀθηναίους νά λείπει ἀπό τήν πατρίδα του γιά δέκα χρόνια,

ἔφυγε. Ἐλπίζε ὅτι στό διάστημα αὐτό ὁ κόσμος θά συνήθιζε τούς νόμους του.

Στήν ἀρχή πῆγε στήν Αἴγυπτο καί ἔμεινε, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος,

Πλαί στό γιαλό τοῦ Κάνωβου, πού χύνεται κι ὁ Νεῖλος.

Πέρασε λίγο καιρό φιλοσοφώντας μέ τούς γύρω ἀπό τόν Ψε-
 ωπη τόν Ἡλιοπολίτη καί τόν Σώγχη τόν Σαῖτη, πού ἦταν ἀπό
 τούς πιό σοφούς ἱερεῖς. Ἀπό αὐτούς ἄκουσε, ὅπως λέει ὁ Πλά-
 των, καί τή διήγηση γιά τήν Ἀτλαντίδα, πού ἐπιχείρησε νά τήν
 κάμει γνωστή μέ ποιήμά του στούς Ἕλληνας. Ἐπειτα ταξίδεψε
 στήν Κύπρο, ὅπου τόν δέχτηκε πολύ θερμά ὁ Φιλόκυπρος, κά-
 ποιος ἀπό τούς βασιλιάδες τοῦ τόπου, πού κυβερνοῦσε μιά μικρή
 πόλη, τήν ὁποία εἶχε χτίσει ὁ Δημοφώντας, γιός τοῦ Θησέα·
 βρισκόταν κοντά στόν Κλάριο ποταμό, σέ ὄχυρή τοποθεσία,
 ἀλλά κατά τά ἄλλα ἦταν τόπος στενόχωρος καί φτωχός. Ὁ Σό-
 λων ἔπεισε τό Φιλόκυπρο, μιά καί πιό κάτω ἀπλωνόταν ἕνας ὠ-
 ραῖος κάμπος, νά μεταφέρει τήν πόλη του καί νά τή χτίσει πιό
 εὐχάριστη καί πιό μεγάλη. Καί ὅσο διάστημα βρισκόταν ἐκεῖ,
 φρόντισε γιά τήν ἴδρυση τῆς πόλης καί τήν ὀργάνωσε γιά νά
 ζεῖ κανεῖς ἄνετα καί ἀσφαλισμένα, ἔτσι πού καί ἄλλοι ἦρθαν νά
 κατοικήσουν στήν πόλη τοῦ Φιλόκυπρου καί οἱ ἄλλοι βασιλιά-
 δες ζήλεψαν. Γι' αὐτό καί ὁ βασιλιάς, γιά νά τιμήσει τό Σόλω-
 να, ὀνόμασε τήν πόλη ἀπό τό ὄνομά του Σόλους, ἐνῶ προηγου-
 μένως λεγόταν Αἰπεία. Ὁ ἴδιος ὁ Σόλων μνημονεύει τό χτίσιμο
 τῆς πόλης σέ μίαν ἀπό τίς ἐλεγείες του, πού ἀπευθύνεται στόν
 Φιλόκυπρο καί λέει:

Τώρα στούς Σόλους βασιλιάς χρόνια πολλά νά μείνεις
 μέσα στήν πολιτεία αὐτή καί σὺ καί ἡ γενιά σου·
 καί μένα μακριά ἀπ' αὐτό τ' ὀνομαστό νησί
 ἄβλαβο ἢ Κύπρη ἢ ἰοστέφανη ἄς μέ πάρει
 μέ πλοῖο γοργό· καί δόξα καί χάρη ἄς δώσει
 στήν πόλη αὐτή, καί γυρισμό καλό γιά μένα στήν πατρίδα.

ΚΕΦ. 26

Ταξίδι τοῦ Σό-
 λωνα στήν Αἴ-
 γυπτο καί τήν
 Κύπρο.

ΣΟΛΩΝ ΚΑΙ ΚΡΟΪΣΟΣ

(Κεφ. 27-28)

ΚΕΦ. 27 1

*Ὁ Σόλων στό
παλάτι τοῦ
Κροΐσου.*

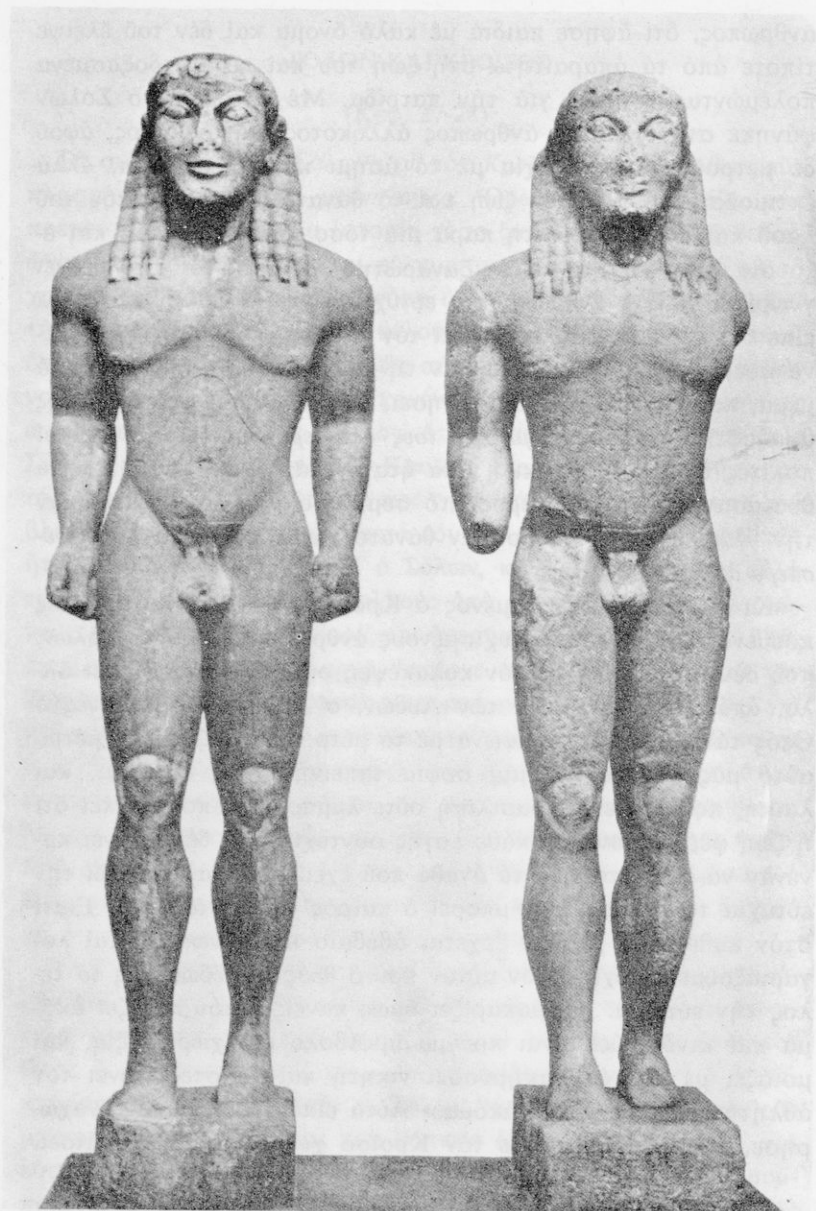
2 Τῆ συνάντηση τοῦ Σόλωνα μέ τόν *Κροΐσο* μερικοί τῆ θεωροῦν
πλαστή *ἐλέγχοντας τίς χρονολογίες*. Ὅμως ἐγώ δέ νομίζω πώς
πρέπει νά ἀπορρίψω μία ἱστορία τόσο ξακουστή, πού τήν θεβαι-
ώνουν τόσες μαρτυρίες, καί τό κυριότερο τόσο ταιριαστή μέ τό
χαρακτήρα τοῦ Σόλωνα καί τόσο ἀντάξια τῆς μεγαλοψυχίας καί
τῆς σοφίας του, ἐπειδή τό θέλουν ἔτσι μερικοί χρονολογικοί,
ὅπως λέγονται, πίνακες, πού ὡς σήμερα πάμπολλοι τούς διορθώ-
3 νουν, χωρίς νά μποροῦν σέ κανένα σημεῖο νά συμβιβάσουν τίς
ἀντιθέσεις τους. Λένε λοιπόν ὅτι, ὅταν ὁ Σόλων πῆγε στίς
Σάρδεις καλεσμένος ἀπό τόν Κροΐσο, ἔπαθε κάτι παραπλήσιο μέ
τόν στεριανό πού κατέβαινε πρώτη φορά στή θάλασσα καί πού
4 βλέποντας τόν ἕνα ποταμό μετά τόν ἄλλο νόμιζε κάθε φορά πώς
ἦταν ἡ θάλασσα. Ἔτσι καί ὁ Σόλων, καθώς διέσχιζε τήν ἀδλή
τοῦ παλατιοῦ καί ἔβλεπε πολλούς ἀπό τούς αὐλικούς στολισμέ-
5 νους μέ πολυτέλεια νά βαδίζουν ὑπερήφανα ἀνάμεσα σέ πλῆθος
ἀκολουθούς καί δορυφόρους, ἔπαιρνε τόν καθένα τους γιά τόν
Κροΐσο. Ὡσποῦ τόν ἔφεραν μπροστά σ' ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος, γιά
νά παρουσιάζει θέαμα μεγάλοπρεπο καί φανταχτερό, φοροῦσε
ὅ,τι εἶχε πῖο ἐξαιρετικό, σπάνιο καί ἀξιοζήλητο ἀπό πολύ τιμα
6 πετράδια, πολύχρωμα ροῦχα καί περίτεχνα χρυσά κοσμήματα.
Μόλις ὁ Σόλων στάθηκε μπροστά του, οὔτε ξαφνιάστηκε καθό-
λου, οὔτε εἶπε γιά ὅσα ἔβλεπε τίποτε ἀπό αὐτά πού περίμενε ὁ
Κροΐσος καί μάλιστα ἦταν φανερό γιά κάθε μυαλωμένο ἄνθρω-
πο ὅτι περιφρονοῦσε αὐτή τήν ἀκαλαισθησία καί τή φθνία.

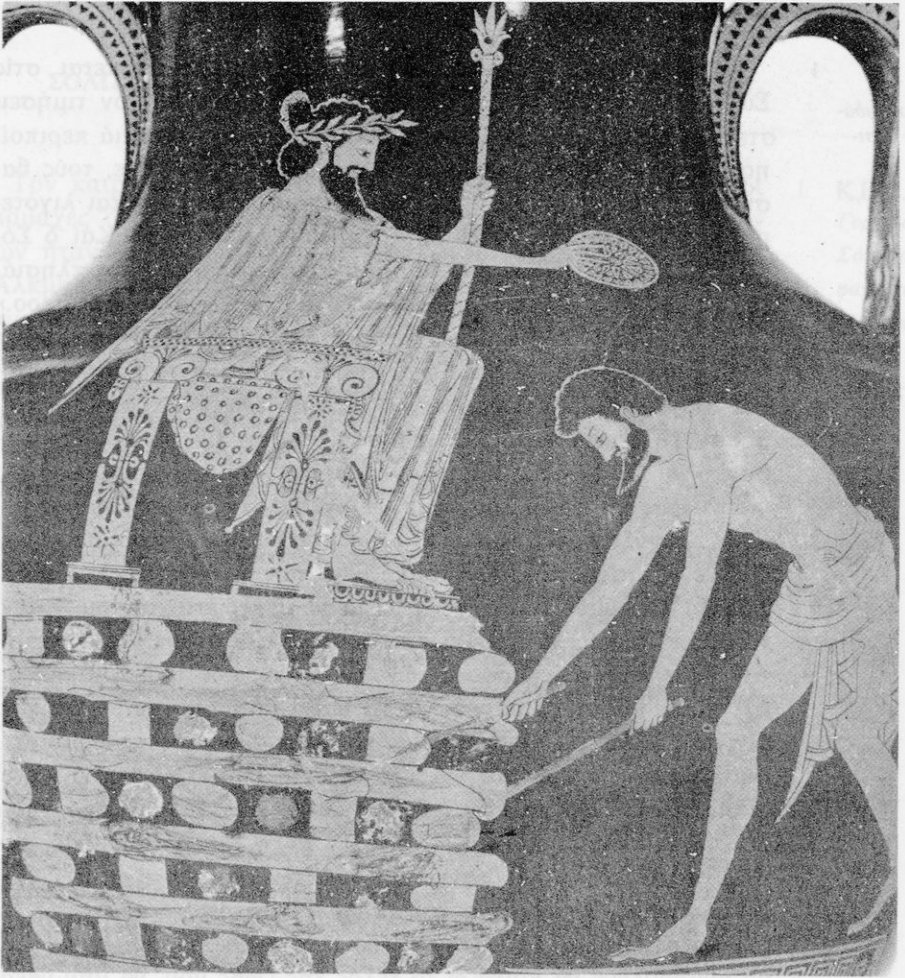
Ὁ Κροΐσος τότε πρόσταξε νά τοῦ ἀνοίξουν τά θησαυροφυλά-
κια καί νά τόν ὀδηγήσουν νά δεῖ ὅλα τά ἄλλα σκευή καί πολυ-
5 τελή πράγματα, χωρίς νά ὑπάρχει καμιά ἀνάγκη, γιατί ἔφτανε ὁ
ἴδιος ὁ Κροΐσος μόνος του, γιά νά δείξει ποιός εἶναι ὁ χαρα-
κτήρας του. Ὅταν λοιπόν ὁ Σόλων τά εἶδε ὅλα καί ξαναῆρθε
6 μπροστά του, ὁ Κροΐσος τόν ρώτησε ἄν γνωρίζει ἄνθρωπο πῖο
εὐτυχισμένο ἀπό αὐτόν. Ὁ Σόλων ἀπάντησε ὅτι ξέρει τόν συμ-
πολίτη του Τέλλο. Καί διηγήθηκε ὅτι ὁ Τέλλος στάθηκε καλός

ἄνθρωπος, ὅτι ἄφησε παιδιά μέ καλό ὄνομα καί δέν τοῦ ἔλειψε τίποτε ἀπό τά ἀπαραίτητα στή ζωή του καί πέθανε δοξασμένα πολεμώντας γενναῖα γιά τήν πατρίδα. Μέ ὅλα αὐτά ὁ Σόλων φάνηκε στόν Κροῖσο ἄνθρωπος ἀλλόκοτος καί ἀγροίκος, ἀφοῦ δέ μετροῦσε τήν εὐτυχία μέ τό ἀσήμι καί τό χρυσάφι, ἀλλά ἐκτιμοῦσε πιά πολύ τή ζωή καί τό θάνατο ἑνός ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ καί ἄσημου πολίτη παρά μιά τόσο μεγάλη δύναμη καί ἐξουσία. Παρ' ὅλα αὐτά τόν ξαναρώτησε ἄν μετά τόν Τέλλο ἔχει γνωρίσει ἄλλον ἄνθρωπο πιά εὐτυχισμένο. Ὁ Σόλων καί πάλι εἶπε ὅτι ξέρει τόν Κλέοβη καί τόν Βίωνα, πού ἦταν ἀγαπημένα ἀδέρφια καί πού ἀγαποῦσαν τή μητέρα τους τόσο, ὥστε μιά μέρα, πού τά βόδια εἶχαν ἀργήσει, μπήκαν αὐτοί στό ζυγό τῆς ἄμαξας καί ἔφεραν τή μητέρα τους στό ἱερό τῆς Ἥρας, ἐνῶ οἱ πολῖτες τή μακάριζαν κι ἡ ἴδια ἦταν γεμάτη χαρά· ἀφοῦ ἔπειτα θυσίασαν καί πήραν μέρος στό συμπόσιο, δέν ξανασηκώθηκαν τήν ἄλλη μέρα, ἀλλά βρῆκαν θάνατο χωρίς πόνο καί λύπες, ὅστερα ἀπό τόση δόξα.

«Κι ἐμᾶς», εἶπε ὀργισμένος ὁ Κροῖσος, «δέ μᾶς λογαριάξεις πουθενά μέσα στοὺς εὐτυχισμένους ἀνθρώπους;» Καί ὁ Σόλων, πού δέν ἠθελε οὔτε νά τόν κολακίσει, οὔτε νά τόν ἐρεθίσει ἄλλο, ἀπάντησε: «Βασιλιά τῶν Λυδῶν, σ' ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες ὁ Θεός τά ἔδωσε ὅλα σύμφωνα μέ τό μέτρο καί μαζί μέ τό μέτρο αὐτό μᾶς χάρισε καί μιά σοφία ταπεινή, ὅπως φαίνεται, καί λαϊκή, πού δέν εἶναι βασιλική οὔτε λαμπρή, μά πού βλέπει ὅτι ἡ ζωή φέρνει συνεχῶς κάθε λογῆς συντυχίες καί δέν ἀφήνει κανέναν νά ξιπάζεται γιά τά ἀγαθά πού ἔχει, οὔτε νά θαυμάζει τήν εὐτυχία τοῦ ἄλλου, πού μπορεῖ ὁ καιρός νά τήν ἀλλάξει. Γιατί στόν καθένα τό μέλλον ἔρχεται ἀβέβαιο καί ἄγνωστο. Καί λογαριάζουμε εὐτυχισμένον αὐτόν πού ὁ θεός τοῦ ἔδωσε ὡς τό τέλος τήν εὐτυχία. Νά μακαρίζει ὁμως κανεῖς αὐτόν πού ζεῖ ἀκόμα καί κινδυνεύει εἶναι πράγμα ἀμφίβολο καί χωρίς ἀξία, καί μοιάζει μέ τό νά ἀνακηρύσσει νικητή καί νά στεφανώνει τόν ἀθλητή πού ἀγωνίζεται ἀκόμα.» Αὐτά εἶπε ὁ Σόλων καί ἀναχώρησε, ἀφοῦ δυσaráστησε τόν Κροῖσο χωρίς νά τόν συνετίσει.

ΚΕΦ. 27
Ο Σίβυλλος
Ελληνική
Αρχαία

Ἀριστερά : Κλέοθης καί Βίτων (Ἀρχή 6. αἰῶνα. Μουσεῖο Δελφῶν).

Ἐπάνω : Ὁ Κροῖσος στήν πυρά. Παράσταση σέ ἀμφορέα τοῦ 500 π.Χ.
(Μουσεῖο Λούβρου).

ΚΕΦ. 28

Ἄ Σόλων διδάσκει δύο βασιλιάδες.

- 1 Ὁ μυθοποιός *Αἴσωπος*, πού ἔτυχε τότε νά θρίσκεται στίς Σάρδεις ὅπου τόν εἶχε καλέσει ὁ Κροῖσος γιά νά τόν τιμήσει, στενοχωρήθηκε γιά τό Σόλωνα πού δέν τοῦ ἔγινε καμιά περιποίηση καί τοῦ ἔδωσε μιά συμβουλή: «Σόλωνα, τοῦ εἶπε, τούς βασιλιάδες πρέπει κανεῖς ἢ νά τούς πλησιάζει ὅσο γίνεται λιγότερο, ἢ νά τούς εὐχαριστεῖ ὅσο μπορεῖ περισσότερο.» Καί ὁ Σόλων: «Ὅχι, γιά ὄνομα τοῦ Δία», εἶπε, «ἢ πρέπει νά τούς πλησιάζει κανεῖς ὅσο γίνεται λιγότερο, ἢ νά τούς λέει τό καλύτερο.»
- 2 Τότε λοιπόν ὁ Κροῖσος δέ λογάρισε τό Σόλωνα. Κάποτε ὁμως πολεμώντας μέ τόν Κύρο νικήθηκε, ἔχασε τό βασιλείο του καί αἰχμάλωτος ὁ ἴδιος ἔμελλε νά καεῖ ζωντανός. Μόλις ἐτοίμασαν τή φωτιά καί τόν ἀνέβασαν δεμένο, ἐνῶ παρακολουθοῦσαν ὅλοι οἱ Πέρσες καί ἦταν μπροστά καί ὁ Κύρος, ἐκεῖνος, ὑψώνοντας τή φωνή του ὥστε νά φτάσει ὅσο μπορούσε πιό μακριά, φώναξε τρεῖς φορές: «Σόλων!». Ὁ Κύρος ἀπόρησε καί ἔστειλε νά τόν ρωτήσουν ποιός ἄνθρωπος ἢ θεός εἶναι αὐτός ὁ
- 3 Σόλων, πού μόνο αὐτόν φωνάζει μέσα στή δυστυχία του. Καί ὁ Κροῖσος, χωρίς νά κρύψει τίποτε, εἶπε: «Ὁ ἄνθρωπος αὐτός ἦταν ἕνας ἀπό τούς σοφοῦς τῶν Ἑλλήνων, πού ἐγώ τόν κάλεσα ὄχι γιατί ἤθελα νά ἀκούσω ἢ νά μάθω κάτι ἀπό αὐτά πού εἶχα ἀνάγκη, ἀλλά γιά νά τόν κάμω νά δεῖ καί φεύγοντας νά μαρτυρήσει στούς ἀνθρώπους γιά τήν εὐτυχία μου ἐκείνη, πού νά τή χάσω ἦταν, ὅπως βλέπω, μεγάλο κακό, ἐνῶ νά τήν ἀποκτήσω
- 4 δέν ἦταν κανένα καλό. Ἡ εὐτυχία αὐτή, ὅσο διαρκοῦσε, δέν ἦταν παρά λόγια καί φαντασία, ἐνῶ τώρα οἱ ἀλλαγές της μοῦ ἔφεραν φοβερά παθήματα καί ἀληθινά ἀγιατρευτές συμφορές. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἀπό ὅσα ἔβλεπε τότε προβλέποντας τά ταρινά μέ συμβούλευε νά κοιτάζω τό τέλος τῆς ζωῆς μου, νά μήν ὑπερηφανεύομαι καί νά μή στηρίζομαι σέ ἀθέβαιες ὑποθέσεις.» Ὁταν ἀνάφεραν τῶν λόγια αὐτά στόν Κύρο, ἐκεῖνος, πιό γνωστικός ἀπό τόν Κροῖσο, καί βλέποντας ὅτι τά λόγια τοῦ Σόλωνα τά ἐπικύρωνε τό ἴδιο τό παράδειγμα, ὄχι μόνο ἐλευθέρωσε τόν Κροῖσο, ἀλλά καί ἐξακολούθησε νά τόν τιμᾷ, ὅσο ζοῦσε. Καί ὁ Σόλων κέρδισε τή φήμη ὅτι μέ μιά του γνώμη ἔσωσε τόν ἕνα βασιλιά καί δίδαξε τόν ἄλλον.

ΣΟΛΩΝ ΚΑΙ ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΣ. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

(Κεφ. 29-32)

Τόν καιρό πού ἔλειπε ὁ Σόλων, ξανάρχισαν στήν Ἀθήνα οἱ διαμάχες ἀνάμεσα στίς πολιτικές μερίδες. Ἀρχηγός τῶν Πεδιέων ἦταν ὁ Λυκοῦργος, τῶν Παράλων ὁ Μεγακλῆς, ὁ γιός τοῦ Ἀλκμαίωνα, καί τῶν Διακριῶν ὁ Πεισίστρατος· μέ αὐτούς ἦταν καί τό πλῆθος τῶν θητῶν, πού ἦταν οἱ περισσότερο δυσारेστημένοι μέ τούς πλουσίους. Οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνα ὥστόσο ἐξακολουθοῦσαν νά ἰσχύουν στήν πόλη, ὅλοι ὅμως περίμεναν μιᾶ ἐπαναστατική ἀλλαγὴ καί ποθοῦσαν νά ἔρθει μιᾶ ἄλλη κατάσταση μέ τήν ἐλπίδα ὄχι νά κερδίσουν τήν ἰσότητα μέ τήν ἀλλαγὴ, ἀλλά νά ὑπερισχύσουν καί νά ὑποτάξουν ἐντελῶς τούς ἀντιπάλους τους. Ἐτσι εἶχαν τά πράγματα, ὅταν ὁ Σόλων γύρισε στήν Ἀθήνα, ὅπου τόν σέβονταν καί τόν τιμοῦσαν ὅλοι, μά ὁ ἴδιος δέν εἶχε πιά, ἀπό τά γηρατειά, τή δύναμη οὔτε τήν ὄρεξη νά μιλάει στό λαό καί νά δρᾷ. Σύναντοῦσε ὅμως ἰδιαίτερα τούς ἀρχηγούς τῶν πολιτικῶν μερίδων καί προσπαθοῦσε νά θέσει τέρμα στίς ἐχθρες τους καί νά τούς συμφιλιώσει. Τῆ μεγαλύτερη προσοχή φαινόταν νά τοῦ δίνει ὁ Πεισίστρατος. Αὐτός πραγματικά εἶχε στά λόγια του κάτι ἐλκυστικό καί εὐχάριστο, ἦταν πρόθυμος νά ὑποστηρίξει τούς φτωχοὺς καί στοὺς ἐχθροὺς του ἔδειχνε συμβιβαστική διάθεση καί μετριοπάθεια. Μά καί τά χαρίσματα πού δέν τοῦ ἔδωσε ἡ φύση, ἐπειδὴ ἤξερε νά ὑποκρίνεται, πίστευαν ὅτι τά ἔχει περισσότερο ἀπό ὅσους τά εἶχαν πραγματικά καί ἔτσι περνοῦσε γιά ἐπιφυλακτικός, φρόνιμος καί προπάντων ἄνθρωπος πού ἀγαποῦσε τήν ἰσότητα καί πού δυσφοροῦσε μέ αὐτούς πού ἤθελαν ν' ἀλλάξουν τό καθεστῶς καί εἶχαν ὄρεξη γιά ριζικές καινοτομίες. Μέ αὐτά ἐξαπατοῦσε τό πλῆθος. Ὁ Σόλων γρήγορα κατάλαβε τό χαρακτήρα του καί πρῶτος διέκρινε τά σχέδιά του. Δέν ἔγινε ὅμως ἐχθρός του, ἀλλά προσπαθοῦσε νά τόν μαλακώσει καί νά τόν συμβουλέψει. Καί ἔλεγε σ' αὐτόν καί σέ ἄλλους ὅτι, ἂν θά μπορούσε κανεὶς νά βγάλει ἀπό τήν ψυχὴ τοῦ Πεισιστράτου τήν ἀγάπη του γιά τά πρωτεῖα καί νά γιαιτρέψει τόν πόθο του γιά τήν τυραννία, δέ θά ὑπῆρχε ἄλ-

1 ΚΕΦ. 29
Γυρισμός τοῦ
Σόλωνα. Ἐμ-
φανίζεται ὁ
Πεισίστρατος.
Σόλων καί
Θέσπης.

2

3

4

5

λος κανείς με τόση προδιάθεση προς τό καλό οὔτε πιά ένάρετος πολίτης.

- 6 Τήν εποχή αὐτή ὁ *Θέσπης* καί ἡ ὁμάδα του εἶχαν ἀρχίσει νά κάνουν ἀλλαγές στήν τραγωδία καί τό πράγμα, σάν καινούριο πού ἦταν, τραβοῦσε τό πλῆθος, παρ' ὄλο πού δέν εἶχαν ἀκόμα φτάσει νά ὀργανώνουν ἀγῶνες ποιητῶν. Ὁ Σόλων, πού ἀπό τή φύση του ἀγαποῦσε νά ἀκούει καί νά μαθαίνει καί πιά πολύ στά γηρατειά του εἶχε κλίση στή σχολή καί στή διασκέδαση καί στά συμπόσια, μά τό Δία, καί στή μουσική, πῆγε νά δεῖ τό *Θέσπη*,
7 πού ἔπαιζε ὁ ἴδιος τά ἔργα του, ὅπως συνήθιζαν οἱ παλαιοί. Μετά τήν παράσταση τόν φώναξε καί τόν ρώτησε ἄν μπροστά σέ τόσον κόσμο δέν ντρέπεται νά λέει τόσο μεγάλα ψέματα. Ὁ *Θέσπης* ἀπάντησε ὅτι δέν εἶναι τόσο τρομερό γιά παιχνίδι νά λέει κανείς καί νά παριστάνει αὐτά τά πράγματα. Τότε ὁ Σόλων, χτυπώντας δυνατά τή γῆ μέ τό ραβδί του, εἶπε: «Ἄν ἐπαινοῦμε καί τιμᾶμε ἔτσι αὐτό τό παιχνίδι, σύντομα θά τό βροῦμε μέσα στά συμβόλαιά μας.»

ΚΕΦ. 30 1
Ὁ Πεισίστρατος γίνεται τύραννος. Ὁ Σόλων ἀντιδρᾷ μόνος. (561-560 π.Χ.)

- Κάποια μέρα ὁ Πεισίστρατος, ἀφοῦ πληγώθηκε μόνος του, κατέφθασε στήν ἀγορά ἐπάνω σ' ἓνα ἀμάξι καί ξεσήκωνε τό λαό λέγοντας ὅτι οἱ ἐχθροί του τοῦ ἔστησαν παγίδα ἐξαιτίας τῆς πολιτικῆς του. Πολλοί τότε ἀγανάκτησαν καί ἄρχισαν νά φωνάζουν, ἐνῶ ὁ Σόλων πλησίασε, στάθηκε πλάι του καί τοῦ εἶπε: «Γιέ τοῦ Ἰπποκράτη, δέν παίζεις καλά τό ρόλο τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὀδυσσεᾶ· γιατί αὐτά πού ἔκαμε ἐκεῖνος, πού τραυματίστηκε μόνος του γιά νά ἐξαπατήσει τόν ἐχθρό, ἐσύ τά κάνεις γιά νά παραπλανήσεις τούς πολίτες.» Τό πλῆθος ὕστερα ἀπό αὐτά ἦταν ἔτοιμο νά ὑπερασπιστεῖ τόν Πεισίστρατο καί ὁ λαός συγκεντρώθηκε σέ συνέλευση. Ἐκεῖ, ὅταν ὁ Ἀρίστων ἔκαμε πρόταση νά δοθοῦν στόν Πεισίστρατο πενήντα *ροπαλοφόροι* γιά σωματοφυλακή, ὁ Σόλων σηκώθηκε καί ἀντιτάχτηκε. Εἶπε τότε πολλά, παρόμοια μέ αὐτά πού ἔχει γράψει καί στά ποιήματά του:

Τῆ γλώσσα ἐσεῖς κοιτάζετε τοῦ πλανεροῦ τοῦ ἀνθρώπου...
ἴδια ἀλεπού πονηρά περπατάει ὁ καθένας σας χῶρια,
μά ὄλοι σάν πᾶτε μαζί, τότε σᾶς πιάνει ἀμαλιά.

Ἐπειδὴ ὁμως ὁ Σόλων ἔβλεπε ὅτι οἱ φτωχοὶ ἦταν ἀποφασισμέ- 4
 νοι νὰ εὐνοήσουν τὸν Πεισίστρατο καὶ ἔκαναν θόρυβο, ἐνῶ οἱ
 πλούσιοι ἔφευγαν καὶ ἦταν φοβισμένοι, ἀπομακρύνθηκε λέγον-
 τας ὅτι εἶναι ἀπὸ τοὺς πρῶτους πιό μυαλωμένος καὶ ἀπὸ τοὺς
 δευτέρους πιό γενναῖος. Πιό μυαλωμένος ἀπὸ ἐκείνους πού δέν
 καταλάβαιναν αὐτὸ πού συνέβαινε, καὶ πιό γενναῖος ἀπὸ αὐτοὺς
 πού καταλάβαιναν, ἀλλὰ δέν τολμοῦσαν νὰ ἀντισταθοῦν στὴν
 τυραννία. Ὁ λαὸς ἐπικύρωσε τὸ ψήφισμα καὶ δέ μικρολόγησε μέ τὸν 5
 Πεισίστρατο οὔτε καὶ γιὰ τὸν ἀριθμὸ ἀκόμα τῶν ροπαλοφόρων,
 ἀλλὰ τὸν ἄφησε φανερά νὰ μαζεῦει καὶ νὰ συντηρεῖ ὅσους ἤθε-
 λε, ὥσπου ἐκεῖνος κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολη. Ὅταν ἔγινε αὐτό, ἡ 6
 πόλη συγκλονίστηκε καὶ ὁ Μεγακλῆς ἔφυγε ἀμέσως μέ τοὺς ἄλ-
 λους Ἀλκμεωνίδες, ὁ Σόλων ὁμως, ἂν καὶ ἦταν πιά πολὺ γέρος
 καὶ δέν εἶχε ἀνθρώπους νὰ τὸν ὑποστηρίξουν, πῆγε στὴν ἀγορά
 καὶ συνομίλησε μέ τοὺς πολίτες κακίζοντας ἀπὸ τὴ μιά μεριά
 τὴν ἀσυλλογισιὰ καὶ τὴν ἀδυναμία τους καὶ παρακινώντας καὶ
 καλώντας ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ μὴν προδώσουν τὴν ἐλευθερία. Τότε
 εἶπε καὶ τὰ λόγια πού μνημονεύουν μερικές φορές, ὅτι δηλαδή
 προηγουμένως ἦταν εὐκολότερο γι' αὐτοὺς νὰ ἐμποδίσουν τὴν
 τυραννίδα, ἐνῶ προετοιμαζόταν, τώρα ὁμως πού ὀργανώθηκε καὶ
 μεγάλωσε εἶναι μεγαλύτερο καὶ λαμπρότερο κατόρθωμα νὰ τὴν
 ξεριζώσουν καὶ νὰ τὴν ἀφανίσουν. Μά ἐπειδὴ κανεῖς, ἀπὸ φόβο, 7
 δέν τοῦ ἔδινε προσοχή, ἔφυγε σπίτι του, πῆρε τὰ ὄπλα του καὶ
 τὰ ἔστησε μπροστά στὴν πόρτα του στό δρόμο. «Ἐγώ», εἶπε,
 «ὅσο μποροῦσα βοήθησα τὴν πατρίδα μου καὶ τοὺς νόμους.»
 Ἀπὸ τότε ἔμενε ἤσυχος· καὶ στοὺς φίλους του πού τὸν συμβού- 8
 λευαν νὰ φύγει, δέν ἔδινε προσοχή, μόνο γράφοντας ποιήματα
 κατηγοροῦσε τοὺς Ἀθηναίους:

Ἀπό δική σας δειλία κι ἀμυαλιά σᾶς χτυποῦν οἱ φουρτούνες·
 ὄχι μομφές στοὺς θεοὺς· δέν εἶναι φταίχτες· ἐσεῖς
 οἱ ἴδιοι ἀρματώσατε τούτους ἐδῶ καὶ τρανέψανε τόσο·
 ἔτσι, ἀπ' αὐτά, στὴν πικρὴ πέσατε τώρα σκλαβιά.

Γιὰ ὅλα αὐτὰ πολλοὶ τὸν συμβούλευαν νὰ προσέχει, γιατί ὁ 1

ΚΕΦ. 31

Ὁ Πεισίστρα-

τος τιμῆ τὸ
Σόλων. Τὸ
ἔργο τοῦ Σό-
λωνος γιὰ τὴν
Ἀτλαντίδα.

- 2 ζεται καὶ δείχνει τόσο ἀσύνητη συμπεριφορά. «Στὰ γηρατειά»,
ἀπάντησε. Ὁ Πεισίστρατος ὥστόσο, ὅταν ἐγινε κύριος τῆς ἐξου-
σίας, ἔκαμε τόσες περιποιήσεις στὸ Σόλωνο τιμώντας τον,
δείχνοντάς του φιλική διάθεση καὶ καλώντας τον στὸ σπίτι του,
ὥστε ἐκεῖνος νὰ γίνει στὸ τέλος καὶ σύμβουλος του καὶ πολλές
3 ἀπὸ τίς πράξεις του νὰ τίς ἐπαινεῖ. Πραγματικά ὁ Πεισίστρατος
διατηροῦσε τοὺς πῖο πολλοὺς νόμους τοῦ Σόλωνο πρῶτος αὐτὸς
τηρώντας τους καὶ ἀναγκάζοντας καὶ τοὺς φίλους του. Ἔτσι, ὅ-
ταν τὸν κάλεσαν κάποτε στὸν Ἄρειο Πάγο νὰ δικαστεῖ γιὰ φό-
νο, ἐνῶ ἦταν ἤδη τύραννος, παρουσιάστηκε κανονικά γιὰ νὰ ἀ-
πολογηθεῖ, ἐκεῖνος ὅμως πού τὸν κατηγοροῦσε δὲν ἐμφανίστηκε.
Ἐκεῖνος ἔκαμε καὶ ἄλλους νόμους, καὶ ἀνάμεσά τους καὶ αὐτὸν
4 ἀνάπηροι στὸν πόλεμο. Αὐτὸ, λέει ὁ *Ἡρακλείδης*, εἶχε καὶ προ-
ηγούμενος ψηφιστεῖ ἀπὸ τὸ Σόλωνο γιὰ τὸν ἀνάπηρο Θέρσιππο
5 καὶ τὸ μιμήθηκε ὁ Πεισίστρατος. Ὅπως ἀναφέρει ὁ *Θεόφραστος*,
καὶ τὸ νόμο κατὰ τῆς ἀργίας δὲν τὸν συνέταξε ὁ Σόλων, ἀλλὰ ὁ
Πεισίστρατος καὶ ἔτσι ἔκαμε καὶ τὴ χώρα πῖο παραγωγικὴ καὶ
τὴν πόλη πῖο ἡσυχῆ.
- 6 Ὁ Σόλων ἀκόμα ἄρχισε τὸ μεγάλο ἐκεῖνο ἔργο γιὰ τὴν ἱστο-
ρία ἢ γιὰ τὸ μῦθο τῆς *Ἀτλαντίδας*, πού τὸν εἶχε ἀκούσει ἀπὸ
τοὺς σοφοὺς τῆς Σάης καὶ πού εἶχε σχέση μὲ τοὺς Ἀθηναίους.
Κουράστηκε ὅμως καὶ σταμάτησε ὄχι ἐπειδὴ εἶχε ἄλλη ἀσχο-
λία, ὅπως λέει ὁ Πλάτων, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὰ γηρατειά, γιὰ
7 φοβήθηκε τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου. Πῶς εἶχε καιρὸ ἀφθονο μαρτυ-
ροῦν λόγια σάν κι' αὐτά:

Ποτὲ δὲν παύω νὰ μαθαίνω ὅσο γερνάω
καὶ

Τὰ ἔργα τώρα ἐγὼ ἀγαπῶ τῆς Κύπριας Ἀφροδίτης,
τοῦ Διόνυσου καὶ τῶν μουσῶν, πού εὐφραίνουν τοὺς
ἀνθρώπους.

ΚΕΦ. 32

Ὁ Πλάτων καὶ
ἡ Ἀτλαντίδα.

- 1 Ὁ Πλάτων εἶχε τὴ φιλοδοξία νὰ περιποιηθεῖ καὶ νὰ καλλωπίσει
τὴν ἱστορία τῆς Ἀτλαντίδας σάν νὰ ἦταν ἓνα ὄρατο κομμάτι
γῆς ἐγκαταλειμμένο, πού τοῦ ἀνῆκε κάπως ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς

του. Στήν ἀρχή ἔβαλε ὀλόγυρα μεγάλα προπύλαια, περιτειχίσματα καί ἀυλές τέτοια, πού δέν εἶχε ὡς τότε καμιᾶ ἄλλη ἱστορία, οὔτε μύθος οὔτε ποίημα. Ἄρχισε ὁμως ἀργά καί πρὶν τελειώσει τὸ ἔργο τελειώσε ἡ ζωὴ του, ἔτσι πού ὅσο μᾶς εὐφραίνουν αὐτὰ πού ἔγραψε, ἄλλο τόσο μᾶς λυποῦν αὐτὰ πού δέν πρόφτασε νὰ γράψει. Καί ὅπως ἡ πόλη τῆς Ἀθήνας ἄφησε τὸ Ὀλυμπεῖο ἀτέλειωτο, ἔτσι καί ἡ σοφία τοῦ Πλάτωνα ἀνάμεσα σέ πολλά καί ὥραϊα ἔργα ἄφησε μόνο τὴ διήγηση γιὰ τὴν Ἀτλαντίδα ἀσυμπλήρωτη.

Ὁ Σόλων, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ἔζησε ἀρκετὸ διάστημα ἀφότου ὁ Πεισίστρατος ἐγινε τύραννος, ἐνῶ ὁ Φανίας ὁ Λέσβιος λέει ὅτι ἔζησε λιγότερο ἀπὸ δύο χρόνια. Καί εἶναι ἔτσι γιατί ὁ Πεισίστρατος πῆρε τὴν ἐξουσία ὅταν ἄρχοντας ἦταν ὁ Κωμέας καί ὁ Σόλων πέθανε, σύμφωνα μὲ τὸ Φανία, ὅταν ἦταν ἄρχοντας ὁ Ἠγέστρατος, πού πῆρε τὸ ἀξίωμα ὕστερα ἀπὸ τὸν Κωμέα. Ἡ ἱστορία ὅτι τὸ σῶμα του κἀκε καί ἡ τέφρα του διασκορπίστηκε στὴν περιοχή τῆς Σαλαμίνας, εἶναι μὲ τὴν παραδοξολογία τῆς τελείως ἀπίθανη καί μοιάζει μὲ παραμῦθι, τὴν ἀναφέρουν ὁμως καί ἄλλοι ἀξιόλογοι συγγραφεῖς καί ἀκόμα ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης.

Βάση ἀπὸ προτομῆ τοῦ Σόλωνα (Μουσεῖο Βατικανοῦ)

Ὁ θάνατος τοῦ
Σόλωνα.
(560-559 π.Χ.)

2

3

4

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Σελ. 17

ΚΕΦ. 8

έλεγεία: είδος λυρικού ποιήματος πού τό άποτελοϋσαν δί-
στιχα σέ δακτυλικό μέτρο. Στά άρχαιότερα χρόνια τό τραγου-
δοϋσαν μέ συνοδεία αϋλοϋ. Άργότερα μπορούσε καί μόνο νά ά-
παγγέλλεται. Τό περιεχόμενο τής έλεγείας ήταν στήν άρχή πέν-
θιμο καί θρηνητικό, άργότερα όμως μπορούσε νά είναι καί έρω-
τικό, συμβουλευτικό ή, όπως στίς έλεγείες του Σόλωνα, πολε-
μικό ή πολιτικό.

ένα σκουφο: σκουφο φοροϋσαν οί άρρωστοι. 'Ο Σόλων τό
έκανε γιά νά δίνει τήν έντύπωση πώς δέν είναι στά καλά του
καί πώς έχει ξεφύγει από τήν επίβλεψη τών δικών του.

Τό ποίημα αυτό έχει τόν τίτλο Σαλαμίνα: από τούς έκατό
στίχους πού μās αναφέρει ο Πλούταρχος έχουμε σήμερα συνολι-
κά όκτώ. Στούς υπόλοιπους έξι —έκτός από τούς δύο πού έχουμε
έδω— ο Σόλων κατηγορεί τούς 'Αθηναίους πού έγκατέλειψαν
τόν άγώνα γιά τή Σαλαμίνα καί τούς παρακινεί νά πολεμήσουν
ξανά.

Πεισίστρατος, ο 'Αθηναίος τύραννος, γιά τόν όποιο θά
γίνει λόγος καί πιο κάτω. 'Ο Σόλων γεννήθηκε τό 640/639 π.Χ.
καί ο Πεισίστρατος λίγο πριν από τό 600 π.Χ. 'Επομένως τό πε-
ριστατικό πού αναφέρεται έδω είναι άπλως μιά παράδοση.

άκρωτήριο Κωλιάδα: άκρωτήριο τής 'Αττικής νοτιότερα
από τό Φάληρο, στή σημερινή παραλία του "Αγιου Κοσμά.
Στήν Κωλιάδα υπήρχαν ιερά τής 'Αφροδίτης καί τής Δήμητρας
Θεσμοφόρου καί γίνονταν διάφορες γιορτές άποκλειστικά γυναι-
κειες. Μετά τή ναυμαχία τής Σαλαμίνας ή θάλασσα είχε ξεβρά-
σει στή θέση αυτή πολλά περσικά ναυάγια.

Σελ. 18

ΚΕΦ. 9

Άσωπιάδα, δηλ. κόρη του 'Ασωποϋ, είναι ή Σαλαμίνα.

Τό νησί κατά τό μύθο πήρε τό ὄνομά του ἀπό τή νύμφη Σαλαμίνα, κόρη τοῦ ποταμοῦ τῆς Αἴγινας Ἀσωποῦ.

Περίφημος, Κυχρέας: ἥρωες τῆς Σαλαμίνας. Ὁ Κυχρέας ἦταν γιός τῆς νύμφης Σαλαμίνας καί τοῦ Ποσειδῶνα. Ἐγινε βασιλιάς τῆς Σαλαμίνας, ἀφοῦ σκότωσε τόν δράκοντα πού λυμαινόταν τό νησί καί ἀργότερα ἄφησε τό βασιλεῖο του στόν Τελαμόνα.

τριακόντορος: πολεμικό πλοῖο μέ τριάντα κουπιά.

Νίσαια: τό ἐπίνειο τῶν Μεγάρων.

Σελ. 19

Τό ἀκρωτήριο Σκιράδιο, ἴσως στή Β. πλευρά τῆς Σαλαμίνας. Σκιράς ἦταν τό πρῶτο ὄνομα τῆς πρωτεύουσας τοῦ νησιοῦ, καθώς καί ἐπίθετο τῆς Ἀθηνᾶς πού λατρευόταν ἐκεῖ.

Ἐνυάλιος: συνηθισμένο ἐπίθετο τοῦ θεοῦ Ἄρη. Κάποτε ὁ Ἐνυάλιος ἐμφανίζεται καί ὡς ξεχωριστό πρόσωπο, γιός τοῦ Ἄρη ἢ τοῦ Κρόνου.

Κατάλογος τῶν πλοίων («κατάλογος τῶν νεῶν»): τό τμήμα στή δευτέρα ραψωδία τῆς Ἰλιάδας, ὅπου ἀπαριθμοῦνται τά πλοῖα καί ὁ στρατός τῶν Ἀχαιῶν στόν Τρωϊκό πόλεμο. (Ὁ Σόλων πρέπει νά πρόσθεσε τόν δεύτερο ἀπό τοὺς δύο στίχους πού μᾶς παραθέτει ὁ Πλούταρχος).

Αἴας, ὁ γιός τοῦ Τελαμόνα: ὁ βασιλιάς τῆς Σαλαμίνας, ἀπό τίς πιό ἥρωικές καί ἀγέρωχες μορφές τῆς Ἰλιάδας.

Βραυρόνα: πόλη τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς, στήν ἀνατολική της παραλία, ἀνάμεσα στό Μαραθῶνα καί στό Θορικό, ὀνομαστή γιά τό ἱερό τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδας. (Ὁ σημερινός συνοικισμός Βραῶνα κοντά στό χωριό Μαρκόπουλο).

Μελίτη: ἓνας ἀπό τοὺς δήμους τῆς Ἀττικῆς, στό δυτικό μέρος τῆς Ἀθῆνας πού περιλάβαινε τήν Πνύκα καί ὅλη τή γύρω περιοχή. Ἐκεῖ κοντά ἦταν τό βάραθρο (πρός τό σημερινό Ἀστεροσκοπεῖο), ὅπου οἱ ἀρχαῖοι κατακρήμιζαν τοὺς καταδικασμένους σέ θάνατο· ὁ δήμος τῆς Μελίτης ἀνῆκε στήν Κεκροπίδα φυλή.

ΚΕΦ. 10

ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὴ δύση παράβαλε τὸ σημεῖο αὐτὸ μέ ὅσα εἶπε ὁ δελφικός χρησμός στό Σόλωνα, παραπάνω (κεφ. 9,1).

Ἡρέας ἀπό τὰ Μέγαρα ἱστορικός τοῦ 3. αἱ. π.Χ., πού ἔγραψε τὸ χαμένο σήμερα ἔργο «Μεγαρικά». Ἀπό τὸ ἔργο του ἀντλήσαν ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.

Σελ. 20

Ἰαονία, δηλαδή Ἰωνία: μία ἀπό τίς ἀρχαῖες ὀνομασίες τῆς Ἀττικῆς, πού δόθηκε ἀπό τόν Ἴωνα, γιό τοῦ ἥρωα Ξούθου καί μυθικό γενάρχη τῶν Ἴόνων. Βλ. καί τὴ σημείωση γιά τούς Ἴωνες στό κεφ. 9 τοῦ βίου τοῦ Θεμιστοκλῆ (σελ. 103).

ΚΕΦ. 11

τούς Κιρραίους: δηλαδή τούς κατοίκους τῆς Κίρρας. Ἡ Κίρρα, παραλιακὴ πόλη τῆς Φωκίδας κοντά στή σημερινή Ἰτέα, ἦταν τὸ λιμάνι τῆς κοντινῆς πόλης Κρίσας καί τῶν Δελφῶν. Διάφορες προστριβές μέ τούς Δελφούς προκάλεσαν τόν λεγόμενο πρῶτο Ἱερό Πόλεμο (596 π.Χ.), πού κήρυξαν οἱ Ἀμφικτίονες καί πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὀλοκληρωτικὴ καταστροφή τῆς Κίρρας. Οἱ Ἀμφικτίονες κατόπιν ἀφιέρωσαν τὴ γῆ τῶν Κιρραίων στόν Ἀπόλλωνα.

Ἀμφικτίονες: κάτοικοι γειτονικῶν ἑλληνικῶν πόλεων, πού εἶχαν θρησκευτικὸ κέντρο κάποιο ἱερό, ὅπου σέ ὀρισμένη μέρα τελοῦσαν ἑορτὴ τοῦ θεοῦ ὁ ὁποῖος λατρευόταν ἐκεῖ. Ὁ σύνδεσμος αὐτός λεγόταν ἀμφικτιονία καί πολὺ σύντομα διευρύνθηκε καί ἐξελίχθηκε, ἐκτός ἀπὸ θρησκευτικὸ καί σέ ἰσχυρὸ πολιτικὸ θεσμό. Ἡ δελφικὴ ἀμφικτιονία ἰδιαίτερα εἶχε ἀποκτήσει μεγάλο κύρος καί μπορούσε νά συμβάλλει καί σέ διακανονισμούς διαφορῶν ἀνάμεσα σέ ἑλληνικὲς πόλεις.

Ἀριστοτέλης, ὁ μεγάλος ἀρχαῖος φιλόσοφος πού γεννήθηκε στὰ Στάγειρα τῆς Μακεδονίας τὸ 384 π.Χ., δάσκαλος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἰδρυτῆς περιώνυμης φιλοσοφικῆς σχολῆς στὴν Ἀθήνα (τῆς «περιπατητικῆς»). Πέθανε τὸ 322 π.Χ. στὴ Χαλκίδα. Ἐγραψε πολλὰ φιλοσοφικά καί ἐπιστημονικά συγγράμματα.

Πυθιονίκες: οἱ νικητές στοὺς Πυθικούς ἀγῶνες τῶν Δελφῶν.

Ἀναγραφή τῶν Πυθιονικῶν: ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη καί τοῦ ἀνεπιού τοῦ Καλλισθένη. Ὁ Καλλισθένης εἶχε γράψει καί τήν ἱστορία τοῦ πρώτου Ἰεροῦ πολέμου.

Ὁ Σόλων δέν εἶχε ὀριστεῖ στρατηγός: μιά ἄλλη ἀρχαία πηγὴ — ὁ περιηγητὴς Πausanias — ἀναφέρει ὅτι στὸν πόλεμο αὐτὸν ὁ Σόλων ἦταν σύμβουλος κοντὰ στό στρατηγὸ ὄλων τῶν Ἀμφικτιόνων, πού ἦταν ὁ Κλεισθένης, τύραννος τῆς Σικυώνας.

Ἐρμιππος: περιπατητικὸς φιλόσοφος τοῦ 3 αἰ. π.Χ. Ἐγραψε καί συλλογὲς βιογραφιῶν.

Εὐάνθης ὁ Σάμιος: γιὰ τὸν συγγραφέα αὐτὸν δέν ξέρουμε τίποτε βέβαιο.

Αἰσχίνης: ὀνομαστός Ἀθηναῖος ρήτορας (389-314 π.Χ.), ἀντίπαλος τοῦ Δημοσθένη. Μᾶς ἔχουν σωθεῖ τρεῖς ἀπὸ τοὺς λόγους του.

ὑπομνήματα τῶν Δελφῶν: τὰ ἀρχεῖα τῆς πόλης τῶν Δελφῶν.

μέ τὴν ὑπόθεση τοῦ Κυλώνειου ἄγους. Τὰ γεγονότα πού ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ Πλούταρχος εἶναι ἡ ἀπόπειρα τοῦ εὐπατριδῆ Κυλῶνα νά καταλάβει τὴν Ἀκρόπολη καί νά γίνει τύραννος τῆς Ἀθήνας. Ὁ Κύλων νικῆθηκε καί δραπέτευσε, οἱ συνένοχοί του ὅμως κλείστηκαν στὴν Ἀκρόπολη καί μετὰ ἀπὸ λίγο ἀναγκάστηκαν νά καταφύγουν ὡς ἰκέτες στό βωμὸ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς. (Γιὰ τὰ γεγονότα μιλάει καί ὁ Ἡρόδοτος 5,71 καθὼς καί ὁ Θουκυδίδης 1,126).

Μεγακλῆς: γενάρχης τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, ἐπώνυμος ἄρχοντας, ὅταν ἐγίνε ἡ στάση τοῦ Κύλωνα. (Ὁ «ἐπώνυμος ἄρχων» ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐννέα ἄρχοντες τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας. Λεγόταν «ἐπώνυμος» γιατί ἀπὸ τὸ ὄνομά του ὄριζαν τὸ ἔτος. Ἐλεγαν π.χ. «ἐπὶ Μεγακλέους ἄρχοντος»).

στίς Σεμνές θεές: Σεμνές θεές ὀνομάζονται οἱ Ἐρινύες ἢ Εὐμενίδες, θεότητες πού μόνιμα καταδίωκαν καί τιμωροῦσαν ἰδίως τοὺς φονεῖς καί τοὺς ἐπιόρκους. Τὸ ἱερό τους βρισκόταν στοὺς πρόποδες τῆς Ἀκρόπολης κοντὰ στόν Ἄρειο Πάγο.

ΚΕΦ. 12

Σελ. 21

ἐναγής: αὐτός πού θεωρεῖται μολυσμένος, καταραμένος, ἐπειδή διέπραξε φόνο ἢ ἀνόσια πράξη.

Φλύα: ἀρχαῖος δῆμος τῆς Ἀττικῆς, ὅπου περίπου τό σημερινό Χαλάντρι.

Ἐπιμενίδης: σοφός, ποιητής καί θαυματοποιός. Μέ τό ὄνομά του συνδέονταν διάφορες ἱστορίες, π.χ. ὅτι ἔζησε 157 ἢ 299 χρόνια, ὅτι κοιμήθηκε 57 χρόνια, κ.ἄ.

Κούρητα: οἱ Κούρητες ἦταν θεότητες πού προστάτεψαν καί ἀνάθρεψαν τό Δία μικρό στήν Κρήτη. Πιστευόταν ὅτι εἶχαν βοηθήσει στόν ἐκπολιτισμό τῶν πρώτων κατοίκων τοῦ νησιοῦ.

Σελ. 22

Μουνυχία: λόφος στήν Πειραιϊκή χερσόνησο, ἡ σημερινή Καστέλλα, πού συνδέθηκε μέ διάφορα περιστατικά τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας. Ἡ στρατηγική θέση τῆς ἐξασφάλιζε καί τήν κατοχή τῆς Ἀθήνας, γι' αὐτό καί στό φρούριό τῆς ἐγκαταστάθηκε καί ἡ φρουρά τῶν Μακεδόνων πού κατέλαβαν τήν Ἀθήνα (322 π.Χ. καί μετέπειτα).

ΚΕΦ. 13

Διάκριοι, οἱ Ὀρεινοί: κάτοικοι τῆς Διακρίας, τῶν ὄρεινῶν περιοχῶν τῆς Ἀττικῆς πού εἶχαν πολύ μικρή ἢ καθόλου ἰδιοκτησία καί ἦταν οἱ πῖο φτωχοί. *Πεδιεῖς*: οἱ Πεδινοί, πού ἦταν κυρίως οἱ κτηματίες στήν εὐφορη πεδιάδα τῆς Ἀττικῆς. *Πάραλοι* ἢ *Παράλοιοι*, οἱ ναυτικοί καί οἱ ἔμποροι. Ἡ διαίρεση αὐτή ἐξακολούθησε νά ὑπάρχει καί μετά τό Σόλωνα, ἄλλοι μάλιστα συγγραφεῖς τήν ἀναφέρουν γιά πρώτη φορά, ὅταν μιλοῦν γιά τά χρόνια τοῦ Πεισιστράτου.

ἐκτημόριοι: ἀκόμα καί τό ἕνα ἕκτο εἶναι βαρῦς φόρος, ὅταν ἡ γῆ εἶναι φτωχή καί μικροί οἱ καλλιεργητές.

θῆτες: βλ. παρακάτω κεφ. 18 καί σημ. σελ. 51.

Σελ. 23

ΚΕΦ. 14

Φανίας ἢ *Φαινίας*: μαθητής τοῦ Ἀριστοτέλη (4.αἰ. π.Χ.). Ἀσχολήθηκε πῖο πολύ μέ ἱστορικά ἔργα, πού ἔχουν σχεδόν ὀλοκληρωτικά χθεῖ.

Σελ. 24

Τυννώνας: άγνωστος. *Πιτακός*: σοφός, πολιτικός και ποιητής, (περίπου 650-750 π.Χ.), ένας από τους έφτά σοφούς. Έγινε και αυτός νομοθέτης της πατρίδας του Μυτιλήνης. Στην πολιτική του είχε πολλά κοινά σημεία με τό Σόλωνα.

Τή γη μου κτλ. Το απόσπασμα αυτό, καθώς και τό επόμενο είναι μετάφραση του Γιάννη Δάλλα.

Σελ. 25

σεισάχθεια, δηλαδή απαλλαγή από τό βάρος, απόσειση του «άχθους».

ΚΕΦ. 15

Άνδροτίων: Άθηναίος ιστορικός και πολιτικός, μαθητής του Ίσοκράτη (4. αι. π.Χ.). Έγραψε «Άτθίδα», δηλαδή ιστορία της Άθήνας, από τά παλαιά χρόνια ως την εποχή του (346 π.Χ.).

Έδωσε στή μνά άξία έκατό δραχμών ό Σόλων έκαμε δηλαδή αυτό πού λέμε αναπροσαρμογή του νομίσματος. Η μνά δέν ήταν νόμισμα αλλά νομισματική μονάδα. Η ίδια ποσότητα σε άργυρο, πού προηγουμένως έδινε 73 δραχμές, έδινε στό έξής 100. Η δραχμή δηλαδή υποτιμήθηκε. Φαίνεται ότι ό Σόλων αντικατάστησε τό αιγινητικό σύστημα (σύμφωνα με τό όποιο ή μνά ζύγιζε 617 γραμμάρια) με τό εϋβοϊκό (σύμφωνα με τό όποιο ζύγιζε 436,6 γραμμάρια). Έτσι όσοι χρωστούσαν και είχαν δυνατότητα νά εξοφλήσουν τά χρέη τους, έδιναν πίσω τό ίδιο ποσό όνομαστικά, κέρδιζαν όμως ένα ποσοστό 27% από τό ποσό πού όφειλαν.

Σελ. 26

πάνωθέ της κτλ. μετάφραση Θ. Σταύρου.

πέτρες σήκωσε: πέτρες (άρχ. *όροι*), πέτρινες πλάκες στήμένες στά χωράφια με επιγραφές πού δήλωναν ότι αυτά ήταν ύποθηκευμένα.

Πολύζηλος ό Ρόδιος: ιστορικός πού είχε γράψει τό χαμένο σήμερα έργο «Ροδιακά».

χρεοκοπίδες: δόλιοι χρεοκόποι. Γίνεται λογοπαίγνιο με τὸ Κεκροπίδες, (ἀπόγονοι τοῦ Κέκροπα, πού ἦταν ὄλοι οἱ Ἀθηναῖοι).

Σελ. 27

ΚΕΦ. 16

Λυκούργος: ὁ θεμελιωτὴς τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας, σύμφωνα με τὴν παράδοση. Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδαν στοῦ Λυκούργου ὄλους τοὺς θεσμούς τῆς Σπάρτης, ἄσχετα με τὴν ἐποχὴ πού ἐμφανίστηκαν. Ἀβέβαιη εἶναι ὄχι μόνο ἡ χρονολογικὴ τοποθέτηση τοῦ Λυκούργου (1100-600 π.Χ.), ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ ἱστορικὴ του ὕπαρξη.

σέ σημειῶ μάλιστα νά τοῦ θγάλουν τό μάτι: οἱ πλούσιοι Σπαρτιάτες εἶχαν ἰδιαίτερα ἀγανακτῆσει ἀνάμεσα στ' ἄλλα καὶ ἀπό τὴ λιτὴ διατροφή πού τοὺς ἐπέβαλε ὁ Λυκούργος. Γι' αὐτὸ κάποτε ξεσηκώθηκαν ἐναντίον του, ἄρχισαν νά τόν κυνηγοῦν καὶ κάποιος νεαρός μ' ἓνα ραβδί τόν χτύπησε στοῦ μάτι καὶ τοῦ τό ἔβγαλε (Πλουτάρχου Λυκούργος, 11).

θά ἔβγαζε ὄλο τό καϊμάκι κτλ. Θά ἄφηνε δηλαδή τό λαὸ νά κάνει ὄ,τι ἤθελε καὶ ἀπό τὴν ἀνταραχὴ θά κοίταζε νά βγεῖ κερδισμένος ὁ ἴδιος. (Ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ Θ. Σταύρου).

θυσία τῆς Σεισάχθειας: ἐγίνε δηλαδή ἀπό τό λαὸ εὐχαριστήρια θυσία γιά τὴ διαγραφή τῶν χρεῶν καὶ τὴν κατάργηση τῶν σωματικῶν καταναγκασμῶν.

Σελ. 28

ΚΕΦ. 17

νόμους τοῦ Δράκοντα: ἦταν ἡ πρώτη γραπτὴ νομοθεσία στὴν Ἀθήνα (621 π.Χ.).

Δημάδης: Ἀθηναῖος ρήτορας (ἡ ἀκμὴ του εἶναι ἀνάμεσα στά 350-319 π.Χ.). Ἀνῆκε στὴ φιλομακεδονικὴ μερίδα καὶ εἶχε ἀναπτύξει ζωνηρὴ πολιτικὴ δράση σέ κρίσιμες στιγμές. Ἀπὸ τοὺς λόγους του δέν ἔχουν σωθεῖ παρά μόνο φράσεις πού εἶχαν μείνει ἱστορικές.

ΚΕΦ. 18

διαχώρισε τοὺς πολίτες: ἡ διαίρεση τῶν πολιτῶν σύμφωνα με τὴν περιουσία τους ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τό Σόλωνα. Ὁ Σό-

λων ἀπλῶς τῆ δέχτηκε καί τῆ διαρρῦθιμισε καλύτερα γιά τό κοινό συμφέρον.

μέτρα: ὁ *μέδιμνος* ἦταν μονάδα μετρήσεως στερεῶν καί ἰσοδυναμοῦσε μέ 51,84 σημερινά λίτρα. Γιά τά ὑγρά χρησιμοποιοῦσαν τό *μετρητή* πού ἰσοδυναμοῦσε μέ 38,88 λίτρα. Μέ τῆ γενική ὀνομασία μέτρο ἐννοοῦσαν τό μέδιμνο ἢ τό μετρητή.

Ζευγίτες: ζευγίτης λεγόταν αὐτός πούμποροῦσε νά ἀγοράσει καί νά συντηρήσει ἓνα ζευγάρι βόδια.

Θῆτες: ἡ λέξη σήμαινε τό εἶδος τῶν δουλοπάροικων πού καλλιεργοῦσαν τῆ γῆ τῶν πλουσιῶν, καί γενικά τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες τῆς γῆς.

νά κάνουν ἔφεση στό δικαστήριο: δηλαδή στό δικαστήριο τῆς Ἑλιαίας, πού εἶχε συγκροτηθεῖ ἀπό ὅλες τίς τάξεις. Στήν ἀρχή ἡ Ἑλιαία εἶχε ἀρμοδιότητα μόνο γιά τίς ἐφέσεις ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων πού εἶχαν ἐκδώσει οἱ ἄρχοντες. Ἀργότερα ἐγινε ὁ ὑπέρτατος κριτής ὄλων τῶν διαφορῶν στήν Ἀθήνα.

μέ ἀσάφεια: δέν πρόκειται γιά ἀσάφεια, ὅπως παρατήρησε καί ὁ Ἀριστοτέλης στό ἔργο του *Ἀθηναίων Πολιτεία*. Οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνα ἔθεταν γιά πολλά πράγματα τοὺς γενικούς κανόνες, ὥστε μέ βάση αὐτοὺς νά ρυθμίζονται ἔπειτα οἱ λεπτομερειακές περιπτώσεις.

Σελ. 29

Ὅσο χρειάζεται κτλ., μετάφραση Ι.Α. Θωμόπουλου.

Ἡ Βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου εἶναι θέβαιο ὅτι ὑπῆρχε καί πρὶν ἀπό τό Σόλωνα. Διατήρησε καί μετὰ ἀπὸ αὐτόν πολλές ἀπό τίς παλιές τῆς δικαιοδοσίες: Ἀσκοῦσε ἔλεγχο στά δημόσια ἤθη καί δίκασε ἐγκλήματα φόνου ἐκ προμελέτης. Οἱ πολιτικές καί διοικητικές ἐξουσίες τῆς ὅμως ἐλαττώθηκαν καί ἓνα μέρος τοὺς τό πῆρε ἡ *Βουλή τῶν Τετρακοσίων*, πού εἶχε εὐρύτερη σύνθεση καί ἀντιπροσώπευε περισσότερο τό λαό. Ὅσο γιά τὴν *Ἐκκλησία τοῦ Δήμου*, αὐτὴ δέν εἶχε ἀκόμα τίς ἀποφασιστικές ἐξουσίες πού θά ἀποκοῦσε σέ λίγα χρόνια, ἡ νομοθεσία ὅμως τοῦ Σόλωνα βοήθησε σημαντικά καί σ' αὐτό.

ΚΕΦ. 19

«Ὁ Σόλων μέ ὄλη τήν προβλεπτικότητα τοῦ πολιτικοῦ καί μέ ὄλη τή φαντασία τοῦ ποιητῆ δέν μπορούσε ἀκόμα νά προβλέψει πόσο τεράστια εὐεργεσία θά πρόσφεραν οἱ μεταρρυθμίσεις του στήν Ἀθήνα καί στή Δημοκρατία», παρατηρεῖ ὁ Γάλλος ἱστορικός Γουσταῦος Γκλότς.

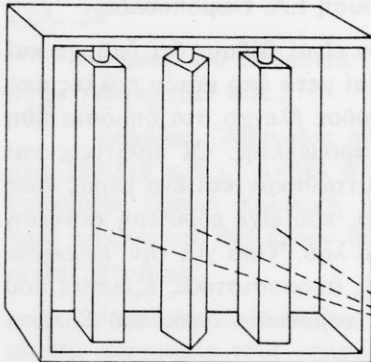
τέσσερις φυλές: παλιά διαίρεση τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς. Ὁ Κλεισθένης (508 π.Χ.) ἔκαμε νέα διαίρεση σέ ἑκατό δήμους καί δέκα φυλές.

Σελ. 31

ΚΕΦ. 25

Πρυτανεῖο. Στίς ἑλληνικές πόλεις τό πρυτανεῖο γενικά ἦταν ἓνα δημόσιο οἶκημα ἀφιερωμένο στή θεά Ἐστία. Στήν Ἀθήνα ὑπῆρχε τό ἀρχαῖο Πρυτανεῖο, πού ἦταν στούς πρόποδες τῆς Ἀκροπόλεως, καί ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κλεισθένη καί ἓνα ἄλλο, ἡ λεγόμενη Θόλος (κυκλικό κτίριο στήν Ἀγορά τῆς Ἀθήνας). Τό παλαιότερο πρυτανεῖο παρέμεινε θρησκευτικό κέντρο, ἐνῶ ἡ Θόλος ἐξυπηρετοῦσε ἀνάγκες τῆς διοικήσεως. Σ' αὐτήν ἔμεναν κυρίως καί συνεδρίαζαν οἱ πρυτάνεις. (*Πρυτάνεις*: οἱ βουλευτές πού ἦταν διαδοχικά προϊστάμενοι τῆς Βουλῆς τῶν Πεντακοσίων καί εἶχαν καί ὀρισμένες ἄλλες ἐκτελεστικές ἀρμοδιότητες).

Κρατίος (περ. 484-419). Μαζί μέ τόν Ἀριστοφάνη καί τόν Εὐπολη ἀποτελοῦν τήν τριάδα τῶν μεγάλων Ἀθηναίων κωμικῶν ποιητῶν. Ἐγράψε 21 κωμωδίες, ἀπό τίς ὁποῖες ἔχουμε μόνο ἀποσπάσματα.

κύρβεις— *ἄξονες*. Οἱ «ἄξονες» ἦταν περίπου ὅπως δείχνει τό σχέδιο. Οἱ συγγραφεῖς πού κάνουν διαχωρισμό ἀνάμεσα στούς «ἄξονες» καί τίς «κύρβεις» περιγράφουν τίς κύρβεις διαφορετικά, δηλαδή

σάν λίθινες πλάκες πού σχημάτιζαν τριγωνική πυραμίδα περιστρεφόμενη. Στίς πλάκες ἐπάνω ἦταν χαραγμένοι οἱ νόμοι.

Σελ. 32

ἡ βουλή: πρόκειται ἐδῶ γιά τή Βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου καί ὄχι γιά τή Βουλή τῶν Τετρακοσίων.

θεσμοθέτες: ἔξι ἀπό τούς ἐννέα ἐτήσιους ἄρχοντες τῆς Ἀθήνας (μετά τόν βασιλέα, τόν πολέμαρχο, καί τόν ἐπώνυμο ἄρχοντα). Κυριότερο ἔργο τους ἦταν νά ἐποπτεύουν τήν τήρηση τῶν νόμων. Ἐδῶ μέ τή λέξη θεσμοθέτες ὁ Πλούταρχος πρέπει νά ἐννοεῖ καί τούς ἐννέα ἄρχοντες.

πέτρα: βωμός στήν Ἀγορά τῆς Ἀθήνας, ὅπου ὀρκίζονταν οἱ θεσμοθέτες, οἱ διαιτητές (=πολίτες διορισμένοι νά ἐπιλύουν ἰδιωτικές διαφορές) καί οἱ μάρτυρες.

οἱ μῆνες: ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικός μήνας ἦταν σεληνιακός καί ἀντιστοιχοῦσε στό διάστημα ἀνάμεσα σέ δύο καινούρια φεγγάρια. Ἡ κίνηση ὅμως τῆς σελήνης δέ συμβάδιζε μέ τόν ἥλιο, γιὰτί ὁ σεληνιακός μήνας ἔχει 29 ἡμέρες, 12 ὥρες, 44 λεπτά καί 2,8 δευτερόλεπτα. Γιά νά καλύψουν τή διαφορά, εἶχαν ἕνα μήνα ἀπό 29 ἡμέρες καί ἕναν ἀπό 30 ἐναλλάξ. Ἔτσι ὁ χρόνος εἶχε 354 ἡμέρες καί γιά νά καλυφθεῖ καί πάλι ἡ διαφορά πρόσθεταν σέ κάθε κύκλο ὀκτώ χρόνων, καί σε ὀρισμένα διαστήματα μέσα σ' αὐτόν, τρεῖς ἀκόμα μῆνες συνολικά.

παλαιά καί νέα σελήνη (ἐνη καί νέα). Ἡ τελευταία ἡμέρα τοῦ σεληνιακοῦ μήνα τῶν Ἀθηναίων. Ἡ πρώτη τοῦ μήνα λεγόταν *νουμηνία* (νέα σελήνη).

τοῦτος ὁ μῆνας κλπ. Ὀδύσσεια ξ, 162, μετάφραση Ἀργ. Ἐφταλιώτη.

τὴν ἀρίθμηση ἐξάλλου κτλ. Ὁ ἀττικὸς μήνας εἶχε διαιρεθεῖ σέ τρεῖς δεκάδες. Ἡ πρώτη ἦταν ἡ δεκάδα «μηνὸς ἱσταμένου», ἡ δεύτερη «μηνὸς μεσοῦντος» καί ἡ τρίτη «μηνὸς φθίνοντος». Ἡ ἀρίθμηση εἰδικά τοῦ τρίτου δεκαήμερου γινόταν ἔτσι:

21η: δεκάτη φθίνοντος (δηλ. 10 ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν τριακοστή)

22α: ἐνάτη φθίνοντος

29η: δευτέρα φθίνοντος

30ή: ἔνη καί νέα

Σελ. 33

ΚΕΦ. 26

τοῦ *Κάνωβου*: πανάρχαιο αἰγυπτιακό ἐμπορικό καί θρησκευτικό κέντρο στίς ἐκβολές τοῦ Νείλου, πού ἔχει συνδεθεῖ μέ τήν ἑλληνική μυθολογία, καθώς καί μέ τή ζωή τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ στήν Αἴγυπτο ὡς τίς τελευταῖες του μέρες.

Πλάτων, ὁ μέγας Ἀθηναῖος φιλόσοφος (428-347 π.Χ.), μαθητής τοῦ Σωκράτη. Ἐγραψε πολλά φιλοσοφικά ἔργα σέ μορφή διαλόγων.

Ἀτλαντίδα: θρυλική ἡπειρος στόν ὠκεανό πέρα ἀπό τίς Ἡράκλειες Στήλες (Γιβραλτάρ), πού καταποντίστηκε ὕστερα ἀπό σεισμό καί πλημμύρα. Κάτοικοί της, κατά τό μῦθο, ἦταν οἱ Ἄτλαντες, πού εἶχαν ἀναπτύξει σημαντικό πολιτισμό καί εἶχαν κατακτήσει μεγάλο μέρος τῆς Ἀφρικῆς καί τῆς Εὐρώπης. Κάποτε θέλησαν νά προχωρήσουν ὡς τήν Ἑλλάδα καί τήν Αἴγυπτο, ἀλλά οἱ Ἀθηναῖοι μπῆκαν ἐπικεφαλῆς στήν ἄμυνα καί τοὺς ἀπώθησαν μέ τόν ἥρωισμό τους. Ὁ Πλάτων μιλάει γιά τό μῦθο τῆς Ἀτλαντίδας στήν ἀρχή τοῦ διαλόγου τοῦ *Τίμαιος*. Μέ τήν Ἀτλαντίδα ἀσχολήθηκε ἐπίσης καί στό μισοτελειωμένο ἔργο του *Κριτίας*. Γύρω ἀπό τήν ὑπαρξη τῆς ἡπείρου αὐτῆς ἐγιναν πολλές συζητήσεις σέ διάφορες ἐποχές.

Κύπρη: ἐπωνυμία τῆς Ἀφροδίτης. Ὁ Σόλων τήν ἐπικαλεῖται ἐδῶ, γιατί στήν Κύπρο, ὅπου καί γεννήθηκε, τή λάτρευαν ιδιαίτερα.

Σελ. 34

ΚΕΦ. 27

Κροῖσος: ὁ τελευταῖος βασιλιάς τῆς Λυδίας (περ. 560-546 π.Χ.), γιός τοῦ Ἀλυάττη. Στάθηκε δραστήριος κυβερνήτης καί δημιούργησε σχέσεις ἀνάμεσα στίς ἄλλα καί μέ τοὺς Ἕλληνες, ἡ ἀνάπτυξη ὅμως τῆς δυνάμεως τῶν Περσῶν σταμάτησε τό ἔργο του.

ἐλέγχοντας τίς χρονολογίες: ὁ Κροῖσος ἀνέβηκε στό θρόνο τήν ἐποχή πού ὁ Σόλων πέθαινε σέ βαθιά γεράματα.

Σελ. 35

ἔφεραν τὴ μητέρα τους στό ἱερό· ὅπου ἦταν ἱερεία.

ὕστερα ἀπό τόση δόξα. Οἱ Ἄργειοι γιά νά τιμήσουν τά δύο ἀδέρφια ἔστησαν τά ἀγάλματά τους στούς Δελφούς. Καί τά δύο ἔχουν βρεθεῖ στίς ἀνασκαφές τοῦ ἱεροῦ καί σήμερα εἶναι στό ἐκεῖ μουσεῖο.

Σελ. 38

Αἴσωπος· πρόσωπο τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, στό ὁποῖο ἀπό τόν 5. αἰ. π.Χ. καί πέρα ἀποδόθηκαν πολλοί λαϊκοί διδακτικοί μῦθοι καί ἀνέκδοτα. Τόν τοποθετοῦσαν στόν 6. αἰ. π.Χ.

ΚΕΦ. 28

Κύρος· ὁ θεμελιωτής τῆ περσικῆς αὐτοκρατορίας. Στάθηκε μέγας κατακτητής καί πολιτικός μέ ἐξαιρετική εὐφυΐα. Στίς ἀφηγήσεις τῶν Ἑλλήνων ὁ Κύρος ἔμεινε ὡς τό ὑπόδειγμα τοῦ δίκαιου μονάρχη.

καί δίδαξε τόν ἄλλον· βλ. τήν ἴδια ἀφήγηση καί στόν Ἡρόδοτο 1,30 κ.έ. καί 1,86 κ.έ.

Σελ. 39

Μεγακλῆς· ἐγγονός τοῦ Ἄλκμεωνίδη Μεγακλῆ, γιά τόν ὁποῖο ἔγινε λόγος παραπάνω, κεφ. 12, σημ. σελ. 47. Γιά τούς Πεδιεῖς, Παράλους καί Διακρίους βλ. σημ. σελ. 48.

ΚΕΦ. 29

Σελ. 40

Θέσπης· θεωρεῖται ὁ δημιουργός τῆς τραγωδίας. Πρῶτος αὐτός ἐμφανίστηκε ὡς ἠθοποιός ξεχωριστός ἀπό τό χορό. Μιλώντας καί ἀπαντώντας σ' αὐτόν ἔδωσε ἔτσι στό δράμα τό διαλογικό του χαρακτήρα. Ἔτος πού βραβεύτηκε δράμα του ἀναφέρεται τό 534 π.Χ.

πού τραυματίστηκε μόνος του· βλ. Ὀδύσσεια δ, 242-258, ὅπου ἡ Ἑλένη διηγεῖται πῶς ὁ Ὀδυσσεύς ντύθηκε δούλος, αὐτοτραυματίστηκε καί μῆκε ἄγνωστος στήν Τροία.

ΚΕΦ. 30

ροπαλοφόροι (κορνηφόροι)· σωματοφύλακες πού κρατοῦσαν «κορύνη» δηλ. μακρὺ ρόπαλο ντυμένο σέ μέταλλο.

σᾶς πιάνει ἀμωλιά· τό ἀπόσπασμα αὐτό καί τό ἐπόμενο εἶναι μετάφραση τοῦ Θ. Σταύρου.

Σελ. 42

ΚΕΦ. 31

Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός (περ. 390-310 π.Χ.). Μαθητής τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἐγράψε πολλά φιλοσοφικά, ἱστορικά καί ἄλλα ἔργα, ἀπό τά ὁποῖα ἔχουν σωθεῖ μικρά ἀποσπάσματα.

Θεόφραστος, φιλόσοφος ἀπό τήν Ἐρεσό τῆς Λέσβου (372-287 π.Χ.), μαθητής τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἐγράψε πολλά συγγράμματα, ἀπό τά ὁποῖα τό πιό γνωστό εἶναι τό ἔργο του «Χαρακτῆρες».

Ἀτλαντίδας· βλ. παραπάνω σελ. 54.

πού εἶχε σχέση μέ τούς Ἀθηναίους· ἐπειδή οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν νικήσει τούς Ἀτλαντες.

Σελ. 43

ΚΕΦ. 32

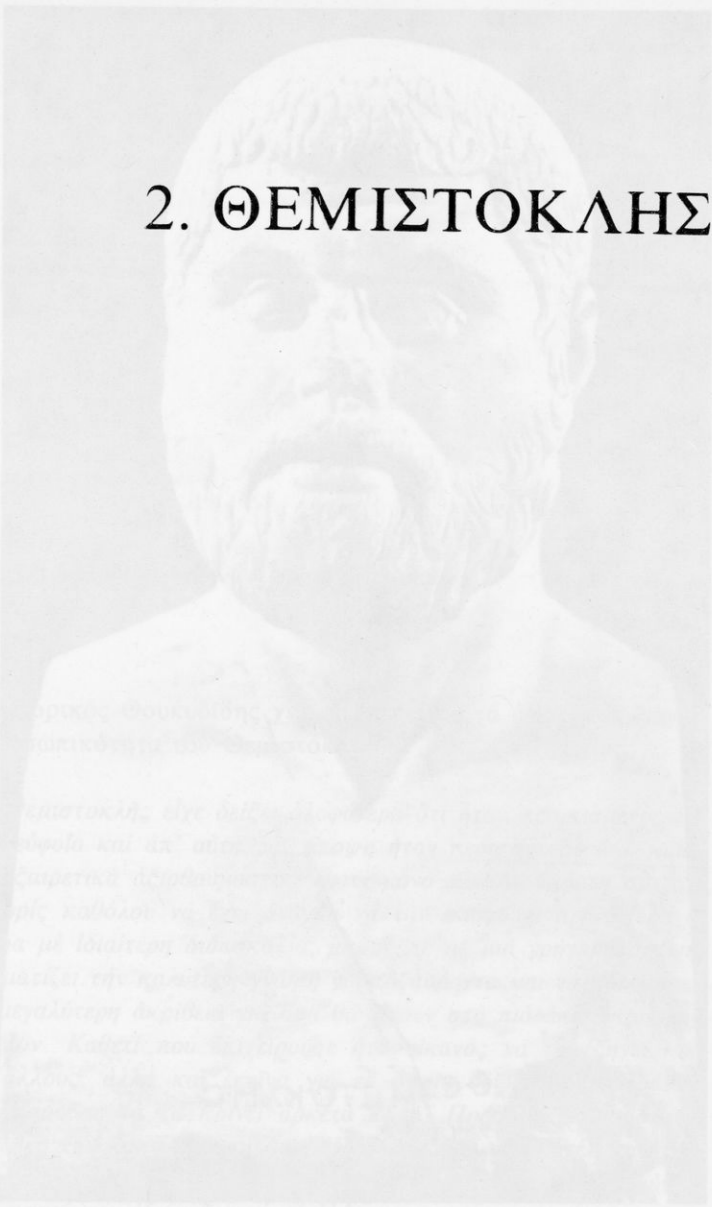
ἀπό τούς συγγενεῖς του· ἡ μητέρα τοῦ Πλάτωνα Περικτιόνη καταγόταν ἀπό τή γενιά τοῦ Δροπίδη, ἀδερφοῦ τοῦ Σόλωνα.

αὐτά πού ἔγραψε· πρόκειται γιά τό μισοτελειωμένο διάλογο *Κριτίας* (βλ. καί παραπάνω κεφ. 26).

Ὀλυμπιεῖο· ὁ ναός τοῦ Ὀλυμπίου Διός ἄρχισε νά χτίζεται ἀπό τόν Πεισίστρατο τό 530 π.Χ., ἀλλά σταμάτησε. Τόν ξανάρχισε τό 175 π.Χ. ὁ Ἀντίοχος Δ΄ ὁ Ἐπιφανής, βασιλιάς τῆς Συρίας καί τόν τελείωσε ὁ αὐτοκράτορας Ἀδριανός (117-138 μ.Χ.). Ἐγκαινιάστηκε τό 132 μ.Χ., ὅταν ὁ Πλούταρχος εἶχε πεθάνει.

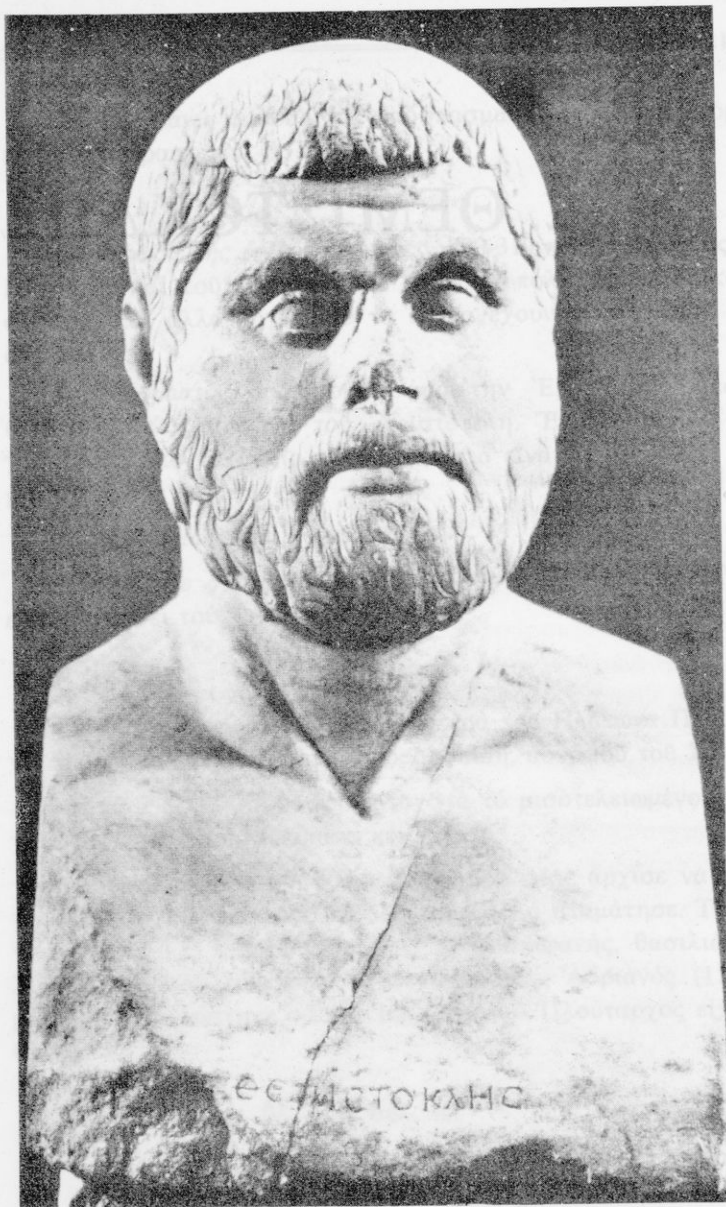
Ἀριστοτέλης· βλ. σημ. σελ. 46.

2. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ

Ο Θέμιστοκλής γεννήθηκε στην Περικλήνη, την πιο σημαντική πόλη της Αττικής. Ο πατέρας του ήταν ένας από τους πλουσιότερους πολίτες της πόλης. Ο Θέμιστοκλής έγινε διάσημος λόγω της ηγεσίας του στην ναυτική δύναμη της Αθήνας κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Ο Θέμιστοκλής ήταν ένας από τους μεγαλύτερους στρατηγούς της Αθήνας και ένας από τους πιο δημοφιλείς ηγέτες της πόλης. Ο Θέμιστοκλής ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς ηγέτες της Αθήνας και ένας από τους πιο δημοφιλείς ηγέτες της πόλης. Ο Θέμιστοκλής ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς ηγέτες της Αθήνας και ένας από τους πιο δημοφιλείς ηγέτες της πόλης.

ΚΕΦ. 31

ΚΕΦ. 32

Θεμιστοκλῆς (525-461 π.Χ.)
(Μουσείο Ὀστίας)

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ, ΑΝΑΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΗ
ΠΑΙΚΙΑ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ

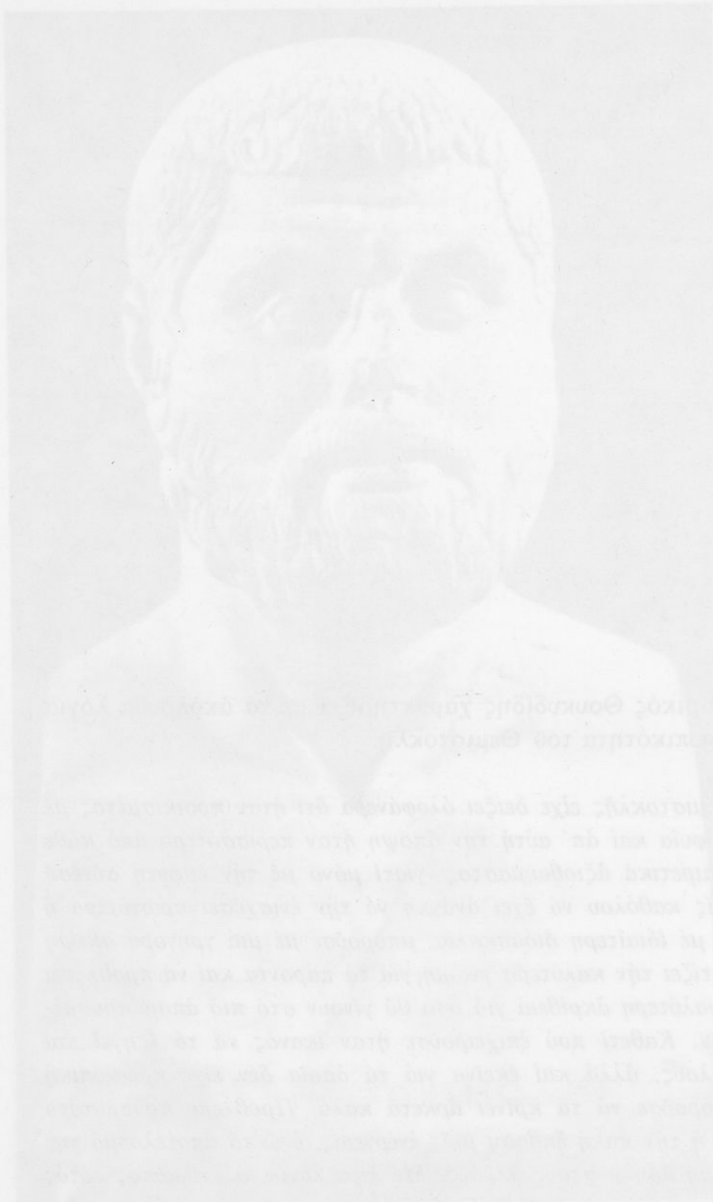
(Κεφ. 1-2)

ΚΕΦ. I

Καταγωγή του
Θεμιστοκλή

Ο ιστορικός Θουκυδίδης χαρακτηρίζει με τὰ ακόλουθα λόγια τὴν προσωπικότητα τοῦ Θεμιστοκλή:

«Ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε δείξει ὀλοφάνερα ὅτι ἦταν προικισμένος μὲ φυσικὴ εὐφυΐα καὶ ἀπ' αὐτῆ τὴν ἄποψη ἦταν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ἐξαιρετικὰ ἀξιοθαύμαστος· γιατί μόνο μὲ τὴν ἐμφυτὴ σύνεση του, χωρὶς καθόλου νὰ ἔχει ἀνάγκη νὰ τὴν ἐνισχύσει πρωτύτερα ἢ ἀργότερα μὲ ἰδιαίτερη διδασκαλία, μπορούσε μὲ μιὰ γρήγορη σκέψη νὰ σχηματίζει τὴν καλύτερη γνώμη γιὰ τὰ παρόντα καὶ νὰ προβλέπει μὲ τὴ μεγαλύτερη ἀκρίβεια γιὰ ὅσα θὰ γίνουν στὸ πιὸ ἀπομακρυσμένο μέλλον. Καθετὶ πού ἐπιχειροῦσε ἦταν ἰκανὸς νὰ τὸ ἐξηγῆ καὶ στοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὅποια δέν εἶχε προσωπικὴ πείρα μπορούσε νὰ τὰ κρίνει ἀρκετὰ καλά. Πρόβλεπε καθαρῶτα τὴν καλὴ ἢ τὴν κακὴ ἔκβαση μιᾶς ἐνέργειας, ἐνῶ τὸ ἀποτέλεσμά της ἦταν ἀκόμη ἄδηλο στοὺς ἄλλους. Μὲ λίγα λόγια, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μὲ τὴ φυσικὴ του ἰδιοφυΐα καὶ μὲ ἐλάχιστη προπαρασκευή μπορούσε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ κρίνει ἀμέσως καὶ μὲ ἐτοιμότητα τί ἔπρεπε νὰ γίνει κάθε φορά. (Θουκ. Α, 138, 3).

Ο ιστορικός Θεοδοσίος Χρηστάκης στο άρθρο του στην ιστορική εφημερίδα του Θεσσαλονίκης

«Ο Θεοδοσίος είχε όλην μέγαν δύναμιν λόγων, ὡς ἐκ τῆς ἀπορίας ἐκείνης καὶ ἐκ τῆς ἀπορίας ἐκείνης καὶ ἐκ τῆς ἀπορίας ἐκείνης...»

Θ Ε Μ Ι Σ Τ Ο Κ Λ Η Σ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ, ΑΝΑΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΗ
ΗΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ
(Κεφ. 1-2)

Ἡ καταγωγή τοῦ Θεμιστοκλῆ δέν ἦταν τόσο σημαντική, ὥστε νά συντελέσει στή δόξα του. Ὁ πατέρας του ὁ Νεοκλῆς, ἕνας ἄσημος Ἀθηναῖος, ἀνήκε στό *δήμο τῶν Φρεαρρίων ἀπό τή Λεωντίδα φυλή*: ἐξάλλου ἀπό τή μητέρα του δέν ἦταν *γνήσιος Ἀθηναῖος* (γιατί ἡ καταγωγή της ἦταν ξένη), ὅπως μαρτυροῦν *κάποιοι στίχοι*:

«Εἶμαι ἡ Ἀβρότονον, ἐγώ, γυναίκα ἀπό τή Θράκη,
μά στήν Ἑλλάδα τόν τρανό Θεμιστοκλῆ ἔχω δώσει.»

Ὁ Φανίας ὁμως γράφει ὅτι ἡ μητέρα τοῦ Θεμιστοκλῆ δέν ἦταν ἀπό τή Θράκη παρά ἀπό τήν *Καρία* καί δέ λεγόταν Ἀβρότονον παρά *Ευτέρπη*. Ὁ *Νεάνθης* μάλιστα προσθέτει καί τή λεπτομέρεια ὅτι ἡ μητέρα τοῦ Θεμιστοκλῆ ἦταν ἀπό τήν πόλη *Ἀλικαρνασό* τῆς *Καρίας*.

Ὅσοι Ἀθηναῖοι δέν ἦταν γνήσιοι πολῖτες μαζεῦονταν γιά νά γυμνάζονται στό *Κυνόσαργες*, ἕνα γυμναστήριο ἔξω ἀπό *τίς πύλες*, ἀφιερωμένο στόν Ἡρακλῆ, γιατί καί ἐκεῖνος ἀνάμεσα στούς θεούς δέν ἦταν γνήσιος, ἀλλά εἶχε τό στίγμα τῆς νοθείας, ἐξαιτίας τῆς μητέρας του πού ἦταν θνητή. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὁμως ἐπεισε μερικούς νέους ἀπό καλές καί γνήσιες ἀθηναϊκές οἰκογένειες νά κατεβαίνουν στό *Κυνόσαργες* καί νά γυμνάζονται μαζί του. Μέ αὐτό τόν τρόπο φαίνεται πῶς κατάφερε μέ πονηρία νά ἐξαλείψει τή διάκριση ἀνάμεσα σέ γνήσιους καί μή γνήσιους Ἀθηναῖους. Ὅτι ὁμως ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνήκε στό *γένος τῶν Λυ-*

1 ΚΕΦ. 1

Καταγωγή τοῦ
Θεμιστοκλῆ.

2

3

4

κομιδῶν εἶναι φανερό, γιατί, ὅταν τό τελεστήριο στή Φλώνα πού ἦταν κοινή ἰδιοκτησία τῶν Λυκομιδῶν πυρπολήθηκε ἀπό τούς βαρβάρους, αὐτός ἔδωσε τά ἔξοδα νά ἐπισκευαστεῖ καί νά στολιστεῖ μέ ζωγραφιές, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σιμωνίδης.

ΚΕΦ. 2

Τά παιδικά καί
νεανικά του χρό-
νια.

- 1 Λέγεται ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀπό παιδί ἀκόμη, ἦταν γεμάτος ὀρμητικότητα καί ὅτι ἀπό τή φύση εἶχε προικιστεῖ μέ σύνεση, ἢ προαίρεσή του ὅμως τόν ὠθοῦσε στίς μεγάλες πράξεις καί στήν πολιτική. Κατά τίς ὥρες τῆς ἀργίας καί ὅταν ἦταν ἐλεύθερος ἀπό τά μαθήματά του, δέν ἔπαιζε οὔτε ἔμενε χωρίς νά κάνει τίποτε, ὅπως τά περισσότερα παιδιά, παρά τόν ἔβλεπαν νά μελετᾷ καί νά συνθέτει ρητορικούς λόγους πού τούς ἔλεγε στόν ἑαυτό του.
- 2 Καί εἶχαν οἱ λόγοι αὐτοῖ ὡς θέμα τήν κατηγορία ἢ τήν υπεράσπιση ἑνός ἀπό τά παιδιά. Γι' αὐτό συνήθιζε νά τοῦ λέει ὁ δάσκαλός του: «Ἐσύ, παιδί μου, δέ θά γίνεις καθόλου κάτι μέτριο, παρά ἀσφαλῶς κάτι μεγάλο, ἢ καλό ἢ κακό.» Αὐτό φαινόταν καί ἀπό τίς σπουδές του, γιατί ὅσα μαθήματα εἶναι ἀπλῶς ἠθοπλαστικά ἢ διδάσκονται γιά κάποια εὐχαρίστηση καί γιά νά προσδώσουν τίς χάρες πού ἀρμόζουν στούς ἐλεύθερους πολίτες, αὐτά τά μάθαινε μέ ὀκνηρία καί μέ ἀπροθυμία, ἐνῶ ἀπεναντίας ἐκεῖνα πού συντελοῦν στή φρόνηση ἢ παρακινοῦν πρὸς δράση φαινόταν πῶς τά ἀγαποῦσε ὑπερβολικά παρά τήν ἡλικία του,
- 4 γιατί πίστευε πῶς ταίριαζαν στή φύση του. Γι' αὐτό, ὅταν ἀργότερα στίς ἀσχολίες πού ἀρμόζουν στούς ἐλεύθερους πολίτες καί στούς κατοίκους τῶν πόλεων, ἐκεῖνοι πού νομίζουν πῶς εἶναι μορφωμένοι τόν χλευάζαν σάν ἀδέξιο, ἀναγκαστόταν νά υπερασπίζε τόν ἑαυτό του μέ τρόπο ἀπότομο, λέγοντας πῶς βέβαια δέν ἤξερε νά κουρδίζει τή λύρα καί νά παίζει τήν κιθάρα, ἤξερε ὅμως πῶς μιά πόλη πού θά τήν παραλάβει μικρή καί ἄδοξη νά τήν κάμει ἐνδοξη καί μεγάλη.
- 5 Ὁ Στησιμβροτος ὅμως λέει πῶς ὁ Θεμιστοκλῆς παρακολούθησε τά μαθήματα τοῦ Ἀναξαγόρα καί πῶς ἦταν μαθητής τοῦ Μελίσσου τοῦ φυσικοῦ, ἀλλά δέν ὑπολογίζει σωστά τίς χρονολογίες· γιατί, ὅταν ὁ Περικλῆς, πού ἦταν πολύ νεώτερος ἀπό τό Θεμιστοκλῆ, πολιορκοῦσε τούς Σαμίους, ὁ Μελίσσος ἦταν στρατηγός τῶν Σαμίων ἀντίπαλός του καί ὁ Ἀναξαγόρας ἦταν φίλος

τοῦ Περικλῆ. Περισσότερο μπορεῖ κανεῖς νά πιστεῦει ἐκείνους 6
 πού λένε ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς παρακολούθησε μέ ζῆλο τὸ *Μνησί-
 φιλο* τὸ Φρεάρριο, πού δέν ἦταν οὔτε ρήτορας οὔτε ἀπό τοὺς
 φιλοσόφους πού ὀνομάστηκαν *φυσικοί*, παρά εἶχε ὡς ἐπάγγελμα
 τὴν τότε λεγόμενη σοφία, πού ἦταν πράγματι πολιτικὴ ικανότη-
 τα καὶ ἐνεργητικὴ φρόνηση καὶ πού ὁ Μνησίφιλος τὴ διατήρη-
 σε ὡς φιλοσοφικὸ σύστημα κατὰ παράδοση ἀπὸ τὸ *Σόλων* αὐ-
 τῆ τῆ σοφία τὴν ἀνακάτεψαν μέ τέχνες πού ἦταν χρήσιμες στὰ
 δικαστήρια καὶ ἔφεραν τὴν ἄσκησὴ τῆς ἀπὸ τίς πράξεις στὰ λό- 7
 για οἱ ὑστερότεροι, πού γι' αὐτὸ ὀνομάστηκαν *σοφιστές*. Αὐτὸν
 ὅμως τὸν παρακολουθοῦσε ἀπὸ τότε πού ἄρχισε πιά ν' ἀνακατεῦ-
 εται στὴν πολιτικὴ.

Στὶς πρῶτες ὁρμές τῶν νεανικῶν του χρόνων ἦταν παράφορος
 καὶ ἀσυγκράτητος, γιατί, χωρὶς νά ἔχει ὁδηγὸ τῆ λογικῆ καὶ
 τὴν πειθαρχία, ἀκολουθοῦσε μόνο τῆ φυσικῆ του παρόρμηση,
 πού ἔφερνε στὶς πράξεις του μεγάλες μεταπτώσεις ἀπὸ τὴ μιὰ ὑ-
 περβολὴ στὴν ἄλλη καὶ πολλές φορές τὸν παράσερνε στό κακό·
 τοῦτο καὶ ὁ ἴδιος ὑστερα τὸ ὁμολογοῦσε, λέγοντας ὅτι καὶ τὰ ἄ- 8
 γρια πουλάρια γίνονται ἄριστα ἄλογα, ὅταν πάρουν τὴν ἀνατρο-
 φή καὶ τὴν ἐξάσκηση πού πρέπει. Ὅσα ὅμως περιέχονται σέ
 διάφορες διηγήσεις πού ἐξαιτίας τῆς διαγωγῆς του αὐτῆς πλά-
 θουν μερικοί, πὼς δηλαδὴ ὁ πατέρας του τὸν ἀποκήρυξε καὶ πὼς ἡ
 μητέρα του αὐτοκτόνησε περίλυπη γιὰ τὴ δυσφήμιση αὐτῆ τοῦ
 παιδιοῦ τῆς, φαίνεται ὅτι εἶναι ὀλότελα ψέματα. Ἀπεναντίας ὑ-
 πάρχουν ἄλλοι πού λένε ὅτι ὁ πατέρας του γιὰ νά τὸν ἀποτρέ-
 ψει ἀπὸ τὸ νά ἀνακατεῦτεϊ στὴν πολιτικὴ, τοῦ ἔδειχνε τὰ πα-
 λαιὰ πολεμικὰ πλοῖα πού ἦταν ριγμένα καὶ παραμελημένα στὴν
 παραλία, λέγοντας ὅτι ἔτσι φέρνεται ὁ λαὸς καὶ στοὺς πολιτι-
 κούς, ὅταν δέν τοὺς χρειάζεται πιά.

ΑΝΑΜΕΙΞΗ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

(Κεφ. 3-5)

Ἄλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ πολιτικὴ δράση γρήγορα καὶ ζωνρά
 τράβηξε τὸ Θεμιστοκλῆ καὶ τὸν κυρίεψε σφοδρὸς πόθος γιὰ τὴ
 δόξα. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐπιθυμοῦσε νά εἶναι πρῶτος καὶ

1 ΚΕΦ. 3
 Ὁ πόθος γιὰ
 τὴ δόξα.

- ἀντιμετώπιζε μέ ἀπότομο τρόπο τούς ἐχθρούς του ἐκείνους πού εἶχαν τή δύναμη καί τά πρωτεῖα στήν πολιτεία, καί προπάντων τόν Ἀριστείδη, τό γιό τοῦ Λυσιμάχου, πού βάδιζε πάντα σέ δρόμο ἀντίθετο ἀπό τό δικό του.
- 3 Ἀλλά καί ἡ ἀνομοιότητα στή ζωή καί στούς τρόπους τους φαίνεται ὅτι μεγάλωσε τή μεταξύ τους ἀντίθεση. Γιατί ὁ Ἀριστείδης ἦταν ἀπό φύση μαλακός καί ἀκέραιος στό χαρακτήρα καί σάν πολιτικός δέν ἐπιζητοῦσε νά γίνει ἀρεστός οὔτε νά δοξαστεῖ, παρά εἶχε στό νοῦ του πάντα ἐκείνο πού θεωροῦσε καλύτερο γιά τό λαό καί τό ἐπιζητοῦσε μαζί μέ τήν ἀσφάλεια καί τή δικαιοσύνη. Ἔτσι, ἐπειδή ὁ Θεμιστοκλῆς ὠθοῦσε τό λαό σέ πολλές τολμηρές ἐνέργειες καί ἐπιζητοῦσε μεγάλες καινοτομίες, ὁ Ἀριστείδης θρискόταν συχνά στήν ἀνάγκη νά τοῦ ἐναντιωθεῖ, γιά νά ἐμποδίσαι τήν αὔξηση τῆς πολιτικῆς του δύναμης.
- 4 Λέγεται μάλιστα ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε τόση μανία νά ἀποκτησεί δόξα καί ἀπό τή φιλοδοξία του λαχταροῦσε τόσο πολύ τά μεγάλα κατορθώματα, ὥστε, νέος ἀκόμη, ὅταν ἐγινε στό Μαραθώνα ἡ μάχη μέ τούς βαρβάρους καί διαφημίστηκε ἡ στρατηγία τοῦ Μιλτιάδη, αὐτός φαινόταν πολύ σκεπτικός, τίς νύχτες ἔμενε ἄπνους, παράτησε τά συνηθισμένα συμπόσια καί σέ ἐκείνους πού τόν ρωτοῦσαν μέ ἀπορία γιά τήν ἀπότομη αὐτή μεταβολή τῆς ζωῆς του ἔλεγε: «Δέ μ' ἀφήνει νά κοιμηθῶ τό τρόπαιο τοῦ Μιλτιάδη!».
- 5 Τότε οἱ ἄλλοι νόμιζαν ὅτι ἡ συντριβή τῶν βαρβάρων στό Μαραθώνα ἦταν τό τέλος τοῦ πολέμου, ἐνῶ ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε τή γνώμη ὅτι ἦταν ἡ ἀρχή μεγαλύτερων ἀγώνων, γιά τούς ὁποίους προετοίμαζε τόν ἑαυτό του καί ἀσκούσε τούς πολίτες, γιά νά ὑπερασπιστοῦν ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα, γιατί ἀπό μακριά πρόβλεπε τό μέλλον.

ΚΕΦ. 4

Ἄ Θεμιστοκλῆς
γιά τή ναυτική
δύναμη τῶν
Ἀθηναίων.

- 1 Καί πρῶτα πρῶτα, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν τή συνήθεια νά μοιράζονται μεταξύ τους τήν πρόσοδο ἀπό τά ἀργυρορραχεῖα τοῦ Λαυρείου, μόνος ὁ Θεμιστοκλῆς τόλμησε νά παρουσιαστεῖ στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου καί νά πει, ὅτι πρέπει νά ἀφήσουν τή διανομή καί μέ τά χρήματα αὐτά νά κατασκευάσουν πλοῖα, γιά νά τά χρησιμοποιήσουν στόν πόλεμο πού εἶχαν μέ τούς Αἰγινήτες.

Γιατί ὁ πόλεμος αὐτός βρισκόταν τότε σέ μεγάλη ἔνταση στήν Ἑλλάδα καί οἱ Αἰγινήτες μέ τό πλῆθος τῶν πλοίων τους κυριαρχοῦσαν στή θάλασσα.

Γιά τοῦτο ὁ Θεμιστοκλῆς πολύ πῖο εὐκόλα ἔπεισε τούς Ἀθηναίους νά συμφωνήσουν μέ τή γνώμη του, καί δέν τούς παρουσίασε σάν ἀπειλή οὔτε τό *Δαρεῖο* οὔτε τούς Πέρσες (γιατί αὐτοί ἦταν μακριά καί δέν ὑπῆρχε πολύ βέβαιος φόβος πώς θά φτάσουν στήν Ἑλλάδα), παρά ἐκμεταλλεύτηκε τήν ὀργή τῶν Ἀθηναίων καί τήν ἀντιζηλία τους μέ τούς Αἰγινήτες, γιά νά τούς παρακινήσει σέ πολεμική προετοιμασία. Καί ἀπό τά χρήματα ἐκεῖνα κατασκευάστηκαν ἑκατό πολεμικά πλοῖα, πού οἱ Ἀθηναῖοι ἔπειτα τά χρησιμοποίησαν γιά νά πολεμήσουν τόν Ξέρξη.

Ἀπό τότε σιγά σιγά παράσυρε τούς συμπολίτες του καί τούς ἔπεισε νά κατεβοῦν πρὸς τή θάλασσα, γιατί εἶχε τή γνώμη ὅτι μέ τόν πεζικό τους στρατό οὔτε μέ τούς γείτονες δέν ἦταν ἱκανοί νά μάχονται, ἐνῶ μέ τή ναυτική τους δύναμη μποροῦσαν καί τούς βαρβάρους νά ἀποκρούσουν καί νά ἀποκτήσουν τήν ἡγεμονία στήν Ἑλλάδα. Γι' αὐτό τούς Ἀθηναίους πού ἦταν ὡς τότε *μόνιμοι ὀπλίτες* τούς ἔκαμε, καθώς λέει ὁ Πλάτων, ναυτικούς καί θαλασσινοὺς καί ἔδωσε ἀφορμή νά τόν κατηγορήσουν πώς τάχα ὁ Θεμιστοκλῆς ἀφαίρεσε τό δόρυ καί τήν ἀσπίδα ἀπό τούς συμπολίτες του καί περιόρισε τό δῆμο τῶν Ἀθηναίων στόν πάγκο τοῦ ναύτη καί στό κουπί. Καί τά κατάφερε αὐτά κατανικώντας τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Μιλτιάδη, ὅπως βεβαιώνει ὁ *Στησίμβροτος*. Τώρα, ἂν μέ αὐτά πού ἔκαμε, ἔβλαψε ἢ ὄχι τήν τελειότητα καί τή γνησιότητα τοῦ *δημοκρατικοῦ πολιτεύματος*, αὐτό ἄς τό ἐξετάσουν οἱ φιλόσοφοι. Ἀλλά ὅτι ἡ σωτηρία τότε τῶν Ἑλλήνων ὀφείλεται στή θάλασσα, καί τά πολεμικά ἐκεῖνα πλοῖα ἀνὸρθωσαν πάλι τήν πόλη τῶν Ἀθηναίων, αὐτό καί πολλά ἄλλα τό μαρτυροῦν, ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης τό ἐπιβεβαίωσε. Γιατί, μολονότι ἡ πεζική του δύναμη ἔμενε ἀκόμη ἀνέπαφη, αὐτός ἔφυγε μετά τήν καταστροφή τῶν πλοίων του, βλέποντας ὅτι δέν εἶναι πιά ἱκανός νά πολεμήσει, καί κατά τή γνώμη μου ἄφησε τό Μαρδόνιο στήν Ἑλλάδα, περισσότερο γιά νά ἐμποδίσει τούς Ἕλληνας νά τόν καταδιώξουν, παρά γιά νά τούς ὑποδουλώσει.

ΚΕΦ. 5

Χαρακτηριστικά ανέκδοτα.

- 1 Μερικοί ισχυρίζονται ότι ο Θεμιστοκλής ζητούσε με επιμονή να μαζεύει χρήματα, γιατί ήθελε να ξοδεύει γενναιόδωρα και πράγματι, επειδή πολύ του άρεσε να προσφέρει πλούσιες θυσίες και άγαπούσε τη μεγαλοπρέπεια όταν δαπανούσε για τους ξένους, είχε ανάγκη από άφθονα μέσα. Άλλοι όμως, αντίθετα, τον κατηγορούν για φιλαργυρία και μικροπρέπεια και λένε πώς έφτανε στο σημείο να πουλεί και αυτά τα τρόφιμα που του έστελναν για δώρα. Άναφέρουν μάλιστα πώς, όταν ο Διφιλίδης, ο ίπποτρόφος, δέν του έδωσε ένα πουλάρι που του ζήτησε, ο Θεμιστοκλής τον απείλησε ότι γρήγορα θα κάμει τό σπίτι του «*δούρειον ίππον*», κάνοντας έτσι τον ύπαινιγμό ότι θα ξεσηκώσει έναντιον του κατηγορίες συγγενών του και δίκες με ανθρώπους του σπιτιού του.
- 3 Στή φιλοδοξία όλους τούς ξεπέρασε. Όταν ήταν ακόμη νέος και άσημος, παρακάλεσε θερμά τον Έπικλή από τήν Έρμιόνη, που δίδασκε μουσική και πολύ τον εκτιμούσαν οι Άθηναίοι, να δίνει τά μαθήματά του στο σπίτι του, γιατί είχε τή φιλοδοξία να ζητούν τό σπίτι του πολλοί και να συχνάζουν σ' αυτόν. Επίσης λένε πώς ο Θεμιστοκλής, όταν ήρθε κάποτε στήν Όλυμπία και θάλθηκε να ξεπεράσει τον Κίμωνα στήν πολυτέλεια τών δειπνων και τών σκηνών και στήν άλλη λαμπρότητα και επίδειξη, προκάλεσε τή δυσαρέσκεια τών Έλλήνων. Γιατί στόν Κίμωνα που ήταν νέος και από μεγάλο σπίτι, νόμιζαν ότι έπρεπε να του συγχωρούν τέτοιες πολυτέλειες· αλλά ο Θεμιστοκλής που δέν είχε γίνει ακόμη γνωστός και φαινόταν να περηφανεύεται για πράγματα που δέν είχε και που ήταν άνωτερα από τίς δυνάμεις του, κατακρίθηκε για άλαζονεία. Επίσης κέρδισε τή νίκη ως χορηγός σέ μία παράσταση τραγωδίας τότε που ο διαγωνισμός τών τραγωδιών είχε πιά μεγάλη σημασία και καθένας φιλοδοξούσε να νικήσει. Αφιέρωσε μάλιστα και μία εικόνα γι' άνάμνηση τής νίκης του με τέτοια έπιγραφή: «*Ο Θεμιστοκλής ο Φρεάρριος ήταν ο χορηγός, Φρύνιχος ήταν ο ποιητής, Άδείμαντος ο επώνυμος άρχοντας*».
- 6 Καί όμως άρεσε στόν πολύν κόσμο, γιατί και του καθενός άπό τούς συμπολίτες του θυμόταν τό όνομά του και τόν προσφω-

νοῦσε μέ αὐτό καί ἀκόμη γιατί φαινόταν κριτής ἀμερόληπτος
 στίς ἰδιωτικές τους διαφορές. Ἔτσι κάποτε καί στό *Σιμωνίδη* ἀ-
 πό τήν Κέα, πού ζητοῦσε ἀπό τό Θεμιστοκλή, ὅταν ἦταν στρα-
 τηγός, κάτι ὄχι σωστό, λέγεται πώς τοῦ εἶπε: «Οὐτ' ἐσύ θά ἦ-
 σουν καλός ποιητής, ἂν τραγουδοῦσες παράφωνα, οὐτ' ἐγώ ἄξιος
 ἄρχοντας, ἂν ἔκανα χατίρια παράνομα». Καί ἄλλη φορά πάλι
 περιπαίζοντας τό *Σιμωνίδη* τοῦ ἔλεγε πώς δέν ἔχει μυαλό νά κα-
 κολογεῖ τοὺς Κορινθίους πού ἔχουν μία μεγάλη πόλη καί νά βιά-
 ζει νά τοῦ κάνουν τίς εἰκόνας του, ἐνῶ εἶναι τόσο ἄσχημος.

Τέλος, ὅταν μεγάλωσε ἡ πολιτική του δύναμη καί κέρδισε
 τήν εὐνοια τοῦ λαοῦ, κατόρθωσε νά ἐπικρατήσῃ τό κόμμα του
 καί ἀπομάκρυνε τόν Ἀριστείδη μέ τό νόμο τοῦ *ἐξοστρακισμοῦ*.

ΣΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟ

(Κεφ. 6-8)

Ὅταν οἱ *Μῆδοι* κατέβαιναν πιά γιά νά χτυπήσουν τήν Ἑλλάδα
 καί οἱ Ἀθηναῖοι σκέφτονταν ποιόν νά ὀρίσουν στρατηγό, λένε
 πώς ὅλοι οἱ ἄλλοι μόνοι τους παραιτήθηκαν ἀπό τή στρατηγία,
 γιατί εἶχαν τρομάξει μπροστά στόν κίνδυνο, καί μόνο ὁ Ἐπικύ-
 δης, ὁ γιός τοῦ Εὐφημίδη, πού ἦταν πολιτικός ἰκανός στή ρητο-
 ρική, μά λιγόψυχος καί εὐκόλα μπορούσε νά ἐξαγοραστῇ μέ
 χρῆμα, ἐπιθυμοῦσε νά ἀναλάβει τήν ἀρχηγία καί εἶχε τήν πιθα-
 νότητα νά ἐπικρατήσῃ *κατά τήν ἐκλογή*. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς
 φοβήθηκε ὀλοκληρωτική καταστροφή, ἂν ἡ ἀρχηγία ἀναθεθεῖ σ'
 ἐκεῖνον καί λένε ὅτι μπροστά σ' αὐτό τόν κίνδυνο ἀγόρασε μέ
 χρήματα ἀπό τόν Ἐπικύδη τή φιλοδοξία του (γιά τή στρατη-
 γία).

Πολλοί ἐπαινοῦν καί αὐτό πού ἔκαμε στό διερμηνέα πού ἦταν
 μαζί μ' ἐκεῖνους τοὺς ὁποίους ἔστειλε ὁ βασιλιάς, γιά νά ζητή-
 σουν «*χῶμα καί νερό*». Δηλαδή, ἔπιασε τόν διερμηνέα καί μέ *ψή-
 φισμα* τόν καταδίκασε σέ θάνατο, γιατί τόλμησε νά δανείσει τήν
 ἑλληνική γλώσσα σέ βαρβαρικές προσταγές. Ἀκόμη ἐπαινοῦν
 καί αὐτό πού ἔκαμε στόν *Ἀρθμιο τό Ζελεΐτη* μέ πρόταση τοῦ
 Θεμιστοκλή καί αὐτόν καί τά παιδιά του καί τοὺς ἀπογόνους
 του τοὺς ἔγραψαν στόν κατάλογο τῶν «*ἀτιμασμένων*» πολιτῶν,
 γιατί ἔφερε *χρυσάφι ἀπό τοὺς Μήδους* στοὺς Ἕλληνες.

1 ΚΕΦ. 6

*Μπροστά στόν
 κίνδυνο τῶν
 Μήδων.*

2

3

4

- 5 Ἄλλὰ τό πίο ἀξιόλογο ἀπό ὄλα τά ἔργα τοῦ Θεμιστοκλή εἶ-
 ναι ὅτι κατάργησε τοὺς ἑλληνικοὺς πολέμους καί συμφιλίωσε
 τίς πόλεις μεταξύ τους, πείθοντας τοὺς Ἕλληνες νά ἀναβάλουν
 τίς ἐχθρες τοὺς ἐξαιτίας τοῦ πολέμου τῶν Περσῶν. Σ' αὐτό λένε
 ὅτι πολύ τόν βοήθησε καί ὁ Χείλεος ἀπό τήν Ἀρκαδία.

Περίληψη Κεφ. 7-8

Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐβλεπε τόν κίνδυνο πού ἐρχόταν ἀπό τήν ἐπιδρο-
 μή τῶν Περσῶν. Προσπαθοῦσε νά πείσει τοὺς Ἕλληνες ν' ἀντιμετω-
 πίσουν ἐνωμένοι τοὺς βαρβάρους στό πίο κατάλληλο μέρος. Οἱ προ-
 σπάθειές του ὅμως συναντοῦσαν πολλά ἐμπόδια. Πρῶτα οἱ Θεσσα-
 λοὶ προσχώρησαν στό βασιλιά τῶν Περσῶν κι ἔτσι ναυάγησε τό ἀρ-
 χικό σχέδιο τοῦ Θεμιστοκλή νά πολεμήσουν στά Τέμπη. Ἐπειτα ὅ-
 λες οἱ πόλεις ὡς τή Βοιωτία πῆγαν μέ τό μέρος τῶν ἐχθρῶν. Τότε
 οἱ Ἕλληνες συγκεντρώνουν τό στόλο τους στό Ἄρτεμισιο, γιά νά
 φυλάξουν ἐκεῖ τά στενά μεταξύ τῆς Εὐβοίας καί τῆς ἀπέναντι Μα-
 γνησίας. Ἐκεῖ ὁ Θεμιστοκλῆς δείχνει ὄλες τίς ἀρετές του. Ὑποχω-
 ρεῖ στίς ἀξιώσεις τῶν Λακεδαιμονίων καί ἀναγνωρίζει ὡς ἀρχηγό
 τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου τό Σπαρτιάτη Εὐρυβιάδη. Ἀλλά συγχρόνως
 ἀγρυπνεῖ, ἐξουδετερώνει ὄλες τίς ἀντιδράσεις τῶν ἀντιζήλων του,
 συγκρατεῖ τοὺς Ἕλληνες ἐνωμένους καί οὐσιαστικά εἶναι αὐτός ὁ ἀρ-
 χηγός τους. Καί ἔτσι, ὅταν ὁ Περσικός στόλος μέ τό πλῆθος τῶν
 πλοίων τους ἐρχεται στό Ἄρτεμισιο, συναντᾷ ἥρωική ἀντίσταση καί
 οἱ Ἕλληνες κερδίζουν ὑπέροχη νίκη.

ΜΕΤΑ ΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟ

(Κεφ. 9-10)

ΚΕΦ. 9

Ἡ ἀναχώρηση
 τῶν Ἑλλήνων
 ἀπό τό Ἄρτε-
 μισιο.

- 1 Ὅταν ὅμως οἱ Ἕλληνες πού ἦταν στό Ἄρτεμισιο ἔμαθαν ἀπό
 ἀγγελιοφόρους ὅσα ἔγιναν στίς Θερμοπύλες, ὅτι δηλαδή ὁ Λεω-
 νίδας ἔπεσε καί ὅτι ὁ Ξέρξης εἶχε κυριέψει τίς διαβάσεις στήν
 ξηρά, ἔφυγαν γιά νά γυρίσουν στήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα, καί οἱ
 Ἀθηναῖοι εἶχαν πάρεي ἐξαιτίας τῆς ἀντρείας τους θέση σάν ὀπι-
 σθοφυλακή ὄλου τοῦ στόλου, περήφανοι γιά τά κατορθώματά
 2 τους. Ὁ Θεμιστοκλῆς περνώντας μέ τό στόλο του κοντά στή
 στεριά σέ ὅσα μέρη ἐβλεπε ὅπου χωρίς ἄλλο θά ἀγκυροβολοῦσαν

οὐκ ἔχθροὶ ἢ θά πῆγαιναν νά κρυφτοῦν, ἔβαζε νά σκαλίζουσαν ἐπάνω
 στὶς πέτρες ἐπιγραφές πού νά τίς βλέπουσαν ὅλοι· καὶ ἄλλες ἀπό
 τίς πέτρες αὐτές ἔτυχε νά βρίσκονται ἐκεῖ σέ κατάλληλη θέση,
 ἄλλες ὁ ἴδιος τίς ἔστηνε ὀλόγυρα στούς ὄρους καὶ σέ τοποθε-
 σίες μέ πηγές νεροῦ. Μέ τίς ἐπιγραφές αὐτές ἐξόρκιζε τοὺς Ἰω-
 νες πού ἦταν στό στρατό τῶν Περσῶν, ἄν μπορούσαν, νά αὐτο-
 μολήσουσαν σ' αὐτούς, πού ἦταν πατέρες τους καὶ κινδυνεύουσαν γιά
 τήν ἐλευθερία ἐκείνων, εἰδάλλως νά προξενούσαν βλάβη καὶ ἀνα-
 ταραχή στό βαρβαρικό στρατεύμα κατά τή διάρκεια τῶν μαχῶν.
 Καί εἶχε τήν ἐλπίδα πώς αὐτά ἢ θά κάμουσαν τοὺς Ἰωνες νά πάνε
 μέ τό μέρος· τους ἢ θά φέρουσαν ταραχή στούς βαρβάρους, γιατί
 θά τους γεννοῦσαν ὑποψίες.

Καί, ὅταν ὁ Ξέρξης περνώντας τή Δωρίδα μπῆκε ἀπό τό πάνω 3
 μέρος στή Φωκίδα καὶ πυρπολοῦσε τίς πόλεις τῆς χώρας αὐτῆς,
 οἱ Ἕλληνες δέν ἤρθαν νά βοηθήσουσαν, ἄν καί οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς
 παρακαλοῦσαν νά τρέξουσαν στή Βοιωτία καὶ νά συναντήσουσαν
 τοὺς βαρβάρους ἐκεῖ, προασπίζοντας τήν Ἀττική, ὅπως αὐτοῖ
 τοὺς βοηθήσαν κατά θάλασσα στό Ἄρτεμίσιο. Κανείς ὁμως δέν 4
 ἄκουε τίς παρακλήσεις τῶν Ἀθηναίων, παρά ὅλοι εἶχαν προσ-
 κολληθεῖ στήν Πελοπόννησο· βιάζουσαν νά συναθροίσουσαν ὅλη
 τή δύναμή τους μέσα στόν Ἰσθμό καὶ ἐχτιζουσαν ἐκεῖ τεῖχος ἀπό τή
 μία θάλασσα στήν ἄλλη. Ἡ προδοσία αὐτή τῶν Ἑλλήνων ἐξόργι-
 σε τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἐπιασε λύπη καὶ μελαγχολία, γιατί 5
 εἶχαν μείνει μόνοι. Βέβαια, δέν μπορούσαν οὔτε νά τό διανοη-
 τοῦσαν πώς θά πολεμοῦσαν μέ τόσες μυριάδες στρατοῦ. Ἐκεῖνο
 μόνο πού κατ' ἀνάγκη ἔπρεπε νά κάμουσαν σ' αὐτή τήν περίσταση
 ἦταν νά ἀφήσουσαν τήν πόλη τους καὶ νά μείνουσαν προσκολλημέ-
 νοι· στά πλοῖα τους. Ἀλλά τό πλῆθος τῶν Ἀθηναίων τό ἄκουε
 αὐτό μέ ἀγανάκτηση, γιατί οὔτε τή νίκη θά τή χρειάζουσαν οὔτε
 τή σωτηρία θά τήν καταλάβουσαν, ἄν παρατοῦσαν τοὺς ναοὺς
 τῶν θεῶν καὶ τοὺς τάφους τῶν πατέρων.

Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐπειδή δέν μπορούσε μέ ἀνθρώπινους 1 ΚΕΦ. 10
 συλλογισμούς νά φέρει μέ τό μέρος του τό πλῆθος, ἔβγαλε στή
 μέση ἓνα τέχνασμα, ὅπως γίνεται σέ παράσταση τραγωδίας· σκέ-
 φηνοῦσαν τήν πόλη.

- φτηκε δηλαδή να τους παρουσιάσει σημεῖα ἀπό τούς θεούς καί μαντεῖες. Πῆρε γιά θεϊκό σημάδι αὐτό πού ἔγινε τίς μέρες ἐκεῖνες μέ τό *δράκοντα*, πού, ὅπως λένε, ἔξαφανίστηκε ἀπό τό ναό.
- 2 Καί, ἐπειδή τίς προσφορές πού τοῦ παράθεταν κάθε μέρα τίς ἔβρισκαν ἄθικτες, οἱ ἱερεῖς τό ἀνακοίνωναν στό λαό, καί ὁ Θεμιστοκλῆς ἔδινε τήν ἐξήγηση, πώς ἡ θεά παράτησε τήν Ἀθήνα καί ἔτσι ἔδειχνε στούς Ἀθηναίους τό δρόμο πρός τή θάλασσα.
- 3 Ἐπίσης καί μέ τό χρησμό προσπαθοῦσε νά τραβήξει τό λαό, λέγοντας πώς τό «*ξύλινο τεῖχος*» δέ φανέρωνε τίποτε ἄλλο παρά τά πλοῖα. Γιά τοῦτο καί τή *Σαλαμίνα* ὁ θεός στό χρησμό του τήν ὀνομάζει «*εὐλογημένη*» καί ὄχι φοβερή οὔτε καταραμένη, γιατί ἔμελλε νά δώσει τό ὄνομά της σέ μιά μεγάλη εὐτυχία τῶν Ἑλλήνων.
- 4 Καί ὅταν ὑπερίσχυσε ἡ γνώμη του, ὑποβάλλει στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου τήν πρόταση: νά ἐμπιστευτοῦν τήν πόλη στήν Ἀθηναῖα πού εἶναι προστάτισσά της, καί ὅλοι ὅσοι ἔχουν τή στρατευσιμη ἡλικία νά μποῦν στά πλοῖα καί νά προσπαθεῖ ὁ καθένας μέ ὅποιον τρόπο μπορεῖ νά διασώσει τά παιδιά, τίς γυναῖκες καί
- 5 τούς δούλους. Ὅταν ἡ πρόταση αὐτή ἐγκρίθηκε, οἱ περισσότεροι ἀπό τούς Ἀθηναίους ἔφεραν γι' ἀσφάλεια τά παιδιά καί τίς γυναῖκες τους στήν *Τροιζήνα*, ὅπου γίνονταν δεκτοί ἀπό τούς κατοίκους μέ μεγάλη προθυμία. Ἀποφάσισαν μάλιστα νά ἀναλάβουν τή διατροφή τους μέ δημόσια ἐξοδα, δίνοντας κάθε μέρα δύο *ὄβολους* στόν καθένα καί νά ἐπιτρέπουν στά παιδιά νά παίρνουν ὀπωρικά ἀπό παντοῦ, καί ἀκόμη νά *πληρώνουν* γι' αὐτά *μισθοῦς* σέ *δασκάλους*. Τήν πρόταση αὐτή τήν εἶχε κάμει ὁ Νικαγόρας. Καί ἐπειδή τό δημόσιο ταμεῖο τῶν Ἀθηναίων δέν εἶχε χρήματα, ἡ *βουλή* τοῦ Ἀρείου Πάγου, καθὼς λέει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔδωσε σέ κάθε στρατευμένο πολίτη ὀκτώ δραχμές· αὐτό ἔγινε ἡ κυριότερη ἀφορμή νά γεμίσουν μέ πληρώματα τά πλοῖα. Ὁ
- 6 *Κλειδήμος* ὅμως νομίζει πώς καί τοῦτο ἦταν τέχνασμα τοῦ Θεμιστοκλῆ. Λέει δηλαδή ὅτι, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι κατέβαιναν στόν Πειραιά, χάθηκε τό *κεφάλι* τῆς *Γοργόνας* ἀπό τό ἄγαλμα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς· ὁ Θεμιστοκλῆς τότε κάνοντας πώς τό ἀναζητεῖ καί ψάχνοντας μέ ἐπιμονή ὅλα, βρίσκει μέσα στίς ἀποσκευές πολλά χρήματα κρυμμένα, πού δόθηκαν σέ κοινή χρήση καί ἔτσι ὅσοι

μπήκαν στά πλοῖα εἶχαν ἄφθονα ἐφόδια.

Τό θέαμα τῶν πολιτῶν πού ἔμπαιναν στά καράβια καί ἔφευ- 8
 γαν, σέ ἄλλους προκαλοῦσε θλίψη καί σέ ἄλλους θαυμασμό γιά
 τήν τόλμη τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, πού ἔστελναν κατευοδώνοντας
 τίς οἰκογένειές τους μακριά, σέ ἄλλο μέρος, ἐνῶ αὐτοί, ἄκαμ-
 πτοι στίς οἰμογές καί τά δάκρυα καί τά ἀγκαλιάσματα τῶν γο- 9
 νιῶν τους, τραβοῦσαν ἀντίκρυ, *πρός τό νησί*. Ὅμως καί οἱ πολί-
 τες πού ἔξαιτίας τῶν γηρατειῶν τους ἀπόμεναν στήν πόλη προ-
 καλοῦσαν λύπη μεγάλη. Ἀκόμη μιά γλυκιά συμπάθεια πού ρά-
 γιζε τήν καρδιά ἐνιωθε κανεῖς γιά τά ἡμερα σπιτικά ζῶα, πού μέ
 φωνές καί μέ λαχτάρα ἔτρεχαν ἀκολουθώντας τά ἀφεντικά τους
 σάν ἔμπαιναν στά πλοῖα. Ἀνάμεσα σ' αὐτά ἀναφέρεται στίς διη- 10
 γήσεις καί ὁ σκύλος πού εἶχε ὁ *Ξάνθιππος*, ὁ πατέρας τοῦ Περικ-
 κλή, πού μή βαστώντας νά χωριστεῖ ἀπ' αὐτόν πήδησε μέσα
 στή θάλασσα καί κολυμπώντας πλαῖ στό πλοῖο βγήκε ἔξω στή
 Σαλαμίνα καί μ' ἐξαντλημένες τίς δυνάμεις του ξεψύχησε ἀμέ-
 σως· τάφος δ'ικός του λένε πώς εἶναι ἐκεῖνο πού δείχνεται ὡς
 σήμερα καί ὀνομάζεται «*Κυνός σῆμα*».

ΣΤΗ ΣΑΛΑΜΙΝΑ

(Κεφ. 11-15)

Βέβαια, αὐτές οἱ πράξεις τοῦ Θεμιστοκλή εἶναι μεγάλες. Ἄλ-
 λά εἶναι καί ἄλλες ἀκόμη. Ἐπειδή κατάλαβε ὅτι οἱ πολῖτες ἤθε-
 λαν ἐπίμονα τόν Ἀριστείδη καί εἶχαν τό φόβο μήπως αὐτός ἐ-
 ρεθισμένος ἀπό τήν ὀργή του προσχωρήσει στούς βαρβάρους
 καί βλάψει τά ἑλληνικά συμφέροντα (γιατί, ὅπως εἶπαμε, *εἶχε ἐ-*
ξοστρακιστεῖ πρὶν ἀπό τόν πόλεμο, κυνηγημένος γιά κομματικούς
 λόγους ἀπό τό Θεμιστοκλή) ὑποβάλλει ἐγγραφή πρόταση στήν
 ἐκκλησία τοῦ δήμου νά ἐπιτραπεῖ σέ ὄσους ἔχουν ἀπομακρυνθεῖ
 γιά ὀρισμένο χρόνο, νά ἐπιστρέψουν, γιά νά πράττουν καί νά
 συμβουλεύουν καί αὐτοί μαζί μέ τοὺς ἄλλους πολῖτες ὅ,τι κρί-
 νουν καλύτερο γιά τήν Ἑλλάδα.

Ὅταν ὁ *Εὐρυβιάδης*, πού χάρη στό μεγάλο κύρος τῆς Σπάρτης 2
 εἶχε τήν ἀρχηγία τοῦ στόλου, πού ἦταν ὅμως ἄνθρωπος ἄτολμος
 μπροστά στόν κίνδυνο, ἤθελε νά ξεκινήσουν καί νά τραθηξουν
 Ψηφιοποιήθηκε ἀπό τό Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

1 ΚΕΦ. 11

*Πολεμικό συμ-
 βούλιο τῶν Ἑλ-
 λήνων.*

πρός τόν Ἴσθμό, ὅπου εἶχε συγκεντρωθεῖ καί τό πεζικό τῶν Πελοποννησίων, ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε ἀντίρρηση. Καί τότε λένε πώς εἰπώθησαν τά *περίφημα ἐκεῖνα λόγια* πού μνημονεύονται ὡς

3 σήμερα. Δηλαδή, ὅταν ὁ Εὐρυβιάδης τοῦ εἶπε «Θεμιστοκλῆ, στούς ἀγῶνες, ὅσους ξεκινοῦν πρὶν ἀπό τήν ὥρα τοὺς τοὺς ραβδί- ζουν», «ναί» ἀποκρίθηκε ὁ Θεμιστοκλῆς, «ἀλλά ὅσους μένουں πίσω δέν τοὺς στεφανώνουν» καί μόλις ἐκεῖνος σήκωσε τό ραβδί του γιά νά τόν χτυπήσει, ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ λέει: «Χτύπησέ

4 με, μά ἄκουσέ με!». Καί ὅταν ὁ Εὐρυβιάδης θαυμάζοντας τήν ἀ- ταραξία τοῦ Θεμιστοκλῆ, τοῦ ἔδωσε τήν ἄδεια νά μιλήσει, αὐ- τός προσπάθησε πάλι νά τόν φέρει στήν ἄποψή του. Ἄλλά κά- ποιος εἶπε τότε πώς ἕνας *ἄνθρωπος χωρίς πατρίδα* δέν εἶναι σω- στό νά συμβουλευεῖ ἐκείνους πού ἔχουν πατρίδες νά τίς ἐγκατα- λείψουν καί νά ἀδιαφορήσουν γι' αὐτές. Σ' αὐτόν ὁ Θεμιστο- κλῆς, ἀντιστρέφοντας τό συλλογισμό, ἀποκρίθηκε: «Ἐμεῖς θέ- βαια, καημένε, τά σπίτια μας καί τά τείχη μας τά ἔχουμε ἀφή- σει, γιατί θαρροῦμε πώς δέν ἀξίζει νά γίνουμε δοῦλοι γι' ἄψυχα

5 πράγματα· πάντως ὁμως ἐμεῖς ἔχουμε τήν πιό μεγάλη ἀπ' ὅλες τίς ἑλληνικές πατρίδες: *τά διακόσια πολεμικά πλοῖα* πού θρί- σκονται ἐδῶ ετοιμα νά σᾶς βοηθήσουν, ἂν θέλετε νά σωθεῖτε μέ αὐτά· μά, ἂν μᾶς προδώσετε γιά *δεύτερη φορά* καί φύγετε ἀπ' ἐδῶ, ἀμέσως θά μάθει ὁ κάθε Ἕλληνας ὅτι οἱ Ἄθηναῖοι ἔχουν καί πατρίδα ἐλεύθερη καί χώρα ὄχι κατώτερη ἀπό ἐκείνη πού ἔχα- σαν». Τά λόγια αὐτά τοῦ Θεμιστοκλῆ ἔβαλαν σ' ἔγνοια καί τρό- μαξαν τόν Εὐρυβιάδη, μήπως οἱ Ἄθηναῖοι τοὺς ἀφήσουν καί

6 φύγουν. Καί, σάν ὁ στρατηγός τῶν Ἐρετριέων δοκίμασε κάτι νά πεῖ, ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ λέει: «Πῶς; μιλάτε γιά πόλεμο κι ἐσεῖς πού, σάν *τά καλαμάρια*, μαχαίρι ἔχετε, μά καρδιά δέν ἔχετε;»

Περίληψη Κεφ. 12

Ὅταν ὁ στόλος τῶν ἐχθρῶν φάνηκε πλέοντας πρὸς τό Φάληρο καί ὁ Ξέρξης κατέβαινε πρὸς τή θάλασσα μέ τό πεζικό του συγκεν- τρωμένο, οἱ Ἕλληνες κλονίστηκαν. Πρῶτοι οἱ Πελοποννησῖοι ἐτοι- μάζονταν νά φύγουν. Ὁ κίνδυνος νά διαλυθοῦν οἱ Ἕλληνες ἦταν ἄ- μεσος. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς στέλνει ἕναν ἐμπιστό του ἄνθρωπο, τόν

Σίκινο, καί είδοποιεῖ τόν Ξέρξη ὅτι οἱ Ἕλληνες σκέφτονται νά φύγουν καί τώρα πού θρῖσκονται σέ ἀταξία τόν συμβουλευεῖ νά ἐπιτεθεῖ. Ὁ Ξέρξης ἔδωσε διαταγή νά περικυκλώσουν ἀμέσως τό στενό ἀνάμεσα στή Σαλαμίνα καί τήν Ἀττική. Τήν ὥρα ἐκεῖνη ἔρχεται καί ὁ ἐξόριστος Ἀριστείδης πού ἐνισχύει τό Θεμιστοκλή. Τέλος, φάνηκε ἔξαφνα ἓνα πολεμικό πλοῖο πού αὐτομολοῦσε ἀπό τούς Πέρσες καί ἔφερε τήν εἶδηση ὅτι οἱ Ἕλληνες θρῖσκονται κυκλωμένοι. Τό σχέδιο τοῦ Θεμιστοκλή πέτυχε καί οἱ Ἕλληνες ἀναγκάστηκαν νά ριχτοῦν ὀλόψυχα στόν ἀγώνα.

Μόλις ξημέρωσε, ὁ Ξέρξης κάθησε πάνω σ' ἓνα ὑψωμα, γιά νά ἐπιβλέπει τό στόλο καί τήν παράταξή του. Αὐτό τό ὑψωμα, ὅπως λέει ὁ Φανόδημος, θρῖσκόταν πιο πάνω ἀπό τό ναό τοῦ Ἡρακλή, ἐκεῖ ὅπου τό νησί τῆς Σαλαμίνας χωρίζεται μ' ἓνα μικρό πέραμα ἀπό τήν Ἀττική· ὁ Ἀκεστόδωρος ὁμως νομίζει πώς ἦταν στά μεθόρια τῆς Μεγαρίδας, πιο πάνω ἀπό τήν τοποθεσία πού λέγεται «Κέρατα». Ἐκεῖ ὁ Ξέρξης ἔστησε ἓνα χρυσό θρόνο γιά νά κάθεται καί τοποθέτησε κοντά του πολλούς γραμματικούς, γιά νά καταγράφουν ὅσα θά γίνονταν κατά τή ναυμαχία.

1 ΚΕΦ. 13
Προετοιμασίες
γιά τή ναυμα-
χία.

Γιά τό πλῆθος τῶν βαρβαρικῶν πλοίων ὁ Αἰσχύλος ὁ ποιητής, σάν ἄνθρωπος πού ξέρει καί μπορεῖ νά μιλεῖ μέ βεβαιότητα, λέει στους «Πέρσες», τήν περίφημη τραγωδία του, αὐτά:

1 ΚΕΦ. 14
Ἡ ναυμαχία
ἀρχίζει.

«Χίλια ἦταν τά καράβια πού ὀδηγοῦσε ὁ Ξέρξης·
αὐτό καλά τό ξέρω· τά γοργόδρομά του
ἦταν διακόσια ἑφτά· νά αὐτή εἶν' ἡ ἀναλογία».

Τά πλοῖα τῶν Ἀθηναίων ἦταν ὄλο ὄλο ἑκατόν ὀγδόντα καί κα-
θένα εἶχε δεκαοχτώ πολεμιστές τοῦ καταστρώματος· ἀπ' αὐτούς
τέσσερις ἦταν τοξότες καί οἱ ἄλλοι ὀπλίτες.

2

Φαίνεται πώς ὁ Θεμιστοκλής ἔλαβε ὑπόψη του καί τήν κατά-
λληλη ὥρα, ὄχι μόνο τόν κατάλληλο τόπο τῆς μάχης· γι' αὐτό
καιροφυλάχτησε καί δέν τοποθέτησε τά ἑλληνικά πλοῖα ἀντιμέ-
τωπα στά βαρβαρικά, πρὶν ἔρθει ἡ συνηθισμένη ὥρα πού φυσάει
πάντα ἀπό τό πέλαγος σφοδρός ἄνεμος πού περνώντας ἀπό τά
στενά ξεσηκώνει τά κύματα. Ὁ δυνατός αὐτός ἄνεμος τά ἑλλη-

3

νικά πλοῖα δὲν τὰ πείραζε, γιατί ἦταν χαμηλά καὶ μικρότερα, τὰ βαρβαρικά ὅμως πού εἶχαν τίς πρύμνες σηκωμένες καὶ ψηλά τὰ καταστρώματα καὶ ἀπό τό θάρος τους δύσκολα μπορούσαν νά κινηθοῦν, τὰ ξεμάκραινε ἀπό τό δρόμο τους, ὅπως ἔφευτε πάνω τους, καὶ τὰ ἔφερνε στά πλευρά τῶν Ἑλλήνων, πού ὀρμούσαν μέ δύναμη καὶ ἔστρεφαν ὅλη τήν προσοχή τους στό Θεμιστοκλή, γιατί ἤξεραν ὅτι αὐτός περισσότερο ἀπ' ὄλους βλέπει ποῖο εἶναι τό συμφέρο τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλωστε ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπό τό Θεμιστοκλή ὁ ναύαρχος τοῦ Ξέρξη Ἀριαμένης ἀπό τό μεγάλο πλοῖο του τόξευε καὶ ἀκόντιζε σάν ἀπό κανένα τεῖχος· αὐτός ὁ Ἀριαμένης ἦταν ἄντρας γενναῖος καὶ ἀπό τοὺς ἀδερφοῦς τοῦ βασιλιᾶ ὁ πιό δυνατός καὶ ὁ πιό δίκαιος. Ἐπάνω σ' αὐτόν ὀρμοῦν ὁ Ἀμεινίας ἀπό τή Δεκέλεια καὶ ὁ Σωκλῆς ἀπό τήν Παλλήνη πού ἔπλεαν μαζί στό ἴδιο πλοῖο καὶ χτυποῦν τό πλοῖο τοῦ Ἀριαμένη. Καί ὅπως τὰ δύο πλοῖα ἔφευταν πλώρη μέ πλώρη τό ἓνα πάνω στό ἄλλο, συγκρούστηκαν, καὶ βρέθηκαν μπλεγμένα τὰ χάλκινα ἔμβολά τους. Τότε ὁ Ἀριαμένης προσπαθεῖ νά κατεθεῖ στό πλοῖο τους, ἀλλά ἐκεῖνοι τοῦ ἀντιτάχτηκαν καὶ χτυπώντας μέ τὰ δόρατα τόν ἔριξαν στή θάλασσα· καὶ τό σῶμα του πού τό παράσερναν τὰ κύματα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ μαζί μέ τὰ ἄλλα ναύαγια τό ἀναγνώρισε ἡ Ἀρτεμισία καὶ τό ἀνέβασε στόν Ξέρξη.

ΚΕΦ. 15

Ὁ θριαμβός.

- 1 Σ' αὐτή τή στιγμή τῆς ναυμαχίας λάμψη μεγάλη λένε πῶς ἀστραψε ἀπό τό μέρος τῆς Ἐλευσίνας καὶ ἤχος καὶ φωνή γέμισε τό Θριάσιο κάμπο ὡς τή θάλασσα, σάν ἄνθρωποι πολλοί μαζί νά συνόδεuan σέ λιτανεῖα τόν μυστικό Ἰακχο. Καὶ ἀπό τό πλῆθος τῶν ἀνθρώπων πού φώναζαν φάνηκε νά σηκώνεται λίγο λίγο ἀπό τή γῆ πρὸς τὰ πάνω ἓνα σύννεφο σκόνη, νά γυρίζει ἔπειτα
- 2 στή θάλασσα καὶ νά πέφτει ἀπότομα πάνω στά πλοῖα. Ἄλλοι θαρροῦσαν πῶς ἔβλεπαν καθαρά φαντάσματα καὶ εἶδωλα ἀντρῶν ὀπλισμένων ἀπό τό μέρος τῆς Αἰγίνας, πού ὕψωναν τὰ χέρια ἐμπαρὸς ἀπό τὰ ἑλληνικά πλοῖα. Καὶ συμπέραιναν πῶς αὐτοὶ ἦταν οἱ Αἰακίδες, πού τοὺς εἶχαν παρακαλέσει μ' εὐχές πρὶν ἀπό τή ναυμαχία νά ἔρθουν βοηθοί.
- 3 Πρῶτος ὁ Λυκομήδης ὁ Ἀθηναῖος τριήραρχος, κυριεύει ἐχ-

θρικό πλοίο και, αφού έκοψε *τά έμβλήματά του*, *τά αφιέρωσε* 4
 στό *δαφνηφόρο* *Ἀπόλλωνα στή Φλύα*. Τέλος οί ἄλλοι Ἕλληνες
 πού *πολεμοῦσαν μέ ἴσες πάντοτε δυνάμεις* – γιατί οί *βάρβαροι*
έξαιτίας τοῦ στενοῦ ἔρχονταν λίγοι λίγοι κάθε φορά και *χτυ-*
πιόνταν μεταξύ τους – *κατόρθωσαν νά τρέψουν σέ φυγή τά περ-*
σικά πλοία πού ἀντιστάθηκαν ὡς τό θράδν. Ἔτσι, ὅπως λέει ὁ
Σιμωνίδης, οί Ἕλληνες *κέρδισαν τήν ὠραία και περίφημη ἐκεί-*
νη νίκη, πού *λαμπρότερο ἀπ' αὐτήν κανένα ἄλλο κατόρθωμα*
στή θάλασσα δέν ἔχει γίνει οὔτε ἀπό τοὺς Ἕλληνες οὔτε ἀπό
τοὺς βαρβάρους. Καί τή *νίκη αὐτή τήν κέρδισαν μέ τήν ἀντρεία*
και τήν κοινή προθυμία ὄλων τῶν Ἑλλήνων πού *πῆραν μέρος*
στή ναυμαχία, *ἀλλά και μέ τήν πρωτοβουλία και τήν ἱκανότητα*
 τοῦ *Θεμιστοκλή*.

ΜΕΤΑ ΤΗ ΣΑΛΑΜΙΝΑ

(Κεφ. 16-20)

Μετά τή ναυμαχία ὁ *Ξέρξης*, ἐνῶ ἀκόμη *ἔβραζε ἀπό θυμό* γιά 1 ΚΕΦ. 16
 τήν *ἀποτυχία του*, σκέφτηκε *νά γεμίσει μέ χῶματα και νά φρά-*
ξει τό ἐνδιάμεσο στενό, γιά *νά ὀδηγήσει τό πεζικό του στή Σαλα-*
μίνα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ *Θεμιστοκλής* ἀπό τό ἄλλο μέ- 2
 ρος *θέλοντας νά δοκιμάσει τόν Ἀριστείδη*, τοῦ *ἔλεγε πῶς ἔχει*
τή γνώμη νά πᾶνε μέ τά πλοία τους στόν Ἑλλησποντο και νά
διαλύσουν τή γέφυρα πού *εἶχε στήσει ἐκεῖ ὁ Ξέρξης*, «*γιά νά μπο-*
ρέσουμε ἔτσι», *ἔλεγε*, «*νά πιάσουμε τήν Ἀσία μέσα στήν Εὐρώ-*
πη». Ἀλλά ὁ *Ἀριστείδης* ἀρνήθηκε *νά δεχτεῖ τέτοια πρόταση*
 και τοῦ *λέει*: «*Ὡς τώρα ἔχουμε πολεμήσει ἕνα βάρβαρο πού εἶ-*
χε ὄλες του τίς ἀνέσεις, *μά, ἂν τόν ἀποκλείσουμε στήν Ἑλλάδα* 3
και ἀπό τό φόβο τόν φέρουμε σέ κατάσταση ἀνάγκης, *ἕναν ἄν-*
θρωπο πού εἶναι κύριος τόσο μεγάλων δυνάμεων, *τότε δέ θά κά-*
θεται πιά κάτω ἀπό χρυσόφαντη σκηνή *νά βλέπει τή μάχη ἡσυ-*
χα, *ἀλλά τολμώντας τά πάντα και σέ ὄλα παρών ὁ ἴδιος ἐξαι-*
τίας τοῦ κινδύνου πού τόν ἀπειλεῖ, *θά προσπαθήσει νά ξανακερ-*
δίσει ὄλα τά χαμένα και θά σκεφτεῖ νά κάμει ὅ,τι μπορεί καλύτε-
ρο πολεμώντας ὄλα γιά ὄλα.» Καί πρόσθεσε ὁ *Ἀριστείδης*: 4

«Λοιπόν, Θεμιστοκλή, ὄχι νά καταστρέψουμε τή γέφυρα πού ὑ-
 πάρχει, παρά καί ἄλλη ἀκόμη, ἂν μπορούμε, πρέπει ἐμεῖς νά κα-
 τασκευάσουμε, γιά νά διώξουμε τό γρηγορότερο αὐτό τόν ἄν-
 θρωπο ἀπό τήν Εὐρώπη». «Λοιπόν», εἶπε ὁ Θεμιστοκλῆς, «ἂν
 νομίζεις πῶς αὐτά μᾶς συμφέρουν, εἶναι καιρός νά σκεφτοῦμε ὅ-
 λοι μας καί νά βροῦμε τόν τρόπο πῶς θά φύγει μιά ὥρα ἀρχύτε-
 ρα ἀπό τήν Ἑλλάδα».

- 5 Ἀφοῦ λοιπόν ἀποφάσισαν αὐτά, ὁ Θεμιστοκλῆς ἔστειλε ἕναν
 ἀπό τοὺς βασιλικούς ἀκολουθοῦς πού τόν βρῆκαν ἀνάμεσα
 στοὺς αἰχμαλώτους, τόν Ἀρνάκη, ὅπως ὀνομαζόταν, καί τοῦ ἔ-
 δωσε διαταγή νά πεῖ στό βασιλιά ὅτι οἱ Ἕλληνες πού ἔχουν νι-
 κῆσει μέ τό ναυτικό τους ἀποφάσισαν νά τραβήξουν ἐπάνω,
 πρὸς τόν Ἑλλήσποντο, ἐκεῖ ὅπου ἔκαμε τή σύνδεση, καί νά δια-
 λύσουν τή γέφυρα, ὁ Θεμιστοκλῆς ὁμως πού γνοιάζεται γιά τό
 βασιλιά, τόν συμβουλεύει νά πάρει γρήγορα δρόμο πρὸς τή δι-
 κή του θάλασσα καί νά περάσει ἀπέναντι στήν Ἀσία, ἐνὸσω
 6 ἀργοποροῦσε τήν καταδίωξη. Ὅταν ἄκουσε αὐτά ὁ Ξέρξης, φο-
 βήθηκε πολύ καί ἐτοιμάστηκε γρήγορα νά φύγει.

Καί ἡ φρόνηση τοῦ Θεμιστοκλῆ καί τοῦ Ἀριστείδη ἀποδεί-
 χτηκε στή μάχη μέ τό *Μαρδόνιο*, ὅπου οἱ Ἕλληνες, ἂν καί πο-
 λέμησαν μ' ἕνα ἐλάχιστο μέρος τῶν δυνάμεων τοῦ Ξέρξη στίς
 Πλαταιές, βρέθηκαν στόν ἔσχατο κίνδυνο.

ΚΕΦ. 17

Τιμές στό Θεμι-
 στοκλή.

- 1 Ἀπό τίς (ἑλληνικές) πόλεις, λέει ὁ Ἡρόδοτος, διακρίθηκε
 2 στήν ἀντρεία ἡ Αἶγινα, ἀλλά στό Θεμιστοκλή ὅλοι, ἂν καί ἀπό
 φθόνο δέν τό ἠθελαν, ἔδωσαν τήν πρώτη θέση. Ἔτσι, ὅταν πῆ-
 γαν στόν Ἴσθμό καί ἐκεῖ ψήφισαν οἱ στρατηγοί παίρνοντας τήν
 ψήφο τους ἀπό τό *θεῖο*, πρῶτον ἀνακήρυττε καθένας
 3 τόν ἑαυτό του στήν ἀντρεία, ἀλλά δευτερον ἀμέσως ὕστερα τό
 Θεμιστοκλή. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπίσης, ὅταν τόν ὑποδέχτηκαν
 στή Σπάρτη, ἔδωσαν στόν Εὐρυβιάδη γιά τήν ἀντρεία του καί σ'
 ἐκείνον γιά τή σοφία του ὡς βραβεῖο στεφάνι ἀπό κλάδο ἐλιάς·
 καί τοῦ πρόσφεραν γιά δῶρο τό καλύτερο ἀπό τά ἄρματα πού
 ἦταν στήν πόλη καί ἔστειλαν μαζί του τριακόσιους νέους γιά

τιμητική συνοδεία ὡς τὰ σύνορα τῆς Λακωνίας.

Λέγεται ἀκόμη ὅτι *στούς ἀμέσως ἐπόμενους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶ-* 4
νες, ὅταν μπῆκε στό στάδιο ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅλοι ὅσοι ἦταν ἐκεῖ
δέν πρόσεχαν πιά στούς ἀγωνιστές, παρά ὅλη τήν ἡμέρα ἐκεῖ-
νον παρατηροῦσαν, τόν ἔδειχναν στούς ξένους καί μ' ἐπιδοκι-
μασίες θαυμασμοῦ τόν χειροκροτοῦσαν, τόσο πού καί ὁ ἴδιος
εὐχαριστημένος ὁμολόγησε στούς φίλους του ὅτι ἐκείνη τήν ἡ-
μέρα ἀπολάβαινε τόν καρπό τῶν ἀγῶνων, του γιά τήν Ἑλλάδα.

Ἄληθεια, ἦταν τό φυσικό του νά κυνηγᾷ *τῆ δόξα*, ἄν πρέπει 1 **ΚΕΦ. 18**
νά κρίνει κανεῖς ἀπό ὅσα μνημονεύονται γι' αὐτόν. Ὄταν, λό-
γου χάρη, ἡ πόλη τόν εἶχε ἐκλέξει *ναύαρχο*, καμιά ὑπόθεση οὔτε
ιδιωτική οὔτε δημόσια δέν ἐνεργοῦσε τήν καθεμιά στήν ὥρα
της, παρά κάθε δουλειά πού τύχαινε νά τοῦ παρουσιάζεται, τήν
ἄφηνε μέ πολλές ἀναβολές γιά τήν ἡμέρα ἐκείνη πού ἦταν νά
ταξιδέψει, καί τό ἔκανε αὐτό, γιά νά τόν βλέπουν τήν τελευταία
στιγμή πῶς ἐνεργεῖ συγχρόνως πολλές ὑποθέσεις μαζί καί ἐρχε-
ται σ' ἐπαφή μέ λογῆς λογῆς ἀνθρώπους, ὥστε νά φαίνεται ὅτι
εἶναι σπουδαῖος καί ἔχει πολύ μεγάλη δύναμη.

Ὄταν κάποτε παρατηροῦσε κοντά στή θάλασσα τούς νεκροὺς 2
πού τὰ κύματα τούς εἶχαν ρίξει ἔξω, καί τούς εἶδε νά φοροῦν
χρυσά βραχιόλια καί περιδέραια, ὁ ἴδιος προσπέρασε χωρίς νά
δώσει σημασία, ἀλλά τὰ ἔδειξε στό φίλο του πού τόν ἀκολου-
θοῦσε καί τοῦ εἶπε: «Παρ' τα γιά σένα, γιατί ἐσύ δέν εἶσαι ὁ 4
Θεμιστοκλῆς.» Γιά τούς Ἀθηναίους πάλι ἔλεγε πῶς δέν τόν ἐκ-
τιμοῦν καί δέν τόν θαυμάζουν, παρά *ὅπως σ' ἓνα πλατάνι* σέ
στιγμή κακοκαιρίας καί κινδύνου προστρέχουν κάτω ἀπό τὰ
κλαδιά του, μά σάν γίνει καλός καιρός ὀλόγυρά τους, τό μαδοῦν
καί τό κόβουν. Σ' αὐτόν *ἀπό τῆ Σέριφο* πάλι πού τοῦ εἶπε κάποτε 5
πῶς δέν ἔχει ἀποκτήσει δόξα ἀπό προσωπική του ἀξία, παρά
χάρη στήν πόλη ἀπό τήν ὁποία κατάγεται, ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ
ἀποκρίθηκε: «Ἄληθεια λές, μά οὔτ' ἐγώ ἄν ἦμουν ἀπό τῆ Σέ-
ριφο θά γινόμουν ἐνδοξος οὔτ' ἐσύ ἄν ἦσουν Ἀθηναῖος».

Ἀκόμη λένε ὅτι, ὅταν ἕνας ἀπό τούς (νεώτερου) στρατηγούς, 6
νομίζοντας πῶς εἶχε προσφέρει κάποια χρήσιμη ὑπηρεσία στήν

πόλη, μίλησε μέ θρασύτητα στό Θεμιστοκλή καί σύγκρινε τίς δικές του πράξεις μέ τίς πράξεις εκείνου, ό Θεμιστοκλής τοῦ εἶπε ἓνα μῦθο: «Κάποτε φιλονίκησε μέ τή γιορτή ἢ ἀκόλουθῆ της μέρα καί τῆς ἔλεγε «ἐσύ ὅταν ἔρχεσαι, μᾶς φέρνεις ἀναστάτωση καί κόπους, ἐνῶ κατά τή διάρκεια τή δική μου οἱ ἄνθρωποι χαίρονται τά ὅσα ἔχουν ἐτοιμάσει καί ζοῦν ἡσυχᾶ.. Σ' αὐτά ἢ γιορτή ἀπάντησε: «ἀλήθεια λές· μά, ἂν δέν εἶχα γίνει ἐγώ, ἐσύ δέ θά ὑπῆρχες.. Καί λοιπόν, γιά νά ἔρθουμε καί στά δικά μας,

7 ἂν τότε δέν εἶχα γίνει ἐγώ, πού θά ἦσατε τώρα ἐσεῖς;» Καί γιά τό γιό του πού ἔκανε τή μητέρα του ὅπως ἤθελε καί ἐξαιτίας ἐκείνης εἶχε πάρει τόν ἄερα καί τοῦ ἴδιου, ἀστειευόταν καί ἔλεγε ὅτι ὁ γιός του εἶχε περισσότερη δύναμη ἀπ' ὅλους τοὺς Ἑλληνας· γιατί τοὺς Ἑλληνας τοὺς κυβερνοῦν οἱ Ἀθηναῖοι, τοὺς Ἀθηναίους αὐτός, αὐτόν ἢ γυναῖκα του καί τή γυναῖκα του ὁ

8 γιός τους. Καί πάλι, ἐπειδή ἤθελε σέ ὅλα νά ξεχωρίζει, ὅταν πουλοῦσε κανένα κτῆμα, ἔδινε παραγγελία νά διαλαλήσουν πῶς

9 ἐκτός ἀπό τά ἄλλα ἔχει καί καλό γείτονα. Ἀπό αὐτούς πού ζητοῦσαν τή θυγατέρα του σέ γάμο προτίμησε τόν πιό φρόνιμο καί ὄχι τόν πιό πλούσιο καί ἔλεγε ὅτι ζητεῖ ἄνθρωπο πού ἔχει ἀνάγκη ἀπό χρήματα καί ὄχι χρήματα πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό ἄνθρωπο.

Τέτοιος ἦταν ὁ Θεμιστοκλής, ὅπως δείχνεται σ' αὐτά τά σοφά του λόγια.

ΚΕΦ. 19

Ἡ ἀνοικοδόμησις.

1 Ἀμέσως ἔπειτα ἀπό ἐκεῖνα τά κατορθώματά του, ὁ Θεμιστοκλής ἄρχισε νά ἀνοικοδομεῖ καί νά περιτειχίζει τήν πόλη. Καί, ὅπως ἐξιστορεῖ ὁ Θεόπομπος, ἔπεισε μέ δωροδοκία τοὺς ἐφόρους τῆς Σπάρτης νά μήν ἐναντιωθοῦν στήν ἀνοικοδόμησις· καθῶς ὅμως λένε οἱ περισσότεροι, τό πέτυχε αὐτό, γιατί τοὺς παραπλάνησε. Ἦρθε δηλαδή στή Σπάρτη μέ τόν τίτλο τάχα τοῦ πρεσβευτῆ καί, ὅταν οἱ Σπαρτιάτες τοῦ ἔκαναν παράπονα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι περιτειχίζουν τήν πόλη τῆς Ἀθήνας, καί ὁ Πολύαρχος πού εἶχε ἔρθει ἐπίτηδες ἀπό τήν Αἴγινα κατηγοροῦσε γι' αὐτό τοὺς Ἀθηναίους, ὁ Θεμιστοκλής ἀρνήθηκε ὅτι γίνεται τέτοιο πράγμα καί τοὺς κάλεσε νά στείλουν στήν Ἀθήνα ἀνθρώπους

πού θά βεβαιωθοῦν μέ τά ἴδια τους τά μάτια. Ἦθελε μέ αὐτό τόν τρόπο καί νά δώσει καιρό στόν περιτειχισμό καί νά κρατήσουν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἀποσταλμένους ὡς ὀμήρους, πού θά ἦταν ἐγγύηση γι' αὐτόν. Ἔτσι καί ἐγινε. Γιατί, ὅταν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔμαθαν τήν ἀλήθεια, δέν τόν πείραξαν, παρά ἔκρυσαν τή δυσ-
 3 ἀρέσκειά τους καί τόν ἄφησαν νά φύγει. Ἐπειτα ὁ Θεμιστοκλῆς ὀχύρωνε καί τόν Πειραιά, γιατί εἶχε καταλάβει τά φυσικά πλεονεκτήματα πού εἶχαν *τά λιμάνια* του καί ἤθελε νά προσκολλήσῃ ὀλόκληρη τήν πόλη μέ τήν θάλασσα, μέ κάποιο τρόπο δηλαδή εἶχε πολιτική ἀντίθετη ἀπό ἐκείνη πού εἶχαν οἱ παλαιοὶ βασι-
 4 λεῖς τῶν Ἀθηναίων. Ἐκεῖνοι, καθὼς λέγεται, προσπαθοῦσαν νά ἀποσπάσουν τοὺς πολίτες ἀπό τή θάλασσα καί νά τοὺς συνηθίσουν νά ζοῦν ὄχι σάν ναυτικοὶ παρά σάν ἀγρότες καί γι' αὐτό ἄφησαν νά διαδοθεῖ ὁ *θρύλος γιά τήν Ἀθηνᾶ*, πῶς, ὅταν φιλονίκησε μαζί της ὁ Ποσειδῶνας, αὐτή παρουσίασε τήν ἱερή ἐλιά *στοὺς δικαστές* καί τόν νίκησε. Ἀντίθετα, ὁ Θεμιστοκλῆς δέν «ἐζύμωσε τόν Πειραιά» μέ τήν Ἀθήνα, καθὼς λέει ὁ Ἀριστοφάνης ὁ κωμικός, παρά *τήν Ἀθήνα τήν ἔδωσε μέ τόν Πειραιά* καί τή στεριά μέ τή θάλασσα. Ἔτσι καί τά δικαιώματα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώ-
 5 πων τοῦ λαοῦ τά αὔξησε ἀπέναντι τῶν ἀριστοκρατικῶν, καί τοὺς γέμισε θάρρος, γιατί τήν πολιτική ἐξουσία τήν πῆραν στά χέρια τους οἱ ναῦτες καί οἱ καπετάνιοι καί οἱ καραβοκύρηδες. Γι' αὐ-
 6 τό καί τό βῆμα πού εἶχε στηθεῖ *στήν Πνύκα* ἔτσι, ὥστε νά βλέπει πρὸς τή θάλασσα, ἀργότερα οἱ *τριάντα τύραννοι* τό ἔστρεψαν πρὸς τήν ξηρά, γιατί νόμιζαν ὅτι ἡ θαλάσσια κυριαρχία εἶναι ἡ μάνα τῆς δημοκρατίας, ἐνῶ ἡ ὀλιγαρχία εἶναι λιγότερο δυσάρεστη *στοὺς γεωργούς*.

Περίληψη Κεφ. 20

Ὁ Θεμιστοκλῆς μέ κάθε τρόπο προσπαθεῖ νά ἐξασφαλίσει τήν ὑπεροχή τῶν Ἀθηναίων. Στόν ὑπερβολικό του ζῆλο σκέφτηκε κάποτε νά ὠθήσει τοὺς Ἀθηναίους νά κάψουν τό στόλο τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Τό σχέδιο αὐτό ὁ Ἀριστείδης τό ἔκρινε ἄδικο καί ἔτσι ματαιώθηκε. Ἐξάλλου ὁ Θεμιστοκλῆς ἐρχεται σέ σύγκρουση μέ τοὺς Λακεδαιμόνιους στό συνέδριο τῆς Ἀμφικτυονίας. Γι' αὐτό οἱ Λακεδαιμό-

νιοι ἐχθρεύονται τό Θεμιστοκλή καί ἐπιδιώκουν νά προωθήσουν τόν Κίμωνα στήν ἐκτίμηση τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ.

ΕΞΟΣΤΡΑΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΩΞΗ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ

(Κεφ. 21-23)

ΚΕΦ. 21

Παράπονα καί κατηγορίες.

- 1 Ἀλλά καί στούς συμμάχους ἔγινε δυσάρεστος ὁ Θεμιστοκλῆς, γιατί περιόδευε τά νησιά καί ζητοῦσε ἀπ' αὐτά νά τοῦ δύνουν χρήματα. Ἔτσι, λόγου χάρη, καθώς διηγείται ὁ Ἡρόδοτος, ὅταν ὁ Θεμιστοκλῆς πῆγε στήν Ἄνδρο νά ζητήσει καί ἀπό ἐκεῖ χρήματα, εἶπε καί ἄκουσε τά ἀκόλουθα. Εἶπε πῶς ἔρχεται φέρνοντας μαζί του δύο θεούς, τήν Πειθῶ καί τή Βία· καί ἐκείνοι τοῦ ἀποκριθήκαν ὅτι καί αὐτοῖ ἔχουν δύο μεγάλους θεούς, τήν Πενία καί τήν Ἄδυναμία, πού τούς ἐμποδίζουν νά τοῦ δώσουν χρήματα.
- 2 Καί ὁ Τιμοκρέων, ὁ λυρικός ποιητής ἀπό τή Ρόδο, σ' ἓνα του τραγοῦδι κατηγορεῖ μέ πολλή πίκρα τό Θεμιστοκλή, γιατί τάχα ἄλλους ἐξορίστους μέ δωροδοκίες τούς βοήθησε νά γυρίσουν στήν πατρίδα τους, ἐνῶ αὐτόν πού ἦταν γνώριμός του ἀπό φιλοξενία καί φίλος του, τόν ἄφηνε στήν ἐξορία χάρη στό χρήμα.
- 3 Καί λέει αὐτά:

«Τόν Πανσανία ἐσύ παινᾷς; Παινᾷς τόν Ξάνθιππο ἴσως;
 Τό Λεωτυχίδη; Ἐγώ παινῶ τόν Ἀριστείδη, πού ἄλλος
 δέν ἦρθε ἐδῶ τόσο καλός ἀπ' τήν ἱερήν Ἀθήνα·
 γιατί ἡ Λητώ πολύ μισεῖ τόν ψεύτη, τόν προδότη,
 τόν ἄδικο Θεμιστοκλή, πού ἄτιμο πῆρε χρήμα
 κι ἔτσι τόν Τιμοκρέοντα, πού φίλος του ἦταν, πίσω
 δέν ἔφερε στόν τόπο του, τήν Ἰάλυσο· ναί τρία
 πῆρε ἀσημένια τάλαντα καί πάει μέ τό καράβι,
 πάει στά τσακίσματα· ἄδικα στόν τόπο του ἄλλον πῆγε,
 ἄλλον μακριά τόν ἔδιωξε καί σκότωσε ἄλλους πάλι.
 Μέ τρόπο πού εἶναι νά γελάς, αὐτός γεμάτος χρήμα,
 φίλενε κόσμο στόν Ἰσθμό· τά κρέατα ἦταν κρύα
 κι εὔχονταν ὅσοι τά' τρωγαν: νά μήν τόν βρεῖ ἄλλος χρόνος!»

- 5 Ἀλλά πολύ πιά ἀσυγκράτητες καί πιά ἀνοιχτές βρισιές γιά τό Θεμιστοκλή μετά τήν ἐξορία καί τήν καταδίκη του μεταχειρίζε-

ται ὁ Τιμοκρέων. Εἶχε συνθέσει τότε ἓνα τραγούδι πού ἄρχιζε ἔτσι:

«*Μούσα, αὐτό τό τραγούδι μου κάμε
στήν Ἑλλάδα νά γίνει γνωστό,
ὅπως πρέπει, ὅπως εἶναι σωστό*».

6

Λέγεται ἀκόμη ὅτι ὁ Τιμοκρέων ἐξορίστηκε *μέ τήν κατηγορία τοῦ μηδισμού* καί ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς βοήθησε στήν καταδίκη του. Ὅταν ὅμως ἀργότερα κατηγορήθηκε καί ὁ Θεμιστοκλῆς πώς εἶναι μέ τό μέρος τῶν Μήδων, ἔγραψε γι' αὐτόν τούτους τούς στίχους:

7

«Ὁ Τιμοκρέοντας, λοιπόν, δέν εἶναι ἄλλος
πού πήγε μέ τούς Μήδους,
τέτοιοι εἶναι κι ἄλλοι πονηροί·
δέν εἶμαι ἢ μόνη κοψονούρα ἐγώ,
εἶν' κι ἄλλες ἀλεπούδες».

Στό τέλος, ἐπειδή καί οἱ συμπολίτες του ἄρχισαν νά τόν φθονοῦν καί νά δέχονται εὐχάριστα τίς διαβολές ἐναντίον του, ὁ Θεμιστοκλῆς θρῆσκόταν στήν ἀνάγκη νά γίνεται ὀχληρός, ὑπενθυμίζοντας πολλές φορές δημόσια τά ὅσα ἔκαμε. Καί σ' ἐκείνους πού δυσφοροῦσαν γι' αὐτό εἶπε κάποτε: «Γιατί πειράζετε πού σᾶς εὐεργετοῦν οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι πολλές φορές;» Ἀλλά στενοχώρησε τό λαό ἀκόμη καί ὅταν ἴδρυνε τό ναό τῆς Ἄρτεμις, πού τήν ὀνόμασε *Ἀριστοβούλη*, γιατί πίστευε πώς αὐτός ἔδωσε ἄριστες συμβουλές στήν πόλη καί στούς Ἕλληνες· καί ἔχτισε αὐτό τό ναό κοντά στό σπίτι του *στή Μελίτη*, ἐκεῖ ὅπου σήμερα οἱ δῆμιοι ρίχνουν τά σώματα τῶν καταδικασμένων σέ θάνατο καί παίρνουν τά ἐνδύματα καί τά σκιοιὰ τῶν κρεμασμένων, ὅταν τούς κατεβάζουν ἀπό τήν ἀγχόνη. Ὑπάρχει μάλιστα στό ναό τῆς Ἀριστοβούλης καί ἓνα μικρό ἄγαλμα τοῦ Θεμιστοκλῆ πού θρῆσκειται ὡς σήμερα καί μᾶς δείχνει ἓναν ἄνθρωπο πού εἶχε ὄχι μόνο ψυχὴ παρά καί μορφὴ ἥρωική.

2

Τὸν ἐξοστρακισμό λοιπόν τοῦ Θεμιστοκλῆ τόν ἀποφάσισαν οἱ Ἀθηναῖοι, θέλοντας νά περιορίσουν τήν πολιτικὴ δύναμη καί

3

1 ΚΕΦ. 22
Ὁ ἐξοστρακισμός.

4

τὴν ὑπεροχὴ τοῦ, ὅπως συνήθιζαν νὰ κάνουν γιὰ ὄλους ἐκεί-
 νους πού νόμιζαν ὅτι ἀποκτοῦσαν δύναμη μεγάλη καὶ ἀσυμβί-
 5 βαστη πρὸς τὴν ἰσότητα πού ἀπαιτεῖ ἡ δημοκρατία. Γιατί ὁ ἐ-
 ξοστρακισμὸς δὲν ἦταν τιμωρία, παρά ἱκανοποίηση καὶ κατευ-
 νασμὸς τοῦ φθόνου, πού βρίσκει εὐχαρίστηση νὰ ταπεινώνει
 τοὺς ξεχωριστοὺς καὶ ξεθυμαίνει μὲ αὐτὴ τὴν ἀτίμωση.

ΚΕΦ. 23

Κατηγορία ἐ-
 σχάτης προδο-
 σίας.

- 1 "Όταν ἐξορίστηκε ἀπὸ τὴν πατρίδα τοῦ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ
 τὸν καιρὸ πού ἔμενε στό Ἄργος, τὰ ὅσα ἐγιναν τότε μὲ τὴν
Παυσανία ἔδωσαν νέες ἀφορμὲς στοὺς ἐχθροὺς τοῦ νὰ τὸν κατη-
 γορήσουν. Αὐτὸς πού τὸν κατάγγειλε γιὰ προδοσία ἦταν ὁ Λεω-
 βῶτης, ὁ γιὸς τοῦ Ἀλκμαίωνα ἀπὸ τὸ δῆμο τῆς Ἀγρύλης, συγ-
 2 χρόνως ὅμως τὸν κατηγοροῦσαν καὶ οἱ Σπαρτιάτες. Γιατί ὁ
 Παυσανίας, ὅταν σχεδίαζε ἐκείνη τὴ γνωστὴ προδοσία τοῦ,
 στὴν ἀρχὴ ἔκρυβε τὰ σχέδιά τοῦ ἀπὸ τὸ Θεμιστοκλῆ, ἂν καὶ ἦ-
 ταν φίλος τοῦ. "Όταν ὅμως τὸν εἶδε ἐξορισμένο ἀπὸ τὴν πόλη
 τοῦ καὶ ἀγαναχτισμένο, πῆρε τὸ θάρρος καὶ τοῦ πρότεινε νὰ
 συμπράξει καὶ αὐτὸς στὶς ἐνέργειές τοῦ. Τοῦ ἔδειξε μάλιστα καὶ
 ἔγγραφα τοῦ βασιλιᾶ τῶν Περσῶν καὶ τὸν ἐξερέθιζε ἐναντίον
 3 τῶν Ἑλλήνων, λέγοντας πὼς εἶναι κακοὶ καὶ ἀχάριστοι. Αὐτὸς
 ὅμως δὲ δέχτηκε τὴν πρόταση τοῦ Παυσανία καὶ ἀρνήθηκε ὁλό-
 τελα τὴ συμμετοχὴ τοῦ, μὰ σὲ κανέναν δὲ φανέρωνε ὅσα τοῦ εἶ-
 πε οὔτε κατάγγειλε τὴν πράξη, γιατί πίστευε ἢ πὼς ὁ Παυσανί-
 ας θὰ σταματῆσει μόνος τοῦ κάθε ἄλλη ἐνέργειά τοῦ ἢ πὼς μὲ
 ἄλλο τρόπο θὰ φανερωθεῖ, ἀφοῦ ἐπιζητοῦσε πράγματα παράδοξα
 καὶ ἐπικίνδυνα.
- 4 "Όταν ὅμως ὕστερ' ἀπ' αὐτὰ ὁ Παυσανίας θανατώθηκε, βρέθη-
 καν μερικές ἐπιστολές καὶ ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὶς ἐνέργειές τοῦ
 αὐτές πού γεννοῦσαν ὑποψίες γιὰ τὸ Θεμιστοκλῆ. Καὶ φώναζαν
 ἐναντίον τοῦ οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ τὸν κατηγοροῦσαν ὅσοι συμ-
 πολίτες τοῦ τὸν φθονοῦσαν, ἐνῶ αὐτὸς δὲν ἦταν παρὼν καὶ ἀ-
 ναγκαζόταν νὰ ἀπολογεῖται μὲ ἔγγραφες ἐκθέσεις μὲ τὶς ὁποῖες
 5 ἀναιροῦσε προπάντων τὶς προηγούμενες κατηγορίες. Καὶ ἔγραφε ὅ-
 τι, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι οἱ ἀντίπαλοί τοῦ τὸν κατηγοροῦν πρὸς τοὺς
 συμπολίτες τοῦ πὼς πάντοτε ζητεῖ νὰ ἐξουσιάζει καὶ πὼς δὲν εἶ-

ναί τό φυσικό του οὔτε καί θέλει νά βρῖσκειται κάτω ἀπό τήν ἐξουσία ἄλλου, πῶς θά μπορούσε ποτέ νά πουλήσει τόν ἑαυτό του μαζί μέ ὅλη τήν Ἑλλάδα σέ βαρβάρους καί μάλιστα σ' ἐχθρούς; Μολαταῦτα ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου τελικά πείστηκε ἀπό 6 τοὺς κατηγοροὺς καί ἔστειλε ἀνθρώπους μέ τήν ἐντολή νά τόν πιάσουν καί νά τόν φέρουν, γιά νά δικαστεῖ σέ κοινό συνέδριο τῶν Ἑλλήνων.

Ο ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ

(Κεφ. 24-25)

Ἐκεῖνος τό κατάλαβε καί πρόφτασε νά περάσει στήν *Κέρκυρα*, 1 πού ἄλλοτε τήν εἶχε εὐεργετήσει. Γιατί, ὅταν ὀρίστηκε διαιτη- 2 τής τῶν Κερκυραίων πού εἶχαν κάποια διαφορά μέ τοὺς Κορινθίους, κατάφερε νά διαλύσει τήν ἐχθρα τους μέ τήν κρίση πού ἔβγαλε νά πληρώσουν οἱ Κορίνθιοι *εἴκοσι τάλαντα* καί νά κυ- 3 βερνοῦν ἀπό κοινοῦ τή Λευκάδα, πού ἦταν ἀποικία καί τῶν δύο λαῶν. Ἀπ' ἐκεῖ πῆγε στήν *Ἡπειρο* καί, ἐπειδή οἱ Ἀθηναῖοι καί οἱ Λακεδαιμόνιοι ἄρχισαν νά τόν καταδιώκουν, ρίχτηκε σέ προ- 4 σπάθειες ἐπικίνδυνες καί ἀπελπιστικές. Σκέφτηκε νά καταφύγει στόν Ἀδμητο, τό βασιλιά τῶν *Μολοσσῶν*. Αὐτός ἄλλοτε εἶχε *ζη- 5 τήσει* κάτι ἀπό τοὺς Ἀθηναίους καί ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ τό ἀρνήθη- κε περιφρονητικά, ὅταν βρισκόταν στήν ἀκμή τῆς πολιτικῆς του δύναμης· γιά τοῦτο ὁ Ἀδμητος ἦταν πάντοτε ὀργανισμένος ἐναντίον του καί ἦταν φανερό πῶς, ἂν τόν ἐπιανε, θά ἐπαιρνε ἐκδίκηση. Ἀλ- 3 λά στή δύσκολη θέση πού ἔτυχε νά βρεθεῖ τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, φο- βήθηκε περισσότερο τόν πρόσφατο φθόνο τῶν συμπατριωτῶν του παρά τήν παλιά ὀργή τοῦ ξένου βασιλιᾶ καί παραδόθηκε στό ἔλεός του· *ἔγινε ἰκέτης του*, ἀλλά μ' ἓναν τρόπο ξεχωριστό καί ἀσυνήθι- 4 στο. Κρατώντας στήν ἀγκαλιά του τό γιό τοῦ βασιλιᾶ, πού ἦταν μικρό παιδί, γονάτισε μπροστά στήν ἐστία· καί αὐτό τό θεωροῦν οἱ Μολοσσοί σάν τήν πιό μεγάλη καί σχεδόν μόνη ἰκεσία πού 5 δέν μπορεῖ κανεῖς νά τήν ἀρνηθεῖ. Μερικοὶ λένε πῶς ἡ Φθία, ἡ γυναῖκα τοῦ βασιλιᾶ, ὑπόδειξε στό Θεμιστοκλῆ αὐτό τόν τρόπο τῆς ἰκεσίας καί πῶς ἔβαλε τό γιό της νά καθίσει μαζί του μπρο- στά στήν ἐστία. Ἄλλοι πάλι λένε πῶς ὁ ἴδιος ὁ Ἀδμητος, γιά

1 ΚΕΦ. 24
Στό βασιλιά
τῶν Μολοσσῶν.

- νά μπορέσει νά επικαλεστεί άπέναντι εκείνων πού κυνηγοῦσαν τό Θεμιστοκλή θρησκευτικούς λόγους γιά τούς όποίους ἦταν άνάγκη νά μήν τόν παραδώσει, μηχανεύτηκε άπό πρίν καί έπαιξε
 6 μαζί του αὐτή τή σκηνή τῆς ίκεσίας. Ἐκεῖ στήν Ἡπειρο καί ὁ Ἐπικράτης άπό τίς Ἀχαρνές έστειλε κρυφά άπό τήν Ἀθήνα στό Θεμιστοκλή τή γυναίκα του καί τά παιδιά του. Καί γι' αὐτό τό λόγο ὁ Κίμων άργότερα τόν κατάγγειλε καί έγινε αἰτία νά θα-
 7 νατωθεῖ, ὅπως ἱστορεῖ ὁ *Στησίμβροτος*. Ἐπειτα δέν ξέρω πῶς, ξεχνώντας αὐτά πού έγγραψε ἢ παριστάνοντας πῶς ὁ Θεμιστοκλῆς ξέχασε *ὄλους καί ὄλα*, γράφει πῶς τράθηξε γιά τή Σικελία καί ζήτησε άπό τόν *Ἰέρωνα* τόν τύραννο τή θυγατέρα του σέ γάμο μέ τήν ὑπόσχεση νά φέρει τούς Ἑλληνες στήν έξουσία του καί πῶς, επειδή ὁ Ἰέρων άρνήθηκε, πέρασε πρὸς τήν Ἀσία.

ΚΕΦ. 25 1
 Ὁ Θεμιστοκλῆς
 φεύγει άπό τήν
 Ἑλλάδα.

- Ἀλλά ὄλα αὐτά δέ φαίνεται νά έγιναν πράγματι ἔτσι. Γιατί ὁ *Θεόφραστος* στό βιβλίό του «Περὶ βασιλείας» εξιστορεῖ ὅτι, ὄταν ὁ Ἰέρων έστειλε στήν Ὀλυμπία ἄλογα έξασκημένα γιά τούς άγῶνες καί ἔστησε μιά σκηνή μέ πολλά στολίδια, ὁ Θεμιστοκλῆς μίλησε στούς Ἑλληνες καί τούς εἶπε ὅτι πρέπει νά καταξেসκίσουν τή σκηνή τοῦ τυράννου καί νά ἔμποδίσουν τά ἄλογά του νά πάρουν μέρος στούς άγῶνες. Καί ὁ *Θουκυδίδης* λέει ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς, άφοῦ κατέβηκε στήν ἄλλη θάλασσα, δηλαδή στό Αἰγαίό, ἔπλευσε άπό τήν Πύδνα, χωρίς κανείς άπό τούς συνταξιδιώτες του νά ξέρει ποιός εἶναι. Ἐπειτα ὄμως, ὄταν τό φορτηγό πλοῖο μέ τό ὄποιο ταξίδευε τό ἔφερνε σφοδρός άνεμος πρὸς τή *Θάσο*, πού τότε τήν πολιορκοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι, αναγκάστηκε άπό φόβο νά φανερώσει τήν ταυτότητά του στό *ναυκλήρο* καί τόν πλοίαρχο. Καί πρῶτα τούς παρακαλοῦσε, ἔπειτα τούς άπειλοῦσε καί τούς ἔλεγε ὅτι θά τούς κατηγορήσει καί θά πεί ψέματα στούς Ἀθηναίους πῶς τάχα έξαρχῆς τόν πῆραν μαζί τους ὄχι γιατί δέν ἤξεραν ποιός εἶναι παρά γιατί δωροδοκήθηκαν. Ἐτσι τούς άνάγκασε νά παραπλεύσουν τή *Θάσο* καί νά φθάσουν στήν Ἀσία. Ἀπό τήν περιουσία του ἕνα μεγάλο μέρος τό ἔβγαλαν κρυφά οἱ φίλοι του γιά λογαριασμό του καί πῆγε στήν Ἀσία· τό ἄλλο μέρος πού ανακαλύφτηκε καί μεταφέρθηκε στό δημόσιο ταμεῖο ἦταν ἑκατό τάλαντα, ὅπως λέει ὁ *Θεόπομ-*

πος, ὀγδόντα, ὅπως λέει ὁ Θεόφραστος, ἐνῶ ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν εἶχε περιουσία πού νά ἀξίζει οὔτε τρία τάλαντα, ὅταν ἄρχισε νά πολιτεύεται.

Ο ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ

(Κεφ. 26-29)

Ὅταν προσορμίστηκε καί βγήκε *στήν Κύμη* κατάλαβε ὅτι πολλοί ἀπό ἐκείνους πού θρίσκονταν *στήν παραλία* παραφύλαγαν νά τόν πιάσουν καί μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τοῦ Ἐργοτέλη καί τοῦ Πυθόδωρου, γιατί αὐτό τό κυνήγι ἦταν ἄρκετά προσοδοφόρο γιά ἐκείνους πού ἀγαποῦν νά κερδίζουν μέ κάθε τρόπο, ἀφοῦ εἶχαν ὀριστεῖ ἀπό τό βασιλιᾶ διακόσια τάλαντα ὡς χρηματική ἀμοιβή γιά τή σύλληψή του. Γι' αὐτό ἔφυγε καί πῆγε στίς *Αἰγές*, μιά μικρή αἰολική πόλη, ὅπου κανένας δὲν τόν ἤξερε ἐκτός ἀπό τό Νικογένη, ἓνα φίλο του ἀπό παλιά φιλοξενία, πού ἦταν ὁ πῖο πλούσιος ἀπό ὅλους τοὺς Αἰολεῖς καί εἶχε πολλές γνωριμίες μέ τοὺς ἰσχυροὺς τῶν ἐσωτερικῶν πόλεων τῆς Ἀσίας. Ἐμεινε κρυμμένος στό σπίτι του λίγες μέρες καί ἓνα θράδυ ὁ Ὀλβιος, ὁ παιδαγωγός τῶν παιδιῶν τοῦ Νικογένη, μετά τό γεῦμα πού τό ἀκολούθησε θυσία, ἔγινε ἐξαλλος καί, σάν νά τοῦ ἦρθε θεία ἐμπνευση, φώναξε δυνατά αὐτά ἐδῶ τά λόγια σέ μέτρο θαλμένα:

«*Τῆς νύχτας ἄκου τή φωνή, τῆς νύχτας πάρε συμβουλή
κι ἡ νύχτα θά νικήσει.*»

Ἦστερ' ἀπ' αὐτό ὁ Θεμιστοκλῆς ἔπεσε νά κοιμηθεῖ καί βυθισμένος στόν ὕπνο εἶδε ἓνα ὄνειρο. Τοῦ φάνηκε πὼς ἔβλεπε ἓνα μεγάλο φίδι νά τυλίγεται γύρω ἀπό τήν κοιλιά του καί νά σέρνεται πρὸς τό λαιμό· ἔπειτα εἶδε πὼς τό φίδι, μόλις τοῦ ἄγγιξε τό πρόσωπο, ἔγινε *μειμᾶς ἀετός* πού τόν ἀγκάλιασε μέ τίς φτεροῦγες του, τόν σήκωσε, τόν ἔφερε μακριά· ἐκεῖ ἔξαφνα φάνηκε ἓνα *χρυσό ραβδί* σάν ἀπό ἐκεῖνα πού κρατοῦν οἱ κήρυκες, καί τόν ἔστησε σταθερά πάνω σ' αὐτό· τότε αἰσθάνθηκε πὼς λυτρώθηκε ἀπό τήν τρομερή ἀγωνία καί τήν ταραχή πού τόν εἶχαν κυριέψει.

Ἐπιτέλους ὁ Νικογένης τόν φυγαδεύει, ἀφοῦ μηχανεύτηκε

1 ΚΕΦ. 26

Στήν Κύμη τῆς
Μ. Ἀσίας.

2

3

4

- τόν ακόλουθο τρόπο για τή σωτηρία του. Πολλοί από τούς βαρβαρικούς λαούς και μάλιστα οί Πέρσες ἔχουν ἀπό φυσικό τους
- 5 μιά ζηλοτυπία για τίς γυναῖκες τους, ἄγρια καί ἀνυπόφορη· ὄχι μόνο τίς συζύγους τους παρά καί τίς δοῦλες τους τίς φυλάγουν αὐστηρά, ὥστε νά μήν τίς βλέπει κανεῖς ἀπό τούς ἔξω τοῦ σπιτιοῦ, τίς ἀφήνουν νά ζοῦν διαρκῶς κλεισμένες μέσα στό σπίτι καί, ὅταν εἶναι νά ταξιδέσουν, τίς μεταφέρουν κάτω ἀπό σκηνές
- 6 στημένες στά ἀμάξια καί περικλεισμένες ὀλόγυρα μέ παραπετάσματα. Ἐνα τέτοιο ἀμάξι κατασκευάστηκε καί για τό Θεμιστοκλή, πού χώθηκε μέσα, καί οἱ συνοδοί πού τόν πήγαιναν καί περιτριγύριζαν τό ἀμάξι, σέ ὄσους συναντοῦσαν στό δρόμο καί ρωτοῦσαν τί κουβαλοῦν, ἔλεγαν πῶς ὀδηγοῦν μιά κοπέλα Ἑλληνίδα ἀπό τήν Ἰωνία πρός κάποιον αὐλικό τοῦ βασιλιᾶ.

ΚΕΦ. 27

Στή βασιλική αὐλή τῶν Περσῶν.

- 1 Ὁ Θουκυδίδης καί ὁ Χάρων ἀπό τή Λάμψακο γράφουν στίς ἱστορίες τους ὅτι μετά τό θάνατο τοῦ Ξέρξη, ὅταν πιά βασιλεύει ὁ γιός του, σ' αὐτόν παρουσιάστηκε ὁ Θεμιστοκλής. Ἄλλά ὁ Ἑφορος, ὁ Δεῖνων, ὁ Κλείταρχος, ὁ Ἡρακλείδης καί πολλοί ἄλλοι
- 2 ἀκόμη λένε πῶς ὁ Θεμιστοκλής πήγε στόν ἴδιο τόν Ξέρξη. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Θουκυδίδης συμφωνεῖ περισσότερο μέ τά ἐπίσημα χρονικά, μολονότι καί αὐτά ἀκόμη δέ βρίσκονται σέ λίγη σύγχυση.

- Ὁ Θεμιστοκλής λοιπόν, ὅταν βρέθηκε κοντά στήν κρίσιμη ὥρα τοῦ ταξιδιοῦ του, συναντᾷ πρῶτα τόν Ἀρτάβανο τό χιλιάρχο καί τοῦ λέει ὅτι εἶναι Ἕλληνας καί θέλει νά συναντηθεῖ μέ τό βασιλιά για σπουδαῖες ὑποθέσεις πού τόν ἐνδιαφέρουν ἐξαιρετικά. Αὐτός τοῦ ἀπαντᾷ: «Ξένη μου, οἱ συνήθειες τῶν ἀνθρώπων εἶναι διαφορετικές σέ κάθε τόπο. Ἄλλα νομίζουν καλά ἐδῶ καί ἄλλα ἄλλοῦ. Μά ὄλοι νομίζουν σωστό νά τιμοῦν καί νά διατηροῦν τίς δικές τους ἰδιαίτερες συνήθειες. Ἔσεῖς βέβαια λένε πῶς ἐκτιμᾶτε περισσότερο τήν ἐλευθερία καί τήν ἰσότητα· ἐμεῖς πάλι ἔχουμε πολλές καλές συνήθειες, μά καλύτερη ἀπ' ὄλες εἶναι αὐτή: νά τιμοῦμε καί νά προσκυνοῦμε τό βασιλιά, σάν εἰκόνα τοῦ
- 3 Θεοῦ πού κυβερνᾷ τά πάντα. Ἄν λοιπόν ἀποδεχτεῖς τή δική μας συνήθεια καί προσκυνήσεις τό βασιλιά, τότε σοῦ ἐπιτρέπεται καί νά τόν δεῖς καί νά τοῦ μιλήσεις· ἂν ὅμως ἔχεις ἄλλα στό
- 5

νοῦ σου, θά πρέπει νά βρεῖς ἄλλους ἀγγελιοφόρους γιά νά ἐπι-
κοινωνήσεις μέ αὐτόν. Γιατί εἶναι πατροπαράδοτος νόμος γιά τό
βασιλιά νά μή δέχεται σέ ἀκρόαση ἄνθρωπο πού δέ θέλησε νά
τόν προσκυνήσει.» Ὅταν ἄκουσε αὐτά τά λόγια ὁ Θεμιστοκλῆς, 6
τοῦ ἀπαντᾷ: «Μά ἐγώ, Ἄρτάβανε, ἦρθα ἐδῶ, γιά νά αὐξήσω τή
δόξα καί τή δύναμη τοῦ βασιλιᾶ, ἐπομένως καί ἐγώ ὁ ἴδιος θά
ὑπακούσω στό νόμο σας, ἀφοῦ ἔτσι τό θέλησε ὁ Θεός πού ἐξυ-
ψώνει τοὺς Πέρσες, καί ἐξαιτίας μου θά προσκυνοῦν τό βασιλιά
πολύ περισσότερο ἀκόμη ἀπό ὅσους τώρα τόν προσκυνοῦν. Ὡ-
στε αὐτό ἄς μή γίνει καθόλου ἐμπόδιο στίς προτάσεις πού ἐπι- 7
θυμῶ νά κάμω σ' ἐκεῖνον.» «Καί ποιός Ἕλληνας», εἶπε ὁ Ἄρ-
τάβανος, «θά ποῦμε στό βασιλιά ὅτι ἦρθε ἐδῶ; Γιατί, βέβαια,
ἀπό τόν τρόπο πού φανερώεις τίς σκέψεις σου δέ φαίνεσαι νά
εἶσαι τυχαῖος ἄνθρωπος.» Καί ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ ἀποκρίθηκε:
«Αὐτό, Ἄρτάβανε, δέ θά τό μάθει κανένας πρὶν ἀπό τό βασι-
λιά.»

Ὅλα αὐτά τά διηγεῖται ὁ Φανίας. Καί ὁ Ἐρατοσθένης στό βι- 8
βλίο του «Περὶ πλούτου», προσθέτει ὅτι μιᾷ γυναίκα πού εἶχε
μαζί του ὁ χιλιάρχος καί πού ἦταν Ἑλληνίδα ἀπό τὴν Ἐρέτρια,
μεσολάβησε, γιά νά συναντηθεῖ καί συστηθεῖ μέ τόν Ἄρτάβανο
ὁ Θεμιστοκλῆς.

Ἐπιτέλους ὁ Θεμιστοκλῆς ὀδηγήθηκε στὰ ἀνάκτορα καί πα- 1
ρουσιάστηκε στό βασιλιά. Τόν προσκύνησε καί στάθηκε σιωπη-
λός, ὡς τὴ στιγμή πού ὁ βασιλιάς ἔδωσε διαταγή στό διερμηνέα
νά τόν ρωτήσῃ ποιός εἶναι· καί, ὅταν ὁ διερμηνέας τόν ρώτησε,
ὁ Θεμιστοκλῆς εἶπε: «Ἐρχομαι σ' ἐσένα, βασιλιά, ἐγώ ὁ Θεμι-
στοκλῆς ὁ Ἀθηναῖος, ἐξορισμένος καί διωγμένος ἀπό τοὺς Ἕλ- 2
ληνες. Σ' ἐμένα χρωστοῦν οἱ Πέρσες πολλά κακά, μά περισσό-
τερα καλά, γιατί ἐμπόδισα τὴν καταδίωξή τους, ὅταν ἡ Ἑλλάδα
εἶχε ἀποφύγει πιά τόν κίνδυνο καί ἡ σωτηρία τῆς πατρίδας μου
μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νά προσφέρω καί σ' ἐσᾶς κάποιαν ὑπη-
ρεσία. Τώρα λοιπόν πού θρίσκομαι σ' αὐτὴ τὴ δύσκολη περί- 3
σταση ὅλα μοῦ ἐπιτρέπονται καί ἔρχομαι προετοιμασμένος νά
δεχτῶ τὴν εὐνεία σου, ἂν θέλεις νά συμφιλιωθεῖς μαζί μου, ἢ νά

1 ΚΕΦ. 28

*Ἡ παρουσίαση
στό βασιλιά
τῶν Περσῶν.*

κατευνάσω τήν ὀργή σου, ἄν θυμᾶσαι ἀκόμη τά κακά πού σοῦ
 4 ἔκαμα. Ἄλλά ἐσύ, βασιλιά, τούς ἐχθρούς μου μπορείς νά τούς
 θεωρήσεις *σάν τούς καλύτερους μάρτυρες* τῶν εὐεργεσιῶν πού ἔχω
 προσφέρει στούς Πέρσες καί οἱ συμφορές μου τώρα ἕς σοῦ δώ-
 σουν τήν εὐκαιρία νά δείξεις τήν καλοσύνη σου καί ὄχι νά ἰκα-
 νοποιήσεις τήν ὀργή σου. Ἄν μέ σώσεις, θά σώσεις *ἐναν ἰκέτη*
 5 *σου*, εἰδάλλως θά ἐξοντώσεις ἕναν ἄνθρωπο πού ἔγινε ἐχθρός
 τῶν Ἑλλήνων.» Ἄφοῦ εἶπε αὐτά ὁ Θεμιστοκλῆς, γιά νά ἐπιβε-
 βαιώσει τά λόγια του μέ τά θεϊκά σημεῖα πού τοῦ ἔτυχαν, διη-
 γήθηκε τό ὄνειρο πού εἶδε στό σπίτι τοῦ Νικογένη καί τό χρη-
 σμό *τοῦ Δωδωναίου Διός*, πού τοῦ ἔδωσε ἐντολή νά πορευτεῖ
 πρὸς τόν ὀμόνυμο τοῦ Θεοῦ, ἀπ' ὅπου συμπέρανε ὅτι ὁ Θεός
 τόν στέλνει στό βασιλιά τῶν Περσῶν, γιατί καί οἱ δύο εἶναι καί
 λέγονται **Μεγάλοι Βασιλεῖς**.

6 Σάν ἄκουσε αὐτά ὁ Πέρσης μονάρχης, δέν ἀποκρίθηκε τίποτε
 στό Θεμιστοκλῆ, ἄν καί θαύμασε τό φρόνημα καί τήν τόλμη
 του. Μιλώντας ὁμως ἰδιαίτερα στούς φίλους του καλοτύχισε
 τόν ἑαυτό του γι' αὐτό πού ἔγινε καί πού τό θεώρησε σάν μία
 πολύ μεγάλη εὐτυχία. Εὐχήθηκε νά δίνει πάντα ὁ Θεός Ἄρειμά-
 νιος στούς ἐχθρούς του τέτοια μυαλά, ὥστε νά διώχνουν ἀπό τήν
 πατρίδα τους τούς ἀρίστους. Καί λένε ὅτι ἔκαμε θυσία στούς
 θεούς, ἔπειτα ἀμέσως γλέντησε σέ συμπόσιο καί τή νύχτα ἀπό
 τή χαρά του φώναξε δυνατά μέσα στόν ὕπνο του τρεῖς φορές:
 «Κρατῶ στά χέρια μου τό Θεμιστοκλῆ τόν Ἀθηναῖο!»

ΚΕΦ. 29

Μεγάλες τιμές
 στήν περσική
 αὐλή.

1 Μόλις ξημέρωσε, ὁ βασιλιάς συγκάλεσε σέ συμβούλιο τούς
 φίλους του καί τούς παρουσίασε τό Θεμιστοκλῆ πού δέν περι-
 μενε κανένα καλό ἀπό ὅσα ἔβλεπε· γιατί οἱ αὐλικοί, ὅταν ἔμα-
 θαν τό ὄνομά του τή στιγμή πού περνοῦσε μπροστά τους, φαί-
 2 νονταν θυμωμένοι καί τόν κακολογοῦσαν. Ἀκόμη καί ὁ Ρωξά-
 νης ὁ χιλιάρχος, ὅταν ὁ Θεμιστοκλῆς βρέθηκε κοντά του, ἐνῶ ὁ
 βασιλιάς ἦταν καθισμένος καί ὄλοι σιωποῦσαν, ἀναστέναζε καί
 εἶπε μέ χαμηλή φωνή: «Ἐσύ, πονηρό ἑλληνικό φίδι ἢ καλή τύ-
 3 χη τοῦ βασιλιά σ' ἔφερ' ἐδῶ.» Ἄλλά, ὅταν ὁ Θεμιστοκλῆς πα-
 ρουσιάστηκε μπροστά στό βασιλιά καί τόν προσκύνησε πάλι,

αὐτός τόν χαιρέτησε, τοῦ μίλησε φιλικά καί τοῦ εἶπε ὅτι γιά τήν ὥρα τοῦ χρωστοῦσε διακόσια τάλαντα· γιατί, ἀφοῦ παρουσί-
 ασε ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό του, εἶναι δίκιο νά εἰσπράξει αὐτός τήν
 ἀμοιβή πού ὀρίστηκε γιά ἐκεῖνον πού θά τόν ἔφερνε. Τοῦ ὑπο-
 σχέθηκε ὁμως ὅτι θά τοῦ ἔδινε ἀκόμη περισσότερα ἀπ' αὐτά,
 τόν ἐνθάρρυνε καί τοῦ ἔδωσε τήν ἄδεια νά τοῦ πεί ἐλεύθερα ὅ,τι
 θέλει γιά τά ἑλληνικά πράγματα. Ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ ἀποκρί- 4
 θηκε ὅτι *ἡ ὁμιλία τοῦ ἀνθρώπου μοιάζει μέ χαλιά* πού ἔχουν κεν-
 τημένες εἰκόνες· γιατί, ὅπως αὐτά, ἔτσι καί ἐκεῖνη, ὅταν ἀπλώ-
 νεται, δείχνει τίς εἰκόνες, ὅταν ὁμως μαζεύεται, τίς κρύβει καί
 τίς ἐξαφανίζει. Γι' αὐτό, εἶπε, *τοῦ χρειάζεται καιρός*. Ὁ βασιλιάς 5
 εὐχαριστήθηκε ἀπ' αὐτή τήν παρομοίωση καί τοῦ εἶπε ὅτι τοῦ
 δίνει τόν καιρό πού ζητεῖ. Αὐτός ζήτησε προθεσμία ἑνός χρό-
 νου καί, ἀφοῦ στό διάστημα αὐτό ἔμαθε ἀρκετά τήν περσική
 γλώσσα, μιλοῦσε μέ τό βασιλιά χωρίς διερμηνέα. Τοῦτο ἔδωσε
 ἀφορμή στούς ἔξω ἀπό τήν αὐλή νά σχηματίσουν τήν ἰδέα πώς
 ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε μιλήσει στό βασιλιά μόνο γιά τά ἑλληνικά
 πράγματα· ἐπειδή ὁμως αὐτό τόν καιρό ὁ βασιλιάς ἔκαμε πολλές
 ἀλλαγές στό προσωπικό τῆς αὐλῆς καί στούς φίλους του, ὁ Θε-
 μιστοκλῆς κίνησε τό φθόνο τῶν ἰσχυρῶν, γιατί πίστευαν πώς εἶ-
 χε τολμήσει νά μιλήσει θαρρετά στό βασιλιά καί ἐναντίον τους. 6
 Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ τιμές πού τοῦ δόθηκαν δέν ἦταν ὅμοιες μ'
 ἐκεῖνες πού συνηθίζονταν στούς ξένους. Καί σέ κунήγια πῆρε
 μέρος μέ τό βασιλιά καί στίς οἰκογενειακές του συναναστροφές,
 ὥστε καί στήν ἴδια τή μητέρα τοῦ βασιλιά νά παρουσιαστεῖ καί
 νά σχετιστεῖ μαζί της, καί μέ τήν ἄδεια τοῦ βασιλιά νά παρα-
 κολουθῆσει *τή διδασκαλία τῶν μάγων*.

Ἄν ὁ Δημάρατος ὁ Σπαρτιάτης προσκλήθηκε ἀπό τό βασι- 7
 λιά νά ζητήσει ὅποια χάρη θέλει, αὐτός ζήτησε τήν ἄδεια νά
 περάσει ἔφιππος μεσ' ἀπό τίς Σάρδεις, φορώντας ἀνυψωμένη τήν
τιάρα, ὅπως οἱ βασιλεῖς. Τότε ὁ Μιθροπαύστης, ἐξάδελφος τοῦ
 βασιλιά, ἔπιασε τήν *τιάρα* τοῦ Δημάρατου καί τοῦ εἶπε: «*Αὐτή ἡ*
τιάρα δέν ἔχει μυαλό γιά νά τό σκεπάσει· οὔτε κι' ἐσύ θά γίνεις
 Δίας, ἄν πάρεις στά χέρια σου κεραυνό.» Ὁ βασιλιάς ἐξάλλου 8
 ἔδωξε τό Δημάρατο θυμωμένος γι' αὐτό πού τοῦ ζήτησε καί
 φαίνονταν πώς δέ θά τόν συγχωροῦσε, ἀλλά ὁ Θεμιστοκλῆς με-

σολάβησε και τόν έπεισε νά συμφιλιωθεί μαζί του.

- 9 Λένε άκόμη πώς και έπειτα καθένas από τούς κατοπινούς βασιλείς, τήν έποχή πού οί Πέρσες είχαν ζωηρότερη ανάμειξη στις έλληνικές ύποθέσεις, κάθε φορά πού χρειαζόταν τίς υπηρεσίες κάποιου Έλληνα, του έγραφε και του έδινε ύπόσχεση ότι θά είχε κοντά του μεγαλύτερη βαρύτητα και από όση είχε ό
- 10 Θεμιστοκλής. Και λένε πώς ό ίδιος ό Θεμιστοκλής πού είχε πιά μεγάλη δύναμη και είχε στην ύπηρεσία του πολλούς, όταν κάποτε του παρατέθηκε πλούσιο τραπέζι, είπε στά παιδιά του: «Παιδιά μου, θά πηγαίναμε χαμένοι, άν δέν είχαμε χαθεί.»
- 11 Άκόμη, καθώς λένε οί περισσότεροι συγγραφείς, του έδωσαν και τρείς πόλεις, γιά νά προμηθεύεται τό ψωμί, τό κρασί και τό προσφάγι του, *τή Μαγνησία, τή Λάμψακο και τή Μουσούντα. Ό Νεάνθης* από τήν Κύζικο και ό *Φανίας* προσθέτουν και δύο άλλες, *τήν Περκώτη και τήν Παλαίσκηψη*, γιά τά στρώματα και τό ρουχισμό του.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ

(Κεφ. 30-32)

ΚΕΦ. 30

Μεγάλοι κίνδυνοι απειλούν τό Θεμιστοκλή.

- 1 "Όταν άργότερα κατέθηκε πρós τή θάλασσα, γιά νά ασχοληθεί μέ τίς έλληνικές ύποθέσεις, ένας Πέρσης πού όνομαζόταν Έπιζύης, σατράπης τής άνω *Φρυγίας*, σκέφτηκε νά τόν έξοντώσει. Είχε προετοιμάσει από καιρό μερικούς *Πισίδες*, γιά νά τόν σκοτώσουν, όταν θά έφτανε και θά στάθμευε στην κωμόπολη
- 2 *Λεοντοκέφαλο*. Και λένε πώς τό μεσημέρι, τήν ώρα πού ό Θεμιστοκλής κοιμόταν, *φάνηκε στον ύπνο του ή Μητέρα των θεών* και του είπε: «Θεμιστοκλή, μακριά από *λιονταριών κεφάλι*, γιά νά μήν πέσεις στό στόμα *λιονταριού*. Κι' έγώ γιά πληρωμή μου σου ζητώ ως ίέρεια τήν κόρη σου τή *Μνησιπτολέμα*.» Ό Θεμιστοκλής τότε πολύ ταραγμένος προσευχήθηκε στή θεά. Έπειτα προχώρησε αφήνοντας τό μεγάλο δρόμο και άφου έκαμε γύρο από άλλο δρόμο και πέρασε πío πέρα από εκείνο τό μέρος, τόν
- 4 βρήκε πιά ή νύχτα και σταμάτησε νά ξεκουραστεί. Έκει, επειδή ένα από τά υπόζυγια πού κουβαλούσαν *τή σκηνή* έπεσε στό ποτάμι, οί ύπηρετές του Θεμιστοκλή πήραν τά παραπετάσματα

τῆς σκηνῆς πού θράχηκαν καί τά ἄπλωσαν νά στεγνώσουν. Οἱ 5
 Πισίδες στό μεταξύ μέ τά σπαθιά στά χέρια τους ἔτρεχαν μέ ὄρ-
 μή πρὸς τά ἐκεῖ καί, σάν εἶδαν τά παραπετάσματα πού στέγνω-
 ναν, χωρίς νά μποροῦν νά διακρίνουν καλά κάτω ἀπό τό φῶς
 τῆς σελήνης, νόμισαν πὼς εἶναι ἡ σκηνή τοῦ Θεμιστοκλῆ καί
 πὼς θά τόν βροῦν μέσα νά ἀναπαύεται. Ὄταν ὁμως ἦρθαν κοντά 6
 καί σήκωσαν τό παραπέτασμα, πέφτουν ἐπάνω τους οἱ ἄνθρωποι
 τοῦ Θεμιστοκλῆ πού τούς παραμόνευαν καί τούς πιάνουν. Ἐτσι
 ὁ Θεμιστοκλῆς ξέφυγε τόν κίνδυνο καί θαύμασε τό φανέρωμα
 τῆς θεᾶς. Τῆς ἔχτισε ναό στή Μαγνησία *μέ τὴν ἐπωνυμία τῆς*
Δινδυμῆνης καί τῆς ἔδωσε ὡς ἱέρεια τὴ θυγατέρα του Μνησιπτο-
 λέμα.

Ὄταν ἦρθε *στὶς Σάρδεις* καί σάν δέν εἶχε ἄλλη ἀσχολία, πα- 1
 ρατηροῦσε μέ προσοχὴ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ναῶν καί τό
 πλήθος τῶν ἀφιερωμάτων. Ἐκεῖ εἶδε στό ναό τῆς Μητέρας τῶν
 θεῶν καί ἓνα χάλκινο ἄγαλμα πού εἰκόνιζε *τὴν Ὑδροφόρα Κόρη*,
 ὅπως λεγόταν, καί *πού εἶχε ὕψος δύο πῆχες*. Τό ἄγαλμα τοῦτο ἦ-
 ταν ἐκεῖνο πού αὐτός ὁ ἴδιος τό εἶχε προσφέρει ὡς ἀφιέρωμα,
ὅταν ἦταν ἐπιστάτης τῶν νερῶν στήν Ἀθήνα καί εἶχε δώσει δια-
 ταγὴ νά κατασκευαστεῖ μέ τά πρόστιμα στά ὅποια καταδίκασε
 ἐκείνους πού ἀφαιροῦσαν τό νερό καί τό διοχέτευαν στά χτή-
 ματά τους. Καί, σάν τό εἶδε ἐκεῖ *στὶς Σάρδεις*, εἶτε γιατί λυπήθη-
 κε πού τό ἀφιέρωμά του ἦταν σκλαβωμένο εἶτε γιατί ἤθελε νά
 δεῖξει στοὺς Ἀθηναίους πόση τιμὴ καί δύναμη εἶχε στήν ὑ-
 πηρεσία τοῦ βασιλιᾶ, μίλησε στό σατράπη τῆς Λυδίας καί
 ζήτησε γιὰ χάρη του νά στείλουν πίσω τό ἄγαλμα τῆς Κό-
 ρης στήν Ἀθήνα. Ἀλλά ὁ θάρβαρος σατράπης ἀρνῆθηκε θυμω- 2
 μένος καί τοῦ εἶπε πὼς θά τό ἀναφέρει μέ ἐπιστολὴ του στό βα-
 σιλιᾶ. Ὁ Θεμιστοκλῆς φοβήθηκε καί κατάφυγε στό γυναικωνίτη
 τοῦ σατράπη, δωροδόκησε τίς γυναῖκες του καί κατάφερε νά κα-
 ταπραῦνει τὴν ὀργή του. Ἀπὸ τότε σέ κάθε ἄλλη του ἐνέργεια
 ἦταν πιὸ προσεχτικὸς, γιατί τόν φόβιζε πιά ὁ φθόνος τῶν βαρ-
 βάρων. Γι' αὐτό ἔπαψε τίς περιοδεῖες του στήν Ἀσία, ὅπως λέει 3
ὁ Θεόπομπος, καί κατοικοῦσε μόνιμα *σὴ Μαγνησία*. Ἐκεῖ παίρ-

1 **ΚΕΦ. 31***Θάνατος τοῦ
Θεμιστοκλῆ.*

2

3

νοντας μεγάλες δωρεές και έχοντας μεγάλες τιμές, όπως οι εξοχότεροι από τους Πέρσες, έζησε πολύν καιρό ανενόχλητα, γιατί ο βασιλιάς δέν έδινε προσοχή στις έλληνικές ύποθέσεις, *άπασχολημένος μέ τά έσωτερικά ζητήματα* του κράτους του.

- 4 'Αλλά, *όταν ή Αίγυπτος άποστάτησε* μέ τή βοήθεια των 'Αθηναίων, και έλληνικά πολεμικά πλοία έπλεαν ως τήν Κύπρο και τήν Κιλικία, και *ο Κίμων* κυριαρχούσε στή θάλασσα, ο βασιλιάς έστρεψε τήν προσοχή του στους Έλληνες και θέλησε νά *έναντιωθεί* στις προσπάθειές τους και νά τούς *έμποδίσει* νά *μεγαλώνουν* πρós βλάβη του. Τότε και στρατιωτικές δυνάμεις κινήθηκαν και στρατηγοί στάλθηκαν σέ διάφορα μέρη και κατέβηκαν στή Μαγνησία *άγγελιοφόροι* πρós τό Θεμιστοκλή μέ διαταγή του βασιλιά νά *καταπιαστεί* μέ τίς Έλληνικές ύποθέσεις και νά *πραγματοποιήσει* τίς *ύποσχέσεις* του.

- 5 'Ο Θεμιστοκλής όμως στήν περιστασιαή αυτή δέν παρασύρθηκε από θυμό *έναντίον* των συμπολιτών του ούτε περηφανεύτηκε για τήν τόση τιμή και δύναμη πού θά του *έδινε* ο πόλεμος. 'Ισως, βέβαια, *έκρινε* ότι τό *έργο* δέν ήταν κατορθωτό, *άφου* ή *Έλλάδα* *είχε* τότε και *άλλους* *μεγάλους* *στρατηγούς* και *μάλιστα* τόν Κίμωνα, πού *έξαιρετικά* *εϋδοκιμούσε* *στά* *πολεμικά* *έργα*. 'Αλλά *περισσότερο* *άπ'* *όλα* *αυτό* πού *έπικράτησε* στήν ψυχή του ήταν ο σεβασμός πρós τή *δόξα* των κατορθωμάτων του και των παλαιών του *εκείνων* *θριάμβων*.

- 6 Γι' αυτό πήρε τήν *πιό* *καλή* *άπόφαση*, νά *δώσει* στή ζωή του τό τέλος πού *άρμοζε*. Θυσίασε στους θεούς, *συγκέντρωσε* τούς φίλους του και τούς *χαιρέτησε* μέ τό δεξί του χέρι· *έπειτα*, *καθώς* *λένε* *οί* *περισσότεροι*, *ήπιε* *αίμα* *ταύρου* ή, *καθώς* *λένε* *μερικοί*, *πήρε* *δραστικό* *δηλητήριο*. *Άφησε* *τήν* *τελευταία* *πνοή* *του* στή Μαγνησία της 'Ασίας, *άφου* *έζησε* *έξήντα* *πέντε* *χρόνια*, και τά *περισσότερα* *σάν* *πολιτικός* *άρχηγός*.

- 7 "Όταν *έμαθε* τήν *αίτία* και τόν *τρόπο* του *θανάτου* του ο βασιλιάς, *λένε* *πώς* *θαύμασε* *άκόμη* *περισσότερο* τόν *άντρα* και *έδειχνε* *πάντα* *εϋμένεια* στους φίλους και συγγενείς του.

*Τὰ παιδιά τοῦ
Θεμιστοκλή.
Ὁ τάφος του.*

Λύσανδρου ἀπό τήν Ἄλωπεκή ὁ Θεμιστοκλῆς ἄφησε τρεῖς γι-
οῦς: τόν Ἀρχέπτολη, τόν Πολύευκτο καί τόν Κλεόφαντο, πού τόν
μνημονεύει καί ὁ Πλάτων ὁ φιλόσοφος σάν ἄριστο ἵππέα, χωρίς
ὅμως ἄλλη ἀξία. Ἀπό τὰ μεγαλύτερα παιδιά του ὁ Νεοκλῆς πέθανε,
ὅταν ἦταν ἀκόμη μικρός, ἀπό δάγκωμα ἀλόγου, καί τό Διοκλῆ τόν
υἱοθέτησε ὁ παππούς του ὁ Λύσανδρος. Θυγατέρες εἶχε περισ-
σότερες· ἀπ' αὐτές τή Μνησιπτολέμα, πού τήν ἀπόκτησε ἀπό τό
δεύτερο γάμο του, τήν πῆρε γυναίκα του ὁ ἀπό ἄλλη μητέρα
ἀδερφός της Ἀρχέπτολης· τήν Ἰταλία τή νυμφεύτηκε ὁ Πανθοί-
δης ἀπό τή Χίο· τή Σύβαρη ὁ Νικόδημος ὁ Ἀθηναῖος· τή Νι-
κομάχη ὁ Φρασικλῆς, ὁ ἀνεψιός τοῦ Θεμιστοκλῆ, ἀφοῦ ἐκεῖνος
εἶχε πιά πεθάνει, πῆγε στή Μαγνησία καί τήν πῆρε ἀπό τούς
ἀδερφούς της. Τέλος ὁ ἴδιος ὁ Φρασικλῆς ἀνάθρεψε καί τήν Ἀ-
σία, τή μικρότερη ἀπό ὅλα τὰ παιδιά τοῦ Θεμιστοκλῆ.

Λαμπρός τάφος τοῦ Θεμιστοκλῆ ὑπάρχει στήν ἀγορά τῆς Μα-
γνησίας. Ὅσο γιά τὰ λείψανά του δέν ἀξίζει νά δίνει κανεῖς πί-
στη οὔτε σέ ὅσα λέει ὁ Ἀνδοκίδης στό βιβλίο του «Πρός τούς
ἐταίρους», ὅτι δηλαδή οἱ Ἀθηναῖοι βρῆκαν τὰ λείψανά του καί
τά σκόρπισαν (αὐτά εἶναι ψέματα πού τά γράφει ἐπίτηδες, γιά
νά ἐξερεθίσει τούς ὀλιγαρχικούς ἐναντίον τοῦ λαοῦ) οὔτε πάλι
σέ ὅσα λέει ὁ Φύλαρχος, πού ἔστησε στή διήγησή του μιά μηχανή
σάν ἐκεῖνες πού χρησιμοποιοῦν σέ παράσταση τραγωδίας καί
παρουσιάζει στή σκηνή κάποιον Νεοκλῆ καί κάποιον Δημόπο-
λη, σάν παιδιά τοῦ Θεμιστοκλῆ, θέλοντας νά προκαλέσει θόρυ-
βο καί συγκίνηση· αὐτά καί ὁ πῖο τυχαῖος ἄνθρωπος τό κατα-
λαβαίνει ὅτι εἶναι πλαστά.

Ὁ Διόδωρος ὁ περιηγητής στό ἔργο του «Περί μνημάτων» ἔ-
χει γράψει, ἀπό εἰκασία καί ὄχι ἀπό ἄμεση ἀντίληψη, ὅτι κοντά
στό μεγάλο λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ προεκτείνεται ἀπό τό ἀκρωτήριο
πού σχηματίζεται κατά τόν Ἄλκιμο μιά προεξοχή σάν ἀγκώνας
καί στή στροφή πρὸς τό ἐσωτερικό τοῦ λιμανιοῦ, ἐκεῖ ὅπου ἡ
θάλασσα ἔχει γαλήνη, ὑπάρχει μιά βάση ἀρκετά μεγάλη καί ὅτι
αὐτό πού φαίνεται ἐπάνω της σάν σχῆμα βωμοῦ εἶναι ὁ τάφος
τοῦ Θεμιστοκλῆ. Καί ὁ Διόδωρος νομίζει πώς ὁ Πλάτων ὁ κω-
μικός συμφωνεῖ μαζί του καί ἐπιβεβαιώνει τὰ λόγια του μέ τούς
ἀκόλουθους στίχους:

«Τό μνήμα σου καλά εἶν' αὐτοῦ στημένο,
σημάδι ἀπό παντοῦ στους ταξιδιώτες.
Θά βλέπει αὐτοὺς πού μπαίνουνε καί θγαίνουν
καί καρabiῶν ἀγῶνες θά κοιτάζει.»

Γιὰ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Θεμιστοκλῆ διατηρήθηκαν τιμητικές διακρίσεις στή Μαγνησία ὡς τίς μέρες μας. Αὐτές τίς χάρηκε καί ὁ (νεώτερος) Θεμιστοκλῆς Ἀθηναῖος, αὐτός πού ἦταν συμμαθητής καί φίλος μου στή σχολή τοῦ Ἀμμωνίου τοῦ φιλοσόφου.

«Ὅστρακο» μέ χαραγμένο τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλῆ ἀπὸ ψηφοφορία γιὰ ἐξοστρακισμό του. [Βλ. σημ. γιὰ τὸ κεφ. 5, 7 (σελ. 101) καί τὸ κεφ. 22 τοῦ βίου τοῦ Θεμιστοκλῆ (σελ. 81)].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Σελ. 61

Ἡ καταγωγή οἱ γονεῖς τοῦ Θεμιστοκλῆ ἦταν ἄσημοι· τῆ δόξα πού ἀπόκτησε τήν ὀφείλει μόνο στή δική του δράση. Ἡ συγγένειά του ὅμως μέ τούς Λυκομίδες (1,4) τόν κατατάσσει ἀνάμεσα στούς εὐγενεῖς.

στό δῆμο τῶν Φρεαρρίων ἀπό τή Λεωντίδα φυλή. Ὁ Κλεισθένης (507 π.Χ.) πού ἔθεσε τίς βάσεις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος στήν Ἀθήνα εἶχε διαιρέσει τό λαό τῆς Ἀττικῆς σέ ἕκατό δήμους καί κάθε δέκα δῆμοι ἀποτελοῦσαν μία φυλή (ἀργότερα ἐγιναν οἱ δῆμοι 174). Ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνῆκε στή Λεωντίδα φυλή καί στό δῆμο Φρεάρριο ἢ Φρέαρρο (ὁ δημότης Φρεάρριος), ἀπό τό ὄνομα τοῦ ἀττικοῦ ἥρωα Φρεάρρου· ὁ δῆμος αὐτός ἴσως βρισκόταν ἀνάμεσα στό Θορικό καί τήν Κερατέα τῆς Ἀττικῆς. Στίς ἐπίσημες πράξεις ἦταν ἀπαραίτητο μαζί μέ τό ὄνομα τοῦ προσώπου νά ἀναγράφεται τό ὄνομα τοῦ πατέρα του, καθώς καί τοῦ δήμου στόν ὁποῖον ἀνῆκε.

δέν ἦταν γνήσιος Ἀθηναῖος· κατά τόν ἀττικό νόμο δέν ἦταν γνήσιος Ἀθηναῖος ὁποιος εἶχε πατέρα ἢ μητέρα ξένης καταγωγῆς (αὐτοί λέγονταν «νόθου»). Ἐπομένως καί ὁ Θεμιστοκλῆς δέν ἦταν γνήσιος Ἀθηναῖος, γιατί ἡ μητέρα του καταγόταν ἀπό τή Θράκη.

κάποιοι στίχοι εἶναι ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα ἄγνωστου ποιητῆ πού τό ἀναφέρουν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.

ἡ Ἀβρότονον· θηλυκό ὄνομα μέ τύπο οὐδετέρου, ὅπως συνήθιζαν πολλές φορές οἱ ἀρχαῖοι γιά ὀνόματα γυναικῶν (ἔτσι

ΚΕΦ. 1

καί σήμερα λέμε τό Ἑλενιώ, τό Κατινιώ κτλ. χαϊδευτικά).

Φανίας ἢ Φαινίας, φιλόσοφος ἀπό τήν Ἑρεσό τῆς Λέσβου (μαθητής τοῦ Ἀριστοτέλη), πού ἔγραψε πολλά φιλοσοφικά καί ἱστορικά ἔργα, ἀπό τά ὁποῖα μόνο λίγα ἀποσπάσματα σώθηκαν.

Καρία, χώρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀνάμεσα στή Λυδία καί τή Λυκία.

Νεάνθης, ἀπό τήν Κύζικο τῆς Προποντίδας, ἔζησε τόν 3ο π.Χ. αἰ. καί ἔγραψε πολλά ἱστορικά καί ρητορικά ἔργα πού ἀπ' αὐτά ἔμειναν μόνο ἀποσπάσματα· περίφημο εἶναι τό βιογραφικό ἔργο του «Περί ἐνδόξων ἀνδρῶν», ἀλλά καί ἀπ' αὐτό μόνο μερικά ἀποσπάσματα σώθηκαν.

Ἀλικαρνασσός, ἡ πρωτεύουσα τῆς Καρίας, μεγάλη καί ἀρχαία παραλιακή πόλη μέ καλό λιμάνι καί δύο ἀκροπόλεις· ἡ βασιλίσσα τῆς Ἀρτεμισία πῆρε μέρος μαζί μέ τούς Πέρσες στήν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων (βλ. κεφ. 14,4).

Κυνόσαργες, γυμναστήριο ἔξω ἀπό τήν πόλη, στό νοτιανατολικό μέρος τῆς, ἴσως ἐκεῖ ὅπου σήμερα ἡ συνοικία «Νέος κόσμος», στό δρόμο πρός τόν Ἅγιο Δημήτριο (Μπραχάμι)· σ' αὐτό γυμνάζονταν ὅσοι δέν ἦταν γνήσιοι Ἀθηναῖοι (βλ. σημ. παραπάνω). Ἦταν ἀφιερωμένο στόν Ἡρακλῆ, πού δέν τόν θεωροῦσαν γνήσιο, γιατί εἶχε βέβαια πατέρα τό Δία, ἀλλά ἡ μητέρα του, ἡ Ἀλκμήνη, ἦταν θνητή.

ἔξω ἀπό τίς πύλες· ἐννοεῖ τίς Διόμειες πύλες κοντά στό σημερινό προεδρικό μέγαρο.

γένος τῶν Λυκομιδῶν· οἱ Λυκομίδες ἦταν ἀρχαία ἱερατική οἰκογένεια τῆς Ἀθήνας.

Σελ. 62

Φλώα (ἢ Φλυή ἢ Φλυές) εἶναι τό ὄνομα ἑνός δήμου τῆς Ἀττικῆς, περίπου ὅπου τό σημερινό Χαλάντρι. Ἐκεῖ ἦταν ἓνα τελεστήριο, δηλ. ἓνας ναός, ὅπου γινόταν μύηση τῶν πιστῶν, ἀνάλογη μέ τή μύηση στά ἑλευσίνια μυστήρια.

Σιμωνίδης ὁ Κεῖος (δηλ. ἀπό τήν Κέα), μέγας λυρικός ποιητής καί μάλιστα ἐπιγραμματοποιός (556-548 π.Χ.). Περίφη-

μο είναι τό ἐπίγραμμα του σ' αὐτούς πού ἔπεσαν στίς Θερμοπό-
λες:

*Ὡ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίους ὅτι τῆδε
κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι*

(Στή Λακεδαίμονα, ξένε διαβάτη, τό μήνυμα φέρε
ὅτι κειτόμαστε δῶ στίς ἐντολές τους πιστοί.

Μετ. Θρ. Σταύρου).

μαθήματα ἠθοπλαστικά ἢ γιά εὐχαρίστηση ἦταν ἡ μου-
σική, ἡ ποίηση καί ἡ γυμναστική· σ' αὐτά ἔδιναν μεγάλη σημα-
σία γιά τήν ἀγωγή τῶν παιδιῶν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι, γιατί ἡ
μουσική καί ἡ ποίηση ἐξευγενίζουν τήν ψυχή καί ἡ γυμναστική
διαμορφώνει εὐρωστα σώματα, ὥστε τό παιδί νά γίνει γερό καί
στήν ψυχή καί στό σῶμα. Γι' αὐτό εἶχαν μεγάλη ἐκτίμηση οἱ
διδάσκαλοι τῆς μουσικῆς (κιθαριστές) καί τῆς γυμναστικῆς
(παιδοτρίβες).

λύρα ἦταν ἐγχορδο μουσικό ὄργανο, συνήθως μέ ἑφτά
χορδές, ὁμοιο περίπου μέ τήν κιθάρα.

Στησίμβροτος: ἀπό τή Θάσο, σύγχρονος τοῦ Περικλῆ,
πού ἔγραψε μέ ἐχθρότητα ἓνα ἔργο γιά τό Θεμιστοκλῆ, τόν Πε-
ρικλῆ καί τό Θουκυδίδη (ὄχι τόν ἱστορικό, παρά τό γιό τοῦ
Μελησία, πολιτικό ἀντίπαλο τοῦ Περικλῆ).

Ἀναξαγόρας, μέγας φιλόσοφος· γεννήθηκε στίς Κλαζο-
μενές τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τό 500 π.Χ., ἔζησε στήν Ἀθήνα καί
πέθανε στή Λάμψακο τό 428· ἔγραψε σύγγραμμα «Περί φύσε-
ως», ὅπου ἐκθέτει τό φιλοσοφικό του σύστημα καί ὑποστηρίζει
ὅτι τό αἴτιο πού κινεῖ ὅλα τά στοιχεῖα στή φύση εἶναι ὁ ἄπει-
ρος «νοῦς».

Μέλισσος, φιλόσοφος ἀπό τή Σάμο· αὐτός ἦταν στρατη-
γός τῶν Σαμίων κατά τήν ἐκστρατεία πού ἐπιχείρησαν οἱ Ἀθη-
ναῖοι τό 440 π.Χ. ἐναντίον τῆς Σάμου· ὁ Μέλισσος νίκησε τούς
Ἀθηναίους, γιατί ἔλειπε ὁ Περικλῆς.

νεώτερος: ὁ Θεμιστοκλῆς γεννήθηκε τό 525 π.Χ., ἐνῶ ὁ
Περικλῆς τό 495 π.Χ.

ΚΕΦ. 2

Σελ. 63

Μνησίφιλος, πολιτικός σύγχρονος και συνδημότης του Θεμιστοκλή (από τό δήμο Φρεάρριο, βλ. κεφ. 1.1): ό ιστορικός Ἡρόδοτος λέει ότι ό Μνησίφιλος έδωσε συμβουλή στό Θεμιστοκλή νά πείσει τούς Ἀθηναίους νά πολεμήσουν στή Σαλαμίνα. Ἴσως αυτό τό είχαν διαδώσει όσοι ήθελαν νά ύποτιμήσουν τό έργο του Θεμιστοκλή.

φυσικοί φιλόσοφοι λέγονταν οί Ἴωνες φιλόσοφοι, του βου και 5ου π.Χ. αϊ. που έρευνούσαν τήν ούσία και τά αίτια του φυσικού κόσμου.

Σόλων, ό μεγάλος Ἀθηναίος νομοθέτης (639-559 π.Χ.) που ήταν συγχρόνως φιλόσοφος και ποιητής.

σοφιστές: έτσι λέγονταν στήν άρχή άνθρωποι σοφοί που είχαν ως έργο τήν επιστημονική έρευνα και παρουσίασαν μεγάλη πνευματική και κοινωνική δράση (γι' αυτό σοφιστής λεγόταν και ό Σόλων): άργότερα όμως τό όνομα δόθηκε στους ρητοροδιδασκάλους που είχαν έρθει στήν Ἀθήνα κατά τόν 5ο π.Χ. αϊ. από διάφορα μέρη, και σ' εκείνους γενικά που επιδίωκαν νά κάμουν τούς μαθητές τους ίκανούς νά νικούν μέ κάθε τρόπο τούς αντίπαλους τους στίς συζητήσεις, άκόμη και μέ στρεψοδικίες.

ό πατέρας του τόν απόκήρυξε: ή «άποκήρυξη» γινόταν γνωστή μέ δημόσιο κήρυκα: ό νόμος έδινε τό δικαίωμα στον πατέρα νά κηρύξει τό παιδί του απόκληρο και νά διαλύσει τή νόμιμη σχέση πατέρα και παιδιού, άν αυτό έδειχνε άκοσμη διαγωγή και ζούσε βίο άσωτο και άπρεπο.

ΚΕΦ. 3

Σελ. 64

τόν Ἀριστείδη: ό Ἀριστείδης, ό Ἀθηναίος στρατηγός (540-468 π.Χ.), γνωστός μέ τήν έπωνυμία «δίκαιος» είναι ό κυριότερος αντίπαλος του Θεμιστοκλή, όπως φαίνεται και σε όσα γράφει παρακάτω ό Πλούταρχος: αλλά για τόν Ἀριστείδη ό Πλούταρχος έγραψε και ιδιαίτερη βιογραφία.

στό Μαραθώνα: ή περίφημη μάχη του Μαραθώνα έγινε τό 490 π.Χ. μέ άρχιστράτηγο τόν Ἀθηναίο στρατηγό Μιλτιάδη

πού οδήγησε τόν ἑλληνικό στρατό ἀπό 10.000 Ἀθηναίους καί Πλαταιεῖς στήν υπέρλαμπρη νίκη.

τά ἀργυρωρυχεῖα τοῦ Λαυρείου· στό Λαύρειο υπῆρχαν πλουσιότατα μεταλλεῖα σιδήρου, ψευδαργύρου, μολύβδου, καί ἀργύρου σέ ἔκταση 300.000 στρεμμάτων. Οἱ ἀρχαῖοι ἔκαναν ἐκμετάλλευση μόνο τοῦ μολύβδου πού εἶχε ἀρκετή ποσότητα ἀργύρου καί σώζονται τά ἔχνη ἀπό 2.000 περίπου στοές· ἀπό τά μεταλλεῖα αὐτά τήν ἐποχή πού γινόταν ἐντατική ἐκμετάλλευσή τους τό δημόσιο ταμεῖο τῆς Ἀθήνας εἶχε πρόσοδο ἀπό 50-100 τάλαντα τό χρόνο, δηλ. 300.000-600.000 χρυσές δραχμές.

ΚΕΦ. 4

Σελ. 65

Δαρείος ὁ Α' (550-485 π.Χ.) υπῆρξε ὁ σπουδαιότερος βασιλιάς τῶν Περσῶν μετά τό μεγάλο Κύρο τό Β'. Ὁ Δαρείος ὀργάνωσε τό ἀπέραντο κράτος του καί προσάρτησε σ' αὐτό πολλές χῶρες· αὐτός πρῶτος ἄρχισε τόν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων τό 492 π.Χ.

Αἰγινήτες· ὁ πόλεμος τῶν Ἀθηναίων μέ τούς Αἰγινήτες ἄρχισε τό 488 π.Χ. καί τελείωσε τό 481 π.Χ., ὅταν οἱ Ἕλληνες συμφιλιώθηκαν μπροστά στόν κίνδυνο πού τούς ἀπειλῆσε ἀπό τήν ἐπιδρομή τῶν Περσῶν.

μόνιμοι ὀπλίτες· οἱ Ἀθηναῖοι ὡς τότε εἶχαν στρατό ἀπό ὀπλίτες πού πήγαιναν νά πολεμήσουν σέ ὀρισμένο μέρος καί δύσκολα μπορούσαν νά μετακινηθοῦν (γι' αὐτό λέγονται «μόνιμοι ὀπλίτες»). Ὁ Θεμιστοκλῆς ὁμως θέλησε νά τούς μεταβάλει σέ μάχιμο πλήρωμα τῶν πλοίων («ναυτική ὀπλιτεία»), πού μπορούσαν νά ἀποθιβάζονται σέ διάφορα μέρη καί σέ περίπτωση κινδύνου νά ἀποχωροῦν μπαινοντας στά πλοῖα.

Πλάτων, ὁ μέγας Ἀθηναῖος φιλόσοφος (428-347 π.Χ.), μαθητής τοῦ Σωκράτη. Αὐτός ἔγραψε πολλά φιλοσοφικά ἔργα σέ μορφή διαλόγων. Σ' ἓνα ἀπό τά ἔργα του πού ἐπιγράφεται «Νόμοι» ἀναφέρει αὐτό πού λέει ἐδῶ ὁ Πλούταρχος γιά τή μετατροπή τῶν μόνιμων Ἀθηναίων ὀπλιτῶν σέ ναυτικούς καί θαλασσινοῦς.

Στησίμβροτος, βλ. σελ. 97.

τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος· ἐδῶ ὁ Πλούτ. ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ μεταβολή τῆς Ἀθήνας ἀπό ἡπειρωτική σέ ναυτική δύναμη τήν ὀδήγησε σέ ἄκρατη δημοκρατία (βλ. καί κεφ. 19,6).

ὁ *Ξέρξης* μετά τή ναυμαχία στή Σαλαμίνα, ἐνῶ εἶχε ἀνέπαφο τόν πολυάριθμο πεζικό του στρατό, ἄφησε στήν Ἑλλάδα τό Μαρδόνιο κυρίως γιά νά παρεμποδίσει τοὺς Ἕλληνες νά τόν καταδιώξουν· αὐτό βέβαια δείχνει τήν ὑπεροχή πού ἔχει ἡ ναυτική δύναμη ἀπέναντι στήν πεζική. Παρακάτω ὁμοίως (κεφ. 16,6) ὁ Πλούτ. ἐκφράζει διαφορετική κρίση γιά τήν ἰκανότητα τῶν περσικῶν δυνάμεων πού εἶχαν ἀφεθεῖ στό Μαρδόνιο.

Σελ. 66

ΚΕΦ. 5

πλούσιες θυσίες: οἱ θυσίες τῶν ἀρχαίων ἦταν πολέξοδες, γιὰ τίς θυσίες συνήθως ἀκολουθοῦσε συμπόσιο μέ πολλοὺς καλεσμένους.

«*δούρειον ἵππον*». Ὁ δούρειος ἵππος (ξύλινο ἄλογο) κυριολεκτικά εἶναι τό ὑπούλο μέσο πού μεταχειρίστηκαν οἱ Ἕλληνες γιά τήν καταστροφή τῆς Τροίας, γιὰτί ἀπό μέσα του ξεπετάχτηκαν οἱ κρυμμένοι πολεμιστές. Ἐδῶ ὁ Θεμιστοκλῆς χρησιμοποιοῖ τή φράσή μεταφορικά. (Πῶς θά ἔλεγε ἂν μιλοῦσε μέ κυριολεξία;)

Ὁ *Ἐπικλῆς*, ἦταν «κιθαριστής», δηλαδή ἰδιωτικός δάσκαλος τῆς μουσικῆς. Βλ. σημ. κεφ. 2, σελ. 97 στή λέξη *μαθήματα*.

Ὁ *Ὀλυμπία*, ὅπου γίνονταν οἱ πανελλήνιοι ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες κάθε τέσσερα χρόνια, πού λέγονταν «Ὀλύμπια». Κατά τήν τέλεση τῶν ἀγῶνων συγκεντρώνονταν θεατές ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα. Οἱ ἀγῶνες διακοῦσαν στήν ἀρχή μία μέρα, ἔπειτα 3 καί ἀργότερα 5 μέρες. Γιά τήν παραμονή τῶν θεατῶν στήνονταν σκηνές σέ εἰδικό χῶρο καί οἱ ἐπισημότεροι ἔμεναν σέ σκηνές μέ ἐξαιρετική πολυτέλεια, πού ἔδειχνε τόν πλοῦτο καί τήν κοινωνική τους θέση.

ὁ *Κίμων* (510-449 π.Χ.), γιός τοῦ Μιλτιάδη (τοῦ νικητῆ στή μάχη τοῦ Μαραθῶνα), ἦταν δεκαπέντε χρόνια μικρότερος

από τό Θεμιστοκλή καί ἀνήκε σέ ἀρχοντική ἀθηναϊκή οἰκογένεια.

χορηγός: ἡ ἀθηναϊκή δημοκρατία εἶχε ἐπιβάλει στους πλούσιους πολίτες τήν ὑποχρέωση νά ἐκτελοῦν μέ δικά τους ἔξοδα ὀρισμένες ὑπηρεσίες πού λέγονταν «λειτουργίες»: σπουδαιότερες ἦταν: 1) ἡ *γυμνασιαρχία*, δηλ. ἡ προετοιμασία τῆς λαμπαδηφορίας κατά τά Παναθήναια ἢ καί σέ ἄλλες δημόσιες γιορτές· 2) ἡ *θεωρία*, δηλ. ἡ ἀποστολή ἀντιπροσώπων σέ πανελληνίες γιορτές καί σέ ἱερούς τόπους· 3) ἡ *τριηραρχία*, δηλ. ὁ ἐξοπλισμός καί ἡ συντήρηση ἑνός πολεμικοῦ πλοίου τῆς πολιτείας καί 4) ἡ *χορηγία*, δηλ. ἡ ὀργάνωση τῶν λυρικῶν ἢ δραματικῶν ἀγῶνων. Αὐτός πού θ' ἀναλάβαινε τή χορηγία, ὁ χορηγός, εἶχε ὑποχρέωση νά βρεῖ τά κατάλληλα πρόσωπα γιά τό χορό τῶν ἀγῶνων, νά συντηρεῖ τά μέλη τοῦ χοροῦ, νά πληρώνει τόν κατάλληλο χοροδιδάσκαλο καί γενικά νά προσφέρει ὅλα τά ἔξοδα πού χρειάζονταν γιά τήν παράσταση τοῦ ἔργου. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐγίνε χορηγός σέ διαγωνισμό τραγωδίας κατά τή γιορτή τῶν μεγάλων Διονυσίων, τό Μάρτιο τοῦ 476 π.Χ. καί νίκησε στό διαγωνισμό ἡ τραγωδία πού τό χορό της τόν εἶχε παρασκευάσει αὐτός μέ ἔξοδά του.

Φρύνιχος, Ἀθηναῖος δραματικός ποιητής (πρόδρομος τοῦ Αἰσχύλου) πού δέ σώζονται ἀπό τά ἔργα του παρά μόνο λίγα ἀποσπάσματα· ἡ τραγωδία πού νίκησε σ' αὐτό τόν ἀγῶνα μέ τόν τίτλο «Φοίνισσες» εἶχε ὡς θέμα τή ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας.

Ἀδείμαντος, ἐπόνυμος ἄρχοντας τῆς Ἀθήνας τό 477-476 π.Χ., τρία χρόνια μετά τή ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας. Ἐπόνυμος λεγόταν στήν Ἀθήνα ὁ πρῶτος ἀπό τούς 10 ἄρχοντες πού μέ τό ὄνομά του καθόριζαν τή χρονολογία, δηλ. τό πότε ἐγίνε μιὰ πράξη.

Σελ. 67

Σιμωνίδης βλ. σημ. κεφ. 1, σελ. 96.

ὁ *ἐξοστρακισμός* ἦταν θεσμός πού καθιέρωσε ὁ Κλεισθένης (507 π.Χ.), γιά νά ἀπομακρύνονται οἱ πολιτικοί πού ἀποκοῦσαν μεγάλη δύναμη καί ἦταν γι' αὐτό ἐπικίνδυνοι στήν ὀ-

μαλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Δέν ήταν έξορία, παρά προσωρινή απομάκρυνση που διαρκούσε πέντε ή δέκα χρόνια και γινόταν έπειτα από ψηφοφορία του λαού· δηλαδή οι πολίτες ψήφιζαν γράφοντας έπάνω σε κομμάτι κεραμιδιού (σέ «δστρακο») τό όνομα του πολιτικού που θέλει νά απομακρύνει. Ο Άριστείδης έξοστρακίστηκε τό 482 π.Χ.

ΚΕΦ. 6

οί Μήδοι μετά τήν κατάλυση του μεγάλου μηδικού κράτους από τόν Κύρο τό Β΄ τόν 6ο π.Χ. αί., οι Μήδοι συνενώθηκαν μέ τούς Πέρσες και άκολούθησαν τίς τύχες του περσικού κράτους· οι άρχαιοι τά όνόματα Μήδοι και Πέρσαι τά θεωρούσαν συνώνυμα (γι΄ αυτό και οι πόλεμοι Περσών και Έλλήνων λέγονται «Μηδικοί πόλεμοι»).

κατά τήν έκλογή· ή έκλογή γινόταν μέ τήν άνάταση των χειρών (χειροτονία)· οι στρατηγοί θά ψήφιζαν για τήν άνάδειξη ενός από αυτούς που θά είχε άπεριόριστη έξουσία, έπομένως έπρεπε νά εκλέξουν τόν πιο ίκανό.

«χώρα και νερό» («γην και ύδωρ»), ήταν τά σημεία ύποταγής.

ψηφισμα, δηλ. άπόφαση τής έκκλησίας του δήμου.

Άρθμιος ό Ζελείτης, δηλ. από τήν πόλη Ζέλεια τής Τρωάδας, στους πρόποδες τής Ίδης.

«άτίμασμένοι» πολίτες· σέ ειδικό κατάλογο έγραφαν τά όνόματα των «άτίμων», δηλ. των πολιτών που μέ δικαστική άπόφαση έχαναν τά πολιτικά τους δικαιώματα· μέ τήν ποινή αυτή τιμωρούσαν τούς προδότες και τούς έχθρους του δήμου και των συμμάχων τους, καθώς και όσους είχαν κάμει βαριές έγκληματικές πράξεις.

χρυσάφι από τούς Μήδους· ό Ξέρξης είχε στείλει τόν Άρθμιο μέ πολλά χρήματα στή Σπάρτη, για νά πείσει τούς Λακεδαιμόνιους νά συμπράξουν μέ τούς Πέρσες εναντίον των Άθηναίων.

Σελ. 68

Χείλεος (στήν άρχαία: Χείλεως), από τήν Τεγέα. Αυτόν τόν έκτιμούσαν πολύ οι Λακεδαιμόνιοι.

Θερμοπόλες, τὰ στενά πού σχηματίζονται ανάμεσα στους πρόποδες του βουνοῦ Καλλιδρόμου καί στό Μαλιακό κόλπο· τήν ἀρχαία ἐποχή εἶχε μήκος 1 χιλιόμ. καί πλάτος περίπου 60 μ. Στά στενά αὐτά ἐγινε ἡ περίφημη μάχη τό 480 π.Χ. ὅπου ὁ Λεωνίδας μαζί μέ 300 Σπαρτιάτες ἔπεσε ἥρωικά. Ἡ εἶδηση τῆς μάχης καί τῶν ἀποτελεσμάτων της μεταδόθηκε μέ ἀγγελιοφόρους στους Ἕλληνες πού ἦταν στό Ἄρτεμίσιο καί ἔφερε μεγάλη ἀναταραχή.

χωρίς ἄλλο θά ἀγκυροβολοῦσαν οἱ ἐχθροί, γιά νά προμηθευτοῦν νερό, ἐπομένως μέρη μέ πηγές.

Σελ. 69

ἢ θά πηγαιναν νά κρυφτοῦν, δηλ. μέρη ἀσφαλισμένα σέ περίπτωση τρικυμίας.

Ἴωνες· οἱ πρῶτες ἰωνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας ἦταν ἀποικίες τῆς Ἀθήνας καί γενικά οἱ Ἴωνες θεωροῦσαν τήν Ἀθήνα ὡς μητρόπολη· γι' αὐτό στίς ἐπιγραφές πού σκάλιζαν ἐπάνω στίς πέτρες ὑπενθύμιζαν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι εἶναι πατέρες τους. Οἱ Ἴωνες, ὑποδουλωμένοι στους Πέρσες, εἶχαν στρατολογηθεῖ μαζί μέ ὅλους τούς λαούς τοῦ περσικοῦ κράτους, διατηροῦσαν ὅμως στήν ψυχή τους τήν ἐθνική τους συνείδηση καί γι' αὐτό οἱ Πέρσες δέν τούς εἶχαν πολλή ἐμπιστοσύνη.

περνώντας τή Δωρίδα· ὁ Ξέρξης μετά τή μάχη τῶν Θερμοπυλῶν κατέβηκε πρὸς τά κάτω, πέρασε τή Δωρίδα, καί ἀπό τό πάνω μέρος, δηλ. ἀπό τήν Οἶτη, μπῆκε στή Φωκίδα, ὅπου ἔκαψε τίς πόλεις, γιατί οἱ Φωκεῖς δέν ἠθελαν νά προσχωρήσουν στους Πέρσες· ἔπειτα συνέχισε τήν πορεία του, μπῆκε στήν Ἀττική καί ἔφτασε ὡς τήν Ἀκρόπολη.

ἀπό τή μιὰ θάλασσα στήν ἄλλη, δηλ. ἀπό τό Λέχαιο (τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου) ὡς τίς Κεγχρεές (τοῦ Σαρωνικοῦ).

σέ παράσταση τραγωδίας· στό ἀρχαῖο θέατρο πολλές φορές κατά τήν παράσταση τραγωδίας ὁ ποιητής σκηνοθετοῦσε τήν ἐμφάνιση θεοῦ ἢ θεᾶς, πού μέ τό χειρισμό κάποιου μηχανήματος φαινόταν ὅτι κατέβαινε ἀπό τόν οὐρανό («ὀ ἀπό μηχανῆς θεός»)· ἡ θεία αὐτή ἐμφάνιση ἔδινε τή λύση τοῦ δράματος.

Σελ. 70

δράκοντας λεγόταν τό φίδι πού, ὅπως πίστευαν, ζοῦσε στό ναό τῆς Ἀθηνᾶς στήν Ἀκρόπολη, κρυμμένο κάτω στή γῆ ἀπό τήν ὁποία ἔβγαινε καί ἔπαιρνε τίς προσφορές πού τοῦ παρήθεταν οἱ ἱερεῖς, δηλαδή κάθε μήνα πίτα ζυμωμένη μέ μέλι (μελιτόεσσα) καί κάθε μέρα ἐκλεκτές τροφές· τό φίδι αὐτό πίστευαν πώς ἦταν φύλακας τοῦ ναοῦ («οἰκουρός ὄφις»).

«ξύλινο τεῖχος»· ὁ χρησμός πού ἔδωσε τότε τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν ἔλεγε πώς οἱ Ἀθηναῖοι μποροῦν νά σωθοῦν μόνο μέ «τεῖχος ξύλινο» χωρίς νά διευκρινίζει τί ἐννοοῦσε μέ αὐτό· ὁ Θεμιστοκλῆς ὁμως ἔδινε τήν ἐξήγηση ὅτι τά ξύλινα τεῖχη πού ἔλεγε ὁ χρησμός ἦταν τά πλοῖα. Αὐτά διηγεῖται καί ὁ Ἡρόδοτος.

τῆ Σαλαμίνα· γιά τή Σαλαμίνα, ὅπου ἤθελε ὁ Θεμιστοκλῆς νά γίνει ἡ ναυμαχία, ὁ χρησμός ἔλεγε: «ὦ θεία Σαλαμίνα, ἐσύ θά στείλεις στόν ὄλεθρο παιδιά γυναικῶν». Καί πολλοί ἐξηγοῦσαν ὅτι ὁ χρησμός μέ τίς λέξεις «παιδιά γυναικῶν», ὑπονοοῦσε τοὺς Ἕλληνας, ἐνῶ ὁ Θεμιστοκλῆς ὑποστήριζε ὅτι ὑπονοοῦσε τοὺς Πέρσες, γιατί ἀλλιῶς δέ θά ἔλεγε τῆ Σαλαμίνα «θεία» (δηλ. εὐλογημένη ἀπό τοὺς θεοὺς), παρά θά τήν ὀνόμαζε «δεινήν» ἢ «σχετλίαν» (φοβερή, καταραμένη).

Τροιζήνα, πόλη τῆς Ἀργολίδας κοντά στό Σαρωνικό κόλπο (σήμερα λέγεται Δαμαλός)· κατά τόν Ἡρόδοτο, ἄλλοι Ἀθηναῖοι ἔφεραν τίς οἰκογένειές τους στήν Αἶγινα καί στή Σαλαμίνα.

ὀβολός, τό 1/6 τῆς ἀττικῆς δραχμῆς (βλ. τάλαντο, σημ. σελ. 113).

νά πληρώνουν γι' αὐτά μισθοὺς σέ δασκάλους· οἱ κάτοικοι τῆς Τροιζήνας φρόντισαν, ἐκτός ἀπό τά ἄλλα, νά πληρώνουν ἀκόμη καί δασκάλους γιά τά προσφυγόπουλα τῶν Ἀθηναίων. Ἡ φροντίδα αὐτή μέσα στή μεγάλη ἐκείνη ἀναταραχὴ δείχνει τὴ μεγάλη σημασία πού ἔδιναν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στήν ἐκπαίδευση.

βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου, σῶμα πού ἀρχικά εἶχε τήν ἀνώ-

τερη δικαστική, νομοθετική και αστυνομική εξουσία· μετά την όριστική διαμόρφωση της δημοκρατίας τὰ δικαιώματά του περιορίστηκαν μόνο σέ δικαστικές ύποθέσεις (δίκες γιά φόνο κτλ.).

Άριστοτέλης, ό μεγάλος άρχαίος φιλόσοφος πού γεννήθηκε στά Στάγειρα τής Μακεδονίας τό 384 π.Χ., δάσκαλος του Μ. Άλεξάνδρου, ίδρυτής περιώνυμης φιλοσοφικής σχολής στην Άθήνα (τής «περιπατητικής»). Πέθανε τό 322 π.Χ. στή Χαλκίδα. Έγραψε πολλά φιλοσοφικά και έπιστημονικά συγγράμματα. Αυτό πού αναφέρει έδώ ό Πλούτ. γιά τή βουλή του Άρείου Πάγου περιέχεται στό έργο του Άριστοτέλη «Άθηναίων Πολιτεία».

Κλειδήςμος, ιστοριογράφος Άθηναίος πού έζησε κατά τούς χρόνους των περσικών πολέμων και έγραψε ιστορία τής Άττικής.

τό κεφάλι τής Γοργόνας, τό γοργόνειο, ήταν ή χρυσή κεφαλή τής Γοργόνας Μέδουσας πού κοσμούσε τήν άσπίδα (ή αίγίδα) άρχαίου αγάλματος τής Άθηνάς πού ήταν στό ναό του Έρεχθείου στην Άκρόπολη. Φαίνεται πώς τό κόσμημα αυτό ήταν προσθετό και οι Άθηναίοι ήθελαν νά τό πάρουν μαζί τους.

Σελ. 71

πρός τό νησί, δηλ. προς τή Σαλαμίνα.

Ξάνθιππος, πατέρας του Περικλή· έδρασε κατά τούς μηδικούς πολέμους. Ήταν και αυτός ανάμεσα σ' εκείνους πού άφησαν τήν πόλη, όταν πλησίαζαν οι Πέρσες, και άγωνίστηκε στή Σαλαμίνα. Τό έπόμενο έτος διαδέχτηκε τό Θεμιστοκλή στην άρχηγία του άθηναϊκού στόλου και συνέχισε τόν άγώνα. Οι Άθηναίοι τιμώντας τίς ύπηρεσίες του του έστησαν άνδριάντα στην Άκρόπολη.

«Κυνός σήμα»: τό όνομα αυτό έδιναν οι άρχαίοι σέ πολλά άκρωτήρια· έδώ λέγεται γιά τό άκρωτήριο τής Σαλαμίνας αντίκρυ στην Άττική, όπου άποβιθάζονταν οι Άθηναίοι. Τό όνομα αυτό διατήρησε ως τά χρόνια του Πλουτάρχου (τόν 1 μ.Χ. αιώνα).

ΚΕΦ. 11

είχε έξοστρακιστεί πριν από τον πόλεμο ο Ἄριστείδης, βλ. σημ. σελ. 101.

γιά όρισμένο χρόνο, συνήθως ό έξοστρακισμός διαρκούσε 5-10 έτη.

Εύρυβιάδης, ναύαρχος του σπαρτιατικού στόλου, άνθρωπος μέ αδύνατο χαρακτήρα και περιορισμένη αντίληψη.

Σελ. 72

τά περίφημα εκείνα λόγια ό Ἡρόδοτος στην ιστορία του γράφει πώς τά λόγια αυτά τά είπε ό Ἀδείμαντος, ό στρατηγός των Κορινθίων.

άνθρωπος χωρίς πατρίδα, γιατί οί Ἀθηναίοι είχαν αφήσει τήν πόλη τους: *τά διακόσια πλοία*, από τά όποια τά 180 ήταν μέ πλήρωμα αθηναϊκό και τά 20 τά είχαν δώσει στους Χαλκιδικείς.

αν μās προδώσετε για δεύτερη φορά: για τήν πρώτη προδοσία βλ. κεφ. 9,3-4. σελ. 69.

τά καλαμάρια (τά γνωστά κεφαλόποδα μαλάκια) έχουν στο έσωτερικό τους ένα κόκαλο που λέγεται ξίφος ή μαχαίρι.

Σελ. 73

ΚΕΦ. 13

μόλις ξημέρωσε: είναι ή ιστορική μέρα τής 28 Σεπτεμβρίου του 480 π.Χ.

Φανόδημος, Έλληνας ιστοριογράφος που έζησε στις αρχές του 4. αι. π.Χ.

πιο πάνω από τό ναό του Ἡρακλή: ό ναός αυτός του Ἡρακλή (που λεγόταν «Ἡράκλειον») ήταν στους πρόποδες του Αιγάλεου, κοντά στο σημερινό Κερατσίνι, όπου και τό Πέραμα. Έκει στους τελευταίους πρόποδες του βουνού, πάνω σέ λοφίσκο, είχε στηθεί ό θρόνος του Ξέρξη απ' όπου μπορούσε νά αντικρίξει τή Σαλαμίνα και νά παρακολουθεί άνετα όλα όσα θά διαδραματίζονταν στή θάλασσα.

Άκεστόδωρος, Έλληνας ιστορικός από τή Μεγαλόπολη που έζησε τόν 3. αι. π.Χ. και έγραψε ένα έργο «Περί πόλεων»: αυτός από σύγχυση στις τοπωνυμίες νομίζει ότι ό θρόνος του Ξέρξη είχε στηθεί στα Κέρατα τής Μεγαρίδας, στο σημερινό

Μεγάλο Πεῦκο, γιατί καί ἡ τοποθεσία ἐκείνη τοῦ Αἰγάλεου λεγόταν Κέρατα.

χρυσός θρόνος, ἀπό ἄλλη πηγή ξέρομε ὅτι ὁ θρόνος τοῦ Ξέρξη ἦταν «ἀργυρόπους», εἶχε δηλ. ἀσημένια πόδια. Αὐτός ἀργότερα κατατέθηκε μαζί μέ ἄλλα λάφυρα στό ναό τῆς Ἀθηνᾶς, στήν Ἀκρόπολη.

Αἰσχύλος, ὁ μέγας τραγικός ποιητής πού γεννήθηκε στήν Ἐλευσίνα τό 525 π.Χ. καί πέθανε στή Γέλα τῆς Σικελίας τό 456 π.Χ. Ἐγραψε 90 δράματα ἀπό τά ὁποῖα σώθηκαν μόνο 7. Ἐνα ἀπ' αὐτά μέ τόν τίτλο «Πέρσες» ἔχει ὡς θέμα τή νίκη τῶν Ἑλλήνων στή Σαλαμίνα. Ὁ ποιητής εἶχε πάρει μέρος καί ὁ ἴδιος στή ναυμαχία.

ἡ ἀναλογία (τοῦ περσικοῦ στόλου πρὸς τόν ἐλληνικό), γιατί ὁ Αἰσχύλος ἀναφέρει πρὶν καί τόν ἀριθμό τῶν ἐλληνικῶν πλοίων.

ἑκατόν ὀγδόντα· τά πλοῖα τῶν Ἀθηναίων ἦταν διακόσια, εἶχαν δώσει ὅμως τά εἴκοσι στούς Χαλκιδεῖς.

τοξότες, πού εἶχαν κύριο ἐπιθετικό ὄπλο τό τόξο μέ τό ὁποῖο ἔριχναν βέλη— *ὀπλίτες*, οἱ βαριά ὀπλισμένοι.

τὴν κατάλληλη ὥρα· συνήθως κατά τίς 9 τό πρωί ἀρχίζει νά πνέει στό σημεῖο αὐτό ὁ μπάτης.

Σελ. 74

Ἀριαμένης, μεγαλύτερος ἀδερφός τοῦ Ξέρξη, διεκδικητής τοῦ θρόνου.

Ἀμεινίας, ἀδερφός τοῦ ποιητῆ Αἰσχύλου· ὁ ἄλλος ἀδερφός του ὁ Κυναίγειρος ἔπεσε ἥρωικά στό Μαραθῶνα.

Δεκέλεια, τό σημερινό Τατοῖ τῆς Ἀττικῆς.

Σωκλῆς, (ἀπό τὴν Παλλήνη, ἀρχαῖο δῆμο τῆς Ἀττικῆς κοντά στό σημερινό Χαρθάτι) ἦταν καί αὐτός στό ἴδιο πλοῖο μέ τόν Ἀμεινία, δηλ. τό πλοῖο αὐτό εἶχε δύο τριηράρχους.

Ἀρτεμισία, βασίλισσα τῆς Ἀλικαρνασσοῦ τῆς Καρίας πού εἶχε προσφέρει στόν Ξέρξη 5 πλοῖα καί διακρίθηκε κατά τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας (ἄλλη, πολὺ μεταγενέστερη, εἶναι ἡ

Ἄρτεμισία ἢ γυναικα τοῦ Μαισώλου, βασίλισσα καί αὐτή τῆς Καρίας ἐπὶ Μ. Αλεξάνδρου, πού κατασκεύασε πρὸς τιμὴ τοῦ συζύγου της τὸ περίφημο Μαισώλειο).

ΚΕΦ. 15

τὸν *Θριάσιο κάμπο* τῆς Ἐλευσίνας, πού λεγόταν «Θριάσιον πεδίον».

Ἰακχος, τὸ ξύλινο ἄγαλμα (ξόανο) τοῦ Ἰάκχου πού σπνδέεται μέ τὸ θεό Διόνυσο καί πού τὸ ἔφερναν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μέσο τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ στὴν Ἐλευσίνα μέ τραγουδία, χορούς καί λαμπάδες. Λέγεται μυστικός ὁ Ἰακχος ἀπὸ τοὺς μύστες (τοὺς πιστούς) πού τὸν συνόδευαν.

Αἰακίδες, οἱ ἀπόγονοι τοῦ Αἰακοῦ, μυθικοῦ βασιλιᾶ τῆς Αἴγινας (δηλ. ὁ Πηλέας, οἱ ἀδερφοὶ του Τελαμών καί Φῶκος, ἐπίσης ὁ Ἀχιλλέας, γιὸς τοῦ Πηλέα κ.λ.π.)

Σελ. 75

ἔμβληματα: τὸ ἔμβλημα (στὴν ἀρχαία: τὸ ἐπίσημον ἢ παράσημον) ἦταν εἰκόνα στὴν πλώρη ἢ στὴν πρύμη τοῦ πλοίου, πού χρησίμευε σάν κόσμημα καί σάν διακριτικό του σημάδι· οἱ εἰκόνες αὐτές παρίσταναν θεοὺς ἢ ἥρωες καί, ὅπως πίστευαν οἱ ἀρχαῖοι, ἔδιαχναν τίς κακοκαιρίες καί κάθε κακὸ συναπάντημα (ἀντιστοιχοῦν μέ τίς σημερινές γοργόνες ἢ φιγοῦρες τῶν καρabiῶν).

Φλώα, βλ. σημ. σελ. 96.

Σιμωνίδης, βλ. σημ. σελ. 96.

ΚΕΦ. 16

τὸ *ἐνδιάμεσο στενό*, πού εἶναι ἀνάμεσα στὴ Σαλαμίνα καί τὴν ἀπέναντί της ἀκτὴ τῆς Ἀττικῆς.

νά διαλύσουν τὴ γέφυρα πού εἶχε στήσει ἐκεῖ ὁ Ξέρξης: ὁ Ξέρξης εἶχε διατάξει καί ἔστησαν γεφυρώματα στό πιό στενό μέρος τοῦ Ἑλλησπόντου, ἀνάμεσα στὴν Ἄθυδο καί στὴ Σηστό, γιὰ νά περάσει τὸ στρατό του ἀπὸ τὴν Ἀσία στὴν Εὐρώπη.

νά πιάσουμε τὴν Ἀσία (δηλ. ποιόν;)· χρησιμοποιεῖ ὄχι ἀπευθείας τὸ ὄνομα πού θέλει, ἀλλὰ κάποιον πού ἔχει παρόμοιον ὄνομα (ἀντονομασία).

Κάτω ἀπὸ χρυσοῦφαντη σκηνή: εἶναι ἡ σκηνή πού εἶχε

στηθεί σαν περίπτερο και από την όποια ο Ξέρξης, καθισμένος στο θρόνο του, παρακολουθούσε τη ναυμαχία.

Σελ. 76

Μαρδόνιος, Πέρσης στρατηγός, γαμπρός του Δαρείου του Α', πού είχε υποτάξει τις ελληνικές πόλεις της Ίωνίας. Μετά τη φυγή του Ξέρξη (τό 480 π.Χ.) του ανατέθηκε η άρχιστρατηγία. Πολέμησε, νικήθηκε και σκοτώθηκε στις Πλαταιές. Από τη συντριβή του Μαρδονίου φάνηκε ότι η δύναμη των Περσών στην ξηρά δεν ήταν ολότελα άκαταμάχητη (πρβλ. κεφ. 7,5).

από τό βωμό του θεού, ένν. του Ποσειδάνα. Στις ψηφοφορίες έθεταν πολλές φορές τις ψήφους πάνω στο βωμό και απ' εκεί τις έπαιρναν οί ψηφοφόροι. Έδώ οί στρατηγοί θά ψήφιζαν, για νά πουν ποιός αναδειχτηκε κατά τή γνώμη τους πρώτος και ποιός δεύτερος στην άντρεία και στον άγώνα έναντίον των Περσών.

ΚΕΦ. 17

Σελ. 77

στούς άμέσως έπόμενους Όλυμπιακούς άγώνες, πού έγιναν έπειτα από τή ναυμαχία στή Σαλαμίνα, δηλ. τό 476 π.Χ. (βλ. λ. Όλυμπία, σημ. σελ. 100).

τή δόξα· ότι ο Θεμιστοκλής κυνηγούσε τή δόξα τό είπε ο Πλούτ. και παραπάνω (βλ. κεφ. 3,4 και 5,3).

ΚΕΦ. 18

ναύαρχος· στην Άθήνα σ' έναν από τούς δέκα στρατηγούς ανάθεταν τήν άρχηγία του στόλου μέ τόν τίτλο του ναύαρχου.

όπως σ' ένα πλατάκι κτλ. παρομοίωση (πρόσεξε και ανάλυσε τά στοιχεία της).

από τή Σέριφο· ή Σέριφος είναι νησί των Κυκλάδων· οί κάτοικοί του ήταν Ίωνες, σύμμαχοι πάντοτε των Άθηναίων.

Σελ. 78

ένα μύθο· πρόσεξε τά στοιχεία του μύθου και τις παρομοιώσεις (ο Θεμιστοκλής και ο νεώτερος στρατηγός - ή γιορτή και ή ακόλουθη μέρα κτλ.) Ποιό είναι τό έπιμύθιο;

ἂν τότε δὲν εἶχα γίνει ἐγώ, δηλ. κατά τούς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Περσῶν.

ΚΕΦ. 19

νά ἀνοικοδομεῖ γιατί ἡ Ἀθήνα εἶχε καταστραφεῖ τό 480 π.Χ. ἀπό τόν Ξέρξη καί τό ἐπόμενο ἔτος ἀπό τό Μαρδόνιο.

Θεόπομπος, ἱστορικός ἀπό τή Χίο. Γεννήθηκε τό 376 π.Χ. καί ἔγραψε ἱστορικά βιβλία, ἀπό τά ὁποῖα μόνο ἀποσπάσματα σώθηκαν.

Σελ. 79

τά λιμάνια τοῦ Πειραιᾶ, δηλ. ἡ Μουνηχία (σήμερα Τουρκολίμανο) ἡ Ζέα (σήμερα Πασαλιμάνι) καί τό κεντρικό πειραιϊκό λιμάνι μέ τό πολεμικό τμήμα (τόν Κάνθαρο) καί τό ἐμπορικό (τό «Ἐμπόριον»).

ὁ θρύλος γιά τήν Ἀθηνᾶ κατά τήν παράδοση ἡ Ἀθηνᾶ καί ὁ Ποσειδῶν εἶχαν φιλονικήσει γιά τήν κατοχή τῆς Ἀθήνας· καί ἡ Ἀθηνᾶ ἔκαμε νά φυτρώσει στήν Ἀκρόπολη ἡ ἐλιά πού ἦταν ἄγνωστη ὡς τότε στήν Ἀθήνα, ἐνῶ ὁ Ποσειδῶν χτύπησε μέ τήν τρίαινά του τό βράχο καί ἀνάβλυσε πηγὴ θαλασσινοῦ νεροῦ· ἀλλά τό δῶρο τῆς Ἀθηνᾶς θεωρήθηκε ἀνώτερο καί ἔτσι ἀναγνωρίστηκε ἡ κυριαρχία της στήν Ἀθήνα, πού ἀπό τότε πῆρε τό ὄνομά της (πρὶν λεγόταν Κεκροπία ἀπό τό ὄνομα τοῦ Κέκροπα πού ἦταν ἰδρυτῆς καί πρῶτος βασιλιάς τῆς Ἀθήνας). Ἡ σκηνή τῆς φιλονικίας Ἀθηνᾶς καί Ποσειδῶνα εἶχε ἀπεικονιστεῖ μέ ἀνάγλυφον παράσταση στό δυτικό ἀέτωμα τοῦ Παρθενῶνα.

στοὺς δικαστές· κριτές στή φιλονικία, ἦταν κατά τήν παράδοση οἱ ἄλλοι θεοί, ἢ, σύμφωνα μέ ἄλλη ἐκδοχή, ὁ Κέκροπας.

«ἐξύμωσε τόν Πειραιᾶ» μέ τήν Ἀθήνα, μεταφορική ἔκφραση (πῶς θά τό λέγαμε μέ κυριολεξία;).

Ἀριστοφάνης, ὁ περίφημος Ἀθηναῖος κωμικός ποιητής (452-385 π.Χ.)· αὐτό πού ἀναφέρεται ἐδῶ περιέχεται σέ μιά κωμῶδια του πού ἔχει τόν τίτλο «Ἴππεις», στιχ. 815.

τήν Ἀθήνα τήν ἔδεσε μέ τόν Πειραιᾶ καί ὄχι τόν Πειραιᾶ μέ τήν Ἀθήνα (ἀ ν τ ἰ θ ε σ η · ποιό εἶναι τό νόημά της;)

Πνύκα, ύψωμα στά δυτικά τῆς Ἀκρόπολης, κοντά στή σημερινό Ἀστεροσκοπεῖο, ὅπου κατά τήν ἀρχαιότητα συγκεντρωνόταν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου.

οἱ τριάντα τύραννοι· οἱ ἄρχοντες πού ἐγκαθιδρύθηκαν στήν Ἀθήνα ἀπό τοὺς Λακεδαιμονίους τό 404 π.Χ., ὕστερ' ἀπό τήν πανωλεθρία τῶν Ἀθηναίων στοὺς Αἰγὸς ποταμούς (στήν Εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τοῦ Ἑλλησπόντου) πού σημεῖωσε τό τέλος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τοὺς τριάντα τυράννους ἐδίωξε τό ἐπόμενο ἔτος (403) ὁ Θρασύβουλος πού μπῆκε στήν Ἀθήνα μέ δημοκρατικό στρατό καί ἔφερε πάλι τό δημοκρατικό πολίτευμα.

Σελ. 80

Ἀλλά καί στοὺς συμμαχοὺς ἔγινε δυσάρεστος ὁ Θεμιστοκλῆς, γιατί τοὺς ἐπιέζε νά δίνουν χρήματα γιά τό συμμαχικό ταμεῖο πού τό διαχειρίζονταν οἱ Ἀθηναῖοι· ἔτσι ἡ συμμαχία ἄρχιζε νά γίνεται θάρος γιά τοὺς συμμαχοὺς τῆς Ἀθήνας.

ΚΕΦ. 21

Πειθῶ, Βία, Πενία, Ἀδυναμία: προσωποποιήσεις (ποιεῖς ἐνέργειες ἢ καταστάσεις προσωποιοῦνται ἐδῶ; τί νόημα ἔχουν οἱ λόγοι τοῦ Θεμιστοκλῆ καί ἡ ἀπάντηση πού πήρε;)

Τιμοκρέων, κωμικός ποιητής, γνωστός καί ὡς ἀθλητής, ἀπό τήν Ἰάλυσο τῆς Ρόδου, ἔγραψε πειραχτικά τραγούδια καί ἐπιγράμματα. Ὄταν ὁ Τιμοκρέων ἐξορίστηκε, ζήτησε ἀπό τό Θεμιστοκλῆ τή βοήθειά του γιά νά γυρίσει στή Ρόδο, ἀλλά ὁ Θεμιστοκλῆς ἀρνήθηκε· ὁ Τιμοκρέων τότε μέ πειραχτικά ποιήματα κατηγοροῦσε τό Θεμιστοκλῆ ὅτι δωροδοκῆθηκε ἀπό τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Τιμοκρέοντα.

Πανσανίας, ὁ Σπαρτιάτης στρατηγός καί ναύαρχος, πού νίκησε τό Μαρδόνιο στίς Πλαταιές (479 π.Χ.). Ἀργότερα ἤρθε σέ συνεννόηση μέ τοὺς Πέρσες, καί, ὅταν ἀνακαλύφθηκε ἡ προδοσία του, κατάφυγε στό ναό τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, ὅπου ἔμεινε ἀποκλεισμένος καί πέθανε ἀπό ἀσιτία. Γιά τόν Ξάνθιππο, βλ. σημ. σελ. 105.

Λεωνχίδης, βασιλιάς τῆς Σπάρτης, πού ἐπικεφαλῆς τῶν

Ἑλλήνων νίκησε τούς Πέρσες στή Μυκάλῃ στήν ξηρά καί τή θάλασσα (479 π.Χ.).

Λητώ, ἡ μητέρα τοῦ Ἀπόλλωνα καί τῆς Ἄρτεμης, πού τούς γέννησε ὕστερ' ἀπό πολλές περιπλανήσεις στή Δῆλο.

πού ἄτιμο πῆρε χρῆμα: γιατί νόμιζε ὁ Τιμοκρέων ὅτι οἱ ἀντίπαλοί του δωροδόκησαν τό Θεμιστοκλή, γιά νά μή τόν βοηθήσει.

Ἰάλυσος, ἀρχαία πόλη τῆς Ρόδου.

φίλευε κόσμο στόν Ἴσθμό: ὁ Τιμοκρέων χλευάζει τό πενιχρό συμπόσιο πού παράθεσε κάποτε ὁ Θεμιστοκλῆς στόν Ἴσθμό, ὅταν γίνονταν ἐκεῖ ἀγῶνες.

Σελ. 81

Μούσα (ἀρχ. Μοῦσα): οἱ ἀρχαῖοι ποιητές συνήθιζαν νά ἀρχίζουν τά ποιήματά τους μέ τήν ἐπίκληση στή Μούσα.

μέ τήν κατηγορία τοῦ μηδισμού: ὁ Τιμοκρέων, ἐπειδή δέν τόν ἔφερναν ἀπό τήν ἐξορία, κατάφυγε στό βασιλιά τῶν Περσῶν· καταδικάστηκε τότε ἀπό τό συμμαχικό δικαστήριο σέ ἰσόβια ἐξορία· ὁ Θεμιστοκλῆς ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀθήνας ψήφισε καί αὐτός τήν καταδίκη τοῦ Τιμοκρέοντα.

ΚΕΦ. 22

Ἀριστοβούλη: ἔδωσε τό ὄνομα αὐτό στή θεά Ἄρτεμη, γιά νά δηλώσει ὅτι ὁ ἴδιος σκέφτεται ὀρθά καί δίνει ἄριστες συμβουλές.

Μελίτη: βλ. σημ. σελ. 45.

Τόν ἐξοστρακισμό τοῦ Θεμιστοκλή: ὁ ἐξοστρακισμός του ἔγινε τό 472 π.Χ., ὅταν ὑπερίσχυσε τό ἀντίπαλο κόμμα πού εἶχε ἀρχηγό τό Κίμωννα (βλ. καί λ. ἐξοστρακισμός, σημ. σελ. 101).

Σελ. 82

Πausanias, βλ. σημ. σελ. 111.

ΚΕΦ. 23

ὁ δῆμος τῆς Ἀγρύλης ἦταν κατά τό νότιο μέρος τῆς Ἀθήνας, ἔφτανε ὡς τόν Ὑμηττό καί περιλάβαινε τόν Ἀρδηττό, τό ὕψωμα ὅπου ἔδιναν κάθε χρόνο τόν ὄρκο τους οἱ δικαστές τῆς Ἡλιαίας (οἱ ἠλιαστές)· ὁ δῆμος τῆς Ἀγρύλης ἀνήκε στήν Ἐρεχθίδα φυλή.

τίς προηγούμενες κατηγορίες· ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε κατηγορηθεῖ καί πρωτύτερα ἀπό τοὺς Σπαρτιάτες γιά προδοσία, ἀλλά οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ἀποκρούσει τότε τήν κατηγορία.

Σελ. 83

στήν Κέρκυρα πού ἄλλοτε τήν εἶχε εὐεργετήσει ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε ἀνακηρυχθεῖ εὐεργέτης τῆς Κέρκυρας, καί γι' αὐτό εἶχε τό δικαίωμα τῆς ἀσυλίας.

ΚΕΦ. 24

εἴκοσι τάλαντα· τό τάλαντο (στήν ἀρχαία: «τάλαντον ἀργυρίου»), μονάδα βάρους (26 κιλῶν καί 200 γραμμαρίων). Ἀργότερα χρησίμευε καί ὡς νομισματική μονάδα. Τό ἀττικό τάλαντο εἶχε τήν ἀκόλουθη ὑποδιαίρεση: 1 τάλαντο = 60 μνές (ἀρχ. μναί)· 1 μνά = 100 δραχμές· 1 δραχμή = 6 ὄβολοι.

ἀπ' ἐκεῖ πῆγε στήν Ἡπειρο· οἱ Κερκυραῖοι δέν ἤθελαν νά τόν προστατέψουν, ἀπό φόβο μήπως δυσαρεστήσουν τοὺς Ἀθηναίους καί τοὺς Σπαρτιάτες.

Μολοσσοί, ἔθνος τῆς Ἡπείρου· εἶχαν θρησκευτικό κέντρο τῆ Δωδώνη, ἐπιβλήθηκαν στοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἡπείρου καί ἴδρυσαν δικό τους βασίλειο.

εἶχε ζητήσει κατί· ὁ Ἄδμητος εἶχε ζητήσει νά γίνει σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων, ἀλλά κατά συμβουλή τοῦ Θεμιστοκλῆ ἡ πρότασή του δέν ἔγινε δεχτή.

ἔγινε ἰκέτης του· ἰκέτες ἔλεγαν ἐκείνους πού πρόστρεχαν σέ κάποιον καί ζητοῦσαν τή βοήθεια ἢ προστασία του σέ ἐκτακτη στιγμή ἀνάγκης· αὐτοὶ κατάφευγαν στό θωμό ἢ στήν ἐστία τοῦ σπιτιοῦ καί εἶχαν τό ἱερό δικαίωμα τῆς φιλοξενίας.

Σελ. 84

οί *Ἀχαρνές*, ἀρχαῖος δῆμος τῆς Ἀττικῆς, δυτικά τῆς Ἀθήνας, πρὸς τὴν Πάρνηθα, κοντὰ στὸ σημερινὸ Μενίδι.

Στησίμβροτος, βλ. σημ. σελ. 97.

ὄλους καὶ ὄλα, δηλ. τὴ γυναῖκα του, τὰ παιδιά του καὶ τίς οἰκογενειακές του ὑποχρεώσεις. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι αὐτὰ πού λέει ὁ Στησίμβροτος, δέν εἶναι ἀληθινά· αὐτὸς μιλεῖ πάντα μέ ἐχθρική προκατάληψη γιὰ τὸ Θεμιστοκλῆ.

Ἰέρων, τύραννος τῶν Συρακουσῶν (478-467 π.Χ.) πού ἔφερε τὸ κράτος του σέ μεγάλη ἀκμή· ἓνας ἀπὸ τοὺς πῖο πλούσιους Ἑλλήνες ἡγεμόνες τῆς ἐποχῆς του.

ΚΕΦ. 25

Θεόφραστος, βλ. σημ. σελ. 56.

στὴν Ὀλυμπία, βλ. σημ. σελ. 100.

νά καταξεσκίσουν τὴ σκηνὴ τοῦ τυράννου: ἀπὸ ἄλλη ἱστορική πηγὴ ξέρουμε ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δικαιολόγησε τὴν πρότασή του λέγοντας ὅτι ὁ Ἰέρων πού δέ συμμαρτίστηκε τοὺς μεγάλους κινδύνους τῶν Ἑλλήνων δέν πρέπει νά λαβαίνει μέρος καὶ στὶς πανελλήνιες πανηγυρικές συγκεντρώσεις.

Θουκυδίδης, ὁ μεγάλος Ἀθηναῖος ἱστορικός (471-396 π.Χ.) πού ἔγραψε τὴν ἱστορία τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου.

στὴν ἄλλη θάλασσα (στὸ Αἰγαῖο): ὁ Θεμιστοκλῆς πῆγε ἀπὸ ξηρὰ στὴ Μακεδονία καὶ ἔφτασε στὴν Πύδνα, πόλη τῆς Μακεδονίας, στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου.

Θάσος, νησί τοῦ Β. Αἰγαίου στὸ Θρακικὸ πέλαγος, κοντὰ στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς Μακεδονίας· τότε (τὸ 469 π.Χ.) τὴν πολιορκοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι.

ναύκληρος εἶναι ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ πλοίου.

Θεόπομπος, βλ. σημ. σελ. 110.

ΚΕΦ. 26

Σελ. 85

Κύμη, ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλη τῆς Μ. Ἀσίας στὰ νότια παράλια τοῦ Ἑλαϊτικοῦ κόλπου (ἀπέναντι καὶ ΝΑ τῆς Μυτιλήνης).

Αίγες, μικρή πόλη της Μυσίας κοντά στην Κύμη, προς τό έσωτερικό.

της νύχτας ακου τή φωνή κτλ.: προσωποποίηση της νύχτας, αντί: πρόσεξε τό όνειρο πού θύ δείς στον ύπνο σου, αυτό θά σου δείξει τί νά κάμεις, γιά νά σωθείς.

έγινε μεμιάς άετός: ή μεταμόρφωση του φιδιου σέ άετό προμηνούσε, κατά τίς δοξασίες πού έπικρατούσαν τότε, ευχάριστη άλλαγή στην κατάσταση του Θεμιστοκλή· ό άετός ήταν σύμβολο της περσικής βασιλείας.

χρυσό ραβδί: τό ραβδί του κήρυκα (τό «κηρύκειον») είχε στό έπάνω μέρος δύο φίδια συμπλεγμένα, τό ένα άπέναντι στό άλλο, και τό κρατούσαν οί άποσταλμένοι στό έχθρικό στρατόπεδο γιά νά προτείνουν ειρήνη· έδώ στό όνειρο προαναγγέλλει ειρήνη και ασφάλεια γιά τό Θεμιστοκλή.

Σελ. 86

Θουκυδίδης, βλ. σημ. σελ. 114.

ΚΕΦ. 27

Χάρων από τή Λάμψακο (πόλη της μικρασιατικής παραλίας του Έλλησπόντου), ιστοριογράφος του 5ου αι. π.Χ. Έγραψε τά «Περσικά» και ιστορία της Λαμψάκου.

μετά τό θάνατο του Ξέρξη ανέβηκε στό θρόνο ό γιός του Άρταξέρξης ό Α' (464-424 π.Χ.).

Έφορος, από τήν Κύμη της Μ. Άσίας ιστοριογράφος του 4ου αι. π.Χ.

Δείνων, από τήν Κολοφώνα της μικρασιατικής Ίωνίας, ιστοριογράφος του 4ου αι. π.Χ.

Κλείταρχος, γιός του Δείωνα, ιστοριογράφος και αυτός, έγραψε ιστορίες του Μ. Άλεξάνδρου.

Ηρακλείδης, ιστοριογράφος από τήν Κύμη της Μ. Άσίας, έζησε κατά τούς χρόνους των διαδόχων του Μ. Άλεξάνδρου.

τά έπίσημα χρονικά ήταν τά έπίσημα βιβλία πού βρίσκονταν πιθανώς στα άνάκτορα των βασιλέων της Περσίας· σ' αυτά κατάγραφαν τά σπουδαιότερα γεγονότα και τή χρονολογία τους.

Ἄρτάβανος ὁ χιλιάρχος ἐηλ. ὁ ἀρχηγός τῶν 1.000 σωματοφυλάκων τοῦ βασιλιά.

τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἰσότητα ἦταν καὶ στοὺς βαρβάρους γνωστό ὅτι οἱ Ἕλληνες, καὶ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι, ἀγαποῦσαν περισσότερο ἀπ' ὅλα τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἰσότητα ἐναντι τῶν νόμων.

Σελ. 87

ὁ Θεός πού ἐξυψώνει τοὺς Πέρσες: ὁ θεός τοῦ καλοῦ πού θέλει τὸ μεγαλεῖο τῶν Περσῶν λεγόταν Ὁρομάζης· ἀντίθετα, ὁ θεός τοῦ κακοῦ ἦταν ὁ Ἀρειμάνιος.

Φανίας, βλ. σημ. σελ. 96.

Ἐρατοσθένης ἀπὸ τὴν Κυρήνη τῆς Ἀφρικῆς γεννήθηκε τὸ 275 π.Χ., ἀστρονόμος, γεωγράφος καὶ φιλόσοφος. Διευθυντής τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας.

Σελ. 88

σὺν τοὺς καλύτερους μάρτυρες: οἱ ἐχθροὶ μου στὴν Ἀθήνα μέ κυνηγοῦν, ἀκριβῶς γιατί ἔχω προσφέρει ὑπηρεσίες σ' ἐσένα. Αὐτοὶ λοιπὸν εἶναι οἱ καλύτεροι μάρτυρες πού μποροῦν νά σε πείσουν γιὰ τίς διαθέσεις μου. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς μέ πονήρῖα, ἐπικαλεῖται ὡς ὑπηρεσίες πρὸς τὸ βασιλιά τὰ τεχνάσματα πού εἶχε μηχανευτεῖ στὴ Σαλαμίνα καὶ σέ ἄλλες περιπτώσεις γιὰ τὸ καλὸ τῶν Ἑλλήνων, ὅπως τότε πού ἔστειλε τὸ Σίκινο (κεφ. 12,3-5) κτλ.

ἱκέτης, βλ. σημ. σελ. 113.

τοῦ Δωδωναίου Διός: στὴ Δωδώνη τῆς Ἠπείρου (στοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους Τομάρου) ὑπῆρχε τὸ περίφημο μαντεῖο τοῦ Δωδωναίου Διός. Ἀπ' ἐκεῖ ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε πάρει τὸ χρησιμὸ νά πορευτεῖ στὸν ὁμώνυμο τοῦ θεοῦ, δηλαδή σ' ἐκεῖνον πού ἔχει τὸ ἴδιο ὄνομα μέ τὸ Θεό. Τὸ συμπέρασμα πού ἔβγαλε ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπὸ τὸ ὄνειρο εἶναι καὶ αὐτὸ κάτι πού κολακεύει τὸ βασιλιά.

Σελ. 89

ἡ ὁμιλία τοῦ ἀνθρώπου μοιάζει μέ χαλιά κτλ., παρομοίωση

(παρακολούθησε τήν παραβολή αὐτή στίς λεπτομέρειές της. Ποιό εἶναι τό νόημά της;)

τοῦ *χρειάζεται καιρός*, ὥσπου νά μάθει νά μιλεῖ περσικά. Εὐλόγο πρόσχημα, γιά νά ἀναβάλει τή δυσάρεστη στιγμή πού θά μιλοῦσε γιά τά ἑλληνικά πράγματα στό βασιλιά τῶν Περσῶν.

τή διδασκαλία τῶν μάγων· οἱ μάγοι ἦταν οἱ ἱερεῖς τῶν Περσῶν, ἄνθρωποι σοφοί, πού μελετοῦσαν καί δίδασκαν μυστικές καί μαγικές τέχνες καί ἐρμήνευαν τά δόγματα τῆς θρησκείας τους.

Δημάρτος, ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης, πού ἐκθρονίστηκε, κατάφυγε στό Δαρεῖο τό 491 π.Χ. καί ἀργότερα παρακολούθησε τόν Ξέρξη στήν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

τιάρα, περσικό κάλυμμα τῆς κεφαλῆς· μόνο ὁ βασιλιάς φοροῦσε τήν τιάρα ἀνυψωμένη, ἐνῶ οἱ ἄλλοι Πέρσες τή φοροῦσαν γερμένη πρός τά κάτω. (Τό αἶτημα τοῦ Δημαράτου δείχνει τό χαρακτήρα του).

αὐτή ἡ τιάρα δέν ἔχει μυαλό κτλ., δηλ. τό κεφάλι πού τή φοραεῖ δέν ἔχει μυαλό, *παραβολή* (ἔτσι καί ἐμεῖς λέμε σήμερα: «Τό ράσο δέν κάνει τόν παπά»).

Σελ. 90

στίς ἑλληνικές ὑποθέσεις· μετά τόν πελοποννησιακό πόλεμο οἱ Πέρσες ἀναμείχτηκαν στά ἑλληνικά πράγματα, ὥσπου οἱ Ἕλληνες μέ τήν ἀνταλκίδειο εἰρήνη (387 π.Χ.) ἀναγνώρισαν τελικά τήν ἐξάρτησή τους ἀπό τό βασιλιά τῶν Περσῶν.

θά πηγαίναμε χάμενοι κτλ., δηλ. ἂν δέν εἶχαμε ἐξοριστεῖ, θά ζούσαμε φτωχοί καί δέ θά εἶχαμε τώρα τόσο καλά (ἡ ἐξορία μᾶς βγῆκε σέ καλό). Εἶναι λόγια πού κρύβουν μιά πικρή εἰρωνεία.

γιά νά προμηθεῖται τό ψωμί, τό κρασί καί τό προσφάγι του δηλ. κάθε πόλη γιά τό εἶδος πού παράγει.

ἡ Μαγνησία, πόλη τῆς μικρασιατικῆς Ἰωνίας, κοντά στό Μαϊάνδρο ποταμό.

ἡ Λάμψακος, πόλη στήν ἀσιατική ἀκτὴ τοῦ Ἑλλησπόντου.

ἡ *Μουόντα*, μικρή ἰωνική πόλη στά βόρεια τῆς Μιλήτου.
Νέανθης, βλ. σημ. σελ. 96.

Φανίας, βλ. σημ. σελ. 96.

Περκώτη, πόλη τῆς Μυσίας στή Μ. Ἀσία.

Παλαίσκηση, πόλη τῆς Τρωϊκῆς χώρας.

ΚΕΦ. 30

Ἄνω Φρυγία ἢ Μεγάλη Φρυγία, στά ἐνδότερα τῆς Μ. Ἀσίας· ἀντίθετα ἡ Μικρή ἢ ἡ πρὸς τὸν Ἑλλησποντο Φρυγία κατὰ τὰ νότια παράλια τῆς Προποντίδας ὡς τὸν Ἑλλησποντο.

Πισίδες, κάτοικοι τῆς Πισιδίας στή νότια Μ. Ἀσία.

ὁ *Λεοντοκέφαλος*, κωμόπολη τῆς Ἄνω Φρυγίας· ἐκεῖ θά στάθμευε ὁ Θεμιστοκλῆς.

φάνηκε στὸν ὕπνο του· ἡ πίστη τῶν ἀρχαίων στά ὄνειρα ἦταν πολὺ ριζωμένη. Παράβαλε καὶ τὸ ὄνειρο πού ἀναφέρεται στό κεφ. 26,3.

ἡ *Μητέρα τῶν θεῶν*, ἀσιατική θεά πού λεγόταν Κυβέλη ἢ Κυβήλη ἢ Δινδυμήνη (ἀπὸ τὸ ὄρος Δίνδυμο τῆς Φρυγίας). Ἡ Ρέα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας.

ΚΕΦ. 28

«μακριὰ ἀπὸ λιονταριῶν κεφάλι», πού τοῦ ἔδινε νά καταλάβει ὅτι ἔπρεπε νά φυλαχτεῖ ἐκεῖ πού θά πάει στό Λεοντοκέφαλο. Τά ὄνειρα καὶ οἱ χρησμοὶ μιλοῦσαν μέ ὑπαινιγμούς.

στό στόμα λιονταριοῦ, δηλ. στήν ἐπιβουλή τοῦ ἐχθροῦ του, τοῦ Ἐπιζύη.

τῆ σκηνῆ, πού θά ἔστηναν γιά νά περάσει τῆ νύχτα του ὁ Θεμιστοκλῆς· τὴν ἡμέρα τὴν ἔλυναν γιά νά τὴν κουβαλοῦν τὰ ὑποζύγια.

Σελ. 91

μέ τὴν ἐπωνυμία τῆς Δινδυμήνης, βλ. σημ. παραπάνω γιά τὴ Μητέρα τῶν θεῶν.

ΚΕΦ. 31

Σάρδεις, πρωτεύουσα τῆς μικρασιατικῆς Λυδίας.

τὴν Ὑδροφόρα Κόρη, ἄγαλμα πού τό εἶχαν πάρει οἱ Πέρσες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα κατὰ τοὺς μηδικούς πολέμους.

πού εἶχε ὕψος δύο πήχες· ἡ πήχη ἰσοδυναμοῦσε μέ 0,45 τοῦ μέτρου.

ἐπιστάτης τῶν νερῶν, ἄρχοντας πού φρόντιζε γιά τήν κατασκευή τῶν κρηνῶν καί τή διανομή τοῦ νεροῦ.

Θεόπομπος, βλ. σημ. σελ. 110.

Μαγνησία, πόλη τῆς Καρίας, κοντά στό Μαϊάνδρο ποταμό. Ἐκεῖ ἔμεινε πιά ὁ Θεμιστοκλῆς ὡς τό θανατό του.

Σελ. 92

ἀπασχολημένος μέ τά ἐσωτερικά ζητήματα· κυρίως ἀπασχολοῦσε τό βασιλιά ἢ ἀποστασία τῆς Βακτριανῆς, μεγάλης χώρας τῆς Ἀσίας.

ὅταν ἡ Αἴγυπτος ἀποστάτησε, τό 459 π.Χ., κατά τή βασιλεία τοῦ Ἄρταξέρξη.

Κίμων, βλ. σημ. σελ. 100.

καί νά πραγματοποιήσει τίς ὑποσχέσεις του· εἶχε ἔρθει ἡ κρίσιμη ὥρα γιά τό Θεμιστοκλῆ. Ὡς τότε δέν εἶχε κάμει τίποτε πού νά βλάψει τήν πατρίδα του. Τώρα ἔπρεπε ἢ νά πραγματοποιήσει τίς ὑποσχέσεις του στό βασιλιά τῶν Περσῶν ἢ νά δώσει ἄλλη λύση στό ψυχικό του δράμα. Καί προτίμησε τό δεύτερο.

καί ἄλλους μεγάλους στρατηγούς, δηλ. τό Μυρωνίδη, τόν Τολμίδη καί τόν Περικλῆ.

αἷμα ταύρου· οἱ ἀρχαῖοι πίστευαν πῶς τό πρόσφατο αἷμα τοῦ ταύρου εἶναι δηλητήριο.

δραστικό δηλητήριο, δηλ. τό κώνειο πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι γιά τή θανάτωση τῶν καταδίκων.

ἄφησε τήν τελευταία πνοή του τό 461 π.Χ.

Σελ. 93

ἡ Ἄλωπεκή, δῆμος τῆς Ἀττικῆς, στά Ν.Δ. τῆς Ἀκρόπολης, πρὸς τό Φάληρο.

Πλάτων, βλ. σημ. σελ. 99.

Ἄνδοκίδης, Ἀθηναῖος πολιτικός καί ρήτορας τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἕνας λόγος του εἶχε τόν τίτλο «Πρὸς ἐταίρους». Στό βιβλίο αὐτό ἔλεγε πῶς οἱ Ἀθηναῖοι τάχα σκόρπισαν τά λείψανα τοῦ Θεμιστοκλῆ· μέ αὐτό ἤθελε νά παραστήσει τήν

ΚΕΦ. 32

ἀσέβεια τοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς μεγάλους ἄντρες του.

Φύλαρχος, Ἕλληνας ἱστοριογράφος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἢ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο.

ἔστησε στὴ διήγησή του μιὰ μηχανὴ (ὅπως σέ παράσταση τραγωδίας, βλ. σημ. σελ.103).

Διοδώρος, ὁ περιηγητής, πού ἐξῆσε γύρω στά 300 π.Χ. Ἔγραψε βιβλίον «Περὶ μνημάτων» στό ὁποῖο περιγράφει τοὺς τάφους ἐξαιρετικῶν προσώπων, ὅπως τοὺς εἶδε στίς περιηγήσεις του ἢ ἀπὸ πληροφορίες ἄλλων. Ἀπὸ τό ἔργο του αὐτό σώζονται ἀποσπάσματα.

στό μεγάλο λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, δηλαδή στόν κεντρικό λιμένα πού κυρίως λέγεται «Πειραιεύς».

κατά τόν Ἄλκιμο, δεξιά ὅπως μπαίνει κανεῖς στό λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ (πού σήμερα λέγεται ἀκτὴ Ἄλκίμων ἢ Ξαβερίου ἢ προκυμαία Κανθάρου).

Πλάτων, ὁ κωμικός (ὄχι ὁ φιλόσοφος). Ἔζησε τόν 4ο π.Χ. αἰ. (σύγχρονος τοῦ μεγάλου κωμικοῦ Ἀριστοφάνη). Ἔγραψε πολλές κωμωδίες ἀπὸ τίς ὁποῖες σώζονται ἀποσπάσματα.

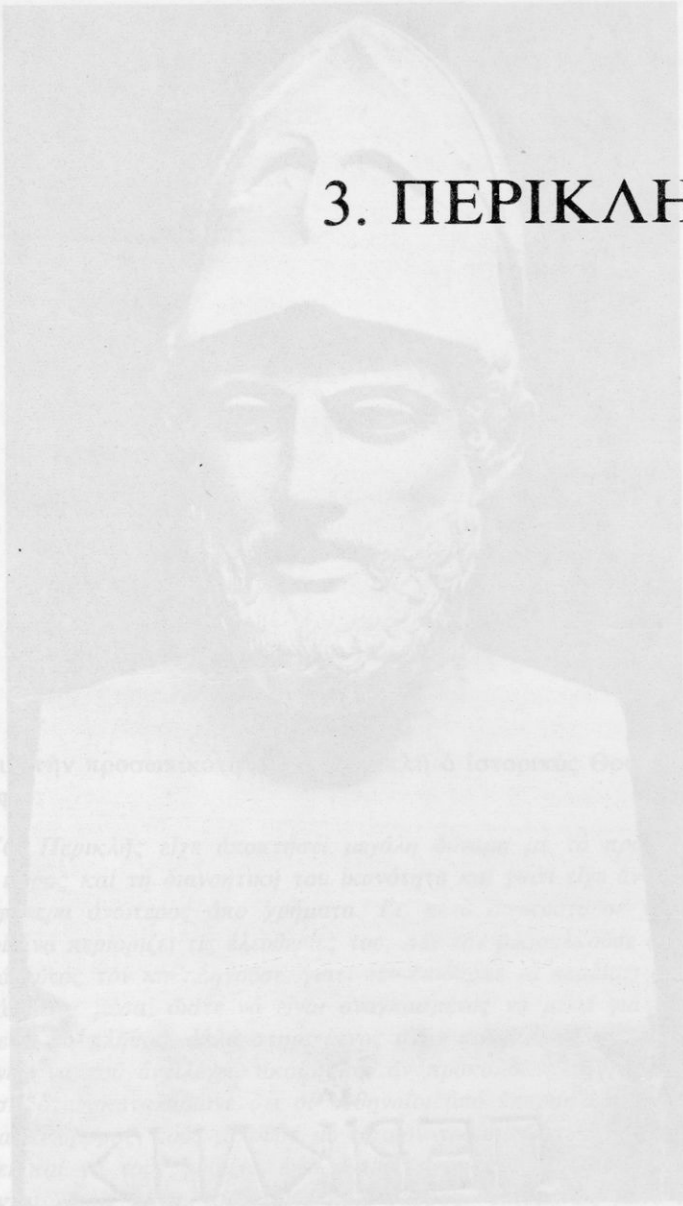
Σελ. 94

καὶ καρabiῶν ἀγῶνες ἐννοεῖ τίς λεμβοδρομίες, ὡς καί τοὺς ἀγῶνες μεγαλύτερων πλοίων, πού γίνονταν σέ ὀρισμένες γιορτές.

ὁ νεώτερος Θεμιστοκλῆς Ἀθηναῖος, ἀπόγονος τοῦ ἀρχαίου Θεμιστοκλή, σύγχρονος τοῦ Πλουτάρχου.

Ἀμμώνιος, φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, πού δίδαξε στήν Ἀθήνα, κατά τόν 1ο αἰ. μ.Χ., δάσκαλος τοῦ Πλουτάρχου.

3. ΠΕΡΙΚΛΗΣ

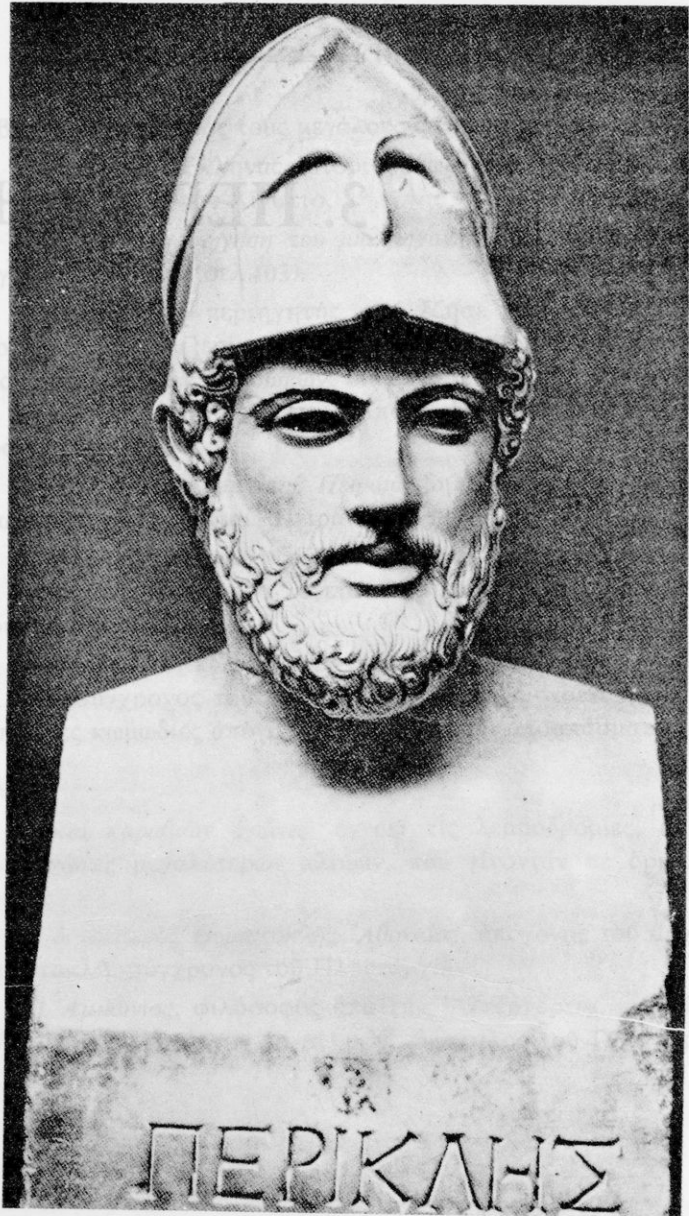

Το έργο προσεγγίζει τον Περικλή από ιστορικής θέσης

... ο Περικλής είχε αποκτήσει μεγάλη δύναμη με τη βοήθεια του Κλέωνα και τη συνάντησή του με τον Κλέωνα ολόκληρο τον κόσμο και η συνάντησή του με τον Κλέωνα ολόκληρο τον κόσμο και η συνάντησή του με τον Κλέωνα ολόκληρο τον κόσμο...

ΠΕΡΙΚΛΗΣ

το όνομα ήταν δημοφιλές... ένας μόνο, ο οποίος...

*Περικλῆς (490 - 429 π.Χ.).
(Μουσείο Βατικανού)*

ΠΕΡΙΚΛΗΣ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ, ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΠΛΑΣΗ, ΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ

(Κεφ. 3-6)

Ο Περικλής άνηκε στην Ακαμαντίδα φυλή και στο άσος του Χολαργού ή πατρική και ή μητρική του γενιά είχαν τό κρατία στην Αθήνα. Ο πατέρας του ή Σπυρίδης αείος του νίκης στη Μυκάλη τούς στρατηγούς τών Αθηναίων, παρουσίασε τήν Άγαρίστη, τήν έγγονή του Κλεισθέως, δούκα και έδωσε τούς Πεισιστρατίδες και κατάλαβε με τήν άγαρίστη τήν τυραννίδα και έθεσε νόμους και θεμελίωσε πολιτεία που έβλεπε συναχθεί με τόν καλύτερο τρόπο για όμότερον και μεταγενέστερον. Η Άγαρίστη

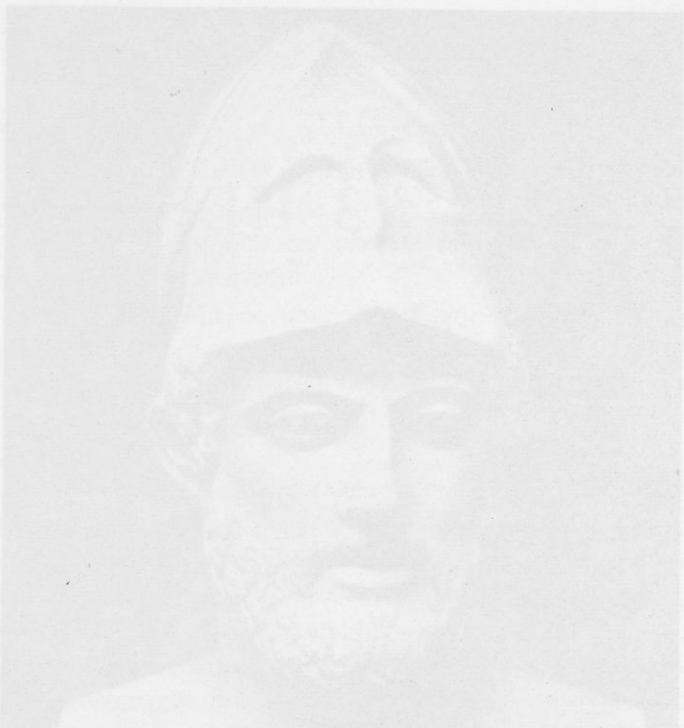
1 ΚΕΦ. 3
Οι γονείς του
Περικλή. Η
πατρική του
διάπλαση.

Γιά τήν προσωπικότητα του Περικλή ή ήστωρικός Θουκυδίδης γράφει:

«Ο Περικλής είχε άποκτήσει μεγάλη δύναμη με τό προσωπικό του κύρος και τή διανοητική του ικανότητα και γιατί είχε άναδειχτεί όλοφάνερα άνώτερος από χρήματα. Γι' αυτό συγκρατούσε τό λαό, χωρίς νά περιορίζει τίς έλευθερίες του. Δέν τόν ρυμουλκούσε ή λαός, παρά αυτός τόν καθοδηγούσε, γιατί δέν επιδίωκε νά κερδίσει δύναμη με άθέμιτα μέσα, ώστε νά είναι άναγκασμένος νά μιλεί για νά κολακεύει τό πλήθος, αλλά στηριγμένος στην κοινή εκτίμηση είχε τό σθένος νά του αντίλέγει, άκόμη και άν προκαλούσε τήν όργή του. Έτσι, όταν καταλάβαινε ότι οι Αθηναίοι από έπαρση έδειχναν παράκαιρο θάρρος, τούς μιλούσε με τέτοιον τρόπο, ώστε νά τούς τρομάξει και νά τούς φοβίζει, ενώ αντίθετα, όταν τούς έβλεπε νά φοβούνται χωρίς λόγο, τούς έδινε πάλι θάρρος. Έπομένως μόνο κατά τό όνομα ήταν δημοκρατία, πράγματι όμως έξουσία που τήν είχε ένας μόνο, ή πρώτος τής Αθήνας πολίτης.»

(Θουκ. Β, 65, 8-10)

1 ΚΕΦ. 4
Η μόρφωση
του Περικλή.

Τό την προσοπικότητα της Γερμανίας, ο ιστορικός Θουκυδίδης
γράφει
«Ο Γερμανός είχε ελευθερία μεγάλη, όπως και οι άλλοι
του κόσμου και τη δύναμιν του κέντητος και γιατί είχε άνοτον
όλοφρον άνωτον και χάρματα. Γι αυτό σκεπτότο τον πόλεμό
Χωρίς να περιβίαι τη λαβή της του άν τον βασιλεύοντα ή τους
πολέ άντες τον καθώοντο γιατί άν έταίονε να κέρδιον άνωτον
μέ θόνητο άντα, άντε να ένω άνωτον να ήενε και να ένω
λακεία να κέρδος, άντε άνωτον άντε άνωτον άντε άνωτον
άνωτον να τον άνωτον άνωτον και άν κέρδιον άντε άνωτον
Έτσι, άνωτον κέρδιον άντε άντε άντε άντε άντε άντε άντε
ρίκωτον άνωτον άντε άντε άντε άντε άντε άντε άντε άντε
ήενε και να τον άνωτον άντε άντε άντε άντε άντε άντε άντε
θόνητον χωρίς άνωτον άντε άντε άντε άντε άντε άντε άντε
τό άνωτον ήενε άνωτον άντε άντε άντε άντε άντε άντε άντε
έναν άνωτον άντε άντε άντε άντε άντε άντε άντε άντε»
(Θουκ. Β. 92-93)

ΠΕΡΙΚΛΗΣ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ, ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΠΛΑΣΗ, ΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ

(Κεφ. 3-6)

Ὁ Περικλῆς ἀνῆκε στήν Ἀκαμαντίδα φυλή καί στό δῆμο τοῦ Χολαργοῦ· ἡ πατρική καί ἡ μητρική του γενιά εἶχαν τά πρωτεῖα στήν Ἀθήνα. Ὁ πατέρας του ὁ Ξάνθιππος, αὐτός πού νίκησε στή Μυκάλη τούς στρατηγούς τῶν Περσῶν, νυμφεύθηκε τήν Ἀγαρίστη, τήν ἐγγονή τοῦ Κλεισθένη, ἐκείνου πού ἔδωξε τούς Πεισιστρατίδες καί κατάλυσε μέ γενναιότητα τήν τυραννίδα καί ἔθεσε νόμους καί θεμελίωσε πολίτευμα πού εἶχε συνταχτεῖ μέ τόν καλύτερο τρόπο γιά ὁμόνοια καί σταθερότητα. Ἡ Ἀγαρίστη εἶδε στόν ὕπνο της πῶς γέννησε ἕνα λιοντάρι καί ὕστερ' ἀπό λίγες μέρες γέννησε τόν Περικλῆ πού τό σῶμα του ἦταν κανονικό κατά τά ἄλλα, μά τό κεφάλι μακρουλό καί στό μέγεθος δυσανάλογο. Γι' αὐτό τό λόγο οἱ καλλιτέχνες τόν παριστάνουν σχεδόν πάντα μέ κράνος, γιατί δέν ἤθελαν, φαίνεται, νά τόν πικράνουν (γιά τό φυσικό του ἐλάττωμα).

Οἱ περισσότεροι λένε ὅτι ὁ Περικλῆς εἶχε δάσκαλο τῆς μουσικῆς τό Δάμωνα (πού τό ὄνομά του, ἰσχυρίζονται, πρέπει νά προφέρεται μέ βραχύχρονη τήν πρώτη συλλαβή). Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμως ἀναφέρει ὅτι ἀσκήθηκε στή μουσική ἀπό τόν Πυθοκλείδη. Ὅσο γιά τό Δάμωνα, φαίνεται πῶς αὐτός ἦταν ἐξοχος σοφιστής, ἀλλά ἤθελε νά κρύβει ἀπό τό πλῆθος τήν ἱκανότητά του καί γι' αὐτό τή σκέπαζε μέ τήν ἰδιότητα τοῦ μουσικοῦ. Καί εἶχε στενές σχέσεις μέ τόν Περικλῆ, ὅπως ἕνας προπονητής καί δάσκαλος τῶν ἀγῶνων μέ ἕναν ἀθλητή τῆς πολιτικῆς. Κατάλαβε

1 ΚΕΦ. 3

Οἱ γονεῖς τοῦ Περικλῆ. Ἡ σωματική του διάπλαση.

3

4

1 ΚΕΦ. 4

Ἡ μόρφωση τοῦ Περικλῆ.

2

3

ὅμως ὁ κόσμος ὅτι ὁ Δάμων χρησιμοποιοῦσε τὴ λύρα ὡς πρόσχημα καὶ κατηγορήθηκε πῶς κρύβει μεγάλα σχέδια καὶ πῶς εὐνοεῖ τὴν τυραννία. Γι' αὐτὸ ἐξοστρακίστηκε καὶ ἔδωσε ὑλικό-
 4 στά πειράγματα τῶν κωμικῶν ποιητῶν. Ἔτσι ὁ Πλάτων ὁ κωμικὸς παρουσιάζει σέ μιὰ σκηνὴ κάποιον πού ρωτᾶει:

«Πρῶτα, γιὰ πές μου, σέ παρακαλῶ· γιατί εἶσαι ἐσύ
 ὁ Χείρων, πού, ὅπως λέν, ἀνάθρεψες τόν Περικλῆ.»

5 Ὁ Περικλῆς παρακολούθησε ἀκόμη καὶ τὰ μαθήματα τοῦ Ζή-
 νωνα τοῦ Ἐλεάτη, πού ἐρευνοῦσε τὴ φύση, ὅπως ὁ Παρμενίδης,
 καὶ εἶχε ἀποκτήσει κάποιαν ἱκανότητα νά συζητεῖ καὶ μέ ἀντι-
 λογίες νά σπρώχνει τελικά τὸ συζητητὴ του σέ ἀμηχανία. Αὐ-
 τό καὶ ὁ Τίμων ὁ Φλειάσιος τὸ εἶχε πεῖ μέ τοῦτα τὰ λόγια:

«Δύναμη ἀδάμαστην ἔχει ὁ διπλόγλωσσος Ζήνωνας, κι ὅλα
 ξέρει μέ λόγια νά κρίνει, νά ἐλέγχει.»

6 Ἐκεῖνος ὅμως πού περισσότερο ἀπ' ὅλους συνδέθηκε μέ τόν
 Περικλῆ καὶ τοῦ πρόσθεσε πολὺ μεγάλο κύρος καὶ γέμισε τὴν
 ψυχὴ του μέ τὸ φρόνημα πού πρέπει νά ἔχει ἓνας πολιτικός ἀρ-
 χηγός καὶ ἔφερε σέ μεγάλο ὕψος τὴν ἀξία τοῦ ἠθους του, ἦταν
 ὁ Ἀναξαγόρας ἀπὸ τίς Κλαζομενές. Εἶναι αὐτός πού οἱ σύγχρο-
 νοί του τόν ὀνόμαζαν «Νοῦν», εἴτε γιατί θαύμασαν τὴ διάνοιά
 του, πού φάνηκε στήν ἐρευνα τῆς φύσης μεγάλη καὶ ἐξαιρετική,
 εἴτε γιατί, πρῶτος αὐτός, σάν ἀρχὴ στὴ διαμόρφωση τοῦ κό-
 σμου καθόρισε ὄχι τὴν τύχη οὔτε τὴν ἀνάγκη, παρά ἓνα νοῦ
 καθαρὸ καὶ ἀπλό, πού μέσ' ἀπὸ τὸ χάος τῶν ἀνάμεικτων στοι-
 χείων τοῦ σύμπαντος ξεχωρίζει ἐκεῖνα πού σχηματίζονται ἀπὸ
 ὅμοια μέρη.

ΚΕΦ. 5

Ὁ χαρακτή-
 ρας του.

Αὐτὸ τόν ἄνθρωπο τόν θαύμασε ἀπεριόριστα ὁ Περικλῆς καὶ
 ἀπ' αὐτόν μὴθήθηκε στὴ λεγόμενη *μετεωρολογικὴ ἐπιστήμη* καὶ
 στὴν τέχνη τῶν συζητήσεων.

Ἔτσι, ὅπως φαίνεται, ὄχι μόνο ἡ σκέψη του ἦταν σοβαρὴ καὶ
 ὁ λόγος του ὑψηλός καὶ ἀπαλλαγμένος ἀπὸ κάθε χυδαία καὶ ἀ-
 διάντροπη αἰσχρολογία, ἀλλὰ καὶ τοῦ προσώπου του ἡ ἔκφραση
 πού δέν τὴν ἀλλοίωνε τὸ γέλιο, καὶ τὸ ἤρεμο θάδισμα, καὶ ἡ

σεμνή περιβολή του πού δέν τήν ἀνατάραζε ποτέ καμιά βίαιη κίνηση ὅταν μιλοῦσε, καί ὁ χαμηλός τόνος τῆς φωνῆς του, ὅλα αὐτά καί πολλά παρόμοια προκαλοῦσαν τό θαυμασμό ὄλων.

Ἦταν κάποτε ἕνας ἀπαίσιος καί ἀχρεῖος ἄνθρωπος στήν ἀγορά 2
τόν ἔβριζε καί τόν κακολογοῦσε ὅλη τήν ἡμέρα, ὁ Περικλῆς σιωποῦσε μέ ὑπομονή, ἀπασχολημένος σέ μιά ἐπίγειο ὑπόθεση· τό βράδυ ἔφυγε ἤσυχα γιά τό σπίτι του, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος τόν παρακολουθοῦσε καί ξεστόμιζε κάθε εἶδους βρισιά ἐναντίον του. Καί ὁ Περικλῆς, μόλις ἔφτασε στήν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ του καί σάν ἦταν πιά σκοτάδι, ἔδωσε διαταγή σ' ἕνα ἀπό τούς ὑπηρετές του νά πάρει τό φῶς καί νά συνοδέψει καί νά ὀδηγήσει ἐκεῖνο τόν ἄνθρωπο στό σπίτι του. Ὁ ποιητής Ἰων 3
λέει πῶς στίς κοινωνικές σχέσεις του ὁ Περικλῆς ἦταν ἀλαζονικός, καί κάπως ἀγέρωχος καί πῶς στούς καυχησιάρικους τρόπους του ὑπῆρχε καί μεγάλη δόση ἀπό ὑπεροψία καί περιφρόνηση πρὸς τούς ἄλλους· καί ἐπαινεῖ ἀντίθετα τοῦ Κίμωνα τήν κοσμιότητα, τήν ἠπιότητα καί τήν εὐγένεια στή συμπεριφορά του. Ἄλλ' ἄς ἀφήσουμε τόν Ἰωνα, πού νομίζει ἀπαραίτητο νά ἔχει ἡ ἀρετή καί κάτι τό εὐχάριστο, ὅπως οἱ παραστάσεις τῶν τραγωδιῶν ἔχουν καί ἕνα σατυρικό μέρος. Ἀντίθετα, ἄς θυμηθοῦμε τό Ζήνωνα πού, ὅταν ἄκουε πολλούς νά χαρακτηρίζουν τή σοβαρότητα τοῦ Περικλῆ σάν μεγαλομανία καί ἀλαζονεῖα, τούς συμβούλευε νά ἔχουν καί αὐτοί μιά τέτοια μεγαλομανία, γιατί καί ἡ προσποίηση ἀκόμη μιᾶς καλῆς διαγωγῆς γεννᾷ σιγά σιγά καί χωρίς νά τό καταλάβει κανεῖς, τό ζήλο καί τή συνήθεια τοῦ καλοῦ.

Δέν ἀποκόμισε ὁμως μόνο αὐτά ἀπό τή συναναστροφή του μέ 1 **ΚΕΦ. 6**
τόν Ἀναξαγόρα ὁ Περικλῆς, ἀλλά φαίνεται πῶς ξεπέρασε τίς *Οἱ δεισιδαιμονίες.*
δεισιδαιμονίες, πού μπροστά στά *μετεωρολογικά φαινόμενα* προκαλοῦν τρόπο σ' ἐκείνους πού δέν ξέρουν τίς αἰτίες τους, καί ἀπό τήν ἀμάθειά τους κυριαρχοῦνται ἀπό φόβο καί ταραχή γιά τά θεῖα. Αὐτή τήν ἀμάθεια τήν ἐξαφανίζει ἡ φυσική ἐπιστήμη πού διώχνοντας τή φοβερή καί νοσηρή δεισιδαιμονία ἐμπνέει τή σταθερή εὐσέβεια καί τήν αἰσιοδοξία. Σχετικά μέ τίς δεισιδαιμονίες διηγοῦνται καί τό ἀκόλουθο περιστατικό. 2

Ἐφεραν κάποτε στὸν Περικλῆ ἀπὸ τοὺς ἀγρούς τὸ κεφάλι ἀπὸ ἓνα μονοκέρατο κριάρι. Τότε ὁ Λάμπων ὁ μάντης, μόλις εἶδε τὸ κέρατο πού ἦταν φυτρωμένο δυνατὸ καὶ στερεὸ ἀπὸ τὴ μέση τοῦ μετώπου, εἶπε μιά προφητεία, πὼς ἀπὸ τὶς δύο πολιτικές μερίδες πού ἦταν τότε ἰσχυρές στὴν πόλη, τοῦ *Θουκυδίδη* καὶ τοῦ Περικλῆ, θά ὑπερισχύσει ἡ μερίδα ἐκείνου, πού μέσα στὸν ἀγρὸ του βρέθηκε τὸ σημαδιακὸ αὐτὸ κεφάλι. Ἐντὶ γι' ἄλλη ἀπάντηση ὁ Ἄναξαγόρας ἔσπασε τὸ κρανίον καὶ ἔδειξε ὅτι ὁ ἐγκέφαλος δὲν ἔπιανε ὅλη τὴ βάση, παρά μιστὸς σάν αὐτὸ εἶχε γλιστρήσει ἀπὸ ὄλο τὸ χῶρο τοῦ κρανίου πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἀπ' ὅπου ξεφύτρωνε τὸ κέρατο. Καὶ τότε ὅλοι ὅσοι ἦταν ἐκεῖ θαύμασαν τὸν Ἄναξαγόρα, ἀλλὰ ὕστερ, ἀπὸ λίγο θαύμασαν τὸ Λάμπωνα, ὅταν ὁ Θουκυδίδης, ἔπεσε ἀπὸ τὴν ἐξουσία καὶ ὀλοκληρῆ τὴ διαχείριση τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τὴν πῆρε μὲ ὀμαλὸ τρόπο στὰ χέρια του ὁ Περικλῆς. Ἄλλὰ τίποτε δὲν ἐμποδίζει, νομίζω, νά ποῦμε ὅτι καὶ ὁ φυσικὸς εἶχε δίκιο καὶ ὁ μάντης: ὁ πρῶτος καλὰ κατάλαβε τὴν αἰτία, ἐνῶ ὁ δεύτερος τὸ ἀποτέλεσμα· γιατί ἔργο τοῦ φυσικοῦ ἦταν νά ἐξετάσει ἀπὸ ποιά αἰτία καὶ πὼς ἔγινε τὸ φαινόμενο, ἐνῶ τοῦ μάντη νά προφητέψει γιὰ ποιὸ σκοπὸ ἔγινε καὶ τί σημαίνει. Γι' αὐτὸ ἐκεῖνοι πού λένε ὅτι ἡ εὑρεση τῆς αἰτίας εἶναι ἀναίρεση τοῦ σημείου πού μᾶς φανερώνεται, δὲν καταλαβαίνουν ὅτι ἔτσι ἀρνοῦνται μαζί καὶ τὰ σημεῖα πού φανερώνονται ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ τὰ σημεῖα πού προέρχονται ἀπὸ τὴν τέχνη τῶν ἀνθρώπων, ὅπως εἶναι, λόγου χάρι, ὁ ἦχος τῶν *μετάλλινων δίσκων*, οἱ φλόγες τῆς φωτιᾶς καὶ οἱ σκιές πού βλέπουμε στὰ *ἡλιακὰ ρολόγια*· καθένα ἀπ' αὐτὰ ἔγινε ἀπὸ κάποια αἰτία, ἀλλὰ μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε νά χρησιμεύει σάν σημάδι πού φανερώνει κάτι.

Ἄλλ' αὐτὰ ἴσως ἔχουν τὴ θέση τους σὲ ἄλλου εἶδους πραγματεία.

ΑΝΑΜΕΙΞΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

(Κεφ. 7-8)

ΚΕΦ. 7
Ὁ Περικλῆς
καὶ ὁ λαός.

1 Ὁ Περικλῆς, ὅταν ἦταν νέος, φοβόταν πολὺ τὸ λαό. Γιατὶ στή μορφὴ ἔμοιαζε μὲ τὸν τύραννο *Πεισίστρατο* καὶ οἱ πολὺ ἡλι-

κιομένοι ένιωθαν κάποια έκπληξη βλέποντας τήν όμοιότητα πού είχε μέ αυτόν καί στή γλυκύτητα τής φωνής του καί στήν εύχέρεια καί τήν έτοιμότητα του λόγου του, όταν συζητούσε. Έπειδή μάλιστα ήταν πλούσιος, από λαμπρό γένος, καί είχε φίλους πολύ ίσχυρους, φοβόταν μήπως έξοστρακιστεί γι' αυτό δέν έπαιρνε καθόλου μέρος στήν πολιτική, ένω στίς έκστρατείες ήταν γενναίος καί ρισοκίνδυνος. "Όταν όμως ό Άριστειδης πέθανε καί ό Θεμιστοκλής έξοστρακίστηκε καί τόν Κίμωνα τόν άπασχολούσαν πολύν καιρό οί έκστρατείες του έξω από τήν Ελλάδα, τότε ό Περικλής άποφάσισε νά προσχωρήσει στή δημοκρατική μερίδα, γιατί προτίμησε νά ταχτεί όχι μέ τούς πλούσιους καί λίγους παρά μέ τούς πολλούς καί φτωχούς, παρά τήν ψυχοσύνθεσή του πού δέν ήταν καθόλου λαϊκή." Όπως φαίνεται, φοβήθηκε μήπως προκαλέσει τήν ύποψία πώς θέλει νά γίνει τύραννος καί, έπειδή έβλεπε από τό άλλο μέρος ότι ό Κίμων ήταν άριστοκρατικός καί ότι έξαιρετικά τόν αγαπούσαν οί άριστοκρατικοί, αυτός άρχισε νά κολακεύει τούς πολλούς, γιά νά άποκτήσει ασφάλεια γιά τόν έαυτό του καί δύναμη έναντίον εκείνου. Άμέσως μάλιστα άλλαξε καί τίς συνήθειες τής ζωής του. Στήν πόλη δέν τόν έβλεπαν νά κυκλοφορεί παρά μόνο σ' ένα δρόμο, σ' αυτόν πού οδηγεί πρós τήν αγορά καί τό βουλευτήριο. Παράτησε τίς προσκλήσεις σέ δείπνα καί όλες τίς φιλικές συναναστροφές καί σχέσεις, ώστε σέ όλο τό μακροχρόνιο διάστημα τής πολιτικής του ζωής σέ κανενός φίλου τό σπίτι δέν πήγε γιά δείπνο, παρά μόνο μία φορά, πού παραβρέθηκε στους γάμους του εξαδέρφου του του Εύρυπτόλεμου, αλλά καί εκεί τήν ώρα πού θά άρχιζαν νά πίνουν, σηκώθηκε άμέσως καί έφυγε. Γιατί αυτού του είδους οί συναναστροφές είναι ίκανές νά μειώσουν όλο τό κύρος καί μέ τήν οικειότητα πού αναπτύσσεται σ' αυτές δύσκολα μπορεί νά κρατηθεί κανείς μέσα στά όρια πού χρειάζονται γιά νά φαίνεται σοβαρός. Καί όμως, ή άληθινή άρετή τόσο ώραιότερη φαίνεται, όσο εκδηλώνεται περισσότερο, καί στους χρηστούς άνθρώπους τίποτε δέν ύπάρχει τόσο θαυμαστό γιά τούς ξένους όσο ή καθημερινή διαγωγή τους πρós τούς οικείους καί φίλους. Άλλά ό Περικλής άπόφευγε τή συχνή καί κατά κόρο έπικοινωνία του μέ τό λαό καί μόνο κατά διαλείμμα-

τα τόν ἐπλησίαζε· δὲ μιλοῦσε γιά καθετὶ καὶ δέν παρουσιαζόταν διαρκῶς στό πλῆθος, παρά, καθὼς λέει ὁ *Κριτόλαος*, ἔκανε τήν ἐμφάνισή του, ὅπως τό ἱερό πλοῖο, ἡ «*Σαλαμινία*», μόνο σ' ἐξαιρετικές περιπτώσεις, ἐνῶ γιά τίς κοινές ὑποθέσεις ἄφηνε νά τόν ἀντιπροσωπεύουν οἱ πολιτικοὶ φίλοι καὶ συνεργάτες του. Ἔνας ἀπ' αὐτούς λένε ὅτι ἦταν ὁ *Ἐφιάλης*, πού κατάργησε τήν ἀριστοκρατική ἐξουσία τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου πάγου καί, κατά τόν Πλάτωνα, πρόσφερε στούς πολίτες *ἄφθονο καὶ ἀνέρωτο κρασί ἐλευθερίας*, τόσο πολύ, ὥστε ὁ λαός, σάν ἀφηνιασμένο ἄλογο, ὅπως λένε οἱ κωμικοὶ ποιητές, «χαλινάρι κανένα δέν ἤθελε, μά τήν *Εὐβοία τή δάγκωνε*, τά νησιά τά πηδοῦσε».

ΚΕΦ. 8

Ἡ ρητορική του. Ἡ προσωνομία «Ὀλύμπιος».

- 1 Προσπαθοῦσε νά ἐναρμονίζει τό λόγο του σύμφωνα μέ τόν τρόπο πού εἶχε ὀργανώσει τή ζωή του καί σύμφωνα μέ τό μεγαλεῖο τῶν σκέψεών του, σάν ἓνα μουσικό ὄργανο πού μέ τό τέντωμα τῶν χορδῶν του ἀπηχοῦσε συχνά μέ περισσότερη δύναμη τή διδασκαλία τοῦ Ἀναξαγόρα καί ἔδινε κατά κάποιον τρόπο στή ρητορική του ἓνα χρώμα ἀπό τίς θεωρίες τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Γιατί αὐτό τό «μεγάλο ὕψος τοῦ πνεύματος καί τήν τελειότητα στήν ἐκτέλεση τῶν ἔργων», πού, ὅπως λέει ὁ θεῖος Πλάτων, «προστέθηκαν στήν ἔμφυτη εὐφυΐα του», τά ἀπόκτησε ἀπό τή φυσική ἐπιστήμη καί «παίρνοντας ἀπ' αὐτήν ὅ,τι ἦταν πρόσφορο γιά τήν τέχνη τῶν λόγων», ἀναδείχτηκε πολύ ἀνώτερος
- 2 ἀπ' ὄλους τοὺς ἄλλους. Σ' αὐτό, λένε, ὀφείλει καί τήν ἐπωνυμία «Ὀλύμπιος» πού τοῦ δόθηκε, ἂν καί μερικοὶ φρονοῦν ὅτι ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπό τά ἔξοχα μνημεῖα μέ τά ὁποῖα ἐκόσμησε τήν πόλη καί ἄλλοι πάλι ἀπό τήν πολιτική καί στρατηγική του ὑπεροχή. Καί εἶναι πολύ φυσικό ὅτι πολλά προσόντα ἔχουν
- 3 συντείνει, ὥστε νά ἀποκτήσει αὐτή τή δόξα. Οἱ κωμῳδίες ὅμως τῶν τότε ποιητῶν, πού ξεστόμισαν πολλά σοβαρά καί πολλά ἄστεια γι' αὐτόν, δείχνουν ὅτι ἡ προσωνομία αὐτή τοῦ δόθηκε κυρίως γιά τή δύναμη τοῦ λόγου του, γιατί λένε πῶς, δταν ἐκεῖνος μιλοῦσε στό λαό, «*βροντοῦσε καί ἄστραφτε* καί εἶχε στή γλώσσα του φοβερό κεραυνό». Μνημονεύεται μάλιστα καί κάτι πού
- 4 εἶπε ὁ *Θουκυδίδης*, ὁ γιός τοῦ Μελησία, θέλοντας νά ἄστειευτεῖ γιά τή ρητορική δεινότητα τοῦ Περικλή. Ὁ *Θουκυδίδης*, ὅπως

ξέρουμε, ἀνῆκε στους ἀριστοκρατικούς καί γιά μεγάλο χρονικό διάστημα ἦταν ἀντίθετος στήν πολιτική τοῦ Περικλῆ· καί, ὅταν ὁ Ἀρχίδαμος, ὁ βασιλιάς τῶν Λακεδαιμονίων, ρώτησε τό Θουκυδίδη ἄν αὐτός ἦ ὁ Περικλῆς ἦταν ἀνώτερος στήν πάλη, ἀποκρίθηκε: «Ὅταν στήν πάλη ἐγώ τόν ρίξω καταγῆς, ἐκεῖνος, ἀντίθετα, λέει πῶς δέν ἔπεσε καί κατορθώνει νά νικήσει καί νά μεταπεισεί τούς θεατές.» Καί ὁμως ὁ Περικλῆς ὁ ἴδιος μιλοῦσε 6
στό λαό μέ τόσο μεγάλη περίσκεψη, ὥστε πάντα, ὅταν πῆγαινε πρὸς τό βῆμα, εὐχόταν στους θεούς νά μὴν τοῦ ξεφύγει ἄθελα ἀπό τό στόμα του οὔτε μία λέξη πού νά ἦταν ἀνάρμοστη στήν προκείμενη περίπτωση. Πάντως, δέν ἔχει ἀφήσει κανένα γρα- 7
φτό, ἐκτός ἀπό τὰ *ψηφίσματά του*: καί ἀξιωμαθόνευτα λόγια του πολὺ λίγα ἔχουν διασωθεῖ, ὅπως λόγου χάρη, τὰ ἀκόλουθα: «Σᾶς συμβουλεύω νά βγάλετε ἀπό τῆ μέση τὴν Αἴγινα πού ἔχει γίνει μιά τσίμπλα στό μάτι τοῦ Πειραιᾶ» καί ἐπίσης: «*Βλέπω 9*
τώρα καθαρά τόν πόλεμο νά ἔρχεται τρέχοντας ἀπό τὴν Πελοπόννησο». Ὁ *Στησίμβροτος* ἀναφέρει ὅτι ὁ Περικλῆς κάποτε ἐγκωμίαζε ἀπό τό βῆμα ἐκείνους πού ἔπεσαν στή Σάμο καί ἔλεγε ὅτι ἔχουν γίνει ἀθάνατοι ὅπως οἱ θεοί: «γιατί καί τούς θεούς τούς ἴδιους δέν τούς βλέπουμε, ἀλλ' ἀπό τίς τιμές πού τούς προσφέρουμε καί ἀπό τὰ καλά πού μᾶς προσφέρουν, συμπεραίνουμε ὅτι εἶναι ἀθάνατοι· τό ἴδιο λοιπὸν συμβαίνει καί γιά ἐκείνους πού πέθαναν γιά τὴν πατρίδα».

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

(Κεφ. 9-11)

Ὁ ἱστορικός Θουκυδίδης μιλώντας γιά τὴν διακυβέρνηση τῆς πολιτείας ἀπὸ τὸν Περικλῆ τὴ χαρακτηρίζει σάν κάπως ἀριστοκρατική καί λέει πῶς «μόνο κατὰ τό ὄνομα ἦταν δημοκρατία, πράγματι ὁμως ἐξουσία πού τὴν εἶχε ἓνας μόνος, ὁ πρῶτος τῆς Ἀθήνας πολίτης». Πολλοὶ ἄλλοι λένε ὅτι ἐκεῖνος πρῶτος ὀδήγησε τό λαό σέ *κληρουχίες* καί *θεωρικά* καί *ἀποζημιώσεις* καί ὅτι ἔτσι τὸν κακοσυνήθισε καί, ἐνῶ πρὶν ἦταν φρόνιμος καί ἐργατικός, ἐγινε ἐξαιτίας τῶν κυβερνητικῶν αὐτῶν μέτρων σπάταλος καί ἀκόλαστος. Σωστό ὁμως εἶναι νά ἐξετάσουμε τὴν αἰτία τῆς

1 ΚΕΦ. 9

*Παροχές στό λαό.
Ἐξοστρακισμός τοῦ Κίμωνος.*

μεταβολής αυτής στηριγμένοι στά ίδια τά πράγματα.

- 2 Στήν ἀρχή, καθώς εἶπαμε, θέλοντας νά ἀντιταχτεῖ στή δημοτικότητα τοῦ Κίμωνα, κολάκευε τό λαό· ἀλλά δέν εἶχε τόν πλοῦτο καί τά χρήματα πού εἶχε ὁ Κίμων, μέ τά ὅποια κέρδιζε τήν εὐνοια τῶν φτωχῶν, παρέχοντας κάθε μέρα δεῖπνο σέ ὄσους Ἀθηναίους εἶχαν ἀνάγκη, ντύνοντας τούς γέρους καί θγάζοντας τούς φράχτες τῶν κήπων του, γιά νά παίρνουν ἐλεύθερα ἀπ' αὐτούς ὀπωρικά ὅσοι ἤθελαν. Ἐπειδή μέ αὐτά τά δημαγωγικά μέσα τοῦ ἀντιπάλου του ὁ Περικλῆς ἔχανε τή δημοτικότητα του, γιά νά τά ἐξουδετερώσει τρέπεται στή διανομή χρημάτων τοῦ δημοσίου κατά συμβουλή τοῦ *Δαμωνίδη* ἀπό τήν Οἴη, ὅπως ἀναφέρει ὁ
- 3 *Ἀριστοτέλης*. Καί ἀμέσως μέ τά θεωρικά καί δικαστικά ἐπιδόματα καί μέ ἄλλες μισθοδοσίες καί παροχές κέρδισε ὄλο τό λαό καί τόν χρησιμοποιοῦσε γιά νά περιορίσει τήν ἐξουσία τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου, πού αὐτός δέν ἦταν μέλος τῆς, ἐπειδή δέν εἶχε κληρωθεῖ ποτέ οὔτε ἄρχοντας οὔτε θεσμοθέτης οὔτε βασιλιάς οὔτε πολέμαρχος. Γιατί τά ἀξιώματα αὐτά ἀπό τά παλιά χρόνια τά ἀναλάβαιναν οἱ πολῖτες μέ κλῆρο καί ἂν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐπιδοκίμαζε τή διοίκησή τους, γίνονταν μέλη τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου. Γιά τοῦτο ὁ Περικλῆς, ὅταν ἀπόκτησε μεγαλύτερη δύναμη στό λαό, μέ τήν ὑποστήριξή του ἀντιπολιτεύθηκε τή βουλή καί κατάφερε μέ τή μεσολάβηση τοῦ
- 4 *Ἐφιάλτη* νά τῆς ἀφαιρεθεῖ τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό τή δικαστική τῆς ἐξουσία. Ἐπειτα κατηγορήσε τόν Κίμωνα σάν φίλο τῶν Λακεδαιμονίων καί ἐχθρό τῆς δημοκρατίας καί πέτυχε τόν ἐξοστρακισμό του μόλο πού κατά τόν πλοῦτο καί κατά τό γένος δέν ἦταν κατώτερος ἀπό κανέναν, καί εἶχε νικήσει τούς βαρβάρους κερδίζοντας τίς ὄραιότερες νίκες, καί εἶχε γεμίσει τήν πόλη μέ πολλά χρήματα καί λάφυρα, ὅπως ἔγραψα στή βιογραφία του. Τόσο μεγάλη ἦταν ἡ δύναμη τοῦ Περικλῆ στό λαό.

ΚΕΦ. 10

*Ἀνάκληση
καί θάνατος
τοῦ Κίμωνα.*

- 1 Ἡ διάρκεια τοῦ ἐξοστρακισμοῦ ἐκείνων πού ἐδίωχνε ἡ πόλη εἶχε ὀριστεῖ μέ νόμο γιά δέκα χρόνια. Μόλις εἶχε περάσει τό μισό διάστημα τῆς δεκαετίας πού ὁ Κίμων ἦταν ἐξοστρακισμένος, οἱ Λακεδαιμόνιοι μέ μεγάλο στρατό μπῆκαν στήν περιοχή τῆς Τανάγρας καί οἱ Ἀθηναῖοι ἀμέσως ὄρμησαν ἐναντίον τους.

Τότε ὁ Κίμων γύρισε ἀπὸ τὴν ἐξορία καὶ κατατάχτηκε καὶ αὐ-
τός στὸ λόχο πού ὑπηρετοῦσαν οἱ ἄντρες τῆς φυλῆς του. Ἦθελε
μέ τὴν πράξη του νὰ ξεπλύνει τὴν κατηγορία τοῦ λακωνισμοῦ,
κινδυνεύοντας στὸν ἀγώνα μαζί μέ τούς συμπολίτες του. Ἄλλά
οἱ φίλοι τοῦ Περικλῆ συνεννοήθηκαν καὶ τὸν ἐδιώξαν μέ τὴ
δικαιολογία ὅτι ἦταν ἐξοστρακισμένος. Γιά τοῦτο, φαίνεται, ὁ
Περικλῆς σ' ἐκείνη τῇ μάχῃ πολέμησε μέ πολλή ἀντρεία καὶ
ξεχώρισε ἀπ' ὄλους τούς ἄλλους, ἀψηφώντας τὴ ζωὴ του. Ἄλλά
ἔπεσαν σ' αὐτὴ τῇ μάχῃ καὶ ὄλοι μαζί οἱ φίλοι τοῦ Κίμωνα,
αὐτοὶ πού ὁ Περικλῆς τούς κατηγοροῦσε ἐπίσης ὡς φίλους τῶν
Λακεδαιμονίων. Καὶ τότε μετάνοιωσαν πικρά οἱ Ἀθηναῖοι καὶ
ἀποζητοῦσαν τὸν Κίμωνα, πολὺ περισσότερο μάλιστα γιὰ νι-
κήθηκαν *στά σύνορα τῆς Ἀττικῆς* καὶ περίμεναν πῶς τὴν ἐρχό-
μενη ἀνοιξὴ θὰ ξανάρχιζε ἄγριος ὁ πόλεμος. Κατάλαβε ὁ Περικ-
κλῆς τίς διαθέσεις αὐτές τοῦ λαοῦ καὶ δέ δίστασε νὰ τὸν ἱκανο-
ποιήσει. Ὑπόβαλε ὁ ἴδιος στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου ψήφισμα
γιά τὴν ἀνάκληση τοῦ Κίμωνα καὶ ὅταν ἐκεῖνος γύρισε στὴν
πατρίδα του, κατόρθωσε νὰ συμφωνηθεῖ εἰρήνην ἀνάμεσα *στὶς δύο*
πόλεις· γιὰτί οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχαν τόση συμπάθεια στὸν Κί-
μωνα, ὅση ἀντιπάθεια στὸν Περικλῆ καὶ στοὺς ἄλλους δημο-
κρατικούς ἀρχηγούς. Μερικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι πρὶν ὁ Περικλῆς
ὑποβάλλει τὴν πρόταση γιά τὴν ἐπάνοδο τοῦ Κίμωνα, εἶχε συνεν-
νοηθεῖ μυστικά μαζί του μέ τὴ μεσολάβηση τῆς ἀδερφῆς τοῦ
Κίμωνα Ἑλπινίχης καὶ εἶχαν συμφωνήσει: ὁ Κίμων νὰ φύγει μέ
διακόσια πλοῖα καὶ νὰ εἶναι στρατηγός μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ
καταστρέφοντας τὴ χώρα τοῦ βασιλιά τῶν Περσῶν, καὶ ὁ Περικ-
κλῆς νὰ ἔχει τὴν ἐξουσία μέσα στὴν πόλιν. Φαίνεται πῶς καὶ
πρωτύτερα ἢ Ἑλπινίχη εἶχε μεσολαβήσει, γιά νὰ καταπραῖνει
τὸν Περικλῆ ἀπέναντι τοῦ Κίμωνα, ὅταν αὐτὸς *δικαζόταν* καὶ
κινδύνευε νὰ καταδικαστεῖ σέ θάνατο. Τότε ὁ Περικλῆς ἦταν
ἓνας ἀπὸ τούς κατηγορούς πού εἶχε ὀρίσει ὁ δῆμος καί, ὅταν
ἦρθε σ' αὐτόν ἢ Ἑλπινίχη καὶ τὸν παρακαλοῦσε, αὐτὸς χαμογέ-
λασε καὶ εἶπε: «Ἑλπινίχη, εἶσαι γριά, εἶσαι πολὺ γριά, γιά ν'
ἀνακατεύεσαι σέ τόσο μεγάλα ζητήματα.» Καὶ ὁμως στή δίκη δέ
σηκώθηκε νὰ μιλήσει παρά μόνο μιά φορά, ἀναγκασμένος ἀπὸ
τὴν ἐντολὴ πού εἶχε ἀναλάβει, καί, ἀφοῦ ἐπιβάρυνε τὸν Κίμωνα

- 7 ὅσο μπορούσε λιγότερο ἀπό τούς ἄλλους κατηγοροῦς, ἀποχώρησε ἀπό τή συνεδρίαση. Πῶς λοιπόν, ὕστερ, ἀπ' αὐτά, μπορεῖ κανεῖς νά δώσει πίστη στά λόγια τοῦ *Ἰδομενέα*, πού κατηγορεῖ τόν Περικλῆ, πῶς τάχα τόν *Ἐφιάλτη*, τό δημοκρατικό ἀρχηγό, πού ἦταν φίλος καί πολιτικός συνεργάτης του, τόν δολοφόνησε ἀπό ζηλοτυπία καί ἀπό φθόνο γιά τή δόξα του; Δέν ξέρω ἀπό πού τά μάζεψε αὐτά καί τά ἔριξε σάν χολή στό πρόσωπο τοῦ Περικλῆ, πού ἴσως νά μὴν εἶναι ὀλότελα ἄμεμπτος, πάντως ὅμως εἶχε φρόνημα εὐγενικό καί γενναιοψυχία, ἀρετές ἀπό τίς ὁποῖες δέν μπορούσε ποτέ νά βλαστήσει πάθος τόσο σκληρό καί τόσο
- 8 ἀπάνθρωπο. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τόν *Ἐφιάλτη* πού ἦταν φοβερός ἀντίπαλος τῶν ὀλιγαρχικῶν καί ἀλύγιστος στήν ἀναζήτηση εὐθύνης καί στήν καταδίωξη κάθε ἀδικητῆ τοῦ λαοῦ, τόν ἐπιβουλεύτηκαν οἱ ἐχθροί του· αὐτοί ἔβαλαν τόν *Ἀριστόδοκο* ἀπό τήν *Τανάγρα* καί τόν σκότωσε κρυφά, ὅπως λέει ὁ *Ἀριστοτέλης*.

Ὅσο γιά τόν *Κίμων*, αὐτός πέθανε *στήν Κύπρο*, ὅπου ἦταν στρατηγός.

ΚΕΦ. 11

Ἀνταγωνισμός Περικλῆ καί Θεουκιδίδη. Θεάματα καί κληροχίεις.

- 1 Οἱ ἀριστοκρατικοί, πού ἔβλεπαν ἤδη καί πρωτύτερα τόν Περικλῆ νά ἀποκτᾶ πολὺ μεγάλη πολιτική δύναμη, ἤθελαν νά ὑπάρχει κάποιος στήν πόλη πού νά ἀντιταχτεῖ σ' αὐτόν καί νά μετριάξει τή δύναμή του, ὥστε ἡ κυβέρνησή του νά μὴν καταστήσει ἐντελῶς μοναρχία. Γιά τοῦτο ἀντιτάξαν σ' αὐτόν σάν πολιτικό του ἀντίπαλο τὸ *Θουκιδίδη* ἀπὸ τὸ δῆμο τῆς *Ἀλωπεκῆς*, ἄνθρωπο φρόνιμο καί συγγενῆ τοῦ *Κίμων*. Ὁ *Θουκιδίδης* ἦταν στά πολεμικά κατώτερος ἀπὸ τόν *Κίμων*, μὰ πιο ἔμπειρος ἀγορητῆς καί πολιτικός. *Ἔμενε διαρκῶς μέσα στήν πόλη* καί συχνά τοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία νά ἀναμετρηθεῖ μέ τόν Περικλῆ στό βῆμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ἔτσι ἀποκατάστησε τήν ἰσορροπία στό πολίτευμα· γιατί δέν ἄφησε τούς ἀριστοκρατικούς νά εἶναι σκορπισμένοι μέσα στό λαό καί νά συγχωνευτοῦν μαζί του, ὅπως γινόταν πρῖν, πού ἡ κοινωνική τους ἀξία χανόταν μέσα στό πολὺ πλῆθος. Ἀντίθετα, ξεχώρισε σέ ἰδιαίτερη μερίδα τούς ἀριστοκρατικούς καί συνένωσε ὅλη τή δύναμή τους, ὥστε νά
- 2 ἀποκτήσει βαρῦτητα, καί ἔτσι κατόρθωσε νά κλίνει ἡ ζυγαριά πρὸς τὸ μέρος τους. Γιατί καί προηγουμένως ὑπῆρχε στό κοι-
- 3

ωνικό σύνολο κάποιο ράγισμα κρυφό, *ὅπως συμβαίνει συχνά σ' ἕνα σιδερένιο ἀντικείμενο*, πού ἄφηνε νά διαφαίνεται ἡ διαφορά τῆς δημοκρατικῆς καί ἀριστοκρατικῆς πολιτικῆς, ἀλλά τώρα ὁ ἀνταγωνισμός καί ἡ ἀντιζηλία ἐκείνων τῶν δύο πολιτικῶν, τοῦ Θουκυδίδη καί τοῦ Περικλῆ, χάραξε μιά πολύ βαθιά τομή καί χάρισε τούς πολίτες σέ δύο ὁλότελα ξεχωριστές μερίδες, πού ἡ μιά ὀνομάστηκε δημοκρατική καί ἡ ἄλλη ὀλιγαρχική. Γι' αὐτό, τότε περισσότερο ἀπό ἄλλοτε, ὁ Περικλῆς *χαλάρωνε τό χαλινό ἀπό τό λαό* καί πολιτευόταν μέ τρόπο πού νά τόν εὐχαριστεῖ. Ἐπινοοῦσε διαρκῶς διάφορα θεάματα πανηγυρικά ἢ συμπόσια ἢ πομπές στήν πόλη, διασκέδαζε τούς πολίτες *μέ εὐγενικές εὐχαριστήσεις*, καί κάθε χρόνο ἔστελνε ἐξήντα πλοῖα μέ τά ὅποια πολλοί πολίτες ταξίδευαν ὀχτώ μῆνες μέ ἀμοιβή καί ἔτσι μποροῦσαν νά ἀσκοῦνται καί νά ἀποκτοῦν πείρα στά ναυτικά.

Ἐπίσης ἔστειλε χίλιους *κληρούχους* στή *Χερρόνησο*, πεντακόσιους στή Νάξο, μισούς ἀπ' αὐτούς στήν Ἄνδρο· ἀκόμη ἔστειλε στή Θράκη χίλιους γιά νά κατοικήσουν ἐκεῖ μαζί μέ τούς *Βισάλτες* καί ἄλλους στήν Ἰταλία, ὅταν ἀνοικοδομήθηκε ἡ *Σύβαρη*, πού ἀπό τότε ὀνομάστηκε Θούριοι. Καί μέ αὐτά πού ἔκανε, ἀνακούφιζε τήν πόλη ἀπό ἕναν ὄχλο ἀργό καί φιλοτάραχο, βελτίωνε τήν οἰκονομική κατάσταση τοῦ λαοῦ καί συγχρόνως ἴδρυε σ' ἐπίκαιρα σημεία τῶν συμμαχικῶν πόλεων οἰκισμούς Ἀθηναίων, πού θά χρησίμευαν σάν ἐπίφοβη φρουρά, γιά νά συγκρατοῦν τούς συμμαχοῦς ἀπό κάθε ἀπόπειρα ἀποστασίας.

ΤΑ ΑΘΑΝΑΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

(Κεφ. 12-14)

Ἀλλά ἐκεῖνο προπάντων πού εὐχαρίστησε πάρα πολύ τούς Ἀθηναίους καί ὁμόρφυνε τήν πόλη, πού προκάλεσε τήν πιό μεγάλη ἐκπληξη στους ξένους, πού μόνο αὐτό μαρτυρεῖ πώς ἡ περιλάλητη ἐκείνη δύναμη καί ἡ παλαιά εὐτυχία τῶν Ἑλλήνων δέν εἶναι γέννημα φαντασίας παρά πραγματική ἀλήθεια, ὑπῆρξε ἡ κατασκευή τῶν ἀθάνατων μνημείων στήν Ἀθήνα. Μά αὐτό ἀκριβῶς περισσότερο ἀπ' ὅλα τά πολιτικά ἔργα τοῦ Περικλῆ φθονοῦσαν καί κατηγοροῦσαν οἱ ἐχθροί του. Φώναζαν στίς

1 ΚΕΦ. 12

Ὁ ἐξωραϊσμός τῆς Ἀθήνας μέ τά συμμαχικά χρήματα. Ἐῆμερία τῶν Ἀθηναίων.

συνεδριάσεις τοῦ δήμου ὅτι ὁ λαός δυσφημεῖται καί κακολογεῖται, γιατί *πῆρε ἀπό τῆ Δήλο τά κοινά χρήματα τῶν Ἑλλήνων* καί τά ἔφερε στήν Ἀθήνα. Ἡ μόνη εὐλογία πρόφαση πού μπορούσε νά ἀντιτείνει στους κατηγορούς του, ἦταν ὅτι πῆρε τά κοινά χρήματα ἀπό τούς συμμάχους, γιά νά τά φυλάξει σέ ἀσφαλισμένο μέρος, γιατί φοβήθηκε τούς βαρβάρους· τώρα, λένε οἱ κατηγοροί, καί αὐτή τήν πρόφαση τήν ἔχει ἀνατρέψει ὁ Περικλῆς. Καί προσθέτουν: «Ἔτσι οἱ Ἕλληνες σχηματίζουν τήν ἐντύπωση ὅτι ἐξευτελίζονται φοβερά καί τυραννοῦνται ὀλοφάνερα, γιατί βλέπουν ὅτι ὅσα αὐτοί εἶναι ἀναγκασμένοι νά συνεισφέρουν γιά τόν πόλεμο ἐμεῖς τά χρησιμοποιοῦμε γιά νά κάμουμε ὀλόχρυση τήν πόλη μας, νά τή στολίσουμε σάν γυναίκα φιλάρεσκη καί νά τήν πλουτίσουμε μέ πολύτιμους λίθους, μέ ἀγάλματα καί μέ *χιλιοτάλαντους ναούς*.» Ἀλλά ὁ Περικλῆς ἀπαντοῦσε σ' αὐτά καί ἔλεγε στό λαό ὅτι δέν ἔχουν νά δώσουν κανένα λόγο στους συμμάχους γιά τά χρήματα, γιατί οἱ Ἀθηναῖοι πολεμοῦν γιά ὅλους τούς συμμάχους καί κρατοῦν μακριά ἀπό τήν Ἑλλάδα τούς βαρβάρους. «Οἱ σύμμαχοι», ἔλεγε ὁ Περικλῆς, «δέν παρέχουν οὔτε ἓνα ἄλογο οὔτε ἓνα πλοῖο οὔτε ἓναν ὀπλίτη· τό μόνο πού προσφέρουν εἶναι τά χρήματα. Ἀλλ' αὐτά δέν ἀνήκουν πιά σ' ἐκείνους πού τά δίνουν, παρά σ' ἐκείνους πού τά παίρνουν, ἂν τούς παρέχουν ἐκεῖνο γιά τό ὅποιο τά παίρνουν. Ἀφοῦ λοιπόν ἡ πόλη μας εἶναι ἀρκετά ἐφοδιασμένη μέ ὅ,τι χρειάζεται γιά τόν πόλεμο, πρέπει ὅσα περισσεύουν νά τά διαθέτει γιά ἔργα τέτοια πού, ὅταν γίνουν, θά τῆς φέρουν ἀθάνατη δόξα καί, κατά τή διάρκεια πού γίνονται, θά τῆς ἐξασφαλίζουν τήν εὐημερία της· γιατί μέ τά ἔργα αὐτά δημιουργοῦνται ἐργασίες κάθε εἶδους καί ποικίλες ἀνάγκες, πού θέτουν σέ κίνηση ὅλες τίς τέχνες καί ἀπασχολοῦν ὅλα τά ἐργατικά χέρια, ὥστε ὅλοι σχεδόν οἱ πολῖτες νά ἔχουν μιά πρόσοδο γιά τή ζωή τους καί μέ αὐτό τόν τρόπο ἡ πόλη ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της νά στολιζέται καί νά τρέφεται.» Σ' ἐκείνους πού εἶχαν τήν κατάλληλη ἡλικία καί σωματική ἱκανότητα γιά πόλεμο, οἱ ἐκστρατεῖες ἔδιναν τά μέσα νά συντηρηθοῦν ἀπό τό κοινό ταμεῖο. Ὁ Περικλῆς ὅμως ἤθελε καί ὁ ἐργατικός λαός πού δέν ἔπαιρνε μέρος στίς ἐκστρατεῖες νά μή στερεῖται καί αὐτός ἀπό κάθε χρηματική πρόσοδο, οὔτε ὅμως νά

τήν παίρνει μένοντας άνεργος και όκνηρός. Για τούτο έστρεψε άποφασιστικά τό λαό πρός τά μεγαλεπήθολα κατασκευάσματα και σέ σχέδια έργων πού άπαιτούν πολλούς ειδικούς τεχνίτες και παρέχουν μακρόχρονη έργασία. Μέ αυτό τόν τρόπο και τό μέρος εκείνο τού λαού πού έμενε μέσα στην πόλη θά μπορούσε δικαιολογημένα νά ώφελείται και νά παίρνει μέρος στα δημόσια έσοδα, όπως οί ναύτες, οί φρουροί και οί στρατιώτες. Έτσι δημιουργήθηκε ένας μεγάλος κύκλος εργασιών: ως πρώτα ύλικά έπρεπε νά χρησιμοποιήσουν λιθάρι, χαλκό, έλεφαντόδοντο, χρυσάφι, έβανο, ξύλο κυπαρισσιού και άλλα· οί τεχνίτες πού θά τά χρησιμοποιούσαν και θά τά κατεργάζονταν ήταν ξυλουργοί, γλύπτες, χαλκουργοί, μαρμαράδες, επιχρυσωτές, έλεφαντουργοί, ζωγράφοι, κοσμηματογράφοι, торνευτές· αυτοί πού θά αναλάβαιναν τήν άποστολή και μεταφορά τους ήταν για τή θάλασσα έμποροι και ναύτες και κυβερνήτες πλοίων, και για τήν ξηρά άμαξουργοί, παραγωγείς, άμαξηλάτες, σκoiνοποιοί, λιναράδες, έργάτες δερμάτων, όδοποιοί, μεταλλωρύχοι· και κάθε τέχνη, όπως ένας στρατηγός έχει τό δικό του στράτευμα, είχε ένα πλήθος εργατών και βοηθών συνταγμένο πού χρησίμευε ως όργανο και σώμα τής ύπηρεσίας τής. Έτσι οί πολλαπλές άνάγκες πού παρουσιάζονταν για όλες αυτές τίς εργασίες μοίραζαν και σκορπούσαν, μπορεί νά πεί κανείς, τήν ευημερία σέ όλους τους πολίτες, οποιαδήποτε ηλικία και αν είχαν και οποιαδήποτε φυσική δεξιότητα.

Τά έργα ύψώνονταν περήφανα σέ μέγεθος και άνυπέρβλητα σέ όμορφιά και σέ χάρη και οί τεχνίτες συναγωνίζονταν νά ξεπεράσουν ό ένας τόν άλλον στην καλλιτεχνική έργασία. Άλλά τό πιο αξιοθαύμαστο ήταν ή ταχύτητα τής δημιουργίας. Όλα αυτά τά έργα, πού τό καθένα νόμιζε κανείς πως μετά πολλές διαδοχικές γενιές ανθρώπων μπορούσε μέ δυσκολία νά φτάσει στό τέλος, συντελέστηκαν όλα μαζί στην άκμή τής πολιτικής σταδιοδρομίας ενός μόνου ανθρώπου. Λένε ώστόσο ότι κάποτε ό Ζεύς, όταν άκουσε τόν Άγάθαρχο τό ζωγράφο νά παινεύεται γιατί ζωγράφιζε γρήγορα και εύκολα, είπε: «Έγώ όμως ζωγραφίζω πολύ άργά.» Πράγματι ή εύκολία και ή ταχύτητα τής κατα-

1 ΚΕΦ. 13

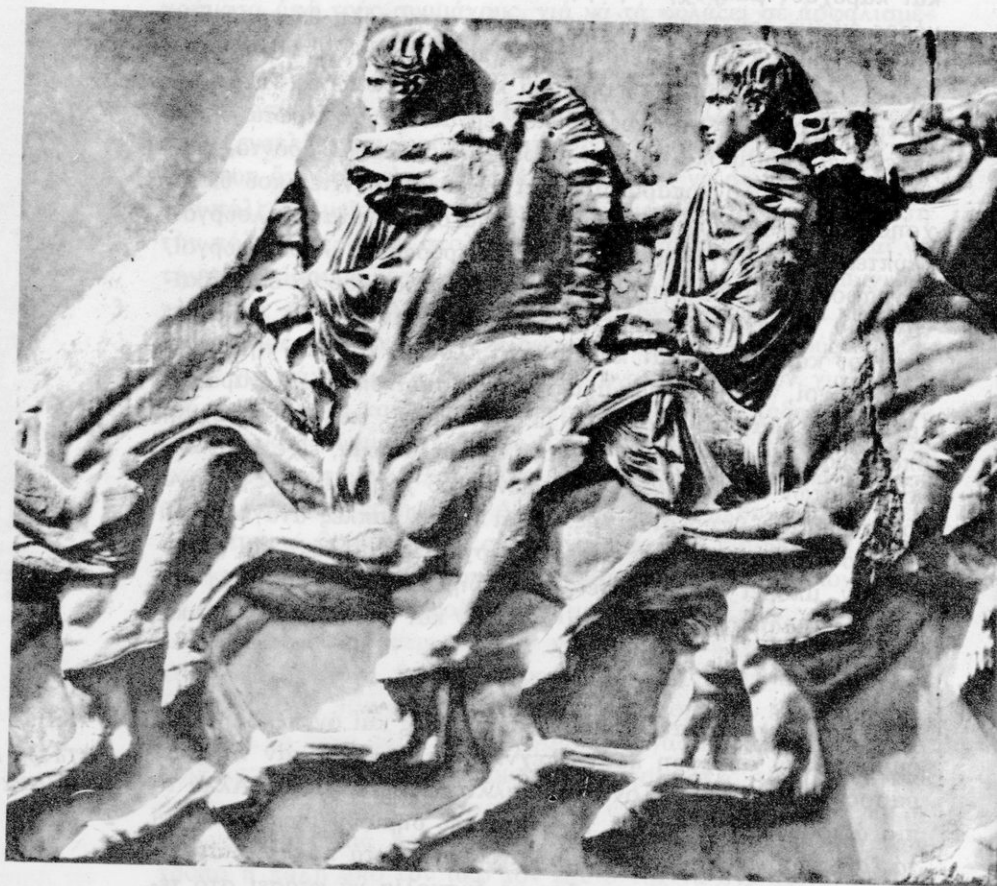
Τά έργα και οί καλλιτέχνες.

2

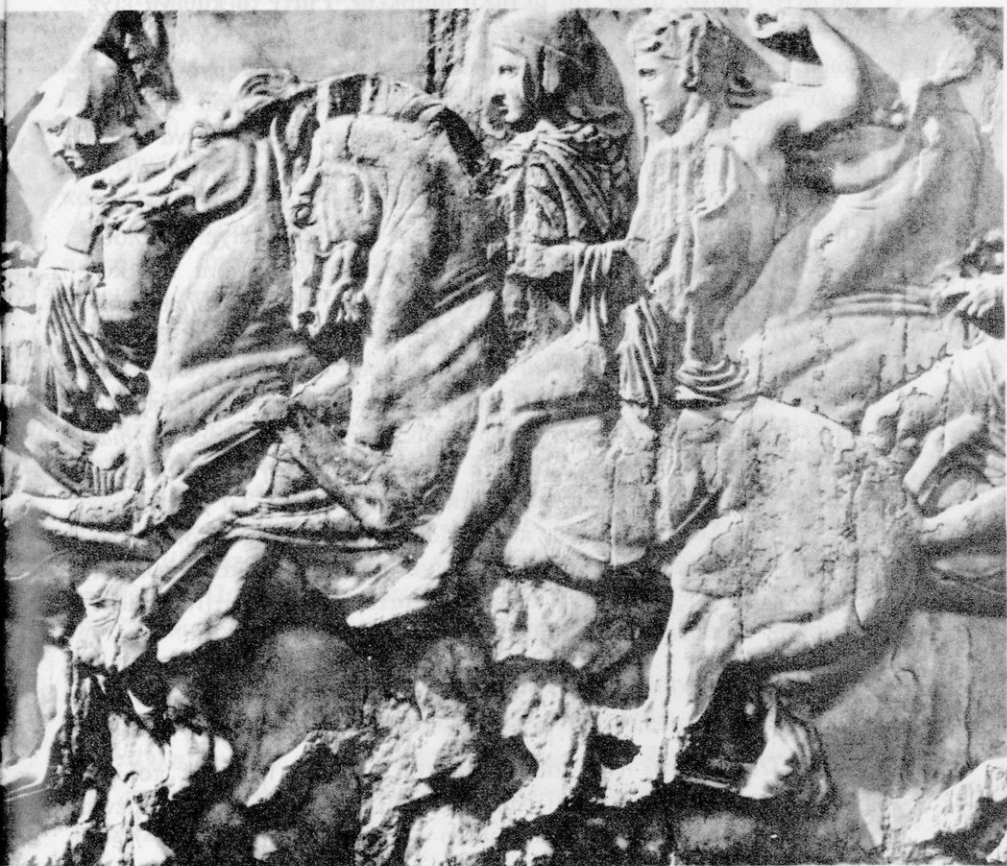
3

4

...την κοινήν μενόντιν λίανον και οκάνρον...
...στοματολογικόν το λιόν προς τα μελαγχρόνια...
...και σε σχέση με τον κοινόν κολλόν...
...και κερύοντιν...
...και τον τριών και...

Στή ζωφόρο του Παρθενώνα εικονίζεται ή πομπή των Παναθηναίων. Ή σύνταξη τής πομπής παριστάνεται στή δυτική πλευρά· στή θόρεια και στή νότια εικονίζεται ή πορεία και στήν ανατολική πλευρά τό τέρμα τής πομπής και ή παράδοση του πέπλου σέ ιερέα του ναού.

Στις δύο αυτές πλάκες της βόρειας πλευρᾶς παριστάνονται ἵππεις πού μετέχουν στήν πομπή τῶν Παναθηναίων. Οἱ πλάκες τῆς ζωφόρου, πού εἶχε μήκος 160 μ., εἶναι ἀπό πεντελικό μάρμαρο καί ἔχουν ὕψος 1 μ.

- σκευής δέν προσθέτει στο έργο άξία μόνιμη ούτε τελειότητα όμορφιάς, ένώ ό χρόνος πού δαπανήθηκε για να γίνει κάτι μέ κόπο, δίνει σαν κέρδος τή διάρκεια του έργου πού έγινε. Για τουτό άκριθώς θαυμάζονται τά έργα του Περικλή, γιατί έγιναν
- 5 σέ λίγο χρόνο, αλλά για μεγάλη διάρκεια. Γιατί τό καθένα είχε από τότε πού έγινε *τήν όμορφιά του άρχαίου*, αλλά κρατάει ως τώρα τή δροσερότητα ενός πρόσφατου και νέου έργου. Τόσο πολύ πάνω σ' αυτά τά έργα άνθίζει μία νεότητα πού διατηρεί παντοτινά άνέγγιχτη από τό χρόνο τή μορφή τους, σαν να είχαν μέσα τους μία πνοή άμάραντη και μιάν άγέραστη ψυχή!
- 6 Τή διεύθυνση και τήν επίβλεψη όλων των έργων ό Περικλής τήν είχε αναθέσει στο *Φειδία*, αλλά και κάθε έργο είχε μεγάλους
- 7 άρχιτέκτονες και τεχνίτες. Τόν *έκατόμπεδο Παρθενώνα* τόν κατασκεύασαν ό *Καλλικράτης* και ό *Ίκτινος*. Τό *τελεστήριο στήν Έλευσίνα* άρχισε να τό οικοδομεί ό *Κόροιβος* και αυτός έστησε τούς στύλους πού *ύψώνονται από τό έδαφος* και τούς ένωσε επάνω μέ τά *έπιστύλια* όταν εκείνος πέθανε, ό *Μεταγένης* από τό δήμο τής *Ξυπέτης* έστησε πάνω στους πρώτους στύλους τό *διάζωμα* και τούς επάνω στύλους· τό *φεγγίτη* στή στέγη του άνακτόρου τόν πρόσθεσε ό *Ξενοκλής* από τό *Χολαργό*. Τό *μακρό τεΐχος*, πού ό *Σωκράτης* λέει πώς ό ίδιος άκουσε τόν Περικλή να προτείνει τήν κατασκευή του, τό είχε αναλάβει να τό εκτελέσει
- 8 ό *Καλλικράτης*. Τό έργο τουτό τό σατυρίζει ό *Κρατίνος*, γιατί άργούσε να τελειώσει και λέει:

«Χρόνια τώρα ό Περικλής

μέ τά λόγια όλο τό χτίζει, μά ούτε βήμα προχωρεί.»

- 9 Τό *Ώδειο* κατά τήν έσωτερική του διάταξη ήταν μέ πολλές σειρές από καθίσματα και στύλους, και είχε τήν όροφή γερμένη και κατηφορική, μά σ' ένα σημείο σχημάτιζε μία κορυφή. Λένε πώς έγινε έτσι κατά τό πρότυπο και *κατ' άπομίμηση τής σκηνής* του βασιλιά των Περσών και κατασκευάστηκε και αυτό μέ τήν έπιστασία του Περικλή.
- 10 Και από τουτό πάλι ό Κρατίνος παίρνει άφορμή να σατυρίσει τόν Περικλή και σέ μία κωμωδία του πού επιγράφεται «*Θράται*», δηλ. «*Γυναίκες τής Θράκης*», λέει:

«Νάτος ἔρχεται κι ὁ σκινοκέφαλος ὁ Δίας»
 στό κεφάλι του φορεῖ καμαρωτά τό Ὠδεῖο,
 τώρα πιά πού γλίτωσε ἀπ' τόν ἐξοστρακισμό».

11 Ὁ Περικλῆς φιλοδοξώντας νά συνδέσει τό ὄνομά του μέ σπουδαῖα ἔργα, τότε γιά πρώτη φορά ψήφισε νά τελεῖται μουσικός ἀγώνας στή γιορτή τῶν Παναθηναίων. Καί, ὅταν ἐκλέχτηκε ἀθλοθέτης, κανόνισε ὁ ἴδιος πῶς πρέπει νά παίζουν τόν αὐλό αὐτοί πού ἀγωνίζονται ἢ πῶς νά τραγουδοῦν ἢ πῶς νά χειρίζονται τήν κιθάρα. Αὐτός ὁ ἀγώνας ἔγινε τότε στό Ὠδεῖο, ὅπως καί ἔπειτα ἐκεῖ πιά γίνονταν οἱ μουσικοί ἀγῶνες.

12 Τά Προπύλαια στήν Ἀκρόπολη οἰκοδομήθηκαν μέσα σέ μιά πενταετία ἀπό τόν ἀρχιτέκτονα Μνησικλῆ. Ἐνα τυχαῖο, μά ἀξιοθαύμαστο περιστατικό κατά τή διάρκεια τῆς οἰκοδομῆς ἦρθε νά δείξει ὅτι ἡ θεά δέν ἀπουσίαζε ἀπό τό ἔργο, παρά συνεργαζόταν καί βοηθοῦσε τήν ἐκτέλεσή του. 13 Ἐνας ἀπό τούς τεχνίτες πού ἐργάζονταν ἐκεῖ, ὁ πιό ἐργατικός καί ὁ πιό πρόθυμος ἀπ' ὄλους, γλίστρησε καί ἔπεσε ἀπό ἀρκετό ὕψος. Ἦταν σέ κακή κατάσταση καί οἱ γιατροί εἶχαν ἀπελπιστεῖ. Αὐτό στενοχώρησε πολύ τόν Περικλῆ, ἀλλά ἡ θεά φάνηκε στό ὄνειρό του καί παράγγειλε μιά θεραπεία, πού τή χρησιμοποίησε ὁ Περικλῆς καί γιάτρεψε γρήγορα καί εὐκόλα τόν ἄνθρωπο. Ἐπει' ἀπ' αὐτό ὁ Περικλῆς ἔστησε στήν Ἀκρόπολη τό *χάλκινο ἄγαλμα τῆς Ὑγείας Ἀθηνᾶς* κοντά στό βωμό, πού, ὅπως λένε, ὑπῆρχε καί πρωτίτερα ἐκεῖ.

14 Ὁ Φειδίας κατασκεύασε τό *χρυσό ἄγαλμα* τῆς θεᾶς καί στή στήλη εἶναι γραμμένο ὅτι αὐτός εἶναι ὁ τεχνίτης τούτου τοῦ ἔργου. Ὅλα σχεδόν εἶχαν ἀνατεθεῖ σ' αὐτόν καί, ὅπως εἶπαμε, αὐτός παρακολουθοῦσε ὄλους τούς τεχνίτες ἐξαιτίας τῆς φιλίας πού εἶχε μέ τόν Περικλῆ.

1 Ἐπειδή οἱ πολιτικοί ὁπαδοί τοῦ Θουκυδίδη κατηγοροῦσαν τόν Περικλῆ καί φώναζαν πῶς σπαταλᾷ τά χρήματα καί ἐξανεμίζει τά εἰσοδήματα τῆς πολιτείας, ὁ Περικλῆς στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου ρώτησε τό λαό ἂν νομίζει πῶς ἔχουν δαπανηθεῖ πολλά· καί ὅταν φώναζαν «ναί, πάρα πολλά», αὐτός εἶπε: «Λοι-

ΚΕΦ. 14

Κατηγορίες τῶν ἀριστοκρατικῶν. Ἐξοστρακι-

σμός του
Θουκυδίδη.

- 2 πόν τότε ἢ δαπάνη ἄς θαρύνει ἐμένα καί ὄχι ἐσᾶς. Ἄλλά πάνω
στά μνημεῖα θά ἀναγράψω μόνο τό δικό μου ὄνομα.» Ὅταν εἶπε
αὐτά ὁ Περικλῆς, οἱ Ἀθηναῖοι, εἶτε γιατί θαύμασαν τή μεγαλο-
φροσύνη του εἶτε γιατί εἶχαν τή φιλοτιμία νά πάρουν μέρος στή
11 δόξα τῶν ἔργων, μέ κραυγές τόν παρακαλοῦσαν νά ξοδεύει ἀπό
τά δημόσια χρήματα καί νά τά διαθέτει χωρίς κανένα περιορι-
3 σμό. Τέλος ἄρχισε μέγάλος ἀγώνας ἀνάμεσα στόν Περικλῆ καί
τό Θουκυδίδη γιά τόν ἐξοστρακισμό ἑνός ἀπό τοὺς δύο. Ὁ Πε-
ρικλῆς τότε κινδύνεψε νά χάσει τόν ἀγώνα, ἀλλά στό τέλος κατόρ-
θωσε νά ἐξοστρακίσει τό Θουκυδίδη καί νά διαλύσει τό ἀντίπαλό
του πολιτικό κόμμα.

Η ΑΠΕΡΙΟΡΙΣΤΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ

(Κεφ. 15-16)

ΚΕΦ. 15

Ἡ συγκέν-
τρωση τῆς
ἐξουσίας. Ἡ
ἀφιλοκέρδεια
τοῦ Περικλῆ.

- 1 Ἄφοῦ λοιπόν σταμάτησε ὀλότελα πιά ἡ πολιτική διαμάχη καί
ἡ πόλη ἠσύχασε καί ἐνώθηκε ὅλη σχεδόν σ' ἓνα σύνολο, ὁ Πε-
ρικλῆς κρατοῦσε στά χέρια του ὅλη τήν Ἀθήνα καί ἄλλος του
κανόνιζε ὅλα τά ζητήματα πού διαχειρίζονταν οἱ Ἀθηναῖοι:
τοὺς φόρους, τά στρατεύματα, τά πλοῖα, τά νησιά, τή θάλασσα,
τή μεγάλη δύναμη πού ἡ πόλη εἶχε ἀποκτήσει ἀνάμεσα στους
Ἕλληνες καί ἀνάμεσα στους βαρβάρους, τήν ἡγεμονία πού εἶχε
ἐξασφαλιστεῖ μέ τήν ὑπακοή τῶν ὑποταγμένων λαῶν, καθώς καί
μέ τή φιλία τῶν βασιλέων καί τή συμμαχία τῶν δυναστῶν. Ἀπό
τότε ὅμως δέν ἦταν πιά ὁ ἴδιος οὔτε τόσο συγκαταβατικός στό
λαό, ὅπως πρῖν. Δέν ὑποχωροῦσε εὐκολα καί δέν ἄφηνε νά τόν
παρασέρνουν οἱ ἄνεμοι τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ πλήθους. Τή δημο-
κρατία πού ἦταν πρῖν χαλαρή καί συχνά ὑποχωρητική σάν μιά
μουσική ἀπαλή καί ἄτονη, τήν ἐνίσχυσε καί τήν ἔκαμε πολίτευμα
ἀριστοκρατικό καί βασιλικό, γιά νά ἐφαρμόσει μιά πολιτική
ἴση καί δίκαιη πρὸς ὅλους, πού ἀπόβλεπε στό ἀληθινό συμφέ-
ρον τοῦ λαοῦ. Πολλές φορές ὁ λαός τόν ἀκολουθοῦσε μέ τή θέ-
λησή του, γιατί τόν ἐπειθε μέ τίς συμβουλές του. Κάποτε ὅμως,
πού ὁ λαός δέν ἔδειχνε προθυμία νά τόν ἀκολουθήσει, αὐτός
τέντωνε τά λουριά καί τόν ὀδηγοῦσε ἀναγκαστικά ἐκεῖ ὅπου ἦταν
τό συμφέρον του. Ἐκανε δηλαδή ὅ,τι ἀκριθῶς κάνει ὁ γιατρός,

πού σέ μία μακρόχρονη ἀρρώστια μέ πολλά συμπτώματα, ἄλλοτε ἐπιτρέπει μερικές εὐχαριστήσεις πού δέ βλάπτουν καί ἄλλοτε ἐπιβάλλει θεραπεία ὀδονηρή, ἀλλά σωτήρια.

Τά κάθε εἴδους πάθη πού ἦταν φυσικό νά ἀναφαίνονται σ' ἓνα λαό πού ἐξουσίαζε τόσο μεγάλο κράτος, μόνο αὐτός εἶχε τή φυσική ἱκανότητα νά τά κατευθύνει μέ τόν κατάλληλο τρόπο. Χρησιμοποίησε γι' αὐτό σάν πηδάλια κυρίως τήν ἐλπίδα καί τό φόβο, εἴτε γιά νά περιορίσει τή θρασύτητα τῶν πολιτῶν εἴτε γιά νά μετριάσει τήν ἀποθάρρυνσή τους καί νά τοὺς παρηγορήσει. Ἐδειξε ἔτσι ὅτι ἡ ρητορική εἶναι, κατά τόν Πλάτωνα, ἓνα μέσο γιά τή διαπαιδαγώγηση τῶν ψυχῶν καί ἔχει κυριότατο ἔργο της νά κατευθύνει τά ἤθη καί τά πάθη, σάν νά εἶναι κάποιοι τόνοι καί φθόγγοι τῆς ψυχῆς πού πρέπει νά τοὺς ἐγγίζει κανείς καί νά τοὺς χειρίζεται μέ τόν πιό κατάλληλο τρόπο. Αἰτία τῆς ἐπιτυχίας του δέν ἦταν ἀπλῶς ἡ δύναμη τοῦ λόγου του, παρά, ὅπως λέει ὁ ἱστορικός Θουκυδίδης, ἡ ὑπόληψη πού ἀπόκτησε ἀπό τόν τρόπο τῆς ζωῆς του καί ἡ ἐμπιστοσύνη πού κέρδισε σάν ἄνθρωπος ὀλοφάνερα καί ὀλότελα ἀφιλόκερδος καί ἀνώτερος ἀπό χρήματα. Ἐνῶ τήν πόλη πού ἦταν μεγάλη τήν ἔκαμε τρισεγγάλη καί ἀπεριόριστα πλούσια καί ἐνῶ ξεπέρασε στή δύναμη πολλούς βασιλεῖς καί τυράννους, πού μερικοί μάλιστα ἀφῆσαν μεγάλη κληρονομιά στά παιδιά τους, ἐκεῖνος δέν αὐξήσε οὔτε κατά μία δραχμὴ τήν περιουσία πού τοῦ εἶχε ἀφήσει ὁ πατέρας του.

Ὁ Θουκυδίδης διηγεῖται μέ ἀκρίβεια τή δύναμη τοῦ Περικλῆ, ἐνῶ ἀντίθετα, οἱ κωμικοὶ ποιητές τή διαστρέφουν μέ κακοῦθια. Ἐκείνους πού τόν περιστοιχίζαν τοὺς ὀνόμαζαν νέους Πεισιστρατίδες καί ζητοῦσαν ἀπ' αὐτόν νά ὀρκιστεῖ ὅτι δέ θά γίνει τύραννος, γιατί εἶχαν τή γνώμη πὼς ἡ ὑπεροχὴ του ἦταν ἀσυμβίβαστη πρὸς τή δημοκρατία καί περισσότερο πειστική ἀπὸ ὅσο πρέπει. Ὁ Τηλέκλειδης λέει πὼς οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ εἶχαν παραδόσει

«ἀπ' τὶς πόλεις τοὺς φόρους, τίς ἴδιες τίς πόλεις
νά τίς δένει ἢ νά λύνει
καί πετρόχιστα τεῖχη νά χτίζει ἢ νά ρίχνει,

ΚΕΦ. 17
Στάση γὰρ
ἐπὶ τῶν ἀποδείξεων
τοῦ συγγραφέως.

1 ΚΕΦ. 16

Κατηγορίες
τῶν κωμικῶν.
Παράπονα
τῶν οἰκείων.

σπονδές, δύναμη, κράτος, ειρήνη και πλούτο
καί τήν κάθε εὐτυχία».

- 3 Καί ἡ ἀπεριόριστη ἐξουσία του σέ ὅλα αὐτά δέν ἦταν ἓνα πρόσκαιρο ἐπεισόδιο, οὔτε τό ὄριμασμα καί ἡ ἄνθηση μιᾶς περαστικῆς ἐποχῆς στήν πολιτική του σταδιοδρομία. *Σαράντα ὀλόκληρα χρόνια* κράτησε τά πρωτεία *ἀνάμεσα ἀπό ἄντρες*, ὅπως ὁ Ἐφιάλτης, ὁ Λεωκράτης, ὁ Μυρωνίδης, ὁ Κίμων, ὁ Τολμίδης, ὁ Θουκυδίδης. Καί μετά τήν πτώση καί τόν *ἐξοστρακισμό τοῦ Θουκυδίδη*, ἐξακολούθησε ἐπί δεκαπέντε σχεδόν χρόνια συνέχεια, μέ τήν κάθε χρόνο ἐκλογή του, νά κατέχει τό μοναδικό ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ καί τή δύναμή του. Διαφύλαξε ὅμως τόν ἑαυτό του ἄτρωτο ἀπό τά χρήματα. Δέν ἀδιαφοροῦσε βέβαια γιά τά οικονομικά του συμφέροντα, ἀλλά τήν πατρική καί νόμιμη περιουσία του τή διαχειρίστηκε μέ τήν πιό εὐκολη καί πιό σωστή μέθοδο, ὥστε οὔτε ἀπό ἀμέλειά του νά χαθεῖ οὔτε ὅμως νά τοῦ δημιουργεῖ πολλές φροντίδες καί νά τόν καθυστερεῖ ἀπό τίς
- 4 δημόσιες ἀσχολίες του. Τούς καρπούς πού μάζευε κάθε χρόνο ἀπό τήν ἰδιοκτησία του τούς πουλοῦσε ὅλους μαζί, καί ἔπειτα προμηθεύονταν ἀπό τήν ἀγορά καθετί πού εἶχε ἀνάγκη· ἔτσι εἶχε
- 5 κανονίσει τόν τρόπο τῆς ζωῆς του. Ἀλλά ὁ τρόπος αὐτός δέν εὐχαριστοῦσε τά παιδιά του, πού ἦταν πιά μεγάλα, οὔτε τίς γυναῖκες τοῦ σπιτιοῦ του. Ἔβλεπαν ὅτι ὁ Περικλῆς δέν ἦταν ἀνοιχτοχέρης καί εἶχαν παράπονο γιά τόν καθημερινό περιορισμό τῆς δαπάνης στά ἀπολύτως ἀναγκαῖα καί γιατί τίποτε δέν μποροῦσε νά χαθεῖ σέ κάτι περιττό, ὅπως γίνεται στά μεγάλα σπίτια, ὅπου ὑπάρχει ἀφθονία σέ ὅλα. Στό δικό τους σπίτι κάθε
- 6 ἔξοδο καί κάθε ἔσοδο θάδιζαν μέ ἀριθμό καί μέ μέτρο. Ἐκεῖνος πού τά κανόνιζε ὅλα μέ τέτοια ἀκρίβεια ἦταν ἓνας ὑπηρετῆς του, ὁ Εὐάγγελος, ἀπό τή φύση ἔτσι πλασμένος ὅσο κανένας ἄλλος ἢ ἀπό τόν Περικλῆ καμωμένος γιά οἰκονομία.
- 7 Αὐτά βέβαια δέν ταίριαζαν μέ τή σοφία τοῦ Ἀναξαγόρα, ἀφοῦ αὐτός καί τό σπίτι του τό παράτησε καί τά χωράφια του τά ἄφησε ἀκαλλιέργητα γιά νά βόσκουν τά ζῶα, παρακινημένος ἀπό ἐνθουσιασμό καί μεγαλοφροσύνη. Δέν εἶναι ὅμως τό ἴδιο, νομίζω, ὁ βίος ἑνός θεωρητικοῦ φιλοσόφου καί ἑνός πολιτικοῦ.

Ὁ φιλόσοφος στρέφει στά ὠραῖα τό νοῦ του, χωρίς νά χρησιμοποιεῖ ὑλικά μέσα καί χωρίς νά ἔχει ἀνάγκη ἀπό τήν ὕλη πού τόν περιβάλλει, ἐνῶ γιά τόν πολιτικό, πού ἐφαρμόζει τήν ἀρετή του γιά νά ἐξυπηρετήσῃ τίς ἀνθρώπινες ἀνάγκες, ὁ πλοῦτος κάποτε δέν εἶναι μόνο ἓνα ἀπό τά ἀπαραίτητα γιά τή ζωή του, ἀλλά καί ἓνα ἀπό τά μέσα ἐφαρμογῆς τοῦ καλοῦ, ὅπως ἦταν γιά τόν Περικλῆ, πού βοήθησε πολλούς φτωχοῦς. Αὐτό ἔκαμε καί γιά τόν ἴδιο τόν Ἀναξαγόρα. Λένε ὅτι ὁ φιλόσοφος πού τόν εἶχε παραμελήσῃ ὁ Περικλῆς ἀπό τίς πολλές ἀσχολίες του, ἔπεσε κατάκοιτος, γέρος πιά, *εἶχε σκεπάσει τό κεφάλι του καί ἀφῆθη καρτερικά νά πεθάνει.* Ὄταν τό ἔμαθε ὁ Περικλῆς, ταραχτήκε καί ἔτρεξε ἀμέσως στό φιλόσοφο, τόν παρακαλοῦσε καί τόν ἰκέτευε, θρηγνώντας ὄχι ἐκεῖνον παρά τόν ἑαυτό του, ἀν χάσει τέτοιο σύμβουλο τῆς πολιτείας. Τότε ὁ Ἀναξαγόρας ξεσκεπάσε τό κεφάλι του καί τοῦ εἶπε: «Περικλῆ, ὅσοι θέλουν τό λυχνάρι, δέν τό ἀφήνουν χωρίς λάδι».

8

9

ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΞΗΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ

(Κεφ. 17-28)

Οἱ Λακεδαιμόνιοι βλέποντας νά μεγαλώνει ἡ δύναμη τῶν Ἀθηναίων, ἄρχισαν νά ἀνησυχοῦν. Καί ὁ Περικλῆς γιά νά ἀνυψώσει ἀκόμη περισσότερο τήν περηφάνια τοῦ λαοῦ καί γιά νά τόν πείσει ὅτι εἶναι ἀξίος γιά μεγάλα ἔργα, προτείνει στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου ψήφισμα μέ τό ὁποῖο προσκαλοῦσε ὅλους τοὺς Ἕλληνες, σέ ὁποιοδήποτε μέρος τῆς Εὐρώπης ἢ τῆς Ἀσίας καί ἄν κατοικοῦν, ὅλες τίς πόλεις, μικρές ἢ μεγάλες, νά στείλουν ἀντιπροσώπους στήν Ἀθήνα, γιά νά σκεφτοῦν σ' ἓνα συνέδριο ὅλοι μαζί γιά τοὺς ἑλληνικούς ναοὺς πού εἶχαν κατακάψει οἱ βάρβαροι καί γιά τίς θυσίες πού χρωστοῦν οἱ Ἕλληνες στοὺς θεοὺς, ἀφοῦ τίς εἶχαν ὑποσχεθεῖ σ' αὐτούς, ὅταν τοὺς παρακαλοῦσαν γιά τήν Ἑλλάδα, τότε πού πολεμοῦσαν ἐναντίον τῶν βαρβάρων, καί τέλος γιά τή θάλασσα, δηλαδή πῶς νά πλῆουν ὅλοι χωρίς φόβο καί πῶς νά διατηροῦν τήν εἰρήνη.

Γι' αὐτό τό σκοπό οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν εἴκοσι ἄντρες πού ἦταν ὁ καθένας πενήντα χρονῶν καί πάνω πέντε πῆγαν νά

1 ΚΕΦ. 17

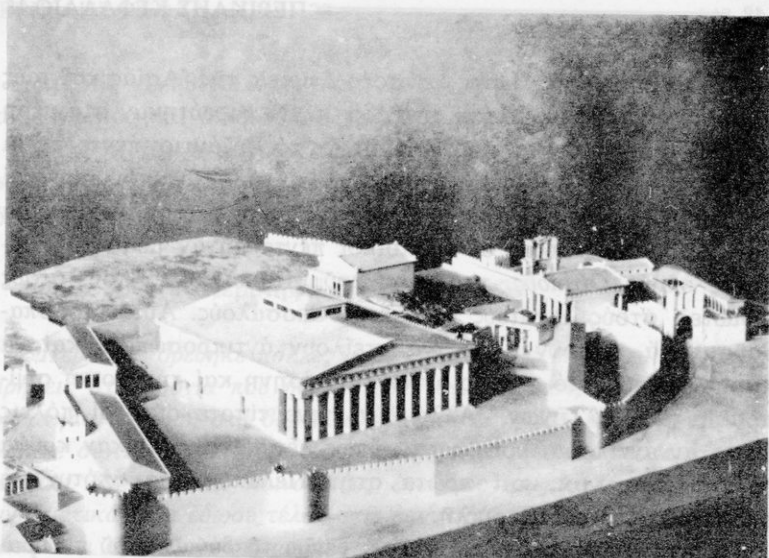
*Σχέδιο γιά
ἓνα πανελλή-
νιο συνέδριο.*

2

1
2

3. Τό Τελεστήριο της Έλευσίνας στο κέντρο του Ίερου. Χτίστηκε με σχέδια του αρχιτέκτονα Ίκτινου.

1. Τά Προπύλαια της Ακρόπολης (ανατολική πλευρά)
2. Τά Προπύλαια της Ακρόπολης (δυτική πλευρά)
3. Τό Τελεστήριο της Έλευσίνας στο κέντρο του Ίερου. Χτίστηκε με σχέδια του αρχιτέκτονα Ίκτινου.
(Αναπαράσταση του Ίερου, όπως ήταν τον 2. μ.Χ. αι., από τον Ί. Τρανλό).

προσκαλέσουν τούς Ίωνες καί τούς Δωριείς τῆς Ἀσίας καί τούς νησιώτες ὡς τή Λέσβο καί τή Ρόδο· πέντε πορευτήκαν στά μέρη τοῦ Ἑλλησπόντου καί τῆς Θράκης ὡς τό Βυζάντιο· πέντε ἄλλοι στάλθηκαν στή Βοιωτία, τή Φωκίδα καί τήν Πελοπόννησο καί ἀπ' ἐκεῖ μέσο τῆς Λοκρίδας

3 καί Ἀμβρακία· τέλος οἱ ὑπόλοιποι πέντε πῆγαν μέσο τῆς Εὐβοίας στούς *Οἰταίους*, στά μέρη τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου, στούς Φθιώτες, στούς Ἀχαιοὺς καί στούς Θεσσαλοὺς. Αὐτοὶ προσπαθοῦσαν νά πείσουν ὄλους νά στείλουν ἀντιπροσώπους καί νά

4 πάρουν μέρος στό συνέδριο γιά τήν εἰρήνη καί τήν κοινή σύμπραξη τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλά δέν ἔγινε τίποτε οὔτε οἱ πόλεις ἔστειλαν ἀντιπροσώπους, γιατί, ὅπως λένε, ἐναντιώθηκαν κρυφά οἱ Λακεδαιμόνιοι, καί πρῶτα στήν Πελοπόννησο ἀπότυχε ἡ ἀπόπειρα αὐτή τοῦ Περικλῆ.

Τό διηγήθηκα καί αὐτό, γιά νά δείξω τή δύναμη τοῦ πνεύματος καί τό μεγαλεῖο τῆς ψυχῆς του.

ΚΕΦ. 18

Πρόνοια γιά τήν ἀσφάλεια τοῦ στρατοῦ.

1 Κατά τίς στρατηγίες του ἔχει ἐκτιμηθεῖ ἰδιαίτερα ἡ προσοχή πού ἔδινε στήν ἀσφάλεια τοῦ στρατοῦ· δέν ἐπιχειροῦσε ποτέ μέ τῆ θέλησή του μάχη μέ ἀβέβαιο ἀποτέλεσμα καί ἐπικίνδυνη καί δέ ζήλευε οὔτε ἤθελε νά μιμηθεῖ τούς στρατηγούς πού ριψοκινδυνεύοντας κέρδισαν λαμπρή ἐπιτυχία καί θαυμάστηκαν. Ἔλεγε πάντα στούς πολίτες ὅτι, ἂν περνοῦσε ἀπό τό χέρι του, θά ἔμεναν γιά πάντα ἀθάνατοι. Καί ὅταν εἶδε πῶς ὁ *Τολμίδης*, ὁ γιός τοῦ *Τολμαίου*, παίρνοντας θάρρος ἀπό τίς πρῶτες ἐπιτυχίες του καί ἀπό τήν ἐξαιρετική ἐκτίμηση πού κέρδισε γιά τίς πολεμικές του ἐπιχειρήσεις, ἦταν ἔτοιμος σέ ἄκαιρη στιγμή νά εἰσβάλει στή Βοιωτία καί εἶχε πείσει τούς πῖο γενναίους καί φιλόδοξους ἀπό τούς στρατεύσιμους πολίτες νά ἐκστρατεύσουν μαζί του ἐθελοντικά —καί αὐτοὶ ἦταν χίλιοι, ξεχωριστά ἀπό τήν ἄλλη δύναμη— ὁ Περικλῆς προσπάθησε νά τόν συγκρατήσῃ. Τόν παρακαλοῦσε στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου λέγοντας τά περίφημα ἐκεῖνα λόγια: «Ἄν ὁ *Τολμίδης* δέ θέλει νά πειστεῖ στόν Περικλῆ, δέ θά κάμει λάθος ἂν περιμένει νά ἀκούσῃ τόν πῖο σοφὸ

3 ἀπ' ὄλους τούς συμβούλους: τό χρόνο.» Τότε λίγοι ἐπαίνεσαν τό λόγο του· ὕστερα ὁμως ἀπό λίγες μέρες, ὅταν ἦρθε ἡ εἶδηση ὅτι

ὁ Τολμίδης νικήθηκε στή μάχη κοντά στήν Κορώνεια καί ὅτι ἔπεσε νεκρός καί ὁ ἴδιος καί μαζί του πολλοί γενναῖοι πολῖτες, ἡ πρόβλεψη του ἐκείνη μεγάλωσε τήν ἀγάπη καί τήν ἐκτίμηση τοῦ λαοῦ στόν Περικλή, γιατί ἔβλεπε πόσο φρόνιμος εἶναι καί πόσο φροντίζει γιά τό καλό του.

Περίληψη κεφαλαίων 19-28

Ὁ Περικλῆς βρέθηκε πολλές φορές ἐπικεφαλῆς σέ πολεμικές ἐπιχειρήσεις στά χρόνια πού ἦταν στρατηγός. Ἡ ἐκστρατεία του στή Χερρόνησο (δηλαδή στή βόρεια εὐρωπαϊκή ἀκτὴ τοῦ Ἑλλησπόντου) στάθηκε σωτήρια γιά τούς Ἕλληνες τῆς περιοχῆς. Μέ τό νά ἐγκαταστήσει δηλαδή ἐκεῖ καινούριους ἐποίκους καί νά κατασκευάσει ὄχυρωματικά ἔργα ἔδωσε τέλος στίς ἐπιδρομές τῶν Θρακῶν καί στή δράση τῶν ληστικῶν συμμοριῶν.

447 π.Χ.

Πολύ ἀξιόλογη ὑπῆρξε καί ἡ ναυτική του ἐκστρατεία στά παράλια τῆς Πελοποννήσου. Ὅχι μόνο λεηλάτησε διάφορες παραλιακές περιοχές, ἀλλά προχώρησε καί στό ἐσωτερικό τῆς χώρας. Σέ μάχη πού ἔγινε στή Νεμέα ὁ Περικλῆς νίκησε καί ἔτρεψε σέ φυγή τούς Σικυωνίους. Ἐπειτα μέ τή βοήθεια καί τῶν συμμάχων του ἀπό τήν Ἀχαΐα ἔκαμε ἐπιδρομή στήν Ἀκαρνανία, λεηλάτησε τή χώρα προκαλώντας μεγάλες ζημιές καί γύρισε κατόπιν στήν Ἀθήνα. Ἄλλη ἐκστρατεία ἔκαμε στόν Εὐξεινο Πόντο, ὅπου γενικά προστάτησε τίς Ἑλληνικές πόλεις καί ἔδειξε τή δύναμή του στούς βαρβάρους. Ἰδιαίτερα βοήθησε τούς κατοίκους τῆς Σινώπης.

Σέ ἄλλες ὥστόσο περιπτώσεις ὁ Περικλῆς συγκράτησε τούς Ἀθηναίους καί δέν τούς ἄφησε νά ἐπιχειρήσουν διάφορες μακρινές ἐκστρατείες πού σχεδίαζαν· γιατί ἡ σπουδαιότερη φροντίδα του ἦταν νά ἐξασφαλίσει αὐτά πού κατεῖχε καί νά κρατᾶ μακριά τόν κύριο ἀντίπαλο, δηλαδή τούς Λακεδαιμόνιους. Ἐτσι κατὰ τόν λεγόμενο Ἱερό πόλεμο φρόντισε μέ στρατιωτική ἐπέμβαση νά ξαναπάρουν οἱ Φωκεῖς τό Δελφικό Ἱερό, πού οἱ Λακεδαιμόνιοι τό εἶχαν δώσει στούς κατοίκους τῶν Δελφῶν. Τά γεγονότα πού ἀκολούθησαν δικαίωσαν τή συγκρατημένη πολιτική του. Ἐνῶ δηλαδή εἶχαν ἀποστατήσει οἱ Εὐβοεῖς καί ὁ Περικλῆς ἀγωνιζόταν νά καταστείλει τήν ἀνταρσία τους, ἦρθε ἡ εἶδηση ὅτι καί οἱ Μεγαρεῖς εἶχαν κηρύξει πόλεμο καί ὅτι ὁ στρατός τῶν Λακεδαιμονίων ἔφτασε στά σύνορα τῆς Ἀττικῆς.

448 π.Χ.

446 π.Χ.

Ὁ Περικλῆς γύρισε ἀμέσως ἀπὸ τὴν Εὐβοία, θεώρησε ὁμως ἐπικίνδυνο νὰ συγκρουσθεῖ με τοὺς Σπαρτάτες. Γι' αὐτὸ κατόρθωσε νὰ δωροδοκῆσει τὸ σύμβουλο τοῦ νεαροῦ βασιλιᾶ τῶν Λακεδαιμονίων κι ἔτσι τὸν ἔπεισε ν' ἀποσύρει τὸ στρατὸ τῶν Πελοποννησίων ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ. Ἀργότερα, ὅταν κατὰ τὴ λογοδοσία του ὁ Περικλῆς ἀνάφερε κάποια δαπάνη πού ἔπρεπε νὰ μείνει μυστικὴ, ὁ δῆμος τὸ δέχτηκε χωρὶς νὰ θελήσει νὰ κάνει ἔλεγχο. Τόση ἐμπιστοσύνη τοῦ εἶχε ὁ λαός. Ἀναφέρουν μάλιστα ὅτι καὶ ἄλλα ποσὰ δαπανοῦσε με τὸν τρόπο αὐτό, γιὰ νὰ ἐξαγοράζει τὴν εἰρήνη καὶ νὰ προετοιμάσει καλύτερα τὴν Ἀθήνα γιὰ τὸν πόλεμο.

445 π.Χ. Ἀφοῦ πέρασε ὁ κίνδυνος με τοὺς Λακεδαιμονίους, ὁ Περικλῆς γύρισε πάλι στὴν Εὐβοία καὶ τὴν ὑπόταξε. Ἰδιαίτερα σκληρὰ φέρθηκε μόνο στοὺς κατοίκους τῆς Ἰστιαίας, ἐπειδὴ εἶχαν σκοτώσει τὸ πλήρωμα ἐνὸς ἀθηναϊκοῦ πλοίου πού αἰχμαλωτίσαν.

445 π.Χ. Μετὰ ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτά οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔκλεισαν εἰρήνη γιὰ τριάντα χρόνια. Λίγο ἀργότερα οἱ Ἀθηναῖοι με πρόταση τοῦ Περικλῆ ἀποφάσισαν νὰ ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τῆς Σάμου. Ἡ Σάμος βρισκόταν τότε σὲ πόλεμο με τὴ Μίλητο καὶ οἱ Ἀθηναῖοι θέλησαν, γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς Μιλησίους, νὰ σταματήσουν τὸν πόλεμο καὶ νὰ γίνουν οἱ ἴδιοι διαιτητές τῆς διαφορᾶς. Οἱ Σάμιοι ἀρνήθηκαν, καὶ αὐτὸ στάθηκε ἡ ἀφορμὴ τοῦ πολέμου. Ὁ Περικλῆς ἔφτασε στὴ Σάμο, κατάργησε τὴν ὀλιγαρχικὴ τῆς κυβέρνησης καὶ ἐγκατέστησε δημοκρατικὴ, κράτησε ὁμήρους ἀπὸ τοὺς προκρίτους τῶν Σαμίων καὶ γύρισε στὴν Ἀθήνα. Σὲ λίγο ὁμως οἱ Σάμιοι ἐπαναστάτησαν, ἐλευθέρωσαν με τὴ βοήθεια τῶν Περσῶν τοὺς ὁμήρους, πού οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς κρατοῦσαν στὴν Ἀἴμνο, καὶ ἐτοιμάστηκαν νὰ πολεμήσουν με ὅλες τους τίς δυνάμεις. Στὴν πρώτη σύγκρουση πού ἔγινε κοντὰ στὸ μικρὸ νησί Τραγία, ὁ Περικλῆς νίκησε τὸν σαμιακὸ στόλο. Ἀκολούθησε πολιορκία τῆς Σάμου ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, πού ἐνισχύθηκαν καὶ με ἄλλα πλοῖα. Στὶς δύσκολες αὐτὲς ὥρες γιὰ τοὺς Σαμίους ἔφτασε κάποια πληροφορία ψεύτικη, ὅτι ὁ φοινικικὸς στόλος ἔρχεται νὰ βοηθήσει τὴ Σάμο. Ὁ Περικλῆς τότε πῆρε ἓνα μεγάλο τμημα ἀπὸ τὸ στόλο πού διέθετε καὶ βγήκε νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν ἐχθρό. Στὸ διάστημα πού ἔλειπε, οἱ Σάμιοι με ἀρχηγὸ τὸ φιλόσοφο Μέλισσο βρῆκαν εὐκαιρία νὰ καταστρέψουν πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀθηναϊκά πλοῖα πού εἶχαν μείνει, νὰ συλλάβουν πολλοὺς Ἀθηναίους καὶ νὰ ἀνεφοδιαστοῦν. Ἐπιστρέφοντας, ὁ Περικ-

κλῆς νίκησε πάλι τούς Σαμίους, τούς ἀπόκλεισε στήν πόλη τους καί ἄρχισε πάλι νά τούς πολιορκεῖ. Γιά νά ἀποφύγει ἀπώλειες τῶν Ἀθηναίων, δέ θέλησε νά κυριεύσει τήν πόλη μέ ἐφοδο. Ὑστερα ἀπό πολιορκία ἐννέα μηνῶν ἡ Σάμος συνθηκολόγησε. Ὑποχρεώθηκε νά γκρεμίσει τά τείχη της, νά παραδώσει τά πλοῖα της καί νά πληρώσει μεγάλο χρηματικό πρόστιμο. Ὁ Περικλῆς γύρισε στήν Ἀθήνα θριαμβευτής. Καί στήν ἐπίσημη ταφή τῶν νεκρῶν τοῦ πολέμου μίλησε μέ τρόπο πού προκάλεσε θαυμασμό.

Ο ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

(Κεφ. 29-37)

Μετά τά γεγονότα αὐτά φαινόταν νά πλησιάζει ἡ τρικυμία τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Περικλῆς ἐπεισε τότε τό λαό νά στείλουν βοήθεια στούς Κερκυραίους πού βρίσκονταν σέ πόλεμο μέ τούς Κορινθίους καί νά πάρουν μέ τό μέρος τους τήν Κέρκυρα πού εἶχε μεγάλη ναυτική δύναμη, γιατί οἱ Πελοποννήσιοι ἦταν ἐτοιμοί ἀπό μέρα σέ μέρα νά τή χτυπήσουν.

Ἄλλά, ὅταν ὁ λαός ψήφισε τή βοήθεια, ἔστειλε μόνο δέκα πλοῖα μέ ἀρχηγό τό γιό τοῦ Κίμωνα, πού ὀνομαζόταν Λακεδαιμόνιος. Τό ἔκαμε αὐτό σάν νά ἤθελε νά τόν ἐξευτελίσει, γιατί ἡ οἰκογένεια τοῦ Κίμωνα ἔδειχνε μεγάλη συμπάθεια καί φιλία πρὸς τούς Λακεδαιμόνιους. Γιά νά ἐκτεθεῖ λοιπόν ἀκόμη περισσότερο γιά τά φιλικά του αἰσθήματα πρὸς τούς Λάκωνες ὁ Λακεδαιμόνιος, ἄν κατά τή στρατηγία του δέ γινόταν τίποτε μεγάλο καί ἀξιόλογο, τοῦ ἔδωσε λίγα πλοῖα καί τόν ἔστειλε παρά τή θέλησή του. Γενικά προσπαθοῦσε μέ κάθε τρόπο νά ταπεινώσει τούς γιούς τοῦ Κίμωνα, γιατί, ὅπως ἔλεγε, καί τά ὀνόματά τους ἀκόμη δείχνουν πὼς δέν εἶναι γνήσιοι Ἀθηναῖοι, παρά γόθοι καί ξένοι, ἀφοῦ ὁ ἕνας λεγόταν Λακεδαιμόνιος, ὁ δεύτερος Θεσσαλός καί ὁ τρίτος Ἥλειος. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ὅλοι γεννήθηκαν ἀπό Ἀρκαδική μητέρα. Ἐπειδὴ ὅμως πολλοί κακολογοῦσαν τόν Περικλῆ, γιατί ἔστειλε μόνο δέκα πλοῖα, καί ἔτσι ἔδινε μικρή βοήθεια γιά τίς ἀνάγκες τῶν Κερκυραίων, ἀλλά μεγάλη ἀφορμή σ' ἐκείνους πού κατηγοροῦσαν τούς Ἀθηναίους, ἔστειλε πάλι καί ἄλλα περισσότερα στήν Κέρκυρα· ἀλλ' αὐτά ἔφτασαν

1 ΚΕΦ. 29

Βοήθεια στούς Κερκυραίους. Παράπονα ἐλληνικῶν πόλεων. Ἡ Ποτίδαια ἀποστατεῖ.

2

3

- 4 μετά τή μάχη. Οί Κορίνθιοι τότε έξοργίστηκαν, γιατί οί Ἀθηναῖοι ἔστειλαν βοήθεια στους Κερκυραίους καί τούς κατηγοροῦσαν στή Λακεδαίμονα. Συγχρόνως καί οί Μεγαρεῖς διατύπωναν παράπονα, γιατί οί Ἀθηναῖοι τούς ἐμποδίζουν καί τούς διώχνουν ἀπ' ὄλες τίς ἀγορές καί ἀπ' ὄλα τά λιμάνια πού εἶχαν στήν ἐξουσία τους, παραβαίνοντας τά κοινά δίκαια καί τούς ὄρκους τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλά καί οί Αἰγινῆτες ἀπό τό ἄλλο μέρος
- 5 εἶχαν παράπονα, γιατί νόμιζαν ὅτι ἀδικοῦνται καί καταπιέζονται. Αὐτοί ζητοῦσαν κρυφά τή βοήθεια τῶν Λακεδαιμονίων, γιατί δέν τολμοῦσαν νά κατηγορήσουν φανερά τούς Ἀθηναίους.
- 6 Στό μεταξύ καί ἡ Ποτίδαια, πόλη πού ἦταν στήν ἐξουσία τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ἀποικία τῶν Κορινθίων, ἀποστάτησε καί οί Ἀθηναῖοι τήν πολιόρκησαν. Αὐτό ἐπιτάχυνε τόν πόλεμο. Καί ὁμως, ἐπειδή πολλές πρεσβείες εἶχαν ἔρθει στήν Ἀθήνα ἀπό διάφορες πόλεις καί ἀπό τό ἄλλο μέρος ὁ βασιλιάς τῶν Λακεδαιμονίων Ἀρχίδαμος προσπαθοῦσε νά συμβιβάσει τίς διαφορές καί νά κατευνάσει τούς συμμάχους, φαίνεται πώς δέ θά γινόταν ὁ πόλεμος ἀπό τίς ἄλλες ἀφορμές πού εἶχαν ὡς τότε παρουσιαστεῖ, ἂν οί Ἀθηναῖοι εἶχαν πειστεῖ νά ἀκυρώσουν τό «μεγαρικό ψήφισμα»
- 8 καί νά συμφιλιωθοῦν μέ τούς Μεγαρεῖς. Ἀλλά ὁ Περικλῆς ἐναντιώθηκε ἐντονότατα σ' αὐτό καί παρακίνησε τό λαό νά ἐπιμείνει στή διαφορά του μέ τούς Μεγαρεῖς. Γι' αὐτό κατηγορήθηκε ὡς ὁ ἄριστος αἴτιος τοῦ πολέμου.

ΚΕΦ. 30

Ἀθηναῖοι καί
Μεγαρεῖς.

- 1 "Ὅταν ἦρθε στήν Ἀθήνα πρεσβεία ἀπό τή Σπάρτη νά συζητήσει γι' αὐτά, ἐπειδή ὁ Περικλῆς προφασίζόταν ὅτι ὑπάρχει νόμος πού ἀπαγορεύει νά κατεβάσουν ἀπό τή θέση της τήν πλάκα μέ τό «μεγαρικό ψήφισμα», λένε πώς ὁ Πολυάλκης, ἕνας ἀπό τούς ἀποσταλμένους τῆς Σπάρτης, τοῦ εἶπε: «Ἐσύ μὴν τήν κατεβάσεις λοιπόν, ἀλλά γύρισε ἀπό τήν ἄλλη μεριά τήν πλάκα· αὐτό δέν ὑπάρχει νόμος πού νά τό ἐμποδίζει.» Ὁ λόγος φάνηκε
- 2 ἔξυπνος, ἀλλά ὁ Περικλῆς δέν ὑποχώρησε. Φαίνεται πώς εἶχε καί κάποια ἰδιαίτερη ἐχθρότητα πρὸς τούς Μεγαρεῖς. Πάντως ἐπίσημα καί φανερά τούς κατηγοροῦσε γιατί καταπάτησαν ἕνα μέρος ἀπό τά «ἱερά λιθάδια» καί πρότεινε ψήφισμα νά στείλουν οί Ἀθηναῖοι ἕνα κήρυκα σ' αὐτούς καί τόν ἴδιον κήρυκα στή

Σπάρτη, γιά νά κατηγορήσει από μέρος τούς τούς Μεγαρείς. Αυτό βέβαια τό ψήφισμα τοῦ Περικλῆ εἶχε μιά λογική καί φι- 3
 λάνθρωπη βάση. Ἄλλά, ὅταν ὁ κήρυκας Ἄνθεμόκριτος πού ἐ-
 στείλαν οἱ Ἀθηναῖοι θανατώθηκε καί θεωρήθηκαν ὡς αἰτιοί γι'
 αὐτό τό ἐγκλημα οἱ Μεγαρείς, ὁ Ἀθηναῖος πολίτης Χαρίνος
 προτείνει τό ἀκόλουθο ψήφισμα πού ἐγκρίνεται ἀπό τήν ἐκκλη-
 σία τοῦ δήμου: «Ἄσπονδη καί ἀσυμφιλίωτη νά εἶναι ἡ ἔχθρα
 μας πρὸς τούς Μεγαρείς· ὁποῖος ἀπ' αὐτούς πατήσῃ τό πόδι του
 στήν Ἀττική νά τιμωρεῖται μέ θάνατο· οἱ στρατηγοί μας, ὅταν
 ὀρκίζονται τόν πατροπαράδοτο ὄρκο, νά προσθέτουν στόν ὄρκο
 τούς ὅτι δύο φορές κάθε χρόνο θά εἰσβάλλουν στή Μεγαρική· ὁ
 Ἄνθεμόκριτος νά ταφεῖ κοντά στίς *Θριάσιες πύλες*». Αὐτές οἱ πύ-
 λες σήμερα ὀνομάζονται Δίπυλο.

Οἱ Μεγαρείς ὅμως ἀρνοῦνται πὼς αὐτοὶ θανάτωσαν τόν Ἄνθε- 4
 μόκριτο.

Ποιά ἦταν ἡ ἀφορμή τοῦ πολέμου δέν εἶναι εὐκολο νά ξέρει 1
 κανεῖς. Ἄλλά γιά τή μὴ ἀκύρωση τοῦ ψηφίσματος ὅλοι ὁμόφω-
 να ρίχνουν τήν εὐθύνη στόν Περικλῆ. Μερικοὶ ὅμως παραδέ-
 χονται ὅτι ἔδειξε αὐτὴ τήν ἰσχυρογνωμοσύνη ἀπὸ εὐγενικό φρό-
 νημα καί ἀπὸ τὴ σκέψη ὅτι ἔτσι ἐξυπηρετεῖ καλύτερα τό συμ-
 φέρον τῶν Ἀθηναίων, γιατί νόμιζε ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι μέ τήν
 ἀπαίτησή τους ἤθελαν νά δοκιμάσουν ὡς ποῦ θά ὑποχωροῦσαν
 οἱ Ἀθηναῖοι καί ὅτι ἡ ὑποχώρηση θά ἦταν ὁμολογία ἀδυναμίας.
 Ἄλλοι πάλι ἰσχυρίζονται πὼς περιφρόνησε τούς Λακεδαιμο-
 νίους *μᾶλλον ἀπὸ ὑπεροψία* καί φιλοπόλεμη διάθεση, γιά νά δεί-
 ξει δύναμη.

Ἄλλά ἡ χειρότερη ἀπ' ὅλες τίς κατηγορίες, πού ἔχει πάρα 2
 πολλοὺς μάρτυρες, λένε πὼς εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Ὁ Φειδίας ὁ
 γλύπτης, ὅπως εἶπαμε, εἶχε ἀναλάβει τήν κατασκευὴ τοῦ ἀγάλ-
 ματος τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς. Ἐπειδὴ ἐγινε φίλος τοῦ Περικλῆ καί
 εἶχε πάρα πολὺ μεγάλη δύναμη σ' αὐτόν, μερικοὶ τόν φθόνησαν
 γιατί ἦταν προσωπικοὶ ἐχθροὶ του. Ἄλλοι ὅμως ἤθελαν νά δο-
 κιμάσουν στό πρόσωπο ἐκείνου πὼς θά ἔκρινε ὁ λαὸς τόν Πε-
 ρικλῆ. Αὐτοὶ λοιπὸν ἐπεισαν κάποιον Μένωνα, ἕναν ἀπὸ τούς
 ἐργάτες τοῦ Φειδία, καί τόν ἔβαλαν νά καθίσει στήν ἀγορά ὡς

1 ΚΕΦ. 31

*Ἡ εὐθύνη
 τοῦ πολέμου.
 Ὁ Φειδίας
 στόχος ἐπι-
 θέσεων.*

- 3 ικέτης και νά ζητήσει τήν ἄδεια νά καταγγεῖλει καί νά κατηγορήσει τό Φειδιά. Ὁ λαός δέχτηκε τήν αἴτηση τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ καί ἡ καταγγελία του συζητήθηκε στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου. Γιά κλοπές δέν μπορούσε νά σταθεῖ κατηγορία, γιατί ὁ Φειδίας ἀπό τήν ἀρχή εἶχε δουλέψει τό χρυσάφι καί τό εἶχε βάλει γύρω στό ἄγαλμα, κατά συμβουλή τοῦ Περικλῆ, μέ τέτοιον τρόπο, ὥστε νά εἶναι πολύ εὐκολο νά τό βγάλουν καί νά τό ζυγίσουν, πράμα πού καί τότε ὁ Περικλῆς ζήτησε νά κάμουν οἱ κατήγοροι. Ἀλλά ὁ φθόνος γιά τή δόξα τῶν ἔργων του βάραινε τό Φειδιά καί μάλιστα γιατί στήν Ἀμαζονομαχία πού παράστησε πάνω στήν ἀσπίδα ἀποτύπωσε μιά εἰκόνα πού τοῦ ἔμοιαζε, μέ μορφή ενός γέρου φαλακροῦ πού σήκωνε μιά πέτρα μέ τά δύο του χέρια. Ἐπίσης πρόσθεσε μιά ὠραιότατη εἰκόνα τοῦ Περικλῆ νά πολεμᾷ μέ μιά Ἀμαζόνα. Ἀλλά τό σχῆμα τοῦ χεριοῦ, ὅπως σήκωνε τό δόρυ μπροστά στό πρόσωπο τοῦ Περικλῆ, ἦταν κατάλληλα φτιαγμένο, σάν νά ἤθελε νά κρύψει τήν ὁμοιότητα, πού φαινόταν ὁμως ἀπό τά δύο πλάγια. Τότε ὁ Φειδίας ρίχτηκε στή φυλακή, ἀρρώστησε καί πέθανε ἢ, ὅπως λένε μερικοί, δηλητηριάστηκε ἀπό τούς ἐχθρούς τοῦ Περικλῆ, γιά νά βροῦν ἀφορμή νά τόν συκοφαντήσουν. Στό Μένωνα πού εἶχε κάμει τήν καταγγελία, κατά πρόταση τοῦ Γλαῦκωνα ὁ δῆμος χορήγησε ἀπαλλαγὴ ἀπό τούς φόρους καί ἔδωσε διαταγή στούς στρατηγούς νά φροντίσουν γιά τήν ἀσφάλειά του.

ΚΕΦ. 33

Εἰσβολή στήν Ἀττική. Ἡ φρόνηση τοῦ Περικλῆ.

- 1 Οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐπειδὴ εἶχαν τή γνώμη πῶς, ἂν ὁ Περικλῆς πέσει ἀπό τήν ἐξουσία, οἱ Ἀθηναῖοι θά ἦταν πιό διαλλαχτικοί σ' αὐτούς, τούς ζητοῦσαν νά διώξουν ἀπό τήν Ἀθήνα τούς ἀνθρώπους πού τούς βαραίνει τό «κλώνειον ἄγος», κληρονομημένο ἀπό τό μητρικό γένος τοῦ Περικλῆ, ὅπως λέει ὁ Θουκυδίδης. Ἀλλά ἡ ἀπόπειρα αὐτή τῶν Λακεδαιμονίων ἔφερε τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα γι' αὐτούς. Γιατί, ἀντί νά γεννήσει ὑποψία καί νά συκοφαντηθεῖ ὁ Περικλῆς, κέρδισε ἀκόμη μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη καί ἐκτίμηση ἀπό τούς συμπολίτες του, ἀφοῦ ἔβλεπαν ὅτι κυρίως ἐκεῖνον μισοῦν καί φοβοῦνται οἱ ἐχθροί. Γι' αὐτό, καί πρὶν ἀκόμη εἰσθάλει στήν Ἀττική ὁ Ἀρχίδαμος μέ τούς Πελοποννησίους, ὁ Περικλῆς εἶπε στούς Ἀθηναίους ὅτι,

ἂν τυχόν ὁ Ἀρχίδαμος λεηλατήσει ὄλα τὰ ἄλλα καί ἀφήσει ἀ-
 πείραχτα τὰ δικά του κτήματα ἐξαιτίας τῆς φιλίας πού ὑπῆρχε
 μεταξύ τους ἢ γιά νά δώσει στους ἐχθρούς του ἀφορμές διαβο-
 λῆς, αὐτός χαρίζει στήν πόλη τὰ κτήματά του καί τὰ σπίτια
 του.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι λοιπόν καί οἱ σύμμαχοί τους *εισβάλλον* 4
 στήν Ἀττική μέ μεγάλο στρατό καί μέ ἀρχηγό τό βασιλιά Ἀρ-
 χίδαμο. Λεηλάτησαν τή χώρα καί προχώρησαν ὡς τίς Ἀχαρνές,
 ὅπου ἔστησαν τό στρατόπεδό τους, μέ τή σκέψη πώς οἱ Ἀθη-
 ναῖοι δέ θά συγκρατηθοῦν, ἀλλ' ἀπό τήν ὀργή καί τήν περηφά-
 νια τους θά βγοῦν νά τους ἀντιμετωπίσουν. Ἀλλά ὁ Περικλῆς 5
 ἔκρινε πώς θά ἦταν ἐπικίνδυνο νά ἀναμετρηθεῖ μέ ἐξήντα χιλιά-
 δες Πελοποννησίους καί Βοιωτούς ὀπλίτες –γιατί τόσοι ἦταν
 αὐτοί πού ἔκαμαν τήν πρώτη εἰσβολή– καί νά πολεμηθεῖ θέ-
 τοντας σέ ἄμεσο κίνδυνο καί τήν ἴδια τήν πόλη. Γιά νά κατα-
 πραῦνει ἐκείνους πού ἤθελαν νά δώσουν μάχη καί ἀναναχτοῦ-
 σαν γιά τήν ἀδράνειά του, ἔλεγε πώς τὰ δέντρα καί ἂν κουτσο-
 ρευτοῦν καί ἂν κοποῦν, γρήγορα ξαναγίνονται, ἐνῶ, ἂν χάσουμε
 τούς ἀνθρώπους μας, δέν τούς ξαναβρίσκουμε εὐκολα. Καί τήν 6
 ἐκκλησία τοῦ δήμου δέν τήν συγκαλοῦσε, γιατί φοβόταν μήπως
 τόν ἀναγκάσουν νά κάμει ὅσα δέν ἦταν σύμφωνα μέ τή γνώμη
 του. Ὅπως ἕνας *καραβοκύρης*, ὅταν ξεσπάει ἀνεμοθύελλα στό πέ-
 λαγος, τὰ βάζει ὄλα σέ τάξη, σφίγγει τὰ σκοινιά καί κάνει τή
 δουλειά του, χωρίς νά λογαριάζει τὰ δάκρυα καί τίς παρακλη-
 σεις τῶν ἐπιβατῶν πού κυριεύονται ἀπό ναυτία καί φόβο, ἔτσι
 καί ἐκεῖνος ἔκλεισε τήν πόλη, ἔβαλε παντοῦ φρουρές γιά τήν ἀ-
 σφάλειά της, ἔκανε ὅ,τι τοῦ ὑπαγόρευε ἡ δική του σκέψη, χωρίς
 νά γνοιάζεται πολύ γιά τίς κατακραυγές καί τίς διαμαρτυρίες.
 Καί ὅμως πολλοί φίλοι του τόν ἐπίεζαν μέ τίς παρακλήσεις 7
 τους, πολλοί ἀπό τούς ἐχθρούς του τόν φοβέριζαν καί τόν κατη-
 γοροῦσαν, *οἱ χοροὶ στίς κωμωδίες* τραγουδοῦσαν πειραχτικά καί
 χλευαστικά τραγούδια γιά νά τόν ταπεινώσουν καί τόν ἔβριζαν,
 λέγοντας πώς εἶναι δειλός στρατηγός καί παραδίνει τὰ πάντα
 στους ἐχθρούς.

Τότε ἄρχισε τήν ἐπίθεσή του καί ὁ Κλέων, πού βρῆκε τήν εὐ- 8
 καιρία ἀπό τήν ὀργή τῶν πολιτῶν ἐναντίον ἐκείνου νά ἀνοίξει

γιά τόν ἑαυτό του δρόμο πρὸς τὴν ἀρχηγία, ὅπως δείχνουν οἱ παρακάτω ἀναπαιστικοὶ στίχοι τοῦ ποιητῆ Ἑρμιππου:

«Βασιλιά τῶν σατύρων, γιά πές μου: γιατί
νά βαστάξεις τό δόρυ δέ θέλεις, παρά
λόγια μόνο πολέμου φωνάζεις δεινά,
μά ψυχὴ σάν τοῦ Τέλητα κρύβεις;

Σά σπαθὶ πού τροχίζει κανεῖς
σέ μιὰ πέτρα, τά δόντια σου τρίζεις,
τί ὁ λαμπρὸς Κλέωνας σ' ἔχει δαγκώσει.»

ΚΕΦ. 34

Ὁ ἀθηναϊκὸς
στόλος στὴν
Πελοπόννησο.
Ἡ ἐπιδημία
στὴν Ἀθήνα.

- 1 Ἀλλὰ ὁ Περικλῆς ἔμεινε ἀτάραχος σέ ὄλες αὐτές τίς ἐπιθέσεις καὶ ὑπόμενε μέ πραότητα καὶ σιωπὴ τὴν ἀνυποληψία καὶ τὴν ἐχθρότητα. Ἔστειλε στὴν Πελοπόννησο στόλο ἀπὸ ἑκατὸ πλοῖα. Ὁ ἴδιος ὁμως δέν πῆγε μαζί τους, παρά ἔμεινε στὴν πόλη, γιά νά τὴν κρατᾶει ὀλόκληρη στὰ χέρια του, ὥσπου τέλος οἱ
- 3 Πελοποννήσιοι ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἀττική. Γιά νά περιποιηθεῖ ὁμως τό λαὸ πού δέν ἔπαψε νά ἀγαναχτεῖ γιά τὰ δεινά τοῦ πολέμου, προσπαθοῦσε νά τόν προσελκύσει μέ χρηματικὰ βοηθήματα καὶ πρότεινε νά τοῦ δοθοῦν κληρουχίες. Ἐδιώξε ὄλους τοὺς Αἰγινῆτες καὶ μοίρασε μέ κληρο τό νησί σέ Ἀθηναίους. Εἶχαν ἀκόμη κάποια παρηγοριά καὶ ἀπὸ τίς συμφορές πού προξενοῦσαν στοὺς ἐχθροὺς. Γιατί οἱ Ἀθηναῖοι πού ἔπλεαν γύρω ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο λεηλάτησαν μεγάλες περιοχές καὶ κομποπόλεις καὶ πόλεις ὄχι μικρές· καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰ μῆκε ὁ ἴδιος ὁ Περικλῆς στὴ Μεγαρική καὶ τὴν κατάστρεψε ὀλόκληρη.
- 4 Καί, ἀφοῦ οἱ ἐχθροὶ προξενοῦσαν βέβαια πολλὰ κακὰ στοὺς Ἀθηναίους στὴν ξηρὰ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πάθαιναν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους πολλὰ στὴ θάλασσα, ἦταν φανερό πὼς δέν θά ἄντεχαν νά κρατήσουν τόν πόλεμο τόσο πολὺ καὶ γρήγορα θά κουράζονταν, ὅπως ἐξαρχῆς τό εἶχε προβλέψει ὁ Περικλῆς, ἂν κάποια θεία δύναμη δέν εἶχε ἔρθει ἀντίθετη στοὺς ἀνθρώπινους ὑπολογισμούς. Τώρα γιά πρώτη φορά ἔπεσε στὴν Ἀθήνα ἡ θανατηφόρα ἐπιδημία καὶ ἄρχισε νά θερίζει τὴ νεότητα καὶ τό στρατό.
- 5 Χτυπημένοι ἀπὸ τὴν ἀρρώστια καὶ στό σῶμα καὶ στὴν ψυχὴ τους ἐξαγριώθηκαν ἐντελῶς καὶ θεωροῦσαν ὑπεύθυνο τόν Περι-

κλή. Ὅπως ἐκεῖνοι πού παραφρονοῦν ἀπό τήν ἀρρώστια καί τά βάζουν μέ τό γιατρό ἤ μέ τόν πατέρα τους, ἔτσι καί αὐτοί φέθηκαν ἄδικα στόν Περικλή. Τούς ἐπεισαν οἱ ἐχθροί του πώς τήν ἀρρώστια τήν προκάλεσε ἡ συσσώρευση μέσα στήν πόλη τοῦ πλήθους τῶν χωρικῶν, γιατί σ' ἐποχή καλοκαιριοῦ ἦταν ἀναγκασμένοι νά μένουν πολλοί μαζί σωρηδόν σέ μικρά οἰκήματα καί σέ πινηρές σκηνές καί νά μένουν κλεισμένοι μέσα, χωρίς νά κινοῦνται, αὐτοί πού πρὶν ἦταν συνηθισμένοι στόν καθαρό ἀέρα τοῦ ὑπαίθρου. Καί ὑπεύθυνος γι' αὐτά, ἔλεγαν, εἶναι ἐκεῖνος πού ἐξαιτίας τοῦ πολέμου ἔριξε τή μάζα τῶν ἀγροτῶν μέσα στά τείχη, πού δέ χρησιμοποίησε σέ τίποτε τόσους ἀνθρώπους, παρά τούς ἄφηνε μαντρωμένους σάν κτήνη νά μολύθουν ὁ ἓνας τόν ἄλλον, χωρίς νά ἀλλάζει τήν κατάστασή τους οὔτε νά τούς δίνει τά μέσα νά ἀνακουφιστοῦν.

Ἐπειδὴ λοιπόν ἤθελε νά δώσει μιά λύση σ' αὐτή τή δραματική κατάσταση καί συγχρόνως νά θλάσει τούς ἐχθρούς, ἐξόπλισε ἑκατὸν πενήντα πλοῖα καί, ἀφοῦ ἐπιθίβασε σ' αὐτά πολλούς γενναίους ὀπλίτες καί ἵππεις, ἦταν ἔτοιμος νά ξεκινήσει. Μέ τήν τόση δύναμη πού εἶχε ἐτοιμάσει, ἔδωσε μεγάλη ἐλπίδα στοὺς Ἀθηναίους καί ὄχι μικρό φόβο στοὺς ἐχθρούς. Ἀλλά, ἐνῶ ἤδη εἶχαν ἐπιθιαστεῖ τά πληρώματα καί ὁ Περικλῆς εἶχε ἀνεβεῖ στό πλοῖο του, ἐγινε ἐκλειψη ἡλίου καί ἔπεσε σκοτάδι. Ὅλοι τρόμαξαν καί τό θεώρησαν σάν ἓνα μεγάλο θεϊκό σημάδι. Βλέποντας τότε ὁ Περικλῆς τόν κυβερνήτη τοῦ πλοίου του περίτρομο καί ἐμβρόντητο, σήκωσε τή χλαμύδα μπροστά στά μάτια του, τοῦ τά σκέπασε καί τόν ρώτησε ἂν αὐτό τό νομίζει κάτι φοβερό ἢ σημάδι πού προμηνᾷ κάτι φοβερό. «Ὅχι βέβαια», ἀπεκρίθηκε ὁ κυβερνήτης. «Λοιπόν», εἶπε ὁ Περικλῆς, «τί διαφορά ἔχει ἀπ' αὐτό, ἐκτός ἀπό τό ὅτι ἐκεῖνο πού ἔφερε τό σκοτάδι εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τή χλαμύδα μου;» Αὐτά βέβαια τά διηγοῦνται στίς σχολές τῶν φιλοσόφων.

Ὁ Περικλῆς λοιπόν ξεκίνησε τότε, ἀλλά, φαίνεται πώς δέν κατόρθωσε κάτι ἀντάξιο στήν τόση προετοιμασία. Πολιορκήσε τήν ἱερή *Ἐπίδαυρο* καί εἶχε τήν ἐλπίδα πώς θά τήν κυριέψει. Δέν μπόρεσε ὅμως, γιατί ἐμφανίστηκε ἡ ἐπιδημία, πού ξέσπασε

1 ΚΕΦ. 35

Ἐκλειψη τοῦ ἡλίου. Ἐξάπλωση τῆς ἐπιδημίας.

2

3

- στό στρατό και ἀφάνισε ὄχι μόνο τούς στρατιῶτες, ἀλλά καί ὄλους ὅσοι εἶχαν ἔρθει μέ ὅποιοδήποτε τρόπο σ' ἐπαφή μέ αὐτούς. Οἱ Ἀθηναῖοι τότε εἶχαν ἐξοργιστεῖ ἐναντίον του γι' αὐτή τήν ἀποτυχία καί ὁ Περικλῆς προσπαθοῦσε νά τούς παρηγορήσει καί νά τούς δώσει θάρρος. Ἄλλά δέν μπόρεσε νά κατευνάσει τήν ὀργή τους οὔτε νά τούς μεταπείσει, ὡς τή στιγμή πού πῆραν στά χέρια τους τήν ψῆφο καί τή χρησιμοποίησαν ἐναντίον του. Μέ τήν ψῆφο τους αὐτήν ἔγιναν κύριοι τῆς τύχης του, τοῦ ἀφαίρεσαν τή στρατηγία καί τόν καταδίκασαν σέ χρηματικό πρόστιμο, πού μερικοί τό κατεβάζουν σέ δεκαπέντε τάλαντα, ἐνῶ ἄλλοι τό ἀνεβάζουν σέ πενήντα. Στή δίκη κατηγορός του ἦταν ὁ Κλέων, ὅπως γράφει ὁ Ἰδομενέας: ὁ Θεόφραστος ὁμως λέει πώς ἦταν ὁ Σιμμίας, ἐνῶ ὁ Ἡρακλείδης ἀπό τόν Πόντο ἀναφέρει σάν κατηγορο τόν Λακρατίδα.

ΚΕΦ. 36

Οἰκογενειακά
ἀτυχήματα
τοῦ Περικλῆ.
Ἡ εὐτυχία
του.

- 1 Τά δημόσια ἀτυχήματά του ἐμελλαν γρήγορα νά τελειώσουν, γιατί ὁ λαός μέ τό χτύπημα πού τοῦ ἔδωσε ἔβγαλε τό ἄχι του, ὅπως ἡ μέλισσα ὅταν πληγώνει βγάζει τό κεντρί της.
- 2 Ἄλλά ἡ κατάσταση τοῦ σπιτιοῦ του δέν ἦταν καθόλου καλή. Πολλοί ἀπό τούς συγγενεῖς του εἶχαν θεριστεῖ ἀπό τήν ἐπιδημία, ἐνῶ ἀπό καιρό τώρα φιλονικίες εἶχαν ξεσπάσει στήν οἰκογένειά του. Ὁ μεγαλύτερος ἀπό τά γνήσια παιδιά του, ὁ Ξάνθιππος, πού ἦταν ἀπό φύση σπάταλος καί εἶχε παντρευτεῖ μιά νέα καί ἄσωτη γυναίκα, τήν κόρη τοῦ Τεισάνδρου καί ἐγγονή τοῦ
- 3 πατέρα του, πού τοῦ ἔδινε πάντοτε λίγα καί μετρημένα. Αὐτός λοιπόν ἔστειλε κάποτε καί πῆρε ἀπό ἓνα φίλο του χρήματα, ἀπό
- 4 μέρος τάχα τοῦ Περικλῆ. Ὅταν ὁμως ὕστερα ζητοῦσε τά χρήματά του, ὁ Περικλῆς ὄχι μόνον ἀρνήθηκε, ἀλλά καί τόν κατάγγειλε. Τότε ὁ νεαρός ὁ Ξάνθιππος δυσανεστήθηκε γι' αὐτό καί κακολογοῦσε τόν πατέρα του. Καί πρῶτα, γιά νά τόν γελοιοποιήσει, ἔλεγε δεξιά καί ἀριστερά τίς συναναστροφές πού
- 5 εἶχε ὁ πατέρας του στό σπίτι καί τίς συζητήσεις του μέ τούς σοφιστές. Ἔτσι, λόγου χάρη, διηγήθηκε πώς, ὅταν ἓνας ἀθλητής τοῦ πεντάθλου χτύπησε μέ τόν ἀκόντιό του, χωρίς νά τό θέλει, τόν Ἐπίτιμο ἀπό τά Φάρσαλα καί τόν σκότωσε, ὁ πατέρας του

πέρασε μιά μέρα ολόκληρη συζητώντας με τον *Πρωταγόρα*, αν, κατά την πιο σωστή λογική, πρέπει να θεωρηθεί υπαίτιος του δυστυχήματος τό ακόντιο ή ό άκοντιστής ή οι *άθλοθέτες*.

Ύστερ' από λίγο καιρό ό Ξάνθιππος πέθανε από την επιδημία. Άλλά και την άδερφή του έχασε τότε ό Περικλής και πάρα πολλούς συγγενείς και φίλους, πού ήταν πολύ χρήσιμοι στην πολιτική του. Καί όμως δέν απέλπίστηκε και δέν άφησε να λυγίσει από τίς συμφορές τό φρόνημά του και τό μεγαλείο τής ψυχής του. Καί ποτέ δέν τον είδε κανείς να κλαίει ούτε όταν συνόδευε τούς νεκρούς ούτε όταν πήγαινε στόν τάφο κανενός από τούς δικούς του, ώσπου τέλος έχασε και τό παιδί του τόν Πάραλο, τό μόνο πού του είχε άπομείνει από τά γνήσια παιδιά του. Τότε λύγισε πιά. Προσπαθούσε να συγκρατήσει τό συνηθισμένο γαλήνιο ύφος του και να διατηρήσει την άξιοπρέπεία του, μά, όταν πλησίασε για να άποθέσει πάνω στό νεκρό παιδί του ένα στεφάνι και τό άντίκρισε, νικήθηκε από τή συμφορά: ξέσπασε σε λυγμούς και έχυσε άφθονα δάκρυα, πράμα πού δέν είχε κάμει ποτέ σε όλη του τή ζωή ως τότε.

Ή πόλη όμως, άφου δοκίμασε τούς άλλους στρατηγούς και πολιτικούς για να συνεχίσουν τόν πόλεμο, είδε πως κανείς δέν είχε άνάλογη βαρύτητα ούτε κύρος ίκανό να δώσει την εγγύηση πού άπαιτούσε μια τόσο μεγάλη έξουσία σ' εκείνες τίς περιστάσεις. Για τούτο ό λαός άποζητούσε τόν Περικλή. Τόν καλούσε πάλι στό βήμα και στή στρατηγία. Άλλ' αυτός έμενε στό σπίτι του, καταθλιμμένος από τό πένθος του. Μόνον όταν ό *Άλκιβιάδης* και οι άλλοι του φίλοι πήγαν και τόν παρακάλεσαν, πείστηκε να έμφανιστεί. Καί, άφου ό λαός ζήτησε συγγνώμη για την άγνωμοσύνη πού του έδειξε, δέχτηκε πάλι την έξουσία και *έκλέχτηκε στρατηγός*. Έπρότεινε τότε να καταργηθεί ό νόμος για τούς *μή γνήσιους πολίτες* (πού άλλοτε αυτός είχε προτείνει), για να μη χαθεί ολότελα τό όνομα και τό γένος του από έλλειψη διαδοχής. Σχετικά με την εφαρμογή αυτου του νόμου είναι και τά ακόλουθα. Όταν ό Περικλής ήταν στην άκμή τής πολιτικής του σταδιοδρομίας, πριν από πολλά χρόνια, και είχε, καθώς είπαμε, παιδιά γνήσια, είχε προτείνει νόμο, να θεωρούνται γνήσιοι *Άθη-*

1 ΚΕΦ. 37

Άνάκληση του Περικλή στην στρατηγία. Ό νόμος για τούς γνήσιους Άθηναίους.

- ναίοι ὅσοι ἔχουν γεννηθεῖ καί ἀπό τοὺς δύο γονεῖς Ἀθηναίους.
- 4 Ὅταν ὁμως ὁ βασιλιάς τῶν Αἰγυπτίων ἔστειλε στήν Ἀθήνα ὡς δωρεά σαράντα χιλιάδες μεδίμνους σιτάρι καί ἔπρεπε νά μοιραστεῖ στοὺς πολίτες, πολλές δίκες εἶχαν κινηθεῖ ἐξαιτίας ἐκείνου τοῦ νόμου, γιατί πολλοί ἀμφισβητοῦσαν τό δικαίωμα τῆς διανομῆς στοὺς μὴ γνήσιους πολίτες, πού ὡς τότε ζέφευγαν καί ἔμεναν ἀπαράτηρητοι ἄρκετοὺς μάλιστα τοὺς συκοφαντοῦσαν πὼς δέν ἦταν γνήσιοι. Τότε, σύμφωνα μέ τό νόμο, καταδικάστηκαν καί πούληθηκαν ὡς δοῦλοι σχεδόν πέντε χιλιάδες, ἐνῶ ἐκεῖνοι πού ἔμειναν ὡς πολίτες καί θεωρήθηκαν γνήσιοι Ἀθηναῖοι βρέθηκαν δεκατέσσερις χιλιάδες σαράντα. Ἦταν λοιπόν φοβερό, ὁ νόμος αὐτός πού ἐφαρμόστηκε γιά τόσα ἄτομα, νά καταργηθεῖ τώρα ἀπ' αὐτόν τόν ἴδιο πού τόν πρότεινε. Ἀλλά ἡ σημερινή οἰκογενειακή δυστυχία τοῦ Περικλῆ, πού ἦταν σάν τιμωρία γιά τήν ὑπεροψία καί τήν ἀλαζονεία του, συγκίνησε τοὺς Ἀθηναίους. Ἐπειδὴ νόμισαν ὅτι ἄρκετά τιμωρήθηκε ἀπό τοὺς θεοὺς καί τώρα εἶχε τό δικαίωμα νά βρεῖ τήν ἐπιείκεια πού ζητοῦσε ἀπό τοὺς ἀνθρώπους, τοῦ ἔδωσαν τήν ἄδεια νά γράψει τό μὴ γνήσιο παιδί του στό μητρώο τῶν πολιτῶν καί νά τοῦ δώσει τό ὄνομά του.
- 6 Καί αὐτόν ὁμως ἀργότερα, ἂν καί νίκησε στίς Ἀργινοῦσες τοὺς Πελοποννησίους στή ναυμαχία, οἱ Ἀθηναῖοι τόν καταδίκασαν σέ θάνατο μαζί μέ τοὺς ἄλλους στρατηγούς.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ

(Κεφ. 38-39)

ΚΕΦ. 38

Ἄσκησε τὴν Περικλῆς προσβάλλεται ἀπὸ τὴν ἐπιδημία. Ἐγκώμιο τῶν ἀρετῶν του.

- Τότε φαίνεται πὼς ἡ ἐπιδημία χτύπησε καί τόν Περικλῆ. Ἡ ἀρρώστια δέν παρουσίασε δεξυτῆτα καί ὀρμή, ὅπως σέ ἄλλους. Ἦταν ἥπια, ἀλλά μακροχρόνια, εἶχε διάφορες φάσεις καί τοῦ ἐξαντλοῦσε σιγά σιγά τό σῶμα καί τοῦ ἐρείπωνε τό φρόνημα τῆς ψυχῆς. Ὁ Θεόφραστος στά «Ἠθικά» του, διερευνώντας ἂν οἱ χαρακτηριστῆρες τῶν ἀνθρώπων ἀλλάζουν ἀνάλογα μέ ὅσα τοὺς παρουσιάζει κάθε φορά ἡ τύχη καί ἂν ἀλλοιώνονται ἀπό τά πάθη τοῦ σώματος καί χάνουν τήν ἀρετὴ τους, διηγεῖται ὅτι ὁ Περικλῆς, ὅταν ἦταν ἄρρωστος, ἔδειξε σέ κάποιον φίλο του πού ἤρθε νά

τόν δεῖ ἓνα φυλαχτό πού τοῦ εἶχαν κρεμάσει οἱ γυναῖκες στό λαιμό, σάν νά τοῦ ἔδινε νά καταλάβει σέ ποιά σοβαρή κατάσταση βρίσκεται, ἀφοῦ ἀνέχεται καί αὐτήν ἀκόμη τήν ἀνοησία.

Ἐνῶ αὐτός πλησίαζε πιά στό θάνατο, καθισμένοι γύρω του οἱ ἐπισημότεροι πολῖτες καί ὅσοι ἀπό τούς φίλους του εἶχαν ἐπιζητήσει μιλοῦσαν γιά τήν ἀρετή καί τή δύναμη πού εἶχε καί ἀπαριθμοῦσαν τίς πράξεις καί τά πολλά του τρόπαια καί ἦταν ἐννιά τά τρόπαια πού εἶχε στήσει ἀπό μέρος τῆς Ἀθήνας σάν στρατηγός καί νικητής. Τά ἔλεγαν αὐτά μεταξύ τους, μέ τήν ιδέα πώς αὐτός εἶχε χάσει τίς αἰσθήσεις του καί δέν καταλάβαινε πιά. Καί ὁμως ἐκεῖνος πρόσεχε σέ ὅλα ὅσα ἔλεγαν, τούς ἔκοψε τήν ὁμιλία τους καί τούς εἶπε πώς ἀπορεῖ γιατί ἐπαινοῦν καί μνημονεύουν τά ἔργα του ἐκεῖνα πού καί ἡ τύχη βοήθησε νά γίνουν καί πού ἔχουν κάμει ἤδη πολλοί στρατηγοί, δέν ἀναφέρουν ὁμως τό καλύτερο καί τό σπουδαιότερο, ὅτι «Κανείς Ἀθηναῖος δέ μαυροφόρεσε ἐξαιτίας μου.»

Ἦταν, ἀλήθεια, θαυμαστός ἄνθρωπος, ὄχι μόνο γιά τή μετριότητα καί τήν πραότητα, πού διατήρησε μέσα σέ τόσο πολλές περιστάσεις καί σέ τόσο μεγάλες ἐχθρότητες, ἀλλά καί γιά τό μεγαλεῖο τοῦ φρονήματός του. Πίστευε πώς τό καλύτερο ἀπ' ὅλα τά προτερήματά του εἶναι τό ὅτι, ἂν καί εἶχε τόσο μεγάλη δύναμη, ποτέ δέν παρασύρθηκε οὔτε ἀπό φθόνο οὔτε ἀπό θυμό καί ποτέ δέν ἀντίκρισε κανέναν ἀντίπαλό του σάν ἐχθρό ἀσυμφιλίωτο. Καί νομίζω πώς ἡ ἀλαζονική καί θαριά ἐκείνη προσωπία πού τοῦ ἔδωσαν, ὅταν τόν εἶπαν «Ὀλύμπιο», μόνο γιά τοῦτο εἶναι ἀποδεχτή καί σωστή, γιατί δόθηκε σέ ἄνθρωπο πού εἶχε τόσο ἤρεμο χαρακτήρα καί ἔζησε ζωή τόσο καθαρή καί ἀμίαντη παρ' ὄλη τή μεγάλη ἐξουσία πού εἶχε στά χέρια του. Τό ἴδιο πιστεύουμε πώς συμβαίνει καί στό γένος τῶν θεῶν. Πιστεύουμε πώς οἱ θεοί εἶναι αἴτιοι τοῦ καλοῦ καί ὄχι τοῦ κακοῦ καί γι' αὐτό εἶναι κύριοι καί βασιλεῖς τοῦ σύμπαντος. Δέν πιστεύουμε τά λόγια τῶν ποιητῶν πού μᾶς ταράζουν μέ τίς τόσο ἀνόητες δοξασίες τους, ὅπως φαίνεται καθαρά στά ἴδια τους τά ποιήματα. Μᾶς λένε πολύ σωστά ὅτι ὁ τόπος τῆς διαμονῆς τῶν θεῶν εἶναι ἓνα μέρος σταθερό καί ἀσάλευτο, πού δέν ἔχει ἀνέμους οὔ-

3

4

1 ΚΕΦ. 39

Χαρακτηρισμός τοῦ Περικλή. Ὁ θάνατός του. Τά ἐπακόλουθα.

2

τε νέφη, παρά καταυγάζεται αιώνια και αδιατάραχτα από καθαρή ξαστεριά και λαμπρότατο φῶς, γιατί ένα τέτοιο είδος ζωής αρμόζει προπάντων σέ μακάρια και άθάνατα όντα· και όμως αυτούς τους θεούς μās τους παρουσιάζουν γεμάτους από ταραχή και μίσος και όργή και από άλλα ταπεινά πάθη, πού δέν αρμόζουν ούτε σέ άνθρωπος μυαλωμένους. 'Αλλ' αυτά ίσως έχουν τή θέση τους σέ άλλου είδους πραγματεία.

Όταν ό Περικλῆς πέθανε, τά γεγονότα πού άκολούθησαν έκαμαν γρήγορα αισθητή στους 'Αθηναίους τήν έλλειψή του και όλοι τόν άποζητούσαν μέ μεγάλο πόθο. 'Ακόμη και όσοι αισθάνονταν βαριά τή δύναμή του, όσο εκείνος ζούσε, γιατί τους έπισκίαζε, άμέσως μόλις αυτός έλειψε και δοκίμασαν άλλους πολιτικούς και άλλους άρχηγούς, συμφωνούσαν ότι ποτέ δέν είχε φανεί άλλος άνθρωπος μέ χαρακτήρα πίο μετρημένο στην περηφάνια του και πίο σεβαστό στην πραότητα του. 'Αλλά ή δύναμή του εκείνη πού προκαλούσε τό φθόνο και τήν έλεγαν πρωύτερα μοναρχία και τυραννία, φάνηκε τότε πόσο σωτήριο στήριγμα ήταν για τήν πολιτεία. Τότε φάνηκε πόσο είχε εισχωρήσει στην πολιτική ζωή ή διαφθορά και πόσο μεγάλη φαυλότητα υπήρχε, πού εκείνος τήν περιόριζε και τήν ελάττωνε σέ σημείο πού νά είναι κρυμμένη, και τήν έμπόδιζε νά επικρατήσει και νά μεταβληθεί σέ έξουσία, πού τότε θά ήταν άθεράπευτη.

«Όστρακο» μέ τό όνομα του Περικλῆ (Περικλῆς Ξανθίππου), από ψηφοφορία για έξοστρακισμό του. Βλ. Περικλῆς κεφ. 13, 10 (σελ. 140) και κεφ. 14,3 (σελ. 142). 'Επίσης τή σημείωση για τό κεφ. 5, 7 (σελ. 101) του βίου του Θεμιστοκλή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Σελ. 125

Ακαμαντίδα φυλή, μία από τις δέκα φυλές της Ἀττικής μετά τή μεταρρύθμιση τοῦ Κλεισθένη τό 507 π.Χ.

ΚΕΦ. 3

στό δήμο τοῦ Χολαργοῦ, πού ἀνήκε στήν Ἀκαμαντίδα φυλή. Ἄγνωστη ἡ θέση τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ δήμου. Ἴσως στά ΒΔ. τῆς Ἀττικής.

Ξάνθιπος, ὁ πατέρας τοῦ Περικλῆ. Νίκησε τούς Πέρσες στή Μυκάλη (πού εἶναι ἀπέναντι ἀπό τή Σάμο) τήν ἴδια μέρα πού κέρδισε ὁ Πausanias τή νίκη στίς Πλαταιές (479 π.Χ.).

ἡ *Ἀγαρίστη*, ἡ μητέρα τοῦ Περικλῆ, δέν ἦταν ἐγγονή παρὰ ἀνεψιά τοῦ Κλεισθένη (κόρη τοῦ ἀδερφοῦ του Ἴπποκράτη), ὅπως λέει ὁ Ἡρόδοτος.

ὁ *Κλεισθένης*, πού ἀνήκε στήν παλαιά καί ἀρχοντική οἰκογένεια τῶν Ἀλκμεωνιδῶν. Αὐτός μέ τή βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν κατόρθωσε νά ἀνατρέψει τήν ἐξουσία τῶν Πεισιστρατιδῶν στήν Ἀθήνα (τό 510 π.Χ.). Ἐδίωξε τόν Ἴππία, τό γιό τοῦ Πεισιστράτου, καί ἐγκαθίδρυσε τό δημοκρατικό πολίτευμα (τό 508 π.Χ.).

Δάμων. Ἀθηναῖος μουσικός τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., πού εἶχε φήμη ἀνθρώπου σοφοῦ καί ἔμπειρου στήν πολιτική. — Ὁ Πλούτ. προσθέτει τή γραμματική λεπτομέρεια ὅτι τό ὄνομα *Δάμων* προφέρεται μέ βραχύχρονη τήν πρώτη συλλαβή, δηλ. ὅπως προφέρουμε καί ἐμεῖς σήμερα (*Δά-μων*), ἐνῶ ἂν ἦταν μακρόχρονη, θά

ΚΕΦ. 4

προφερόταν *Δάα-μων*, γιατί οί ἀρχαῖοι τό μακρόχρονο φωνῆεν τό πρόφεραν σέ διπλάσιο χρόνο περίπου ἀπό ὅσο τό βραχύχρονο (ἀπό τό *δαμάω*, *δαμάζω*, καί ὄχι ἀπό τό *δήμος*).

Ἀριστοτέλης, βλ. σημ. σελ. 46.

Πυθοκλείδης, ἀπό τή νῆσο Κέα, φιλόσοφος καί μουσικός.

Σελ. 126

Πλάτων ὁ κωμικός, βλ. σημ. σελ. 120.

Χείρων ὁ κωμικός Πλάτων φαντάζεται ὅτι ὁ σοφός Κένταυρος Χείρων πού δίδαξε τόν Ἀχιλλέα, ἦταν δάσκαλος καί τοῦ Περικλή.

Ζήνων, ἀπό τήν Ἑλέα τῆς Ν. Ἰταλίας, σπουδαῖος Ἑλληνοφίλος φιλόσοφος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., μαθητής τοῦ Παρμενίδη.

Παρμενίδης, ἔξοχος Ἑλληνας φιλόσοφος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἀπό τήν Ἑλέα τῆς Ν. Ἰταλίας, ὅπου ὑπῆρχε ὀνομαστή σχολή φιλοσόφων (Ἑλεατική σχολή).

Τίμων ὁ Φλειάσιος (δηλ. ἀπό τή Φλειούντα, πόλη ΒΔ. τῆς Νεμέας). Ἐξῆσε κατά τίς ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. καί ἔγραψε τραγωδίες, σατυρικά δράματα καί ἓνα ἔμμετρο ἔργο πού ἐπιγράφεται «Σίλλου» (δηλ. σατυρικά ποιήματα), στό ὁποῖο σατύριζε πολλούς φιλοσόφους· σ' αὐτό σατυρίζει καί τό φιλόσοφο Ζήνων μέ τούς στίχους πού παραθέτει ἐδῶ ὁ Πλούτ.

διπλόγλωσσος, ἱκανός καί νά ὑποστηρίζει καί νά κατακρίνει μέ ἐπιχειρήματα τό ἴδιο πράγμα.

Ἀναξαγόρας, βλ. σημ. σελ. 97.

ΚΕΦ. 5

μετεωρολογική ἐπιστήμη· ἔννοεῖ τήν ἐξέταση τῶν οὐρανίων σωμάτων καί τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Σελ. 127

Ἴων, λυρικός καί τραγικός ποιητής τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἀπό τῆ Χίο.

ἓνα σατυρικό μέρος· στούς ἀρχαίους δραματικούς διαγωνισμούς ἔπαιζαν τρεῖς τραγωδίες μαζί (τριλογία) καί στό τέλος ἓνα σατυρικό δράμα πού ξεκούραζε κάπως τούς θεατές μέ τήν παρουσίαση τῶν Σατύρων, συνοδῶν τοῦ Διονύσου πού εἶχαν εὐθυμη ἐμφάνιση. Ὁ Πλούτ. λέει ὅτι κατά τή γνώμη τοῦ Ἴωνα πρέπει καί ἡ ἀρετή τῶν ἀνθρώπων νά ἔχει θέβαια τή σοβαρότητα της, ἀλλά νά ἐκδηλώνεται μέ εὐχάριστο τρόπο.

Ζήνων, βλ. σημ. παραπάνω.

μετεωρολογικά φαινόμενα: Βλ. παραπάνω *μετεωρολογική ἐπιστήμη*.

ΚΕΦ. 6

Σελ. 128

Θουκυδίδης, γιός τοῦ Μελησία, ἀπό τό δῆμο Ἀλωπεκῆς, γαμπρός τοῦ Κίμωνα· αὐτός ἦταν πολιτικός ἀντίπαλος τοῦ Περικλῆ. Δέν πρέπει νά κάνουμε σύγχυση τοῦ Θουκυδίδη αὐτοῦ μέ τόν ἱστορικό Θουκυδίδη. Ἔζησαν καί οἱ δύο τήν ἴδια ἐποχή.

ὁ ἦχος τῶν μετάλλινων δίσκων: οἱ ἀρχαῖοι μέ τό χτύπημα μετάλλινων δίσκων ἔδιναν ὀρισμένα συνθήματα στό στρατό, σέ ἀθλητικές ἀσκήσεις κτλ. Οἱ μάντιες πού χρησιμοποιοῦσαν διάφορα μέσα, γιά νά προλέγουν τά μέλλοντα, ἔλεγαν πῶς καί ἀπό τόν ἦχο τῶν μετάλλινων δίσκων μπορούσαν νά προφητεύουν.

ἡλιακά ρολόγια (ἀρχ. *γνώμονες*), πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι γιά τή μέτρηση τῆς ὥρας. Σέ μιά ἐπιφάνεια στηριζόταν ἓνας στυλίσκος (δείκτης) πού ἡ σκιά του, ὅπως μετατοπίζεται ἀνάλογα μέ τή θέση τοῦ ἡλίου, ἔδειχνε τήν ὥρα. Καί ἡ σκιά αὐτή (κατά τή θέση, τό μέγεθος ἢ τήν ἔνταση πού εἶχε) ἦταν γιά τούς μάντιες σημάδι ἀπό τό ὁποῖο ἔλεγαν πῶς μπορούσαν νά προβλέψουν τά μέλλοντα.

Πεισίστρατος, ὁ Ἀθηναῖος τύραννος (ἄρχοντας μέ ἀπεριόριστα δικαιώματα) πού κυβέρνησε τήν Ἀθήνα ἀπό τό 538

ΚΕΦ. 7

π.Χ. ως τό θάνατό του (527 π.Χ.).

οί πολύ ηλικιωμένοι τήν ἐποχή πού ὁ Περικλῆς ἦταν νέος, περίπου 20 ἐτῶν, δηλ. κατά τό 470 π.Χ., οἱ ηλικιωμένοι πού εἶχαν γνωρίσει τόν Πεισίστρατο θά ἦταν περίπου ἐξηντάρηδες· αὐτοί πού πρόφτασαν νά παρακολουθήσουν τή δράση του θά ἦταν ἀκόμη μεγαλύτεροι.

Σελ. 129

ὅταν ὁ Ἀριστείδης πέθανε, δηλ. τό 467 π.Χ.

καί ὁ Θεμιστοκλῆς ἐξοστρακίστηκε, δηλ. τό 471 π.Χ.

τόν Κίμωνά τόν ἀπασχολοῦσαν οἱ ἐκστρατεῖες· ἀπό τό 476 π.Χ. εἶχε ἀνατεθεῖ στόν Κίμωνά ἡ ἀρχηγία τοῦ στόλου ἐναντίον τῶν Περσῶν· νίκησε στόν Εὐρυμέδοντα τό 468 π.Χ. καί ἡ ἐκστρατεία του στή Θάσο ἔγινε τό 465.

φοβήθηκε μήπως προκαλέσει τήν ὑπόψια ὅτι θέλει νά γίνει τύραννος, γιατί τότε θά τόν ἐξοστράκιζαν· ἔτσι εἶχε ἐξοστρακιστεῖ καί ὁ πατέρας του Ξάνθιππος τό 484 π.Χ.

πρός τήν ἀγορά· ἀγορά λεγόταν κυρίως ὁ τόπος ὅπου συγκεντρώνονταν οἱ πολῖτες, συζητοῦσαν διάφορα ζητήματα τῆς πολιτείας, ἀγόρευαν οἱ ρήτορες κτλ. Περίφημη ἦταν στήν Ἀθήνα ἡ ἀγορά τοῦ Κεραμεικοῦ, πού εἶχε πολλά γλυπτά ἔργα.

τήν ὥρα πού θά ἄρχιζαν νά πίνουν· τό δειπνο τῶν ἀρχαίων, ὅταν ὑπῆρχαν καλεσμένοι, τελείωνε μέ «σπονδες», δηλ. ἔχυναν λίγο ἀνέρωτο κρασί («ἄκρατον οἶνον») πρὸς τιμῆ τῶν θεῶν· ἔπειτα ἀκολουθοῦσε ἡ οἰνοποσία (ὁ πότος ἢ συμπόσιο) μέ νερωμένο κρασί καί ἄρχιζαν φαιδρές συζητήσεις, τραγοῦδια, χοροί κτλ.

ὅσο ἐκδηλώνεται περισσότερο· δηλ. κατά τόν Πλούτ. ὁ ἀληθινά ἐνάρετος ἄνθρωπος πρέπει νά δείχνει τήν ἀρετή του στίς κοινωνικές του σχέσεις καί νά μὴ μένει κλεισμένος στόν ἑαυτό του, ὅπως ἔκανε ὁ Περικλῆς.

Σελ. 130

Κριτόλαος, ἀπό τή Λυκία τῆς Μ. Ἀσίας, φιλόσοφος τοῦ

2ου π.Χ. αί., πού είχε πάρει μέρος σέ μιά ἀποστολή στή Ρώμη καί ἔκαμε γνωστή στούς Ρωμαίους τήν ἑλληνική φιλοσοφία.

«Σαλαμινία», καί ἡ «Πάραλος» ἦταν τά δύο ἱερά πλοῖα τῶν Ἀθηναίων, πού ἀναλάβαιναν σπουδαίες ἀποστολές. Πρόσεξε τήν παρομοίωση τοῦ Περικλῆ μέ τή «Σαλαμινία».

ὁ Ἐφιάλτης, πού εἶχε ἀναλάβει τήν ἀρχηγία τῶν δημοκρατικῶν μετά τό Θεμιστοκλῆ καί περιορίσει τά δικαιώματα τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου.

ἄφθονο καί ἀνέρωτο κρασί ἐλευθερίας: μεταφορική ἔκφραση (πῶς θά λέγαμε τό νόημα αὐτό μέ κυριολεξία;)

τήν Εὐβοία τή δάγκωνε κτλ., μεταφορικές ποιητικές ἐκφράσεις, δηλ. πολεμοῦσε στήν Εὐβοία (βλ. κεφ. 23,3) καί καταπίεζε τά νησιά πού ἀνήκαν στήν ἀθηναϊκή συμμαχία. Ἄγνωστος ὁ ποιητής τῶν στίχων αὐτῶν.

σαν ἓνα μουσικό ὄργανο κτλ. (παρομοίωση), δηλ. ὅπως ἓνα ἔγχορδο μουσικό ὄργανο μέ τό τέντωμα τῶν χορδῶν του δυναμώνει τόν ἦχο του, ἔτσι καί ὁ Περικλῆς, ὅταν μιλοῦσε χρησιμοποιοῦσε τίς διδασκαλίες τοῦ Ἀναξαγόρα καί ἔδινε στό λόγο του περισσότερη δύναμη.

«βροντοῦσε καί ἄστραφτε»: ἔτσι λέει γιά τόν Περικλῆ ὁ μέγας κωμικός ποιητής Ἀριστοφάνης στήν κωμῶδια του πού ἔχει τόν τίτλο «Ἀχαρνεῖς».

ὁ *Θουκυδίδης*, βλ. σημ. σελ. 165. Ὁ ἀριστοκρατικός αὐτός πολιτικός διατηροῦσε φιλικές σχέσεις μέ τόν Ἀρχίδαμο, τό βασιλιά τῆς Σπάρτης (469-427 π.Χ.). Τό ἀριστοκρατικό κόμμα τῆς Ἀθήνας ἦταν πάντοτε φιλικό πρὸς τή Σπάρτη.

Σελ. 131

τά ψηφίσματά του: μερικά ἀπό τά ψηφίσματα πού πρότεινε ὁ Περικλῆς καί δέχτηκε ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἀναφέρονται παρακάτω στά κεφ. 10,4· 17,1· 20,2· 30,2· κτλ.

τήν Αἴγινα: ἡ Αἴγινα ἦταν ἰσχυρός ἀντίπαλος γιά τούς Ἀθηναίους, γιατί παλαιότερα εἶχε τά πρωτεῖα τοῦ ἐμπορίου στήν ἑλληνική χερσόνησο καί στά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί διεκ-

δικοῦσε νά ξαναπάρει τήν παλαιά της δύναμη. Γι' αὐτό, ὅπως βρισκόταν στήν εἴσοδο τοῦ Σαρωνικοῦ, ἦταν μιὰ «τσιμπλα» στά μάτια τοῦ Πειραιᾶ (μεταφορική ἔκφραση· πῶς θά λέγαμε στήν κυριολεξία;)

βλέπω τώρα καθαρά τόν πόλεμο νά ἔρχεται τρέχοντας κτλ.· προσωποποίηση τοῦ πολέμου.

Στησίμβροτος ἱστοριογράφος ἀπό τή Θάσο, σύγχρονος τοῦ Περικλῆ. Ἐγράψε ἓνα ἔργο γιά τό Θεμιστοκλῆ, τόν Περικλῆ καί τόν πολιτικό Θουκυδίδη.

ΚΕΦ. 9

κληρουχίες κτλ. Κληρουχία λεγόταν ἡ διανομή μέ κληρομιᾶς νικημένης χώρας σέ ἄπορους πολίτες (κληρούχους)· οἱ κληρουχίες ὑπῆρχαν καί πρὶν ἀπό τόν Περικλῆ, αὐτός ὅμως τίς ὀργάνωσε πιο συστηματικά καί τίς ἐφάρμοσε συχνότερα.

θεωρικά, δηλ. τά χρήματα πού ἔπαιρναν ἀπό τό δημόσιο ταμεῖο οἱ ἄποροι πολίτες, γιά νά ἀγοράζουν εἰσιτήρια τοῦ θεάτρου σέ μεγάλες γιορτές, ὥστε νά μή στεροῦνται καί αὐτοί τίς πνευματικές ψυχαγωγίες, ἀφοῦ ὅλα τά ἀγαθὰ πρέπει νά εἶναι κοινά γιά ὅλους τούς πολίτες σέ μιάν ἀληθινή δημοκρατία.

ἀποζημιώσεις· τέτοιες ἀποζημιώσεις ἔπαιρναν οἱ πολίτες γιά τίς μέρες πού ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἀφήνουν τήν ἐργασία τους, γιά νά λάβουν μέρος σέ δημόσιες ὑπηρεσίες (στά δικαστήρια σάν δικαστές, στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου ἢ στό στρατό).

Σελ. 132

Δαμωνίδης, ἴσως εἶναι ὁ Δάμων (κεφ. 4,1) ἀπό τήν Οἴη, πού εἶναι ἓνας ἀπό τούς δήμους τῆς Ἀττικῆς (λέγεται καί Ὁα ἢ Ὁή). Ἄγνωστο πού ἀκριβῶς ἦταν. Ἴσως πιο πέρα ἀπό τό σημερινό Δαφνί.

Ἀριστοτέλης (βλ. σημ. σελ. 46) τά ἀναφέρει αὐτά στό ἔργο του «Ἀθηναίων Πολιτεία».

δέν εἶχε κληρωθεῖ πρὶν ἀκόμη ἀπό τόν Περικλῆ τήν κυβερνητική ἐξουσία τήν εἶχαν οἱ 9 ἄρχοντες, δηλ. ἓνας «ἄρχων» (πού λεγόταν καί ἐπώνυμος), ἓνας «πολέμαρχος», ἓνας «βασιλεύς» (πού εἶχε κυρίως ἱερατικά καθήκοντα) καί 6 «θεσμοθέ-

τες». Τούς ἄρχοντες αὐτούς τούς ὄριζαν μέ κληρο ἀπό ἕναν κατάλογο ὑποψηφίων ἀπό τίς 10 φυλές. Ἡ θητεία τῶν 9 ἀρχόντων διαρκοῦσε ἕνα χρόνο. Μετά τή λήξη τῆς θητείας τους, ἂν ὁ λαός ἐπιδοκίμαζε τή δράση τους, γίνονταν ἰσόβια μέλη τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου Πάγου.

μέ μεσολάβηση τοῦ Ἐφιάλτη, βλ. σημ. σελ. 167.

ὁ ἐξοστρακισμός τοῦ Κίμωνα ἐγινε τό 461 π.Χ.

μέ μεγάλο στρατό· τό 457 π.Χ. οἱ Λακεδαιμόνιοι μέ στρατό ἀπό 11500 ἄντρες μπήκαν στήν περιοχή τῆς Τανάγρας (πού ἦταν ἀρχαία πόλη τῆς Α. Βοιωτίας, κοντά στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ Ἀσσωποῦ ποταμοῦ, στά σύνορα τῆς Ἀττικῆς). Ἐναντίον τους παρατάχτηκαν 14000 Ἀθηναῖοι, ἀλλά τελικῶς νίκησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι.

ΚΕΦ. 10

Σελ. 133

στά σύνορα τῆς Ἀττικῆς, δηλ. ἐκεῖ, στήν περιοχή τῆς Τανάγρας.

στίς δύο πόλεις, δηλ. τήν Ἀθήνα καί τή Σπάρτη.

Ἐλπινίκη, ἀδερφή τοῦ Κίμωνα ἀπό ἄλλη μητέρα, πού εἶχε ἀνακατευτεῖ στά πολιτικά.

ὄταν αὐτός δικαζόταν· ἡ δίκη τοῦ Κίμωνα ἐγινε τό 463 π.Χ., ὄταν εἶχε ὑποτάξει τή Θάσο καί γύρισε στήν Ἀθήνα· κατηγορήθηκε πῶς εἶχε δωροδοκηθεῖ ἀπό τό βασιλιά τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρο Α', γιά νά μήν πειράξει τή χώρα του.

Σελ. 134

Ἰδομενέας, ἀπό τή Λάμψακο (πόλη τῆς μικρασιατικῆς παραλίας τοῦ Ἑλλησπόντου). Ἔζησε τόν 3ο π.Χ. αἰ., ὕψηξε μαθητής τοῦ φιλοσόφου Ἐπικούρου καί ἔγραψε βιβλίον «Περί δημαγωγῶν», πού περιέχει πολλές ἀνεύθυνες διηγῆσεις καί συκοφαντικές κακολογίες γιά διάφορα πολιτικά πρόσωπα.

ὅπως λέει ὁ Ἀριστοτέλης, στό ἔργο του «Ἀθηναίων Πολιτεία».

στήν Κύπρο, ὁ Κίμων πέθανε, ὄταν πολιορκοῦσε τό Κίτιο τῆς Κύπρου τό 449 π.Χ., πολεμώντας τούς Πέρσες.

ΚΕΦ. 11

Θουκυδίδης, ο πολιτικός αντίπαλος του Περικλή (βλ. σημ. σελ. 165).

ἔμενε διαρκῶς μέσα στήν πόλη, ἐνῶ ὁ προκάτοχός του ὁ Κίμων ἦταν ἀπασχολημένος σ' ἐκστρατείες τόν περισσότερο καιρό (βλ. κεφ. 7,3 καί σημ. σελ. 166).

Σελ. 135

ὅπως συμβαίνει σ' ἓνα σιδερένιο ἀντικείμενο, πού ἔχει στό ἐσωτερικό του κάποιο ράγισμα κρυφό κτλ. παρομοίωση (ἀνάλυσε τά στοιχεῖα της).

χαλάρωνε τό χαλινό ἀπό τό λαό, μεταφορική ἔκφραση (σέ ποιᾶ περίπτωση χρησιμοποιεῖται κυριολεκτικά ἢ ἔκφραση αὐτή;)

μέ εὐγενικές εὐχαριστήσεις, δηλ. μέ ἐκδηλώσεις πού εἶχαν καλλιτεχνικό περιεχόμενο, ἱκανές νά ψυχαγωγήσουν τό λαό, ἀλλά καί νά τόν μορφώσουν.

χίλιους κληρούχους, βλ. σημ. σελ. 168 γιά τίς κληρουχίες.

Χερρόνησος, ἡ θόρεια ἢ εὐρωπαϊκή χερσόνησος τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἐκεῖ ἔστειλε ὁ Περικλῆς τό 447 π.Χ. 1.000 ἐποίκους Ἀθηναίους.

οἱ Βισάλτες, θρακικός λαός κοντά στό Στρυμόνα.

ἡ Σύβαρη, πλούσια ἑλληνική πόλη στόν Ταραντικό κόλπο, τό 510 π.Χ. καταστράφηκε ἀπό τούς γειτονικούς Κροτανιάτες καί τό 444 π.Χ. μέ φροντίδα τοῦ Περικλή ἀνοικοδομήθηκε καί μετονομάστηκε «Θούριον».

ΚΕΦ. 12

Σελ. 136

πῆρε ἀπό τή Δῆλο τά κοινά χρήματα κτλ. Οἱ συμμαχικές πόλεις ἔδιναν κάθε χρόνο γιά τήν κοινή σωτηρία καί γιά τόν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Περσῶν χρηματικές εἰσφορές. Τά ποσά αὐτά πού οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά τά διαθέτουν γιά τήν παρασκευή ἀξιομάχου ναυτικοῦ, τά φύλαγαν στή Δῆλο οἱ λεγόμενοι Ἑλληνοταμίεις. Ἀλλά τό 454 π.Χ. κατά πρόταση τοῦ Περικλή τό κοινό συμμαχικό ταμεῖο μεταφέρθηκε στήν Ἀθήνα καί τά χρήματα ἔμεναν φυλαγμένα στόν ὀπισθόδομο τοῦ Παρθενῶνα

μέ τή δικαιολογία ότι ἐκεῖ ἦταν πιό ἀσφαλισμένα.

χιλιοτάλαντους ναούς: δηλ. γιά τόν καθένα δαπανήθηκαν χίλια τάλαντα. Γιά μερικά κτίσματα δαπανήθηκαν μεγαλύτερα ποσά: γιά τά Προπύλαια, λένε πώς χρειάστηκαν 2.000 τάλαντα καί γιά τόν Παρθενώνα ἀκόμη περισσότερα.

ὁ ἐργατικός λαός κτλ. δηλ. οἱ θῆτες: αὐτοί, ἐπειδή δέν μποροῦσαν νά ἔχουν ὄπλισμό οὔτε ἄλογα, ὑπηρετοῦσαν μόνο ὡς «ψιλοί», δηλ. στρατιῶτες μέ ἐλαφρό ὄπλισμό (ἀκόντια, τόξα καί σφενδόνες, χωρίς ἀσπίδα).

Σελ. 137

ἔβενος, σκληρότατο μαῦρο ξύλο ἀπό τήν Ἀφρική καί τίς Ἰνδίες.

ὅλα αὐτά τά ἔργα: εἶναι πράγματι ἀξιοθαύμαστο τό ὅτι τόσα ὑπέροχα κτίσματα πού ἐλάμπρυναν τήν Ἀθήνα, συντελέστηκαν σέ τόσο σύντομο διάστημα, δηλ. κατά τήν ἀκμή τῆς πολιτικῆς σταδιοδρομίας ἑνός μόνο ἀνθρώπου, τοῦ Περικλή. Αὐτός μέ τήν συνεργασία τοῦ Φειδία καί τόσων ἄλλων καλλιτεχνῶν, ἔκαμε τήν Ἀκρόπολη τό λαμπρότερο καλλιτεχνικό κέντρο τῶν αἰῶνων. Ἄν λάβει κανεῖς ὑπόψη του ὅτι μαζί μέ τοὺς ἐξαιρετικούς αὐτοὺς καλλιτέχνες, τήν ἴδιαν ἐποχή εἶχαν ἀναφανεῖ οἱ μεγαλύτεροι φιλόσοφοι, συγγραφεῖς καί ποιητές πού γνώρισε ὁ ἀρχαῖος κόσμος, μπορεῖ νά καταλάβει γιατί ἡ ἐποχή τοῦ Περικλή ὀνομάστηκε «χρυσός αἰώνας» καί γιατί ὡς σήμερα οἱ ἄνθρωποι μιλοῦν γιά τό «ἀρχαῖο ἑλληνικό θαῦμα».

ὁ Ζεῦξης (ἀρχ. ὁ Ζεῦξις, τοῦ Ζεῦξιδος), ὁ περιφημότερος ζωγράφος τῶν ἀρχαίων χρόνων γεννήθηκε στήν Ἡράκλεια τῆς Ἰταλίας, ἦρθε μετά τό 438 π.Χ. στήν Ἀθήνα καί φιλοτέχνησε πολλά ἔργα, πού δέ διασώθηκαν. Χρησιμοποίησε στίς εἰκόνες του τή φωτοσκίαση (δηλ. τήν ἐναλλαγή φωτός καί σκιάς).

Ἀγάθαρχος, ἀπό τή Σάμο, πού ἔζησε στήν Ἀθήνα κατά τό διάστημα 460-430 π.Χ. καί φημίζεται ὡς σκηνογράφος.

Σελ. 140

τήν ὁμορφιά τοῦ ἀρχαίου κτλ., δηλ. καθένα ἀπό τά ἔργα

Ψηφιοποιήθηκε ἀπό το Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

αυτά είχε τήν ὁμορφιά τοῦ κλασικοῦ ἔργου, σάν νά είχε δοκιμαστεῖ ἀπό τό χρόνο καί εἶχε ἐπιβληθεῖ, ἐνῶ μόλις τότε κατασκευάστηκε (Πρόσεξε τήν *ἀντίθεση*: τήν ὁμορφιά τοῦ ἀρχαίου – τή δροσερότητα ἑνός πρόσφατου καί νέου ἔργου).

Φειδίας, ὁ μεγαλύτερος Ἀθηναῖος γλύπτης, καί ἀνδριαντοποιός (5ος π.Χ. αἰ.), ἀπό τοὺς κυριότερους συνεργάτες τοῦ Περικλῆ. Εἶχε τή γενική ἐποπτεία τῶν ἔργων πού ἔγιναν στήν Ἀκρόπολη καί σέ ὅλη τήν Ἀττική. Περίφημα ἔργα του εἶναι τό κολοσσιαῖο ὀρειχάλκινο ἄγαλμα τῆς «Προμάχου Ἀθηνᾶς», πού εἶχε στηθεῖ στήν Ἀκρόπολη καί τό χρυsoleφάντινο ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς μέσα στόν Παρθενῶνα, στό σηκό τοῦ ναοῦ· ἐπίσης τό χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τοῦ Διός στήν Ὀλυμπία.

τόν ἑκατόμπεδο Παρθενῶνα. Ἀνάμεσα ἀπό τό Ἐρεχθεῖο καί τόν Παρθενῶνα ὑπῆρχε πρὶν ἀπό τοὺς μηδικούς πολέμους ναός τῆς Ἀθηνᾶς, πού λεγόταν «ἑκατόμπεδος», γιατί εἶχε μήκος 100 ποδῶν ἀττικῶν (=32,84 μ.). Μετά τήν καταστροφή τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἀπό τοὺς Πέρσες τό 480 π.Χ. ὁ Κίμων ἄρχισε νά οικοδομεῖ στή θέση ὅπου σώζεται σήμερα ὁ Παρθενῶνας τόν νέο ναό ἀλλά οἱ ἐργασίες δέν προχώρησαν. Στά θεμέλια του ἰδρύθηκε τήν ἐποχή αὐτή τοῦ Περικλῆ ὁ νέος ὑπέρλαμπρος ναός τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ Παρθενῶνας, πού ἐξακολούθησε νά λέγεται «ἑκατόμπεδος», ἂν καί τό μήκος του εἶναι πολύ μεγαλύτερο (225 ποδῶν), γιατί τό κυριότερο μέρος του, ὁ σηκός, ὅπου θρῆσκονταν καί τό χρυσελεφάντινο ἄγαλμα, εἶχε μήκος 108 ποδῶν. Παρθενῶνας λεγόταν στήν ἀρχή μόνο τό δυτικό τμήμα, ὁ ὀπισθόδομος. Ἀργότερα ὅμως ἔτσι ὀνομάστηκε ὁλος ὁ ναός καί μέ τό ὄνομα αὐτό εἶναι γνωστός ὡς σήμερα.

Καλλικράτης, Ἀθηναῖος ἀρχιτέκτονας τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Συνεργάστηκε μέ τόν Ἴκτινο στήν οἰκοδόμηση τοῦ Παρθενῶνα. Λέγεται ὅτι αὐτός ἔδωσε τά σχέδια καί τοῦ μικροῦ, ἀλλά κομποῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης στό δυτικό ἄκρο τῆς Ἀκρόπολης. Ἐπίσης, ὅπως ἀναφέρει παρακάτω ὁ Πλούτ., ὁ Καλλικράτης ἐργάστηκε καί στήν οἰκοδόμηση τῶν μακρῶν τειχῶν τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἴκτινος, Ἑλληνας ἀρχιτέκτονας τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Πιστεύ-

εται ότι αυτός έδωσε τό σχέδιο τοῦ Παρθενώνα, πού τό ἐφάρμοσε ὁ Καλλικράτης. Περίφημα ἔργα τοῦ Ἴκτινοῦ ἦταν καί ὁ ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στή Φιγάλεια τῆς Ἀρκαδίας, καθώς καί τό τελεστήριο στήν Ἐλευσίνα.

τό τελεστήριο στήν Ἐλευσίνα, ἦταν ναός τῆς Δήμητρας πού ὀνομάστηκε ἔτσι, γιατί σ' αὐτόν γινόταν ἡ τέλεση, δηλ. ἡ μύηση τῶν πιστῶν ὀνομάζεται καί ἀνάκτορο, γιατί ἦταν κατοικία τῆς Δήμητρας. Τό σχέδιο τοῦ ναοῦ ἦταν ἔργο τοῦ Ἴκτινοῦ, τό ἐφάρμοσαν ὁμως οἱ ἀρχιτέκτονες Κόροιβος καί Μεταγένης.

πού ὑψώνονται ἀπό τό ἔδαφος, δηλ. ἀπό τό στυλοβάτη. μέ τά ἐπιστύλια, δηλ. μέ μαρμάρινα δοκάρια πού τά τοποθέτησε ἐπάνω ἀπό τούς στύλους.

Ἐυπέτη, δῆμος τῆς Κεκροπίδας φυλῆς στά ΝΔ. τοῦ Πειραιᾶ.

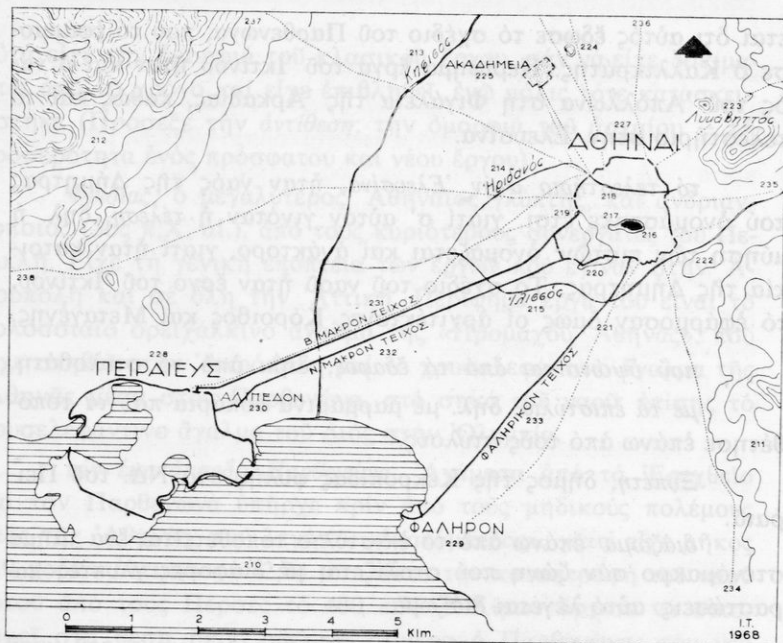
διάζωμα: ἐπάνω ἀπό τό ἐπιστύλιο τοποθετεῖται ἓνα τμήμα στενόμακρο σάν ζώνη πού στολιζεται μέ διάφορες γλυπτές παραστάσεις· αὐτό λέγεται διάζωμα.

καί τούς ἐπάνω στύλους: ἐπειδή τό οἰκοδόμημα τοῦ ναοῦ εἶχε μεγάλο ὕψος, στήθηκαν δύο σειρές ἀπό στύλους, ἡ μία ἐπάνω στήν ἄλλη· ἔτσι ἐπάνω ἀπό τούς στύλους πού ὑψώνονται ἀπό τό στυλοβάτη στήθηκαν οἱ ἐπάνω στύλοι, πού ἐστήριζαν τήν ὀροφή. Δηλαδή ἡ σειρά τοῦ συγκροτήματος τῶν στύλων ἦταν: οἱ στυλοβάτες, οἱ κάτω στύλοι, τό ἐπιστύλιο, τό διάζωμα καί ἐπάνω σ' αὐτό οἱ ἐπάνω στύλοι.

τό φεγγίτη στή στέγη τοῦ ἀνακτόρου (δηλ. τοῦ ναοῦ) ἡ στέγη εἶχε ἓνα μεγάλο ἄνοιγμα («ὀπαῖον»), γιά νά φωτίζεται ὁ ναός.

τό μακρό τεῖχος: δύο μακρά τεῖχη εἶχαν οἰκοδομηθεῖ τήν ἐποχή τοῦ Κίμωνα· τό ἓνα ἀπ' αὐτά ἔνωσε τόν περίβολο τῆς πόλης μέ τό Φάληρο καί τό ἄλλο μέ τόν Πειραιᾶ. Τώρα, μέ πρόταση τοῦ Περικλῆ, οἰκοδομήθηκε ἓνα ἐνδιάμεσο, κοντά στό πειραικό τεῖχος, ὥστε τά δύο αὐτά νά κλείνουν ὀλόγυρα τόν Πειραιᾶ. Τό ἄλλο τεῖχος, τό φαληρικό, ἀχρηστεύτηκε.

Κρατινός: βλ. Σόλων σημ. σελ. 52.

Τό μακρό τεῖχος

τὸ Ὠδεῖο, θέατρο κατάλληλο γιὰ μουσική στοὺς ΝΑ. πρόποδες τῆς Ἀκρόπολης· τὸ χρησιμοποιοῦσαν στὴν ἀρχὴ γιὰ τοὺς μουσικοὺς ἀγῶνες τῶν Παναθηναίων. Ἦταν ξύλινο κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του καὶ πυρπολήθηκε τὸ 86 π.Χ., ὅταν ὁ Ρωμαῖος Σύλλας μὲ τὸ στρατὸ του εἶχε κυριέψει τὴν Ἀθήνα.

κατ' ἀπομίμηση τῆς σκηνῆς τοῦ βασιλιᾶ τῶν Περσῶν, δηλ. τῆς σκηνῆς πού εἶχε στήσει ὁ Ξέρξης τὸ 480 π.Χ., γιὰ νὰ παρακολουθεῖ τὴ ναυμαχία στὴ Σαλαμίνα. Πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι τὸ Ὠδεῖο εἶχε ὄροφὴ κωνικὴ γιὰ ἀκουστικούς λόγους.

Σελ. 141

ὁ σκινोकέφαλος Δίας, δηλ. ὁ Περικλῆς· οἱ κωμικοὶ ποιητές τὸν ὀνόμασαν σκινोकέφαλο, γιὰτὶ εἶχε κεφάλι μακρουλό σάν τὴ ρίζα τοῦ σκίνου πού εἶναι φυτὸ βολβορίζο σάν τὸ κρεμμύδι.

τόρα πιά πού γλίτωσε ἀπ' τόν ἐξοστρακισμό· ὁ Περικλῆς ξέφυγε ἀπό τόν κίνδυνο νά ἐξοστρακιστεῖ καί, ἀντίθετα, κατόρθωσε νά ἐξοστρακιστεῖ ὁ ἀντίπαλός του ὁ Θουκυδίδης τό 443 π.Χ., τήν ἐποχή πού κατασκευάστηκε τό Ὡδεῖο.

ἀθλοθέτης· κάθε τέσσερα χρόνια ἐκλέγονταν δέκα «ἀθλοθέτες», δηλ. ιδιαίτεροι ἄρχοντες, πού εἶχαν ὡς ἔργο τους νά ἐποπτεύουν τοὺς διάφορους ἀγῶνες καί νά ἀνακηρύττουν τοὺς νικητές. Λέγονται καί ἀγωνοθέτες.

τά Προπύλαια στήν Ἀκρόπολη πού ἦταν ἡ ἐπιβλητική πύλη καί τά παράπλευρα οἰκοδομήματα χτίστηκαν κατά τά ἔτη 437-432 π.Χ. πάνω στή βάση ἀρχαιότερης πύλης. Χρησίμευαν ὡς εἰσοδος στήν Ἀκρόπολη.

ἄγαλμα τῆς Ὑγείας Ἀθηνᾶς· τό βάθρο τοῦ ἀγάλματος σώζεται μέ τήν ἐπιγραφή: «Οἱ Ἀθηναῖοι στήν Ἀθηναία τήν Ὑγεία. Τό κατασκεύασε ὁ Πύρρος ὁ Ἀθηναῖος». Φαίνεται ὅμως πῶς τό ἄγαλμα αὐτό ἐγινε ἀργότερα, ὅταν ἔπαψε ἡ ἐπιδημία καί οἱ Ἀθηναῖοι θέλησαν νά δείξουν τήν εὐγνωμοσύνη τους στή θεά, πού βοήθησε νά σταματήσει τό κακό.

τό χρυσό ἄγαλμα, δηλ. τό χρυσελεφάντινο.

στή στήλη, ὄχι στό βάθρο τοῦ ἀγάλματος, παρά σέ ιδιαίτερη στήλη.

Σελ. 142

κατόρθωσε νά ἐξοστρακίσει τό Θουκυδίδη, βλ. σημ. παραπάνω στή φρ. *τόρα πού γλίτωσε ἀπό τόν ἐξοστρακισμό*.

ΚΕΦ. 14

τῶν ὑποταγμένων λ ὦν, ἐνν. στή Θράκη καί στήν Καρία.
τῶν βασιλέων, ὅπως τοῦ βασιλιᾶ τῆς Αἰγύπτου Ψαμμήτιχου, πού εἶχε ἐπαναστατήσει ἐναντίον τῶν Περσῶν καί εἶχε φιλικές σχέσεις μέ τοὺς Ἀθηναίους.

ΚΕΦ. 15

τῶν δυναστῶν, ὅπως οἱ δυνάστες τῆς Καρίας πού ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κίμωνα εἶχαν ἐξαναγκαστεῖ νά γίνουν σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων.

σάν μιὰ μουσικά ἀπαλή καί ἄτονη, ὅταν οἱ χορδές τῶν ὀργάνων εἶναι χαλαρωμένες.

τέντωνε τὰ λουριά, μεταφορική έκφραση (πρβλ. και τή φρ. χαλάρωνε τό χαλινό, σημ. σελ. 170).

Σελ. 143

νέους Πεισιστρατίδες, δηλ. φιλόδοξους τυράννους, όπως ήταν οί γιοί του Πεισιστράτου Ίππίας και Ίππαρχος.

Τηλεκλείδης, κωμικός ποιητής του 5ου π.Χ. αϊ., λίγο νεώτερος από τον Κρατίνο. Στίς κωμωδίες του σατύριζε τον Περικλή και άλλους συγχρόνους του. Άπ' αυτές σώθηκαν αρκετά άποσπάσματα.

άπ' τίς πόλεις τούς φόρους, δηλ. τούς φόρους που ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν οί συμμαχικές πόλεις για την κοινή άμυνα.

και πετρόχτιστα τείχη, τό μακρό τείχος (βλ. σημ. σελ. 173).

Σελ. 144

Σαράντα όλόκληρα χρόνια, δηλ. από τό 469-429.

ανάμεσα από άντρες, όπως: ό Έφιάλτης, (βλ. σημ. σελ. 167) ό Λεωκράτης, στρατηγός που ύπόταξε την Αίγινα τό 458 π.Χ.: ό Μυρωνίδης, που κέρδισε πολλές νίκες (τό 458 π.Χ. νίκησε τούς Κορινθίους στη Μεγαρίδα, τό 455 τούς Βοιωτούς κτλ): ό Κίμων, βλ. σημ. σελ. 166: ό Τολμίδης στρατηγός που τό 455 π.Χ. έκαψε τον πολεμικό λιμένα των Σπαρτιατών στο Γύθειο: ό Θουκυδίδης, βλ. σημ. σελ. 165.

μετά τον έξοστρακισμό του Θουκυδίδη, δηλ. τό 443 π.Χ.

δέν ταίριαζαν μέ τή σοφία του Άναξαγόρα, βλ. σημ. σελ. 97.

Σελ. 145

είχε σκεπάσει τό κεφάλι του: ύπήρχε συνήθεια να σκεπάζουν τό κεφάλι όσοι περίμεναν τό θάνατο.

Σελ. 148

μέσο τής Λοκρίδας, ένν. τής δυτικής.

Οϊταίοι, οί κάτοικοι τής χώρας που είναι κοντά στο όρος Οϊτη.

ΚΕΦ. 16

ΚΕΦ. 17

Τολμίδης, Ἰθνηναῖος στρατηγός, πού ὀδήγησε τόν Ἰθνηναῖκό στόλο τό 455 π.Χ. στά παράλια τῆς Πελοποννήσου, καί ἔκαψε τόν πολεμικό λιμένα τῶν Σπαρτιατῶν στό Γύθειο· πέθανε στήν Κορώνεια τό 447 π.Χ., ἐνῶ πολεμοῦσε μέ τούς Βοιωτούς.

ΚΕΦ. 18

Σελ. 151

μετά τά γεγονότα αὐτά· πραγματικά, μεσολάβησαν 6 χρόνια ἀπό τήν ἐκστρατεία τῆς Σάμου (440-439 π.Χ.) ὡς τήν ἐποχή αὐτή πού ἡ Κέρκυρα ζητεῖ τή βοήθεια τῶν Ἰθνηναίων γιά νά ἀντιμετωπίσει τήν Κόρινθο (433 π.Χ.).

ΚΕΦ. 29

γιά νά ἐκτεθεῖ ἀκόμη περισσότερο κτλ. Τό ὅτι ὁ Περικλῆς θέλησε νά στείλει τό γιό τοῦ Κίμωνα μέ λίγα πλοῖα, ἐπίτηδες γιά νά μήν κατορθώσει τίποτε τό ἀξιόλογο καί νά μειωθεῖ, δέν εἶναι σωστό. Ὁ Θουκυδίδης πού ἔγραψε τήν ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μέ μεγάλη ἀμεροληψία δέν ἀναφέρει τέτοια πρόθεση τοῦ Περικλῆ. Γράφει μάλιστα ὅτι μαζί μέ τό γιό τοῦ Κίμωνα εἶχαν σταλεῖ καί δύο ἄλλοι στρατηγοί.

νόθοι, δηλ. μή γνήσιοι Ἰθνηναῖοι· ἔτσι ἔλεγαν ἐκείνους πού δέν εἶχαν καί τούς δύο γονεῖς Ἰθνηναίους. Τά ὀνόματα τῶν παιδιῶν τοῦ Κίμωνα εἶχαν δοθεῖ ἀπό τίς πόλεις πού αὐτός ἀντιπροσώπευε στήν Ἰθῆνα ὡς πρόξενος.

Σελ. 152

καί τούς ὄρκους, δηλ. τήν ἔνορκη συμφωνία εἰρήνης γιά 30 χρόνια πού ἔγινε τό 445 π.Χ.

Ποτίδαια, ἀρχαία πόλη τῆς Χαλκιδικῆς, κοντά στόν Ἰσθμό τῆς χερσονήσου τῆς Παλλήνης, στό Θερμαϊκό κόλπο.

τό «μεγαρικό ψήφισμα» ἔτσι λεγόταν τό ψήφισμα (πού εἶχε ἐγκριθεῖ κατά πρόταση τοῦ Περικλῆ), σύμφωνα μέ τό ὅποιο οἱ Μεγαρεῖς, σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν, εἶχαν ἀποκλειστεί ἀπό τά λιμάνια καί τίς ἀγορές πού ἦταν στήν ἐξουσία τῶν Ἰθνηναίων.

τά «ιέρὰ λιβάδια» (ἀρχ. ἡ «ιέρὰ ὀργάς»), ἔκταση ἀνάμεσα στή Μεγαρίδα καί τήν Ἰττική, ἀφιερωμένη στή θεά Δήμητρα καί τήν Κόρη τῆς (τήν Περσεφόνη)· ἡ ἔκταση αὐτή ἦταν γόνι-

ΚΕΦ. 30

μη, αλλά έμενε ακαλλιέργητη και κανείς δεν είχε δικαίωμα κατοχής.

Σελ. 153

Θριάσιες πύλες ήταν ή ΒΔ. πύλη της 'Αθήνας, κοντά στον Κεραμεικό, εμπρός από την «'Ιερά όδό» που οδηγούσε στον κάμπο της 'Ελευσίνας («Θριάσιον πεδίων») και στην πόλη της 'Ελευσίνας. Κατά τον 4ο π.Χ. αί. ή πύλη αυτή αντικαταστάθηκε με δύο νέες πύλες, που ονομάστηκαν «Δίπυλον».

ΚΕΦ. 31

μᾶλλον από ύπεροψία κτλ. Είναι όλοτελα άδικη ή κατηγορία αυτή. 'Ο Περικλής στην περίπτωση εκείνη δεν είχε κινηθεί ούτε από ύπεροψία ούτε από φιλοπόλεμη διάθεση. 'Εβλεπε πράγματι ότι ή ύποχώρηση θά ήταν όμολογία αδυναμίας και θά οδηγούσε σε νέες αξιώσεις της Σπάρτης και σε νέες ύποχωρήσεις της 'Αθήνας, με άποτέλεσμα την εκμηδένιση της άθηναϊκής ήγεμονίας.

Σελ. 154

ΚΕΦ. 33

τό «*κυλώνειον άγος*». 'Όταν ήταν στην 'Αθήνα επώνυμος άρχοντας ό Μεγακλής (άπό την οικογένεια των 'Αλκμεωνιδών), ό Κύλων επιχείρησε να γίνει τύραννος, αλλά τό κίνημά του δεν πέτυχε (612 π.Χ.). Αυτός τότε κατόρθωσε να φύγει, οί όπαδοί του όμως θανατώθηκαν, αν και είχαν παραδοθεί με ένορκη διαβεβαίωση ότι δε θά πειραχτούν. 'Όταν έπειτα έπεσε επιδημία στην 'Αθήνα, πιστεύτηκε ότι ήταν τιμωρία για τό έγκλημα (τό «*κυλώνειον άγος*») και, για να καθαριστεί ή πόλη, έξορίστηκαν οί 'Αλκμεωνίδες. 'Από τό γένος αυτών καταγόταν ή μητέρα του Περικλή 'Αγαρίστη. (Βλ. και *Σόλων*, κεφ. 12).

Σελ. 155

εισβάλλον στην 'Αττική ό βασιλιάς της Σπάρτης 'Αρχίδαμος μπήκε στην 'Αττική την άνοιξη του 431 π.Χ.

στis 'Αχαρνές, κοντά στό σημερινό Μενίδι.

όπως ένας καραβοκύρης κτλ. Πρόσεξε την παρομοίωση και άνάλυσε τά στοιχεία της.

οί χοροί στις κωμωδίες ὅπως καί στις τραγωδίες, σπουδαῖο μέρος παίρνει ὁ χορός (ὄμιλος προσώπων) πού τραγουδάει ὀρισμένα ἄσματα, ἀνάλογα μέ τήν υπόθεση. Τήν ἐποχή ἐκείνη οἱ κωμικοί ποιητές μέ τά τραγούδια τοῦ χοροῦ στις κωμωδίες τους σατύριζαν τόν Περικλῆ γιά τή φαινομενική ἀδράνειά του. Τέτοιο τραγούδι εἶναι καί αὐτό πού παραθέτει ὁ Πλούτ. παρακάτω.

Κλέων, περίφημος Ἀθηναῖος δημαγωγός· ἀντιπολιτευτήκε μέ βιαιότητα τόν Περικλῆ καί ὑπερίσχυσε μετά τό θάνατο ἐκείνου. Ἔπεσε στήν Ἀμφίπολη, πολεμώντας τοὺς Σπαρτιάτες (424 π.Χ.).

Σελ. 156

Ἐρμιππος, Ἀθηναῖος κωμικός ποιητής, παλαιότερος τοῦ Ἀριστοφάνη. Οἱ στίχοι αὐτοί λέγονται ἀναπαιστικοί, γιατί ἀπαρτίζονται ἀπό ἀνάπαιστους, δηλ. ἀπό τρισύλλαβα κομμάτια (πόδια), πού τό καθένα ἔχει τίς δύο πρῶτες συλλαβές ἄτονες καί τήν τρίτη τονισμένη. Ὁ ἀνάπαιστος στήν ἀρχαία ποίηση εἶχε τίς δύο πρῶτες συλλαβές βραχύχρονες καί τήν τρίτη μακρόχρονη (υυ-).

οἱ σάτυροι, ἦσαν συνοδοί τοῦ Διονύσου. Ὀνομάζει τόν Περικλῆ «βασιλιά τῶν σατύρων», γιατί αὐτοί ἦταν φημισμένοι γιά τή δειλία καί μαλθακότητά τους.

σάν τοῦ Τέλγητα αὐτός ἦταν κάποιος Ἀθηναῖος, ὀνομαστός γιά τή δειλία του.

σ' ἔχει δαγκώσει, δηλ. σ' ἔχει βάλει στόχο τῶν κατηγοριῶν πού ἀπευθύνει μέ δηκτικότητα ἐναντίον σου.

ὥσπου τέλος οἱ Πελοποννήσιοι ἔφυγαν ἀπό τήν Ἀττική, τόν Ἰούλιο τοῦ 431 π.Χ.

κληρουχίες, βλ. σημ. σελ. 168.

ἡ θανατηφόρα ἐπιδημία, ὁ «λοιμός», πού ἔπεσε στήν Ἀθήνα τό δεύτερο ἔτος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου (430 π.Χ.) καί προξένησε μεγάλη φθορά στό στρατό. Κατά τά τρία χρόνια πού κράτησε ἡ ἐπιδημία πέθαναν 4.400 ὀπλίτες καί 600 ἵππεις.

Ἄλλά καί στόν πληθυσμό ἦταν πολλά τά θανατηφόρα κρούσμα-
τα.

Σελ. 157

ΚΕΦ. 35

ἔγινε ἔκλειψη ἡλίου· ἦταν μερική ἔκλειψη καί ἔγινε στίς 3
Αὐγούστου τοῦ 431 π.Χ.

Ἐπίδαυρος· τήν ὀνομάζει «ἱερή», γιατί ὁ τόπος ἦταν ἀφι-
ερωμένος στόν Ἀσκληπιό.

Σελ. 158

Ἰδομενέας, βλ. σημ. σελ. 169.

Θεόφραστος, βλ. Σόλων σημ. σελ. 56

Ἡρακλείδης, βλ. Σόλων σημ. σελ. 56.

ΚΕΦ. 36

ἀπό τά γνήσια παιδιά του· τά παιδιά τοῦ Περικλῆ ἀπό τήν
πρώτη σύζυγό του (πού τό ὄνομά της εἶναι ἄγνωστο), ὁ Ξάνθιπ-
πος καί ὁ Πάραλος, λογαριάζονται ὡς γνήσιοι πολῖτες Ἀθηναῖ-
οι, γιατί εἶχαν καί τούς δύο γονεῖς Ἀθηναίους. Ἀπό τή δεύτερη
σύζυγό του, τήν Ἀσπασία (ἀπό τή Μίλητο) ἀπόκτησε ἕνα γιό,
πού ὀνομάστηκε καί αὐτός Περικλῆς· ἀλλά αὐτός σύμφωνα μέ
τό νόμο δέν μπορούσε νά θεωρηθεῖ γνήσιος Ἀθηναῖος, γιατί ἡ
μητέρα του ἦταν ξένη.

ἀπό τίς αὐστηρές οικονομίες τοῦ πατέρα του· γι' αὐτές ἔγινε
λόγος στό κεφ. 16,4-6.

ἀθλητής πεντάθλου, αὐτός πού ἀγωνίζεται τό πένταθλο,
δηλ. τούς πέντε ἄθλους (ἄλμα, δρόμο, δίσκο, ἀκόντιο καί πάλη).

Σελ. 159

Πρωταγόρας, σοφιστής ἀπό τά Ἀθῆνα (485-415 π.Χ.),
πού εἶχε ἔρθει πολλές φορές στήν Ἀθήνα.

ἀθλοθέτες (καί ἀγωνοθέτες), βλ. σημ. σελ. 175.

ἀπό τά γνήσια παιδιά του, βλ. παραπάνω σημ.

ΚΕΦ. 37

Ἀλκιβιάδης, ὁ ὀνομαστός Ἀθηναῖος στρατηγός (448-404
π.Χ.) εἶχε ἀπό τή μητέρα του συγγενικούς δεσμούς μέ τόν Πери-
κλῆ. Ἄλλωστε αὐτόν εἶχε κηδεμόνα στά παιδικά του χρόνια.

ἐκλέχτηκε στρατηγός, τό 429 π.Χ.

καί εἶχε παιδιά γνήσια, ἀπό τήν πρώτη σύζυγό του, βλ. σημ. παραπάνω.

Σελ. 160

ὁ βασιλιάς τῶν Αἰγυπτίων, τό 450 π.Χ. ἔστειλε στήν Ἀθήνα ὡς δωρεά 40.000 μεδίμνους σιτάρι. Ὁ μεδίμνος ἦταν μέτρο χωρητικότητός γιά στερεά στήν ἀρχαία Ἀθήνα καί ἰσοδυναμεῖ περίπου πρός 52 σημερινές λίτρες.

καταδικάστηκαν καί πουλήθηκαν ὡς δοῦλοι σύμφωνα μέ τό νόμο αὐτοῦς πού χρησιμοποιοῦσαν τήν ιδιότητα τοῦ Ἀθηναίου πολίτη, χωρίς νά ἔχουν τέτοιο δικαίωμα, τούς πουλοῦσαν ὡς δούλους.

τό μὴ γνήσιο παιδί του, δηλ. τό παιδί πού εἶχε ἀποκτήσει ἀπό τήν Ἀσπασία καί στό ὁποῖο ἔδωσε τό ὄνομά του Περικλῆς.

ἀργότερα, δηλ. τό 406 π.Χ. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι καταδίκασαν σέ θάνατο τούς στρατηγούς πού νίκησαν τό σπαρτιατικό στόλο στίς Ἀργινοῦσες (νησάκια ἀνάμεσα στή Λέσβο καί τά μικρασιατικά παράλια), γιατί δέν μπόρεσαν νά περισυλλέξουν τούς νεκρούς ἐξαιτίας τῆς θαλασσοταραχῆς. Μόνο ὁ Σωκράτης, πού ἦταν πρόεδρος τῆς ἐκκλησίας, ἀντιτάχτηκε σ' αὐτή τήν καταδίκη.

ἡ ἐπιδημία χτύπησε καί τόν Περικλῆ, τό φθινόπωρο τοῦ 429 π.Χ.

ΚΕΦ. 38

Θεόφραστος, βλ. Σόλων σημ. σελ. 56. Τό σύγγραμμα «Ἡθικά» τοῦ Θεοφράστου δέν ἔχει σωθεῖ.

Σελ. 162

ὄλοι τόν ἀποζητοῦσαν μέ μεγάλο πόθο. Ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ δημιούργησε κενό πού τό αἰσθάνθηκαν ὄλοι. Τότε οἱ φίλοι καί οἱ ἐχθροί του κατάλαβαν τήν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου πού ἐπί σαράντα χρόνια ἐργάστηκε ὅσο κανεῖς ἄλλος γιά τό μεγαλεῖο τῆς Ἀθήνας καί μέ τό ἐξαιρετικό πνεῦμα του ἐσφράγισε μιᾶ ἐποχή πού ὑπῆρξε ἡ λαμπρότερη περίοδος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

ΚΕΦ. 39

... και είχε κινηθεί από την προοπτική του να ...

Σελ. 157

ΚΕΦ. 35

... την έκλειση ή τον ήττα μερική ...

... καταδικάστηκαν και ...

ΚΕΦ. 36

... να ...

ΚΕΦ. 38

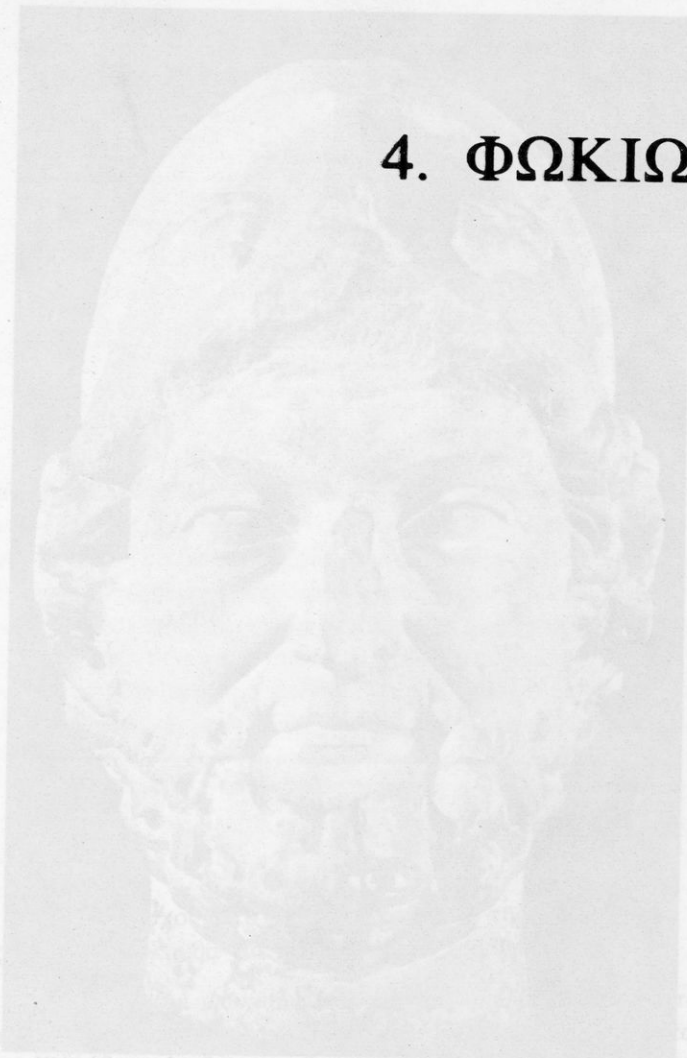
... η ...

ΚΕΦ. 39

... δ ...

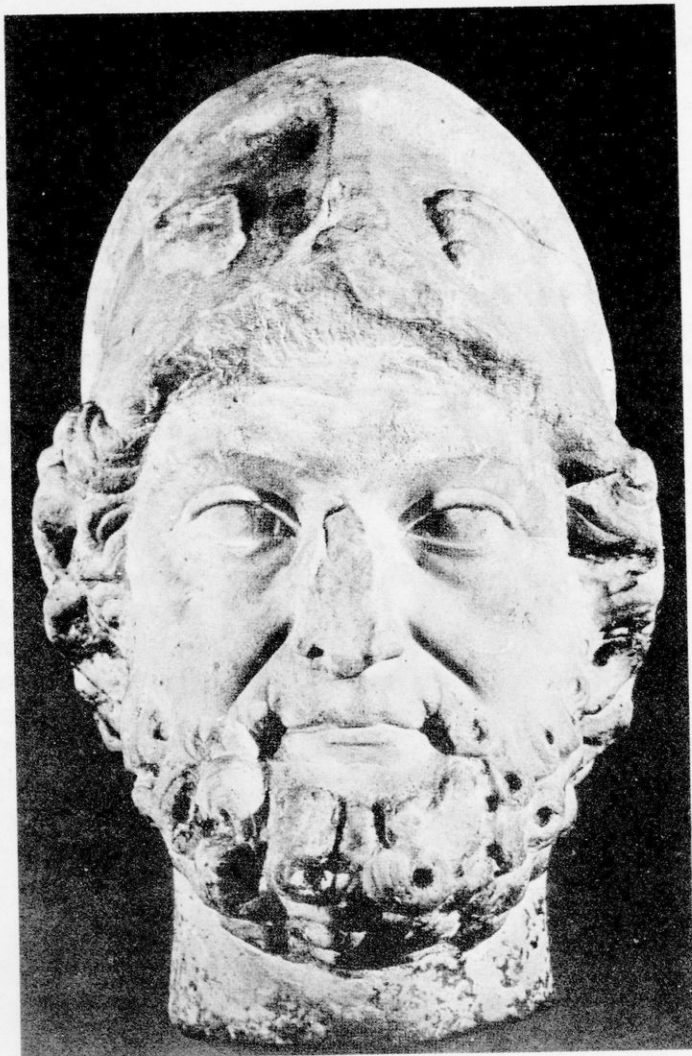
4. ΦΩΚΙΩΝ

της Ελλάδος την εκάστην να μείνει στη θέση και τη στήλησαν τη
λάμνη της δόξης. (141)
(Κ. π. 6 (Γ. - 504) και λωφ

Και τελειώνει με την ακραία αξιοσημείωση:

«Όσα έγιναν με το Φωκίωνα θύσαν και πάλι στους Έλληνες το
τέλος του Σωκράτη. Γιατί το σφάλμα ήταν ακριβώς όμοιο μ' έκδο
και δυστυχία ακριβώς όμοια γιοπας την πόλη». (383)

Φωκίων (402 - 318 π.Χ.)
(Μουσείο Κοπεγχάγης)

ΦΩΚΙΩΝ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ

(Κεφ. 1-5)

Περίληψη κεφ. 1-4

Η καταγωγή του Φωκίωνα δεν ήταν τελείως άγνωστη στους αρχαίους συγγραφείς. Αν ήταν έτσι, θα το είχαν τονίσει ιδιαίτερα οι εχθροί του, που μερικές φορές τον κάλεζαν να εγκαταλείψει τον λαό του και να ακολουθήσει από παλιούς σοφιστές άρχες και σ' αυτό έκτος από τη γνώμη του απειθάρη και τα μαθήματα που άκουσε παρ' όσην ἑκατέρωθεν ἀπὸ τῶν Ἠλείων καὶ Ἀργείων ἀπὸ τῶν Σωκράτη. Η ζωή του γενικά ήταν αίσθητη και περιπαρηγητή, τόσο, που, όπως λέει, σχεδόν ποτέ δεν τον είδε κραιπνὰ τὰ τελευτῆ ἢ τὴν κρήνην ἢ γὰρ λουστὴν στὴ σημεῖον ἰατρῶν διακρινόμενον ἑαυτὸν καὶ γὰρ τὴν σωματικὴν του ἀντοχὴν. Όταν ήταν ἕως ἀπὸ τὴν πόλιν ἢ πρὸ ἑκστρατείας, βάδιζε ζυπόλιτον καὶ γυμνὸν. Ἐλέγει μάλιστα γὰρ ἑαυτὸν, ὡς καιρὸς ἑκστρατείας, ὅτι ἂν ὁ Φωκίων ἦταν νεώτερος, πείθειτο ὅτι ἔκων καὶ κρημνίζων.

Ὁ Πλούταρχος στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς βιογραφίας αὐτῆς γράφει τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὸ πεπρωμένο τοῦ Φωκίωνα:

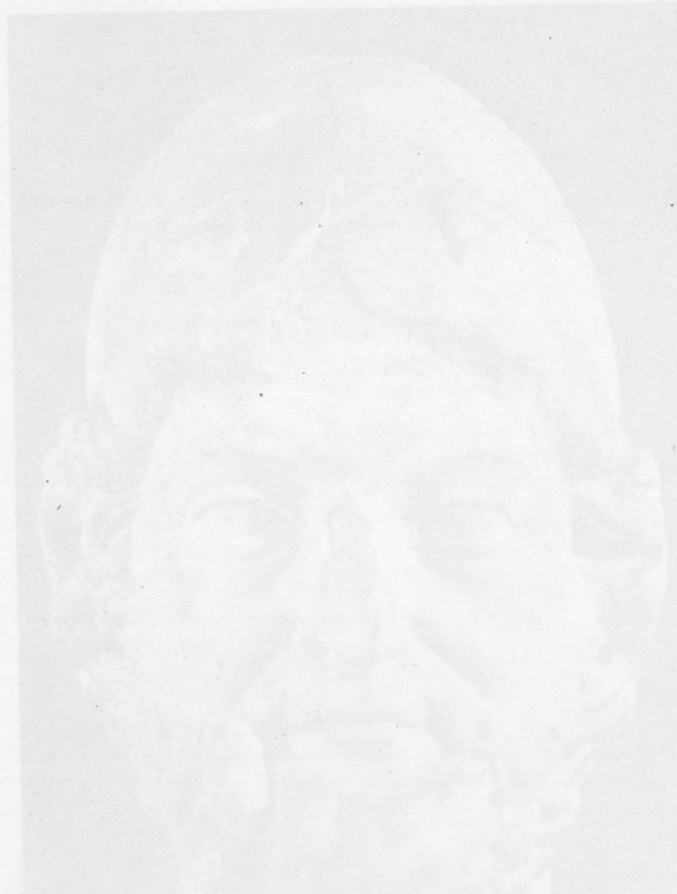
«Τὴν ἀρετὴν τοῦ Φωκίωνα σάν νά ἦταν μοιραῖο νά τὴν ἀνταγωνιστοῦν οἱ δύσκολες καὶ σκληρῆς περιστάσεις, καὶ ἔτσι οἱ κακοτυχίες τῆς Ἑλλάδος τὴν ἔκαμαν νά μείνει στὴ σκιά καὶ τῆς στέρησαν τὴ λάμψη τῆς δόξας». (1,4)

Καὶ τελειώνει μὲ τὴν παρακάτω σύγκριση:

«Ὅσα ἔγιναν μὲ τὸ Φωκίωνα θύμισαν καὶ πάλι στοὺς Ἕλληνας τὸ τέλος τοῦ Σωκράτη. Γιατί τὸ σφάλμα ἦταν ἀκριβῶς ὅμοιο μ' ἐκεῖνο καὶ δυστυχία ἀκριβῶς ὅμοια χτύπησε τὴν πόλιν». (38,5)

ΚΕΦ. 5

Ὁ χαρακτήρας
τοῦ Φωκίωνα
ὁ Φωκίων ὡς
ἀνὴρ.

Και τελειώνει με την κορυφαία σφραγίδα.
« Όσα έγιναν με το Φοκιάνα θέσαν και πάλι στους Έλληνες το
τέλος του Σουλτανάτου. Γιατί το σφέλιμα ήταν κερδισμός άριστος ή
καί δυστυχία κερδισμός άριστος χάρη στην κόρη. (382)»

ΦΩΚΙΩΝ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ

(Κεφ. 1-5)

Περίληψη κεφ. 1-4

Ἡ καταγωγή τοῦ Φωκίωνα δέν ἦταν τελείως ἄσημη, ὅπως ἰσχυρίστηκαν μερικοί. Ἄν ἦταν ἔτσι, θά τό εἶχαν τονίσει ἰδιαίτερα οἱ ἐχθροί του, πού μάζευαν ἐναντίον του κάθε λογῆς κατηγορίες. Ἀκολούθησε ἀπό νωρίς σωστές ἀρχές καί σ' αὐτό ἐκτός ἀπό τή γενιά του συνέβαλαν καί τά μαθήματα πού ἄκουσε νεαρός στήν Ἀκαδήμεια ἀπό τόν Πλάτωνα καί ἀργότερα ἀπό τόν Ξενοκράτη. Ἡ ζωή του γενικά ἦταν αὐστηρή καί πειθαρχημένη, τόσο, πού, ὅπως λένε, σχεδόν ποτέ δέν τόν εἶδε κανεῖς νά γελάσει ἢ νά κλάψει ἢ νά λουστει στά δημόσια λουτρά. Διακρινόταν ἐξἄλλου καί γιά τή σωματική του ἀντοχή. Ὅταν ἦταν ἔξω ἀπό τήν πόλη ἢ σέ ἐκστρατείες, βάνιζε ξυπόλυτος καί γυμνός. Ἐλεγον μάλιστα γιά ἀστεῖο σέ καιρούς ἐκστρατείας ὅτι ἂν ὁ Φωκίων ἦταν ντυμένος, σημαῖνε ὅτι ἔκανε πολύ κρύο.

Ὁ Φωκίων εἶχε χαρακτήρα πολὺ καταδεχτικό καί φιλόανθρωπο, μόλο πού στήν ὄψη του φαινόταν ἀκοινωνήτος καί σκυθρωπός, ὥστε ὁποῖος δέν εἶχε οἰκειότητα μαζί του δυσκόλα τολμούσε νά τόν πλησιάσει μόνος. Γι' αὐτό καί κάποτε πού ὁ στρατηγός Χάρης μιλοῦσε γιά τά φρύδια τοῦ Φωκίωνα καί οἱ Ἀθηναῖοι γελοῦσαν, ἐκεῖνος τοῦ εἶπε: «Τά φρύδια αὐτά, δε σᾶς ἔφεραν ποτέ λύπες, τά γέλια ὁμως αὐτῶν ἐδῶ ἔκαμαν πολλές φορές τήν πόλη νά κλάψει.» Κάτι παρόμοιο συνέβαινε καί μέ τά λόγια τοῦ Φωκίωνα. Ἦταν σωτήρια γιά τίς χρησιμες καί πετυχημένες

1 ΚΕΦ. 5

Ὁ χαρακτήρας
τοῦ Φωκίωνα
Ὁ Φωκίων ὡς
ρήτορα.

3

ιδέες τους, σύντομα σάν προσταγή, αὐστηρά καί χωρίς πρόθεση
 4 νά τέρψουν. Ὅπως δηλαδή ἔλεγε ὁ Ζήνων, ὅτι ὁ φιλόσοφος
 πρέπει νά ξεστομίζει τό λόγο του ἀφοῦ τόν βαφτίσει στό νοῦ
 του, ἔτσι καί τά λόγια τοῦ Φωκίωνα μέσα σέ πολύ λίγες λέξεις
 5 περιέκλειναν πάρα πολλά νοήματα. Αὐτά εἶχε στό νοῦ του, φαί-
 νεται, καί ὁ Πολύευκτος ἀπό τόν Σφρητό, ὅταν εἶπε ὅτι ὁ Δημο-
 σθένης ἦταν ὁ ἄριστος ρήτορας, ἐνῶ ὁ Φωκίων ὁ πιό δεινός
 6 ὁμιλητής. Γιατί ὅπως ἕνα νόμισμα σέ πολύ μικρό ὄγκο περιέχει
 μεγάλη ἀξία, ἔτσι καί ἡ ἰκανότητα στό λόγο φανερώνει πολλά
 7 μέσα σέ λίγα λόγια. Λένε πῶς κάποτε, ἐνῶ τό θέατρο γέμιζε ἀπό
 κόσμο, ὁ ἴδιος ὁ Φωκίων βημάτιζε μπροστά στή σκηνή βυθισμέ-
 8 νος σέ σκέψεις. Καί ὅταν κάποιος φίλος του εἶπε: «Συλλογισμέ-
 νος φαίνεσαι, Φωκίων», ἐκεῖνος ἀπάντησε: «Ναί, μά τό Δία,
 9 σκέφτομαι ἄν μπορῶ ν' ἀφαιρέσω τίποτα ἀπό τό λόγο πού πρό-
 κείται νά πῶ στούς Ἀθηναίους». Ὁ Δημοσθένης πάλι δέν ὑπολό-
 γιζε καθόλου τούς ἄλλους ρήτορες, ὅταν ὅμως σηκωνόταν νά
 10 μιλήσει ὁ Φωκίων, συνήθιζε νά λέει χαμηλόφωνα στούς φίλους
 του: «Νά τό πελέκι πού κόβει τά λόγια μου!» Ἴσως ὅμως ὁ
 λόγος αὐτός νά χαρακτηρίζει τό ἦθος του, γιατί μιᾶ λέξη καί
 ἕνα νεῦμα μόνο ἑνός χρηστοῦ ἀνθρώπου εἶναι πιό πειστικά ἀπό
 μύριους ρητορικούς συλλογισμούς καί κομπές προτάσεις.

ΠΡΩΤΕΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΩΚΙΩΝΑ

(Κεφ. 6-11)

Περίληψη κεφ. 6-7

Σέ νεαρή ἡλικία ὁ Φωκίων συνδέθηκε μέ τό στρατηγὸ Χαβρία καί
 ὠφελήθηκε πολύ ἀπό τήν πολεμική του πείρα. Ἀσκοῦσε ὅμως καί ὁ
 ἴδιος εὐεργετική ἐπιρροή στό Χαβρία, γιατί τόν συγκρατοῦσε ὅταν
 ἐκεῖνος ἔδειχνε ἀλόγιστη καί ἐπικίνδυνη τόλμη στίς μάχες. Ἡ
 357 π.Χ. ἀσυγκράτητη ὀρμὴ τοῦ Χαβρία στάθηκε καί ἡ αἰτία τοῦ θανάτου του,
 γιατί σέ μιᾶ ἀπόβαση, πού ἔκαναν οἱ Ἀθηναῖοι στή Χίο, θέλησε νά
 βγεῖ πρῶτος ἀπό τό πλοῖο. Ὁ Χαβρίας ἐκτιμοῦσε πολύ τό Φωκίωνα

καί συχνά τοῦ εἶχε ἀναθέσει ὑπεύθυνες ἀποστολές, ὥστε καί γνωστός νά γίνει στους Ἑλληνας καί πέρα ν' ἀποκτήσει. Στή ναυμαχία κοντά στή Νάξο, πού ἦταν ἡ πρώτη νικηφόρα ἐπιχείρηση ἀθηναϊκοῦ στόλου ἐναντίον τῆς Σπάρτης μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ Φωκίων διακρίθηκε ἰδιαίτερα, ὅπως λένε, διοικώντας μέ ἐντολή τοῦ Χαβρία ἓνα τμήμα τοῦ στόλου. Ἀργότερα ὁ Χαβρίας πάλι δῖνο ντᾶς του εἴκοσι πλοῖα τόν ἔστειλε στά νησιά νά μαζέψει τοὺς φόρους ἀπό τοὺς συμμάχους. Ὁ Φωκίων δήλωσε ὅτι ἓνα πλοῖο τοῦ ἦταν ἀρκετό, ἐφόσον δέν πῆγαινε νά πολεμήσει, ἀλλά νά ἐπισκεφτεῖ φίλους. Στίς συναντήσεις του μέ τοὺς συμμάχους συμπεριφέρθηκε μέ τόση κατανόηση καί φιλία, ὥστε στό γυρισμό του συνοδευόταν ἀπό πολλά συμμαχικά πλοῖα, πού ἔφερναν τά χρήματα. Ὅταν ὁ Χαβρίας πέθανε, ὁ Φωκίων ἀνέλαβε νά φροντίζει τό γιό του, πού ἦταν ὁμως ἀνάξιος καί τόν στενοχωροῦσε.

Στίς μέρες τοῦ Φωκίωνα τά ἀξιώματα τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας εἶχαν χωριστεῖ σέ πολιτικά καί σέ στρατιωτικά. Ὁ Φωκίων πού δέ συμφωνοῦσε μέ τό μοῖρασμα αὐτό, προσπάθησε νά ξαναζωτανέψει τήν παράδοση τοῦ Σόλωνα, τοῦ Ἀριστείδη καί τοῦ Περικλῆ, οἱ ὅποιοι συνδύαζαν τήν πολιτική μέ τήν πολεμική δράση.

Ἀκολουθώντας λοιπόν αὐτή τήν τακτική ἐπιδίωκε πάντοτε μέ τήν πολιτική του τήν εἰρήνη καί τήν ἡσυχία. Ἐγινε ἐξάλλου στρατηγός περισσότερες φορές ὄχι μόνο ἀπό τοὺς συγχρόνους του, ἀλλά καί ἀπό τοὺς πρὶν ἀπὸ αὐτόν, χωρίς νά διεκδικεῖ τό ἀξίωμα οὔτε νά τό ἐπιζητεῖ μά καί χωρίς νά θέλει νά τό ἀποφύγει οὔτε νά ξεφεύγει, ὅταν τόν καλοῦσε ἡ πόλη. Θεωρεῖται γέγονός ὅτι ἐγινε στρατηγός σαράντα πέντε φορές, χωρίς νά παρευρεθεῖ οὔτε μία φορά στίς ἐκλογές πάντοτε, ἐνῶ ἦταν ἀπών, τόν προσκαλοῦσαν καί τόν ἐξέλεγαν. Γι' αὐτό οἱ λιγότερο μυαλωμένοι ἀποροῦσαν μέ τό λαό, γιατί ἐνῶ ὁ Φωκίων ἐρχόταν σέ ἀντίθεση τίς πιο πολλές φορές μαζί του καί ποτέ δέν εἶπε οὔτε ἔκαμε κάτι γιά νά φανεῖ εὐχάριστος, ὁ λαός μεταχειριζόταν τοὺς κομπούς στά λόγια καί εὐχάριστους δημαγωγούς γιά διασκέδαση, ὅπως λένε ὅτι εἶναι σωστό νά κάνουν οἱ βασιλιάδες μέ τοὺς κόλακες, νά τοὺς χρησιμοποιοῦν δηλαδή μετά τό πλύσιμο τῶν χειρῶν. Γιὰ τά ἀξιώματα ὁμως, ὁ δῆμος, πάντοτε

376 π.Χ.

1 ΚΕΦ. 8
Ἡ τακτικὴ
τοῦ Φωκίωνα
ἀπέναντι
στό δῆμο.

2

3

ΚΕΦ. 10
Ἡ τακτικὴ
τοῦ Φωκίωνα
ἀπέναντι
στο δῆμο.

νηφάλιος καί σοβαρός, καλοῦσε τόν πιό αὐστηρό καί μυαλωμένο πολίτη, αὐτόν πού ἦ μόνος ἢ τουλάχιστον πιό πολύ ἀπό κάθε ἄλλον, ἐναντιωνόταν στίς θελήσεις καί στίς παρορμήσεις του.

- 4 Κάποτε διαβάστηκε ἕνας χρησμός ἀπό τούς Δελφούς πού ἔλεγε ὅτι ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι σύμφωνοι καί μόνο ἕνας ἄνθρωπος ἔχει γνώμη ἀντίθετη μέ τό δῆμο· ὁ Φωκίων ἀνέβηκε στό βῆμα καί ζήτησε νά μήν κάνουν τόν κόπο νά ψάξουν, γιατί ὁ ἄνθρωπος πού γυρεύουν εἶναι αὐτός ὁ ἴδιος, ἀφοῦ εἶναι ὁ μόνος
- 5 πού δέν τοῦ ἀρέσει τίποτε ἀπό ὅσα γίνονται στήν πόλη. Ἄλλοτε πάλι διατυπώνοντας κάποια πρότασή του στό λαό, συνάντησε εὐνοϊκή ὑποδοχή καί εἶδε ὅτι ὅλοι παραδέχονταν τό ἴδιο πρόθυμα τά λόγια του· στράφηκε τότε πρὸς τούς φίλους του καί εἶπε: «Μήπως εἶπα τίποτα κακό, χωρίς νά τό καταλάβω;»

ΚΕΦ. 9

Χαρακτηριστικά ἀνέκδοτα.

- 1 Κάποτε πάλι οἱ Ἀθηναῖοι ζητοῦσαν ἐθελοντική συνεισφορά γιά κάποια θυσία καί ἐνῶ οἱ ἄλλοι πολίτες ἔδιναν, ὁ Φωκίων, ἄν καί τόν κάλεσαν πολλές φορές νά δώσει, εἶπε: «Ζητήστε ἀπό ἐτούτους τούς πλουσίους· γιά μένα θά ἔταν ντροπή ἄν ἔδιναν σ' ἐσᾶς, χωρίς νά ἐξοφλήσω τό χρέος μου σ' αὐτόν ἐδῶ », καί ἔδειξε τόν Καλλικλῆ, τό δανειστή του. Καθώς ὁμως δέν ἔπαυαν νά κραυγάζουν καί νά φωνασκοῦν ἐναντίον του, τούς εἶπε τόν παρακάτω μῦθο: «Ἐνας δειλός ξεκίνησε νά πάει στόν πόλεμο, ἀκούοντας ὁμως νά κρῶζουν τά κοράκια ἄφησε κάτω τά ὄπλα του καί ἤσύχαζε. Ἀργότερα τά ξαναπῆρε καί συνέχισε τό δρόμο του· μόλις ὁμως τά κοράκια ἔκρωξαν ξανά, σταμάτησε. Στό τέλος τούς εἶπε: "Φωνάζετε ὅσο πιό δυνατά μπορεῖτε. Ἐμένα μιά φορά δέ θά μέ φάτε!"».
- 3 Μιάν ἄλλη φορά οἱ Ἀθηναῖοι τόν παρακινοῦσαν μέ ἐπιμονή νά τούς ὀδηγήσει ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν καί ἐπειδή δέν ἤθελε, τόν ἀποκαλοῦσαν δειλό καί ἄνανδρο. «Οὐτ' ἐσεῖς», τούς εἶπε τότε ἐκεῖνος, «μπορεῖτε νά κάνετε ἐμένα γενναῖο, οὐτ' ἐγώ ἐσᾶς δειλοῦς. Γνωρίζομαστε βλέπετε καλά μεταξύ μας!».
- 4 Σέ καιρούς ἀβεβαιότητας, ὅταν ὁ λαός εἶχε ὀργιστεῖ μαζί του πάρα πολύ καί ἀπαιτοῦσε νά λογοδοτήσει γιά τή στρατηγία του, «Ἀγαπητοί μου φίλοι», εἶπε, «κοιτάξτε νά σωθεῖτε πρῶτα!».

5 "Άλλοτε, ἐνῶ ὅσο κρατοῦσε ὁ πόλεμος οἱ Ἄθηναῖοι ἦταν
 6 δισταχτικοὶ καὶ φοβισμένοι, ὅταν ἐγίνε εἰρήνη πῆραν θάρρος
 καὶ φώναζαν ἐναντίον τοῦ Φωκίωνα ὅτι τοὺς στέρησε τὴ νίκη.
 «Εἶστε τυχεροί», τοὺς εἶπε, «πού ἔχετε στρατηγὸ πού σᾶς ξέρει
 ἀλλιῶς ἀπὸ καιρὸ θά ἦσατε χαμένοι.»

7 "Ὅταν πάλι οἱ Ἄθηναῖοι δὲν ἠθελαν νά καταφύγουν σέ διαιτη-
 8 σία γιὰ μιὰ ἐδαφικὴ διαφορά πού εἶχαν μὲ τοὺς Βοιωτοὺς, ἀλλὰ
 ἐπιθυμοῦσαν πόλεμο, τοὺς συμβούλεψε νά δώσουν τὴ μάχη μὲ
 9 τὰ λόγια, πού εἶναι σ' αὐτὰ ἀνώτεροι καὶ ὄχι μὲ τὰ ὄπλα, πού
 εἶναι κατώτεροι. Μιά φορά πού μιλοῦσε, ἐπειδὴ διαφωνοῦσαν μὲ
 10 ὅσα ἔλεγε καὶ δὲν ὑπόμεναν νά τὸν ἀκούσουν, εἶπε: «Μπορεῖτε
 νά μὲ ὑποχρεώσετε μὲ τὴ βία νά κάνω αὐτὰ πού δέ θέλω, δέ θά
 μ' ἐξαναγκάσετε ὁμως νά πῶ, ἀντίθετα μὲ τὴ γνώμη μου, αὐτὰ
 πού δὲν πρέπει!»

11 "Ὅταν ὁ Δημοσθένης, ἀπὸ τοὺς ρήτορες πού ἦταν πολιτικοὶ
 12 του ἀντίπαλοι, τοῦ εἶπε: «Θά σέ σκοτώσουν, Φωκίωνα, οἱ Ἄθη-
 ναῖοι ἂν τρελλαθοῦν», ἀπάντησε: «Κι ἐσένα ἂν βάλουν μυαλό.»

13 Μιά μέρα πού ἔκανε ὑπερβολικὴ ζέστη εἶδε τὸν Πολύεγκτο
 14 ἀπὸ τὸν Σφηττό νά συμβουλευε τοὺς Ἄθηναίους νά κάμουν πό-
 λεμο μὲ τὸ Φίλιππο, καὶ κατόπιν λαχανιασμένος πολὺ καὶ ἰδρω-
 μένος — καθὼς μάλιστα ἦταν καὶ πολὺ παχύς — νά πίνει καὶ νά
 15 ξαναπίνει νερό. «Ἀξίζει» εἶπε τότε, «νά βασιστεῖτε στὰ λόγια
 16 του καὶ ν' ἀποφασίσετε τὸν πόλεμο. Τί νομίζετε ὅτι θά κάνει
 αὐτός ὁ ἄνθρωπος κάτω ἀπὸ τὸ θώρακα καὶ τὴν ἀσπίδα, σάν
 17 ἔρθουν κοντά οἱ ἐχθροί, ὅταν καὶ μόνο καθὼς σᾶς λέει τὸ λόγῳ
 πού ἔχει προετοιμάσει, κινδυνεύει νά πνιγεῖ;»

18 Μιὰν ἄλλη φορά, ὅταν ὁ Ἀνκοῦργος εἶχε πεῖ στὴν ἐκκλησία
 19 τοῦ δήμου ἓνα πλῆθος ἀπὸ συκοφαντίες γι' αὐτὸν καὶ κοντά
 20 στ' ἄλλα ὅτι ὁ Φωκίων συμβούλεψε τοὺς Ἄθηναίους νά παρα-
 δώσουν δέκα πολῖτες πού εἶχε ζητήσῃ ὁ Ἀλέξανδρος, ἐκεῖνος εἶ-
 21 πε: «Πολλές καλές καὶ ὠφέλιμες συμβουλές τοὺς ἔχω δώσει,
 22 ἀλλὰ δέ μὲ ἀκοῦν.»

23 Ὑπῆρχε κάποιος Ἀρχιβιάδης, πού ἐπονομαζόταν Λακωνιστής,
 24 γιὰτὶ εἶχε ἀφήσει ὑπερβολικὰ μακριὰ γένια, φοροῦσε τριβῶνα καὶ
 25 ἦταν πάντα σκυθρωπός. Ὁ Φωκίων, κάποτε πού τὸν ἀποδοκίμα-

ΚΕΦ. 11
 Ὁ Φωκίων καὶ
 οἱ ἀθηναῖοι

1 ΚΕΦ. 10
 Ἄλλα μικρὰ
 περιστάτικα.

- ζαν μέ θόρυβο, κάλεσε τόν ἄνθρωπο αὐτό μάρτυρα καί βοηθό
 2 στό λόγο του. Ἐκεῖνος ὁμως μόλις σηκώθηκε, συμβούλευε τοὺς Ἀθηναίους αὐτά πού τοὺς ἄρresαν. Ὁ Φωκίων τότε τόν ἔπιασε ἀπό τά γένια καί τοῦ εἶπε: «Ἀρχιτιάδη, *γιατί τότε λοιπόν δέν ζυρίστηκες;*»
- 3 Ὁ Ἀριστογείτων πάλι ὁ συκοφάντης ἦταν στίς συνελεύσεις φιλοπόλεμος καί ἐξώθησε τό λαό σέ δράση, ὅταν ὁμως γινόταν ὁ κατάλογος τῶν στρατευσίμων παρουσιάστηκε ἀκουμπώντας σέ μπαστούνι καί μέ δεμένα πόδια. Ὁ Φωκίων ἀνεβασμένος στό βῆμα τόν εἶδε ἀπό μακριά καί φώναξε στό γραμματέα: «Γράψε καί τόν Ἀριστογείτονα, κουτσό καί πονηρό!»
- 4 Εἶναι λοιπόν ν' ἄπορῆ κανεῖς πῶς καί γιατί ἕνας ἄνθρωπος τόσο τραχύς καί αὐστηρός πῆρε τήν προσωνομία τοῦ χρηστοῦ.
- 5 Νομίζω ὅτι εἶναι δύσκολο, ὄχι ὁμως καί ἀδύνατο, ὅπως τό ἴδιο κρασί, ἔτσι καί ὁ ἴδιος ἄνθρωπος νά εἶναι συγχρόνως γλυκός καί ἀψύς. Ἐτσι πάλι μερικοί ἄλλοι, ἐνῶ φαίνονται καλοκάγαθοι, εἶναι πάρα πολύ ἀντιπαθητικοί καί βλαβεροί γι' αὐτούς πού
- 6 τοὺς συναναστρέφονται. Λένε ὅτι ὁ Ὑπερίδης εἶπε κάποτε στό δῆμο: «Ἀθηναῖοι, μήν κοιτάζετε μόνο ἂν εἶμαι δυσάρεστος, μά ἂν εἶμαι δυσάρεστος χωρίς ἰδιοτέλεια.» Σάν νά εἶναι φορτικοί καί ὀχληροί οἱ πλεονέκτες μόνο, καί σάν νά μή φοβᾶται πῶς πολλοί καί νά μή καταδικάζει ὁ λαός αὐτούς πού χρησιμοποιοῦν τή δύναμή τους γιά νά ἱκανοποιήσουν τήν ἀλαζονεία, τό φθόνο,
- 7 ἢ τήν ὀργή ἢ κάποιο πείσμα τους. Ὁ Φωκίων λοιπόν δέν ἐβλαψε ποτέ κανέναν πολίτη ἀπό ἔχθρα, οὔτε θεώρησε κανέναν ἐχθρό του. Ἦταν τραχύς, ἀνυποχώρητος καί ἀλύγιστος, ὅσο μόνο χρειαζόταν γιά νά ἀντισταθεῖ σέ ὅσους ἐναντιώνονταν σ' ἐκεῖνα πού ἔκανε γιά χάρη τῆς πατρίδας, στήν ἄλλη του ζωή ὁμως
- 8 ἦταν γιά ὄλους φιλικός, προσιτός καί φιλόανθρωπος. Ἐτσι καί τοὺς ἀντιπάλους του ἀκόμα βοηθοῦσε, ὅταν εἶχαν ἀτυχήσει, καί τοὺς υπερασπιζόταν ἂν κινδύνευαν. Κάποτε πού οἱ φίλοι του τόν κατηγορήσαν ἐπειδή υπεράσπισε κάποιον ἄνθρωπο φαῦλο στό δικαστήριο, τοὺς ἀπάντησε ὅτι οἱ τίμιοι δέν ἔχουν ἀνάγκη ἀπό
- 9 βοήθεια. Ὅταν πάλι ὁ Ἀριστογείτων ὁ συκοφάντης ὕστερα ἀπό τήν καταδίκη του ἔστειλε καί τόν παρακάλεσε νά πάει νά τόν ἐπισκεφτεῖ, ὁ Φωκίων ἀνταποκρίθηκε στήν παράκληση καί ξεκί-

νησε για τή φυλακή. Και έπειδή οί φίλοι του δέν τόν άφηναν, τούς είπε: «Άφῆστε με, εὐλογημένοι άνθρωποι! Ποῦ θά μπορούσε κανείς νά συναντήσει τόν Ἄριστογείτονα μέ μεγαλύτερη εὐχαρίστηση;»

Οί σύμμαχοι καί οί νησιώτες θεωροῦσαν τούς ἀπεσταλμένους τῶν Ἀθηναίων, ὅταν ξεκινούσαν μέ ἄλλο στρατηγό, ὡς ἐχθρούς, καί γι' αὐτό ἐνίσχυναν τά τείχη τους, ἐπιχωμάτωναν τά λιμάνια τους καί μεταφέρανε τά κοπάδια, τούς δούλους, τίς γυναῖκες καί τά παιδιά ἀπό τήν ὑπαιθρο στίς πόλεις. Ἄν ὅμως ἀρχηγός ἦταν ὁ Φωκίων, ἔβγαιναν σέ μακρινή ἀπόσταση μέ τά δικά τους πλοῖα νά τόν συναντήσουν, στεφανωμένοι καί χαρούμενοι καί τόν συνόδευαν στήν πόλη τους.

ΦΩΚΙΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΙΠΠΟΣ

(Κεφ. 12-16)

Περίληψη κεφ. 12-15

Τήν ἐποχή πού ὁ Φίλιππος εἶχε διεισδύσει στήν Εὐβοία καί προσαρτοῦσε τίς Εὐβοϊκές πόλεις, ἡ Ἐρέτρια ζήτησε τή βοήθεια τῶν Ἀθηναίων. Ἐκεῖνοι ἔστειλαν μία μικρή δύναμη μέ ἀρχηγό τόν Φωκίωνα πιστεύοντας ὅτι θά τούς βοηθοῦσαν καί οἱ ντόπιοι. Ὁ Φωκίων ὅμως συνάντησε πολλές δυσκολίες. Ὡστόσο στήν τελική σύγκρουση, στήν πεδιάδα τῶν Ταμνῶν, ὑπερίσχυσαν οἱ Ἀθηναῖοι χάρη στό σχέδιο τοῦ Φωκίωνα, πού ἄφησε τούς ἐχθρούς νά νικήσουν στήν ἀρχή τήν παράταξη τῶν συμμάχων του καί νά πλησιάσουν, καί ὕστερα ἔδωσε διαταγή στούς Ἀθηναίους νά ἐπιτεθοῦν. Μετά τή μάχη ὁ Φωκίων σταθεροποίησε κάπως τήν κατάσταση, ἐλευθέρωσε ὅσους αἰχμαλώτους Ἕλληνες εἶχε συλλάβει καί γύρισε στήν Ἀθήνα. Ὁ στρατηγός ὅμως πού τόν διαδέχτηκε σέ λίγο, ἀπέτυχε ἐντελῶς, ὅταν ξανάρχισαν οἱ ἐχθροπραξίες, καί ὅλη σχεδόν ἡ Εὐβοία χάθηκε γιά τούς Ἀθηναίους.

Λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Φίλιππος ξεκίνησε μέ ἰσχυρές δυνάμεις γιά νά κατακτήσει τή Θρακική χερσόνησο καί τίς πόλεις Πέρινθο καί Βυζάντιο στήν Προποντίδα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν τό στρατηγό

1 ΚΕΦ. 11
Ὁ Φωκίων καί
οἱ σύμμαχοι.

349 π.Χ.

348 π.Χ.

348 π.Χ.

340 π.Χ.

Χάρη γιά νά βοηθήσει τίς πόλεις τῆς περιοχῆς, ἐκεῖνος ὁμως ἔδειξε ἀδράνεια καί προκάλεσε τή δυσπιστία τῶν συμμάχων. Ὁ Φωκίων ἔριξε τήν εὐθύνη γιά τήν τροπή αὐτή τῶν πραγμάτων στή στάση τῶν ἰδίων τῶν Ἀθηναίων. Ὑστερ' ἀπό αὐτό οἱ Ἀθηναῖοι ἀνάβησαν τή στρατηγία στόν ἴδιο καί τόν ἔστειλαν στό Βυζάντιο. Χάρη στό Φωκίωνα οἱ κάτοικοι τοῦ Βυζαντίου δέχτηκαν φιλικά τόν ἀθηναϊκό στρατό, συνεργάστηκαν ἀρμονικά μαζί του καί ἔτσι σέ λίγο ὁ Φίλιππος διώχτηκε ἐντελῶς ἀπό τήν περιοχή καί ὁ μύθος πού τόν παρουσίαζε ἀήττητο ἔπεσε.

339 π.Χ.

343-342 π.Χ.

Σέ μιάν ἄλλη περίσταση, λίγα χρόνια πρὶν ἀπό τά πῶ πάνω γεγονότα, οἱ Μεγαρεῖς εἶχαν ζητήσει βιαστικά τή βοήθεια τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Φωκίων πῆρε χαράματα τήν ἔγκριση τοῦ δήμου, ξεκίνησε ἀμέσως κατόπιν καί ἔφτασε στήν πόλη πρὶν τό μάθουν οἱ Βοιωτοί καί δοκιμάσουν νά τόν ἐμποδίσουν. Ἐκεῖ βοήθησε τούς Μεγαρεῖς καί τούς ἔβαλε νά ἐπεκτείνουν τά τείχη τους ὡς τό ἐπίνειο τῆς πόλεως τους, τή Νίσαια. Ἐτσι θά ἦταν ἀσφαλισμένοι ἀπό τή στερία καί θά στηρίζονταν στή θάλασσα, δηλαδή στούς Ἀθηναίους.

ΚΕΦ. 16

Ἡ στάση του
ἀπέναντι στό
Φίλιππο.

- 1 Οἱ Ἀθηναῖοι βρίσκονταν πιά σέ φανερή ἐχθρότητα μέ τό Φίλιππο καί ἐπειδή ὁ Φωκίων δέν ἦταν παρών, εἶχαν ἐκλέξει ἄλλους στρατηγούς γιά νά κατευθύνουν τόν πόλεμο. Μόλις ἐκεῖνος γύρισε ἀπό τά νησιά, προσπαθοῦσε νά πείσει τό δημό, ἐφόσον ὁ Φίλιππος εἶχε εἰρηνικές διαθέσεις καί φοβόταν πολύ τόν πόλεμο, νά δεχτεῖ ρύθμιση τῆς διαφορᾶς. Τότε κάποιος ἀπό αὐτούς πού συνήθιζαν νά περιφέρονται γύρω ἀπό τήν Ἥλεια καί νά ἔχουν ἔργο τους τή συκοφαντία, ἀντέκρουσε τήν πρόταση καί εἶπε: «Τολμᾶς, ἐσύ, Φωκίων, νά ἀποτρέπεις τούς Ἀθηναίους, τώρα πού βρίσκονται μέ τά ὄπλα στά χέρια;» Καί ὁ Φωκίων ἀποκρίθηκε: «Ἐγώ τολμᾶω, ἄν καί ξέρω ὅτι ὅσο εἶναι πόλεμος θά σέ ἐξουσιάζω ἐγώ, ἐνῶ, ἄν γίνει εἰρήνη, θά μέ ἐξουσιάζεις ἐσύ.»
- 2 Ὡστόσο δέν τούς ἔπεισε, ἀλλά ἐπικράτησε ὁ Δημοσθένης, πού συμβούλευε νά δώσουν τή μάχη ὅσο γίνεται μακρύτερα ἀπό τήν Ἀττική. Καί ὁ Φωκίων τότε τοῦ εἶπε: «Φίλε μου, ὡς μήν κοιτάζουμε πού θά πολεμήσουμε, ἀλλά πῶς θά νικήσουμε. Ἐτσι μόνο θά ἔναι μακριά μας ὁ πόλεμος· γιατί πάντα στούς νικημένους ὄλα τά δεινά εἶναι κοντά.» Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι νικήθηκαν, οἱ ταραχοποιοί καί αὐτοί πού ἠθελαν ριζικές ἀλλαγές στήν πόλη, τραβοῦ-
- 3
- 4

σαν τό *Χαρίδημο* στό βήμα καί ἀξίωσαν νά γίνει στρατηγός. Οἱ ἀριστοκρατικοί φοβήθηκαν καί ἔχοντας μέ τό μέρος τους τή *Βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου* παρακαλώντας καί κλαίοντας ἐπεισαν μέ δυσκολία τό λαό νά ἐμπιστευτεῖ τήν πόλη στά χέρια τοῦ Φωκίωνα. Ἐκεῖνος εἶχε τή γνώμη ὅτι ἔπρεπε νά δεχτοῦν τοὺς ἄλλους πολιτικούς ὄρους καί τήν ἐπιείκεια τοῦ Φιλίππου. Ὅταν ὅμως ὁ *Δημάδης* πρότεινε νά μετέχει ἡ πόλη στήν κοινή εἰρήνη καί στό *συνέδριο τῶν Ἑλλήνων*, ὁ Φωκίων δέν ἄφηνε νά γίνει δεκτὴ ἡ πρόταση αὐτή, προτοῦ νά μάθουν τί ἀξιώσεις θά εἶχε ὁ Φίλιππος ἀπό τοὺς Ἑλληνας. Ἡ γνώμη του δέν ἀκούστηκε, ἐπειδὴ ἡ στιγμή δέν ἦταν κατάλληλη· καί ὅταν ἀμέσως ἐπειτα εἶδε τοὺς Ἀθηναίους μετανιωμένους γιατί ἔπρεπε νά παραχωροῦν στό Φίλιππο καί τριῆρεις καί ἵππικό, εἶπε: «Αὐτὰ φοβόμουν καί εἶχα ἀντίρρηση. Ἀφοῦ ὅμως κάματε τή συμφωνία, δέν πρέπει νά δυσφορεῖτε οὔτε νά λυπᾶστε. Νά θυμᾶστε ὅτι καί οἱ πρόγονοί μας, ἄλλοτε ὡς ἡγέτες καί ἄλλοτε ὡς ὑπήκοοι, ἐνεργούσαν σωστά καί στίς δύο περιπτώσεις κι ἔτσι ἔσωσαν καί τήν πόλη καί τοὺς Ἑλληνας.»

Ὅταν ἐξάλλου *πέθανε ὁ Φίλιππος*, δέν ἄφηνε τό Δῆμο νά κάνει εὐχαριστήριες θυσίες γιά τήν καλὴ εἶδηση, γιατί πίστευε ὅτι εἶναι ταπεινὸ νά δείχνουν χαρά γιά τέτοιο πράγμα καί γιατί ἡ δύναμη πού τοὺς ἀντιμετώπισε στή *Χαιρώνεια* λιγόστεψε κατὰ ἓνα μόνο ἄτομο.

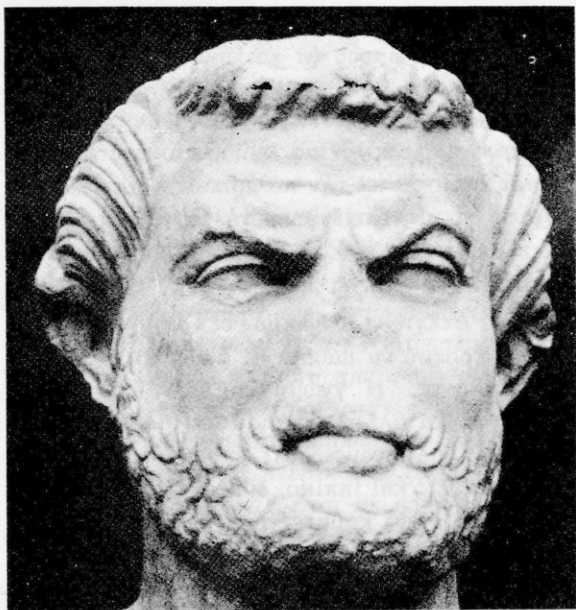
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

(Κεφ. 17-22)

Μιάν ἄλλη φορά ὁ Δημοσθένης μιλοῦσε ὑβριστικά γιά τόν Ἀλέξανδρο, πού ἐκεῖνος πλησίαζε ἤδη στή Θήβα. Τότε ὁ Φωκίων τοῦ εἶπε:

«Τέτοιο ἀγριάνθρωπο τί θές, καημένε, κι ἐρεθίζεις, πού ποθεῖ κιόλας τὴ μεγάλη δόξα; Ἡ μήπως θέλεις στήν τόσο μεγάλη πυρκαϊά, πού θρίσκεται κοντά, νά ρίζεις μέσα τήν πόλη; Ὅμως ἐγὼ δέ θ' ἀφήσω τοὺς Ἀθηναίους νά χαθοῦν ἀκόμα κι ἂν τό θέλουν, μιά καί γι' αὐτὸ τό λόγο ὑπομένω τό θάρος νά εἶμαι

1 ΚΕΦ. 17
Φωκίων καί
Ἀλέξανδρος.

139 π.Χ.

143-142 π.Χ.

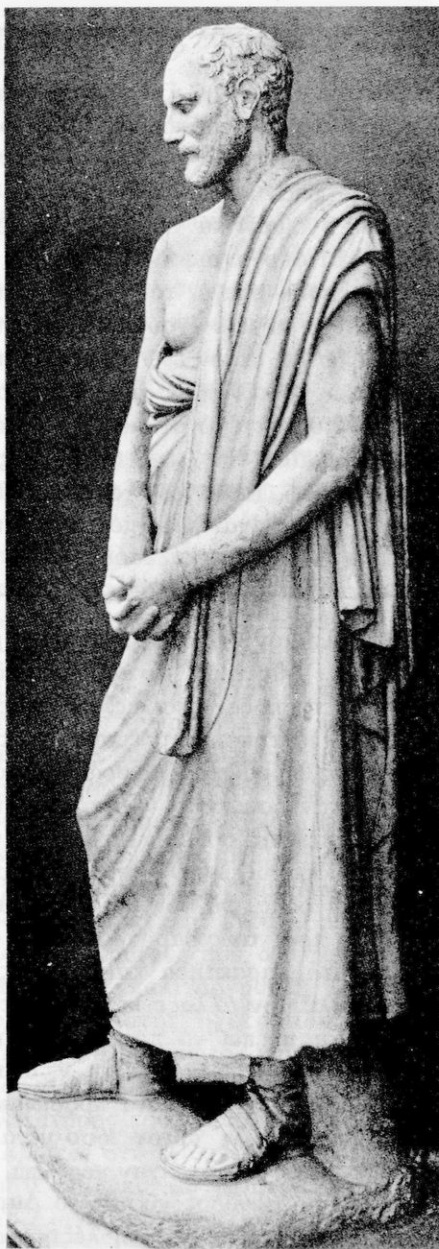
ΚΕΦ. 16

Η στήλη του
Δελφίνου και
το Δελφίνο.

ΚΕΦ. 17

Ο Δελφίνος και
το Δελφίνο.

Έπάνω άριστερά:

Προτομή πού πιστεύεται
ότι εικονίζει τό Φίλιπ-
πο Β΄.

(Ny Carlsberg Glyptothek,
Κοπεγχάγη).

Κάτω άριστερά:

Άλέξανδρος (Άθηναι,
Μουσείο Άκροπόλεως).

Δεξιά:

Δημοσθένης

(Μουσείο Κοπεγχάγης).

ΚΕΦ. 18

Ο Φίλιππος Β΄
και ο Αλέξανδρος
ο Μέγας

2 στρατηγός.» *Όταν ή Θήβα καταστράφηκε* και ό 'Αλέξανδρος
 ζητούσε νά του παραδοθούν ό *Δημοσθένης*, ό *Λυκοῦργος*, ό *Υπε-*
ρείδης, ό *Χαρίδημος* και οί φίλοι τους, ή έκκλησία του δήμου
 3 κάλεσε όνομαστικά νά παρουσιαστεί στό θήμα. 'Εκείνος σηκώ-
 θηκε, και φέρνοντας δίπλα του ένα φίλο του, μέ τόν όποιο συν-
 δεόταν πολύ στενά, τόν έμπιστευόταν και τόν άγαπούσε, είπε:
 «Σέ τέτοιο σημείο έχουν όδηγήσει τήν πόλη οί άνθρωποι αυτοί,
 4 ώστε εγώ κι αυτόν έδω τό Νικοκλή αν ζητήσει κανείς θά συμ-
 βουλέψω νά τόν παραδώσουμε. Γιατί θά τό θεωρούσα ευτυχία
 μου νά πεθάνω εγώ ό ίδιος γιά τή σωτηρία σας. Λυπούμαι ακό-
 μα, 'Αθηναίοι, είπε, και αυτούς τούς Θηβαίους, πού ζήτησαν κα-
 ταφύγιο έδω. Είναι άρκετό όμως νά κλαΐνε οί 'Ελληνες τή Θή-
 βα· γι' αυτό είναι προτιμότερο νά προσπαθήσουμε νά πείσουμε
 και νά θερμοπαρακαλέσουμε τούς νικητές και γιά τούς δυό
 λαούς, παρά νά πολεμήσουμε.»

5 Λένε λοιπόν ότι ό 'Αλέξανδρος, μόλις έλαβε τό πρώτο ψήφι-
 σμα τών 'Αθηναίων, τό πέταξε και άπομακρύνθηκε γυρίζοντας
 6 τήν πλάτη στους πρέσβεις. *Τό δεύτερο* όμως, πού τό πήγε ό Φω-
 κίων, τό δέχτηκε, γιατί έμαθε από τούς γεροντότερους ότι και ό
 Φίλιππος θαύμαζε τόν άνθρωπο αυτόν. Και όχι μόνο δέχτηκε νά
 τόν συναντήσει και ν' άκούσει τίς παρακλήσεις του, αλλά
 7 άκουσε και τίς συμβουλές του. 'Ο Φωκίων λοιπόν τόν συμβού-
 λεψε, αν επιθυμεί τήν ειρήνη νά τερματίσει τόν πόλεμο· αν πάλι
 ποθει τή δόξα, νά τόν μεταφέρει από τήν 'Ελλάδα και νά τόν
 8 στρέψει πρós τούς βαρβάρους. Και αφού είπε πολλά πού ταΐρια-
 ζαν μέ τό χαρακτήρα και μέ τούς σκοπούς του 'Αλεξάνδρου,
 τόσο πολύ τόν άλλαξε και τόν καταπράννε, ώστε νά πεί ότι οί
 'Αθηναίοι πρέπει νά προσέξουν τήν κατάσταση, γιατί, αν του
 9 συμβεί κάτι, έπρεπε εκείνοι ν' αναλάβουν τήν ήγεμονία. 'Επι-
 πλέον έκαμε τό Φωκίωνα προσωπικό του φίλο και τόν φιλοξέ-
 νησε, και είχε γι' αυτόν τόσο μεγάλη εκτίμηση, όση λίγοι από
 10 τό στενό του κύκλο είχαν κερδίσει. 'Ο *Δούρης* μάλιστα λέει πώς,
 όταν ό 'Αλέξανδρος νίκησε τό Δαρείο και έγινε μέγας, έβγαλε
 από τίς επιστολές του τή λέξη *χαίρειν*», εκτός από αυτές πού
 έγραφε στό Φωκίωνα. Μόνο σ' αυτόν, όπως και στόν *Αντίπα-*

τρο, ἀποτεινόνταν μέ τό «χαίρειν». Αὐτό τό ἀναφέρει καί ὁ Χάρης.

Τήν ἱστορία μέ τά χρήματα ὅλοι τή θεωροῦν ἀληθινή, ὅτι δηλαδή ὁ Ἀλέξανδρος ἔστειλε ὡς δῶρο στό Φωκίωνα ἑκατό τάλαντα. Ὅταν τά ἔφεραν στήν Ἀθήνα, ὁ Φωκίων ρώτησε τούς ἀπεσταλμένους γιατί ἄραγε, ἐνῶ υπάρχουν πολλοί Ἀθηναῖοι, ὁ Ἀλέξανδρος προσφέρει μόνο σ' αὐτόν τόσα χρήματα. Ἐκεῖνοι εἶπαν: «Γιατί ἐσένα μόνο κρίνει ἄνθρωπο καλό καί τίμιο.» «Τότε λοιπόν», εἶπε ὁ Φωκίων, «ἄς μέ ἀφήσει καί νά φαίνομαι καί νά εἶμαι πάντα ἔτσι». Καί ὅταν τόν ἀκολούθησαν στό σπίτι του τά εἶδαν ὅλα πολύ φτωχικά· ἡ γυναίκα του ζύμωνε καί ὁ Φωκίων ὁ ἴδιος τράβηξε νερό ἀπό τό πηγάδι καί ἐπλενε τά πόδια του. Τότε ἄρχισαν νά τόν πιέζουν μέ περισσότερη ἐπιμονή καί νά τοῦ λένε ἀγανακτισμένοι ὅτι εἶναι φοβερό, ἐνῶ εἶναι φίλος τοῦ βασιλιᾶ, νά ζεῖ τόσο φτωχικά. Ὁ Φωκίων τότε, βλέποντας νά διαβαίνει ἕνας φτωχός γέρος φορώντας ἕνα βρώμικο *τριβῶνιο*, τούς ρώτησε ἂν τόν θεωροῦν κατώτερο ἀπό ἐκεῖνον τό γέρο. Κι ὅταν ἐκεῖνοι τόν παρακάλεσαν νά μή λείει τέτοια λόγια, ὁ Φωκίων τούς εἶπε: «Κι ὁμως αὐτός ζεῖ μέ λιγότερα ἀπό μένα καί εἶναι ἱκανοποιημένος. Μέ λίγα λόγια, ἡ δέ θά χρησιμοποιοῦμαι τά χρήματα αὐτά καί μάταια θά κρατῶ τόσο χρυσάφι ἢ ἂν τά χρησιμοποιήσω, θά δυσφημήσω στήν πόλη καί τόν ἑαυτό μου καί ἐκεῖνον.» Ἔτσι λοιπόν τά χρήματα ἔφυγαν πάλι ἀπό τήν Ἀθήνα, ἀφοῦ ἀπέδειξαν στους Ἕλληνας ὅτι πῶς πλούσιος ἀπό αὐτόν πού χάριζε τόσα πολλά ἦταν ἐκεῖνος πού δέν τά εἶχε ἀνάγκη. Ὁ Ἀλέξανδρος δυσαραστήθηκε καί ἔγραψε πάλι στό Φωκίωνα ὅτι δέ θεωρεῖ φίλους του αὐτούς πού δέν τόν ἔχουν σέ τίποτα ἀνάγκη· μά ὁ Φωκίων καί πάλι ἀρνήθηκε χρήματα. Ζήτησε ὁμως νά ἐλευθερωθοῦν ὁ σοφιστής Ἐχεκρατίδης, ὁ Ἴμβριος Ἀθηνόδωρος καί δύο Ρόδιοι, ὁ Δημάρατος καί ὁ Σπάρτων πού εἶχαν συλληφθεῖ μέ διάφορες κατηγορίες καί ἦταν φυλακισμένοι στίς Σάρδεῖς. Ὁ Ἀλέξανδρος τούς ἐλευθέρωσε ἀμέσως καί ἀκόμα ὅταν ἔστειλε τόν *Κράτερο* στή Μακεδονία τόν διέταξε νά παραχωρήσει στό Φωκίωνα μία ἀπό τίς τέσσερις *ἀσιατικές* πόλεις, *Κίο*, *Γέργιθο*, *Μύλασα*, *Ἐλαία*, ὅποια διαλέξει καί τόνισε

1 ΚΕΦ. 18

Ὁ Φωκίων ἀρνεῖται τά δῶρα τοῦ Ἀλέξανδρου.

2

3

4

5

6

7

- 8 μέ επιμονή ότι θά εξοργιστεί ἄν ἐκεῖνος ἀρνηθεῖ. Ἄλλά ὁ Φωκίων δέ δέχτηκε καί ὁ Ἀλέξανδρος πολύ σύντομα πέθανε.

Τό σπίτι τοῦ Φωκίωνα τό δείχνουν ἀκόμα στή *Μελίτη*. Εἶναι στολισμένο μέ φύλλα χαλκοῦ, μά κατά τά ἄλλα εἶναι ἀπέριττο καί ἀπλό.

Περίληψη κεφ. 19-20

Ὁ Φωκίων παντρεύτηκε δύο φορές. Ἡ πρώτη του γυναίκα ἦταν ἀδελφή τοῦ διάσημου γλύπτη Κηφισόδοτου. Γιά τή δεύτερη λένε πώς ἡ φρονιμάδα καί ἡ ἀπλότητά της ἦταν τόσο φημισμένη, ὅσο ἦταν καί ἡ τιμιότητα τοῦ ἀντρα της. Κάποτε πού μία ξένη ἀπό τήν Ἰωνία τῆς ἔδειχνε ἓνα πολύτιμο κόσμημα εἶπε: «Ἐμένα στολίδι μου εἶναι ὁ Φωκίων».

Διηγῶνται ἐπίσης πώς ὅταν ὁ γιός του Φῶκος θέλησε νά πάρει μέρος στούς ἀγῶνες τῶν Παναθηναίων, ὁ Φωκίων τοῦ ἔδωσε τήν ἄδεια ὄχι τόσο γιά νά ἐπιδιώξει τή νίκη, ὅσο γιά νά ἀσκηθεῖ. Καί ὅταν ἐκεῖνος νίκησε, ὁ Φωκίων δέ θέλησε νά πάει στά πολυέξοδα συμπόσια πού ἔκαναν οἱ φίλοι του γιά πανηγυρισμό. Γιά νά ἀποτραβήξει μάλιστα τό γιό του ἀπό τήν εὐκόλη ζωή τῆς Ἀθήνας, τόν πῆγε λίγο καιρό στή Σπάρτη, γιά νά ζήσει σύμφωνα μέ τήν ἀστηρή σπαρτιατική ἀγωγή· μία ἐνέργεια πού δυσαρέστησε τούς Ἀθηναίους.

ΚΕΦ. 21

Ὁ Φωκίων καί
τά χρήματα τοῦ
Ἄρπαλου.

- 1 Ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἔγραψε στούς Ἀθηναίους παραγγέλλοντας νά τοῦ στείλουν τριῆρεις καί οἱ ρήτορες ἔφερναν ἀντίρρηση, ἡ βουλή κάλεσε τό Φωκίωνα νά μιλήσει. «Λοιπόν σᾶς λέω», εἶπε ἐκεῖνος, «ὅτι πρέπει ἢ νά εἶστε στρατιωτικά οἱ πιό ἰσχυροί ἢ φίλοι τῶν ἰσχυρῶν.» Στόν *Πυθέα* ἄλι, πού τότε γιά πρώτη φορά ἄρχιζε νά μιλάει μπροστά στούς Ἀθηναίους καί ἦταν κióλας φλύαρος καί θρασύς εἶπε: «Δέ θά σωπάσεις κι ἐσύ, πού μόλις τώρα σ' ἀγόρασε ὁ δήμος;»

- 3 Ὅταν ὁ Ἄρπαλος παίρνοντας πολλά χρήματα ἔφυγε κρυφά ἀπό τόν Ἀλέξανδρο καί ἔφτασε ἀπό τήν Ἀσία στήν Ἀττική, οἱ ρήτορες πού ἦταν συνηθισμένοι νά κερδοῦν χρήματα ἀπό τήν πολιτική, ἔτρεξαν κοντά του καί συναγωνίζονταν ποιός θά ἐπωφεληθεῖ περισσότερο. Σ' αὐτούς ὁ Ἄρπαλος πέταξε καί σκόρπισε, γιά νά τούς δελεάσει, μικρά ποσά ἀπό τά πολλά χρήματα πού εἶχε· στό Φωκίωνα ὅμως ἔστειλε καί τοῦ πρόσφερε

έπτακόσια τάλαντα καί θέλησε μόνο σ' ἐκεῖνο νά ἐμπιστευτεῖ γιά φύλαξη καί ὄλα τ' ἄλλα πού εἶχε καί μαζί μ' αὐτά καί τόν ἑαυτό του.

Ὁ Φωκίων τοῦ ἀπάντησε μέ τραχύτητα ὅτι, ἂν δέν πάψει νά διαφθείρει μέ χρήματα τήν πόλη, θά κλάψει πικρά· καί τότε ὁ Ἄρπαλος μαζεύτηκε καί σταμάτησε. Ὑστερα ἀπό λίγο, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι συνεδρίαζαν γι' αὐτό τό ζήτημα, ὁ Ἄρπαλος εἶδε ὅτι ὅσοι εἶχαν πάρει χρήματα ἀπό αὐτόν εἶχαν ἀλλάξει στάση καί μιλοῦσαν ἐναντίον του γιά νά μή φανερωθοῦν, ἐνῶ ὁ Φωκίων, πού δέν εἶχε πάρει τίποτε, μαζί μέ τό κοινό συμφέρον νοιαζόταν κάπως καί γιά τή σωτηρία ἐκείνου. Τότε λοιπόν ὁ Ἄρπαλος θέλησε πάλι νά τόν καλοπιάσει, ἐβλεπε ὅμως, καθῶς τόν τριγύριζε προσεκτικά, ὅτι ὁ Φωκίων ἦταν ἕνα ὄχυρό ἀπό παντοῦ ἀπόρθητο ἀπό τό χρυσάφι. Μέ τό Χαρικλῆ ὅμως, τό γαμπρό τοῦ Φωκίωνα, ἐγινε οἰκείος καί φίλος, καί καθῶς τόν εἶχε ἐμπιστο καί τόν χρησιμοποιοῦσε σέ ὄλα, στάθηκε αἰτία ν' ἀποκτήσει κακή φήμη.

Περίληψη κεφ. 22

Ὅταν ἔφτασε στήν Ἀθήνα ἡ εἶδηση γιά τό θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Δημάδης συμβούλεψε νά μήν τήν πιστέψουν, γιατί, ὅπως εἶπε, ἂν εἶχε πεθάνει ὁ Ἀλέξανδρος, ὅλη ἡ οἰκουμένη θά μύριζε ἀπό τό νεκρό. Ὁ Φωκίων γιά νά συγκρατήσῃ τοὺς Ἀθηναῖους πού τό εἶχαν πιστέψει καί ἦταν ἐτοιμοί νά ξεσηκωθοῦν, εἶπε: «Ἄν ὁ Ἀλέξανδρος πέθανε σήμερα, θά εἶναι πεθαμένος καί αὔριο καί μεθαῦριο. Ἐχετε λοιπόν καιρό νά σκεφτεῖτε, ὥστε νά μήν πάρετε λαθεμένη ἀπόφαση.»

323 π.Χ.

Ο ΛΑΜΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ (Κεφ. 23-33)

Ὅταν ὁ Λεωσθένης ἔριξε τήν πόλη τῆς Ἀθήνας στό Λαμιακό πόλεμο, ὁ Φωκίων ἐναντιώθηκε. Ὁ Λεωσθένης τότε τόν ρώτησε περιπαικτικά τί καλό ἔκαμε στήν πόλη τόσα χρόνια πού ἦταν στρατηγός. «Τό καλό πού ἔκαμα δέν εἶναι μικρό» ἀπάντη-

1 **ΚΕΦ. 23**
Σοβαρές ἀντιρρήσεις τοῦ Φωκίωνα γιά

τόν πόλεμο.

- 2 σε ὁ Φωκίων. «Ἦταν τό νά ἐνταφιάζονται οἱ πολίτες στά οἰκογενειακά τους μνήματα.» Καί καθώς ὁ Λεωσθένης ἀποθρασύνηκε καί μιλοῦσε μέ κομπασμό στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου, ὁ Φωκίων τοῦ εἶπε: «Τά λόγια σου, νεαρέ μου, μοιάζουν μέ τά κυπαρίσσια· εἶναι μεγάλα καί ψηλά, ἀλλά δέν κάνουν καρπούς.»
- 3 Ὅταν πάλι ὁ Ὑπερείδης σηκώθηκε καί τόν ρώτησε: «Πότε λοιπόν, Φωκίων, θά συμβουλέψεις τοὺς Ἀθηναίους νά πολεμήσουν;», εἶπε: «Ὅταν δῶ τοὺς νέους ἀποφασισμένους νά κρατήσουν τή θέση τους στή γραμμὴ τῆς μάχης, τοὺς πλουσίους νά συνεισφέρουν καί τοὺς ρήτορες ν' ἀποφεύγουν νά κλέβουν τό
- 4 δημόσιο χρήμα.» Ἄλλη φορά, ὅταν πολλοὶ θαύμαζαν τή στρατιωτικὴ δύναμη πού εἶχε συγκεντρώσει ὁ Λεωσθένης καί ρωτοῦσαν τό Φωκίωνα πῶς τοῦ φαίνεται ἡ πολεμικὴ προετοιμασία, εἶπε: «Καλὴ γιὰ τό στάδιο· φοβοῦμαι ὅμως τό δόλιχο τοῦ πολέμου, γιατί ἡ πόλη δέν ἔχει οὔτε ἄλλα χρήματα, οὔτε πλοῖα, οὔτε στρατιώτες.» Τά γεγονότα ἐπιβεβαίωσαν τά λόγια του. Στὴν ἀρχὴ ὁ Λεωσθένης ἔγινε ἐνδοξος μέ τά κατορθώματά του· καί τοὺς Βοιωτοὺς νίκησε καί τόν Ἀντίπατρο περιορίσε στή Λαμία.
- 6 Τότε λένε ὅτι ἡ πόλη ἄρχισε νά τρέφει μεγάλες ἐλπίδες, καί ὅτι γιόρταζε συνεχῶς καί πρόσφερε θυσίες στοὺς θεοὺς γιὰ τίς εὐχάριστες εἰδήσεις. Ὁ Φωκίων ὅμως ἀπαντώντας σ' αὐτοὺς πού νόμιζαν ὅτι τόν ἐλέγχουν γιὰ τό λάθος του καί τόν ρωτοῦσαν ἂν δέ θά ἤθελε νά εἶχε κάμει ἐκεῖνος τά κατορθώματα αὐτά, εἶπε:
- 7 «Καί βέβαια, ἀλλά κι ἡ ἀρχικὴ μου γνώμη νά μὴν ἦταν διαφορετικὴ». Καί ὅταν πάλι ἔφταναν τό ἕνα ὕστερ' ἀπὸ τό ἄλλο γράμματα καί μηνύματα ἀπὸ τό στράτευμα μ' εὐχάριστες εἰδήσεις, εἶπε: «Πότε πιά θά πάψουμε νά νικᾶμε;»

ΚΕΦ. 24

Ὁ Φωκίων ἀποτρέπει τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ νέα ἐκστρατεία.

- 1 Ὅταν ὁ Λεωσθένης σκοτώθηκε, μερικοὶ εἶχαν τό φόβο μήπως σταλεῖ ὡς ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ ὁ Φωκίων καί τερματίσει τόν πόλεμο. Γι' αὐτό ἔβαλαν ἕναν ἄνθρωπο ἄσημο, πού σηκώθηκε στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου καί εἶπε ὅτι σάν φίλος καί παλιός σύντροφος τοῦ Φωκίωνα πού εἶναι, συμβουλεῦει τοὺς Ἀθηναίους νά διαφυλάξουν καί νά προστατέψουν τόν ἄντρα αὐτόν, ἐπειδὴ δέν ἔχουν ἄλλο ὁμοίό του, καί νά στείλουν ἀρχηγό τοῦ
- 2 στρατοῦ τόν Ἀντίφιλο. Οἱ Ἀθηναῖοι συμφώνησαν μέ τὴν πρότα-

ση. Ὁ Φωκίων ἀνέβηκε στό βῆμα καί εἶπε πῶς οὔτε σύντροφος παλιός ὑπῆρξε ποτέ μέ τόν ἄνθρωπο αὐτόν οὔτε καί μέ κανένα τρόπο τοῦ ἦταν γνώριμος ἢ οἰκεῖος. «Τώρα ὁμως», τοῦ εἶπε, «ἀπό σήμερα καί φίλο μου σέ κάνω καί δικό μου ἄνθρωπο, γιατί συμβούλεψες αὐτά πού μέ συμφέρανε.»

Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιδίωκαν μέ ἐπιμονή νά ἐκστρατεύσουν ἐναντίον τῶν Βοιωτῶν, ὁ Φωκίων στήν ἀρχή ἀντιστεκόταν. Καί ὅταν τοῦ ἔλεξαν οἱ φίλοι του ὅτι θά πεθάνει, γιατί ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ τούς Ἀθηναίους, εἶπε: «Ἄδικα θά πεθάνω ἂν κάνω ὅ,τι συμφέρει, δίκαια ὁμως ἂν κάνω κάτι βλαβερό.» Ἐπειτα, βλέποντας ὅτι δέν ὑποχωροῦσαν, ἀλλά ἐξακολουθοῦσαν νά φωνάζουν, ἔδωσε διαταγή στόν κήρυκα νά διαλαλήσει ὅτι ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπό τήν ἐφηβική ἡλικία ὡς τά ἐξήντα πρέπει νά πάρουν τροφίμα γιά πέντε ἡμέρες καί νά τόν ἀκολουθήσουν ἀμέσως μετά τή συνέλευση. Ἐγινε πολύς θόρυβος καί καθώς οἱ γεροντότεροι τινάζονταν ἐπάνω καί φώναζαν, ὁ Φωκίων τοῦς εἶπε: «Δέν εἶναι τίποτα φοβερό· ἐγώ ὁ στρατηγός σας, πού εἶμαι ὀγδόντα χρόνων, θά εἶμαι μαζί σας.» Ἐτσι λοιπόν τότε τοῦς συγκράτησε καί τοῦς ἄλλαξε τή γνώμη.

Περίληψη κεφαλαίων 25-33

Στή διάρκεια τοῦ Λαμιακοῦ πολέμου ἓνα τμήμα μακεδονικοῦ στρατοῦ ἔκαμε ἀπόβαση στό Ραμνούντα καί λεηλατοῦσε τήν Ἀττική. Ὁ Φωκίων τοῦς ἀντιμετώπισε νικηφόρα καί τοῦς ἔδιωξε.

Στό μεταξύ οἱ Ἀθηναῖοι καί οἱ σύμμαχοί τους μέ στρατηγό τώρα τόν Ἀντίφιλο νίκησαν στή Θεσσαλία τό στρατό τοῦ Ἀντίπατρου. Σύντομα ὁμως ἔφτασε ἀπό τήν Ἀσία ὁ Κράτερος γιά νά βοηθήσει τόν Ἀντίπατρο, καί σέ νέα μάχη στήν Κραννῶνα τῆς Θεσσαλίας ὁ συνασπισμός τῶν Ἀθηναίων καί τῶν συμμάχων τους νικήθηκε. Ὁ Ἀντίπατρος βάδιζε τώρα ἀνεμπόδιστα μέ τό στρατό του πρὸς τήν Ἀθήνα. Οἱ κυριότεροι ἀντίπαλοι τῶν Μακεδόνων καί ἀνάμεσά τους ὁ Δημοσθένης καί ὁ Ὑπερείδης ἔσπευσαν νά ἐγκαταλείψουν τήν πόλη. Ὁ φιλομακεδόνας Δημάδης, πού τώρα ἀποκοτοῦσε ἰσχύ, πρότεινε στό δῆμο νά στείλουν οἱ Ἀθηναῖοι στόν Ἀντίπατρο πρέσβεις γιά νά κάμουν εἰρήνη. Ἡ πρόταση ἔγινε δεκτή καί ἡ ἀποστολή μέ ἐπικεφαλῆς τό Φωκίωνα συνάντησε τόν Ἀντίπατρο στή Θήβα. Ὁ Ἀντίπατρος

322 π.Χ.

322 π.Χ.

γιά χάρη τοῦ Φωκίωνα δέχτηκε νά μὴν προχωρήσει περισσότερο μέ τό στρατό του, στά ὑπόλοιπα ὅμως ζητήματα ἀπαιτοῦσε νά ἐπιβάλει τούς δικούς του ὅρους. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀναγκάστηκαν νά δεχτοῦν τίς ἀξιώσεις πού τούς μεταβίβασαν οἱ πρέσβεις, καί ἡ ἀποστολή ξεκίνησε πάλι, μαζί μέ τό φιλόσοφο Ξενοκράτη τή φορά αὐτή, γιά νά κάμει τήν τελική συμφωνία. Ὁ Ἀντίπατρος, ἀφοῦ τούς ἄκουσε ἄλλη μιά φορά, ἔθεσε τούς ὅρους του: Ἔπρεπε, γιά νά γίνει φίλος καί σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων, νά τοῦ παραδώσουν τό Δημοσθένη καί τόν Ὑπερείδη καί νά δεχτοῦν νά ἐγκατασταθεῖ στήν Ἀθήνα τιμοκρατικό πολίτευμα. Ἀπαιτήσε ἐπίσης νά δεχτοῦν οἱ Ἀθηναῖοι μακεδονική φρουρά στή Μουνηχία καί νά πληρώσουν τά ἐξοδα τοῦ πολέμου. Ὁ Φωκίων παρακάλεσε νά ἀφαιρεθεῖ ὁ ὅρος γιά τή μακεδονική φρουρά, μά ὁ Ἀντίπατρος ἀρνήθηκε. Ἔτσι οἱ πρέσβεις ἀναγκάστηκαν νά δεχτοῦν ὅλους τούς ὅρους καί μόνο ὁ Ξενοκράτης τούς χαρακτήρισε ἐπιεικεῖς γιά δούλους, ἀλλά σκληρούς γιά ἐλεύθερους ἀνθρώπους.

322 π.Χ.

Ἐγκαταστάθηκε λοιπόν στή Μουνηχία ἡ μακεδονική φρουρά μέ ἀρχηγό τό Μένυλλο, ὁ ὁποῖος εἶχε φιλικές σχέσεις μέ τό Φωκίωνα. Κι ἔτσι ὅμως, οἱ Ἀθηναῖοι θεώρησαν τήν ἐγκατάσταση τῆς φρουρᾶς σάν ταπείνωση καί προσβολή, παρόλο πού ἡ ἴδια ἡ φρουρά δέν τούς φέρθηκε ἄσχημα, χάρη στό Μένυλλο. Ἰδιαίτερα ἐπίσης ταπεινωμένο θεώρησαν τόν ἑαυτό τους οἱ πολῖτες πού ἔχασαν τά πολιτικά τους δικαιώματα ἐξαιτίας τῆς φτώχειας τους, ἐπειδή τό νέο πολίτευμα ἔδινε δικαιώματα μόνο σέ ὅσους εἶχαν ὀρισμένη περιουσία. Ἐξᾴλλου τό τραγικό τέλος τοῦ Δημοσθένη καί τοῦ Ὑπερείδη, πού πέθαναν κνηγνημένοι καί καταδικασμένοι ἔκαμε τούς Ἀθηναίους νά νοσταλγοῦν τό Φίλιππο καί τόν Ἀλέξανδρο πού ἦταν περισσότερο γενναῖοψυχοι καί δέν ἦταν σκληροί καί τυραννικοί ὅπως ὁ Ἀντίπατρος.

322 π.Χ.

Παρόλα αὐτά ὁ Φωκίων διοικοῦσε τήν ἐποχή αὐτή τήν πόλη μέ σύνεση καί καλωσύνη καί ἔδειχνε ἰδιαίτερη φροντίδα γιά τά ζητήματα τῶν πολιτῶν. Ἀνάμεσα στά ἄλλα γλίτωσε καί πολλούς ἀπό τήν ἐξορία. Θέλησε ἐπίσης νά βοηθήσει τόν Ξενοκράτη, ἀλλά ἐκεῖνος ἀρνήθηκε. Στό Μένυλλο, τό διοικητή τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς, καί στόν Ἀντίπατρο ὁ Φωκίων συμπεριφερόταν μέ ἀξιοπρέπεια, χωρίς νά δέχεται τά δῶρα τους οὔτε νά τους κάνει χάρες. Λένε πῶς ὁ Ἀντίπατρος εἶχε πει ὅτι ἀπό τούς δύο φίλους πού εἶχε στήν Ἀθήνα, τό Φωκίωνα καί τό Δημάδη, τόν ἕνα δέν μπόρεσε ποτέ νά τόν πείσει νά πάρει χρήματα καί τόν ἄλλο νά τόν χορτάσει.

Στό μεταξύ οί Ἀθηναῖοι ζητοῦσαν ἀπό τό Φωκίωνα νά πείσει τόν Ἀντίπατρο νά ἀποσύρει τή μακεδονική φρουρά. Ἐκεῖνος ὁμως τό ἀπέφενγε, ἴσως ἐπειδή τό θεωροῦσε δύσκολο. Πέτυχε ὁμως ν' ἀναβάλλει κάθε τόσο τήν εἰσπραξη τῶν χρημάτων πού χρωστοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι στόν Ἀντίπατρο. Τήν ἀποστολή στή Μακεδονία γιά τό ζήτημα τῆς φρουρᾶς ἀνέλαβε τελικά ὁ Δημάδης. Ἔφτασε ὁμως ὅταν ὁ Ἀντίπατρος βρισκόταν στά τελευταῖα του καί τήν ἐξουσία εἶχε οὐσιαστικά ὁ γιός του Κάσσανδρος. Ὁ Κάσσανδρος εἶχε ἀνακαλύψει μία ἐπιστολή πού ἐνοχοποιοῦσε τό Δημάδη. Σ' αὐτήν ὁ ἴδιος ὁ Δημάδης παρακινούσε τόν Ἀντίγονο (ἢ μᾶλλον τόν Περδίκκα) νά ἔρθει ἀπό τήν Ἀσία στή Μακεδονία καί νά πάρει αὐτός τήν ἐξουσία, πού τώρα κρεμόταν ἀπό μιὰ σάπια κλωστή. Ὁ Κάσσανδρος ἐπίασε τό Δημάδη καί τό γιό του, πού τόν εἶχε μαζί του, καί τοὺς θανάτωσε.

Σέ λίγο πέθανε ὁ Ἀντίπατρος ἀφοῦ διόρισε στρατηγό τόν Πολυπέρχοντα καί χιλιάρχο τόν Κάσσανδρο. Ὁ Κάσσανδρος, πού σχεδίαζε νά ἐκτοπίσει ἐντελῶς τόν Πολυπέρχοντα ἔστειλε στήν Ἀθήνα, γιά νά ἐξασφαλίζει τήν κυριαρχία του ἐκεῖ, τό φίλο του Νικάνορα νά ἀντικαταστήσει τό Μένυλλο στή διοίκηση τῆς φρουρᾶς. Καί μέ τό νέο διοικητή, ὁ Φωκίων κατόρθωσε νά δημιουργήσει καλές σχέσεις. Ὁ Πολυπέρχων ὥστόσο γιά νά ἀποσπάσει πάλι τήν Ἀθήνα ἀπό τόν Κάσσανδρο ἔγραψε στοὺς Ἀθηναίους (ὅπως εἶχε κάμει καί γιά ἄλλες πόλεις) ὅτι τοὺς ξαναδίνει τό δημοκρατικό πολίτευμα καί τά πολιτικά δικαιώματα πού πολλοί εἶχαν χάσει. Γιά τό Φωκίωνα, πού εἶχε συνδεθεῖ μέ τήν πολιτική τοῦ Ἀντίπατρον καί τοῦ Κάσσανδρου ἡ πράξη τοῦ Πολυπέρχοντα ἦταν πλήγμα, ἐνῶ γιά τοὺς ἀντιπάλους του μεγάλη ἐνίσχυση. Ὁ φίλος τοῦ Κάσσανδρου Νικάνορας προσπαθοῦσε στό μεταξύ νά κερδίσει χρόνο. Ὁ Φωκίων κατηγορήθηκε ὅτι τόν προστάτεψε καί κάποτε πού κινδύνεψε τόν βοήθησε νά ξεφύγει. Καί πράγματι ὁ Φωκίων ἔδειξε στό Νικάνορα ἐμπιστοσύνη πού δέν τήν ἄξιζε: ὑπηρετώντας τά σχέδια τοῦ Κάσσανδρου ὁ Νικάνορας ἐκτός ἀπό τή Μουνυχία κατέλαβε καί ἀπέκλεισε ὅλο τόν Πειραιά. Ἐναντίον του κατέφθασε ὁ γιός τοῦ Πολυπέρχοντα Ἀλέξανδρος μέ τό πρόσχημα νά βοηθήσει τοὺς Ἀθηναίους, στήν πραγματικότητα ὁμως γιά νά καταλάβει τήν πόλη. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου κυριαρχημένη ἀπό τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Φωκίωνα καί γεμάτη ἐλπίδες ἀπό τίς ὑποσχέσεις τοῦ Πολυπέρχοντα ἀφαίρεσε ἀπό τό Φωκίωνα τό ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ καί ἔβαλε στή θέση του ἄλλους. Μέσα στόν ἀναβρα-

319 π.Χ.

319 π.Χ.

σμό πού επικρατοῦσε ὁ Φωκίων καί οἱ φίλοι του κατηγορήθηκαν ἀπό τό ρήτορα Ἀγωνίδη ὡς προδότες καί βρέθηκαν σέ πολύ δύσκολη θέση. Ἀποφάσισαν λοιπόν νά καταφύγουν στόν ἴδιο τόν Πολυπέρχοντα γιά ν' ἀπολογηθοῦν. Ἡ συνάντηση ἐγινε στή Φωκίδα (ἢ Λοκρίδα), ὅπου ὁμως εἶχαν φθάσει καί οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Φωκίωνα μέ τόν Ἀγωνίδη. Οἱ ἐξηγήσεις τοῦ Φωκίωνα στάθηκαν μάταιες. Ὁ Πολυπέρχων ὑποχώρησε στόν Ἀγωνίδη καί δέχτηκε νά παραδώσει τό Φωκίωνα γιά νά δικαστεῖ στήν Ἀθήνα.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΦΩΚΙΩΝΑ

(Κεφ. 34-38)

ΚΕΦ. 34

Ὁ Φωκίων μεταφέρεται στήν Ἀθήνα καί δικάζεται.

- 1 Γύρω ἀπό τό Φωκίωνα καί τούς φίλους του τοποθετήθηκε φρουρά. Μόλις τό εἶδαν ὅσοι ἀπό τούς συντρόφους του ἔτυχε νά μή βρίσκονται ἐκεῖ κοντά, κάλυψαν τό πρόσωπό τους καί
- 2 σώθηκαν φεύγοντας. Τούς ἄλλους, μαζί μέ τό Φωκίωνα, τούς ὀδηγοῦσε πάλι στήν Ἀθήνα ὁ Κλεῖτος μέ τό πρόσχημα ὅτι θά δικαστοῦν, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ἦταν κιόλας καταδικασμένοι σέ θάνατο. Ἀκόμα καί ὁ τρόπος τῆς μεταφορᾶς ἦταν θλιβερός, καθώς τούς μετέφεραν ἐπάνω σέ ἄμαξες μέσα ἀπό τόν Κεραμικό πρὸς τό θέατρο. Ἐκεῖ τούς ἔφερε ὁ Κλεῖτος καί τούς κρατοῦσε, ὥσπου νά συναθροίσουν οἱ ἄρχοντες τήν ἐκκλησία τοῦ δήμου. Δέν ἀπέκλεισαν οὔτε δοῦλο, οὔτε ξένο, οὔτε πολίτη στερημένο ἀπό τά πολιτικά του δικαιώματα, ἀλλά ἄφησαν τό βῆμα
- 4 καί τό θέατρο ἀνοιχτό σέ ὅλους καί σέ ὄλες. Ὅταν διαβάστηκε ἡ ἐπιστολή τοῦ βασιλιᾶ, πού ἔλεγε ὅτι ὁ ἴδιος ἔχει ἤδη κρίνει πῶς οἱ ἄνθρωποι αὐτοί στάθηκαν προδότες, ἀλλά ὅτι ἀφήνει τήν ἀπόφαση στους Ἀθηναίους, ἀφοῦ εἶναι ἐλεύθεροι καί αὐτόνομοι, ὁ Κλεῖτος ὀδήγησε μέσα τούς κατηγορουμένους. Μόλις φάνηκε ὁ Φωκίων, οἱ πῖο καλοὶ πολῖτες σκέπασαν τό πρόσωπό τους, ἔσκυψαν κάτω τό κεφάλι καί ἔκλαιγαν, ἕνας μάλιστα σηκώθηκε καί τόλμησε νά πεί ὅτι ἀφοῦ ὁ βασιλιάς ἐμπιστεύτηκε στό δῆμο τόσο σοβαρή ἀπόφαση καλό θά ἦταν νά φύγουν
- 6 ἀπό τή συνέλευση οἱ δοῦλοι καί οἱ ξένοι. Τό πλῆθος ὁμως δέν τό δέχτηκε, ἀλλά κραύγαζε ὅτι πρέπει νά λιθοβοληθοῦν οἱ ὀλιγαρχικοί καί οἱ ἐχθροὶ τοῦ δήμου κι ἔτσι κανεῖς ἄλλος δέ δοκί-

μασε νά υπερασπιστεί τό Φωκίωνα. Τότε ό ίδιος ό Φωκίων μέ 7
 δυσκολία καί μόλις πού άκούόταν, είπε: «Τί θέλετε από τά δύο,
 δίκαια ή άδικο νά μās καταδικάσετε σέ θάνατο;» «Δίκαια», άπο-
 κρήθηκαν μερικοί· καί τότε ό Φωκίων είπε: «Καί πώς θά τό κρι- 8
 νετε αυτό, άν δέ μās άκούσετε;» Έπειδή όμως καί πάλι δέν τόν
 άκουαν πλησίασε πιό κοντά τους καί είπε: «Έγώ όμολογώ πώς
 είμαι ένοχος καί ζητώ νά τιμωρηθώ μέ θάνατό γιά τήν πολιτεία
 μου. Αύτούς έδώ όμως, Άθηναίοι, γιατί νά τούς θανατώσετε,
 χωρίς νά φταίξουν σέ τίποτα;» «Έπειδή είναι φίλοι σου», άπο- 9
 κρήθηκαν πολλοί. Τότε ό Φωκίων άποτραβήχτηκε καί σώπασε.
 Κατόπιν ό Άγωνίδης διάβασε ένα ψήφισμα πού είχε έτοιμο·
 σύμφωνα μ' αυτό ό δήμος έπρεπε ν' άποφασίσει μέ ψηφοφορία
 άν θεωρεί ένόχους τούς κατηγορουμένους, καί άν τούς καταδι-
 κάσει, νά θανατωθούν.

Όταν διαβάστηκε τό ψήφισμα, μερικοί άπαιτούσαν νά προ- 1.
 στεθεί ότι ό Φωκίων έπρεπε νά βασανιστεί προτού θανατωθεί,
 πρόσταζαν μάλιστα νά φέρουν τόν τροχό καί νά καλέσουν τούς 2
 δημίους. Ό Άγωνίδης όμως βλέποντας ότι καί ό Κλειτός
 δυσανασχετούσε καί έπειδή θεωρούσε ό ίδιος τό πράγμα βαρβα-
 ρικό καί άποκρουστικό, είπε: «Άθηναίοι, όταν πιάσουμε τόν
 άχρειό *Καλλιμέδοντα*, θά τόν βασανίσουμε· γιά τό Φωκίωνα ό- 3
 μως, έγώ δέν μπορώ νά προτείνω τέτοιο πράγμα.» Άπαντώντας
 τότε κάποιος από τούς δίκαιους πολίτες φώναξε: «Σίγουρα κά-
 νεις καλά· γιατί άν βασανίσουμε τό Φωκίωνα, έσένα τί θά σέ 4
 κάνουμε;» Όταν τό ψήφισμα έγινε δεκτό καί τό έθεσαν σέ ψη-
 φοφορία, κανείς δέν έμεινε καθισμένος, αλλά σηκώθηκαν όλοι,
 οί πιό πολλοί μάλιστα φορώντας καί στεφάνια, καί ψήφισαν κα- 5
 ταδική σέ θάνατο. Μαζί μέ τό Φωκίωνα ήταν ό *Νικοκλής*, ό
Θουδίππος, ό *Ηγήμων*, καί ό *Πυθοκλής*. Ό *Δημήτριος* ό *Φαλη-
 ρέας*, ό *Καλλιμέδων*, ό *Χαρικλής* καί μερικοί άλλοι, καταδικά-
 στηκαν σέ θάνατο έρήμην.

Όταν διαλύθηκε ή συνέλευση καί τούς όδηγούσαν στή φυλα- 1
 κή οί άλλοι βάδιζαν μέ κλάματα καί δυνατούς θρήνους άγκαλια-
 σμένοι από τούς φίλους καί τούς συγγενείς τους. Γι' αυτό, όταν ό

ΚΕΦ. 35
Καταδική του
Φωκίωνα.
(318 π.Χ.)

ΚΕΦ. 36
Οί τελευταίες
στιγμές του
Φωκίωνα.

- κόσμος εἶδε τὸ Φωκίωνα νὰ ἔχει ὄψη ἴδια μ' ἐκείνη πού εἶχε ὅταν τὸν συνόδευαν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου ὡς στρατηγό,
- 2 θαύμαζε τὴν ψυχραιμία καὶ τὴ γενναιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ ὥστόσο, τρέχοντας κοντὰ τοῦ τὸν ἐβρίζαν· ἕνας μάλιστα ἦρθε κοντὰ, ἀπέναντί του, καὶ τὸν ἔφτυσε. Τότε λένε πὼς ὁ Φωκίων ἔστρεψε τὸ βλέμμα στοὺς ἄρχοντες καὶ εἶπε: «Δέ θά σταματήσῃ κανεὶς τὶς ἀσχημίες αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου;»
- 3 Ὅταν ὁ Θουδίππος βρέθηκε στὴ φυλακὴ καὶ εἶδε νὰ τρίβουν τὸ κόνειο ἀγανάκτησε καὶ ἄρχισε νὰ κλαίει δυνατὰ τὴ συμφορὰ τοῦ λέγοντας ὅτι δέν ἦταν σωστό νὰ χαθεῖ μαζί μὲ τὸ Φωκίωνα. Ἐκεῖνος τότε τοῦ εἶπε: «Καὶ δέν εἶσαι ἱκανοποιημένος, πού πε-
- 4 θαίνεις μαζί μὲ τὸ Φωκίωνα;» Κάποιος ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ πάλι, τὸν ρώτησε ἂν εἶχε νὰ ἀφήσῃ καμιὰ παραγγελία γιὰ τὸ γιό του τὸ Φῶκο. «Βέβαια» εἶπε. «Νὰ μὴ μνησικακεῖ ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων.» Κι ὅταν ὁ Νικοκλῆς, πού ἦταν ὁ πιό πιστός φίλος του, τὸν παρακάλεσε νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ πιεῖ πρῶτος τὸ δηλητήριο, εἶπε: «Βαρὺ εἶναι αὐτὸ πού ζητᾶς, Νικοκλῆ, καὶ ὀδυνηρό. Ἀφοῦ ὅμως καμιὰ χάρη δέ σοῦ ἀρνήθηκα ποτέ στὴ ζωὴ μου, στέργω καὶ σ' αὐτό.» Ὅταν ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶχαν ἤδη πιεῖ, σῶθηκε τὸ δηλητήριο καὶ ὁ δήμιος εἶπε ὅτι δέ θά τρίψει ἄλλο, ἂν δέν τοῦ δώσουν δώδεκα δραχμές, ὅσο ἀγόραζε τὴ δό-
- 7 ση. Καὶ ἐπειδὴ περνοῦσε ἡ ὥρα καὶ καθυστεροῦσαν, ὁ Φωκίων κάλεσε ἕναν ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ λέγοντας: «Ἀφοῦ δέν μπορεῖ κανεὶς οὔτε νὰ πεθάνει δωρεάν στὴν Ἀθήνα!» Καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ δώσει στὸν ἄνθρωπο τὸ μικρὸ ποσό.

ΚΕΦ. 37*Ἡ ταφή του.*

- 1 Ἦταν ἡ δεκάτη ἐνάτη τοῦ μηνὸς *Μουνυχιῶνος* καὶ οἱ ἵππεις πού συνόδευαν τὴν πομπή πρὸς τιμὴν τοῦ Δία περνοῦσαν μπροστά ἀπὸ τὴ φυλακὴ. Ἀπὸ αὐτοὺς ἄλλοι ἔβγαλαν τὰ στεφάνια πού φοροῦσαν καὶ ἄλλοι ἔστρεψαν τὰ μάτια τους δακρυσμένοι
- 2 πρὸς τὴ θύρα τῆς φυλακῆς. Ὅσοι δέν ἦταν τελείως ἄσπλαχνοι καὶ δέν εἶχε διαφθεῖρει τὴν ψυχὴ τους ἡ ὀργὴ καὶ ὁ φθόνος θεώρησαν ἰδιαίτερα ἀνόσια πράξη τὸ γεγονός ὅτι δέν ἐμπόδισαν τὴν ἐκτέλεση τὴν ἡμέρα ἐκείνη, οὔτε κράτησαν καθαρὴ ἀπὸ δη-
- 3 μόσιο φόνο τὴν πόλη πού γιόρταζε. Παρόλα αὐτά, σάν νὰ μὴν ἦταν ἀρκετὴ ἡ νίκη τους, οἱ ἐχθροὶ τοῦ Φωκίωνα ἀποφάσισαν

νά πετάξουν καί τό σῶμα του ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς χώρας καί
 κανεῖς Ἀθηναῖος νά μὴ ἀνάψει φωτιά στήν ταφή του. Γι' αὐτό 4
 κανεῖς φίλος του δέν τόλμησε ν' ἀγγίξει τό σῶμα του, ἀλλά κά-
 ποιός Κωνωπίων, πού συνήθιζε νά προσφέρει τέτοιου εἴδους
 ὑπηρεσίες μέ ἀμοιβή, μετέφερε τό νεκρό πέρα ἀπό τήν Ἐλευσίνα
 καί τόν ἔκαψε παίρνοντας φωτιά ἀπό τήν περιοχή τῶν Μεγά- 5
 ρων. Ἡ γυναίκα του, πού ἦρθε μέ τίς θεραπαινίδες της, ἔκαμε
 στό μέρος ἐκεῖνο ἓνα κενοτάφιο σωριάζοντας χῶμα καί πρόσφε-
 ρε σπονδές. Κατόπιν, ἔκρυψε στόν κόρφο της τά ὀστά του, τά
 ἔφερε νύχτα στό σπίτι της καί τά ἔθαψε κοντά στήν ἐστία λέ-
 γοντας: «Σ' ἐσένα ἀγαπημένη μου ἐστία, ἐμπιστεύομαι αὐτά τά
 λείψανα ἑνός ἐνάρετου ἀνθρώπου· κι ἐσύ, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι βά-
 λουν μυαλό, παράδωσέ τα στόν προγονικό του τάφο.»

Καί πράγματι, ὅταν πέρασε λίγος καιρός, τά γεγονότα ἐδειξαν 1
 τί ἀρχηγό καί τί φύλακα τῆς σωφροσύνης καί τῆς δικαιοσύνης
 ἔχασε ὁ δῆμος. Τοῦ ἔστησαν λοιπόν χάλκινο ἀνδριάντα καί
 ἔθαψαν μέ δημόσια δαπάνη τά ὀστά του. Ὅσο γιά τοὺς κατηγο- 2
 ρους του, τόν Ἀγωνίδη τόν καταδίκασαν οἱ ἴδιοι οἱ Ἀθηναῖοι
 σέ θάνατο καί τόν σκότωσαν· τόν Ἐπίκουρο καί τό Δημόφιλο,
 πού εἶχαν διαφύγει ἀπό τήν πόλη, τοὺς ἀνακάλυψε ὁ γιός τοῦ
 Φωκίωνα καί τοὺς τιμώρησε...

Ἔοσα ἔγιναν μέ τό Φωκίωνα θύμισαν καί πάλι στοὺς Ἕλληνας 5
 τό τέλος τοῦ Σωκράτη. Γιατί αὐτό τό σφάλμα ἦταν ἀκριβῶς ὁ-
 μοιο μ' ἐκεῖνο καί δυστυχία ἀκριβῶς ὅμοια χτύπησε τήν πόλη.

Νόμισμα τοῦ Φιλίππου Β'
 μέ τή μορφή του

ΚΕΦ. 38
 Ἡ ἀποκατά-
 σταση.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Σελ. 187

ΚΕΦ. 5

Χάρης: Ἀθηναῖος στρατηγός (περίπου 400-325 π.Χ.) ἄνῃκε στήν ἀντιμακεδονική μερίδα. Στήν πλουσιότατη πολεμική δράση του συγκαταλέγονται οἱ ἀγῶνες του κατά τοῦ Φιλίππου στήν Ὀλυνθο, στή Θράκη, στό Βυζάντιο καί στή Χαιρώνεια. Ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ζήτησε ἀπό τοὺς Ἀθηναίους τήν παράδοσή του (335 π.Χ.) ἔφυγε ἀπό τήν Ἀθήνα.

Σελ. 188

Ζήνων (335-263 π.Χ.) ἀπό τό Κίτιο τῆς Κύπρου. Ὁ ἰδρυτής τῆς στωικῆς φιλοσοφίας. Σπούδασε καί δίδαξε στήν Ἀθήνα. Τό μόνο ἀληθινό ἀγαθό κατά τό Ζήνωνα εἶναι ἡ ἀρετή, πού τήν κατέχει ὁ πραγματικά σοφός καί πού κανεῖς δέν μπορεί νά τοῦ τῆ στερήσει, γι' αὐτό καί εἶναι εὐτυχής.

Πολύευκτος ἀπό τόν Σφηττό: Ἀθηναῖος ρήτορας, πού ἀνήκε στήν ἀντιμακεδονική μερίδα.

Σφηττός: ἀρχαῖος δῆμος στήν περιοχή τῶν σημερινῶν Μεσογείων Ἀττικῆς.

ἐνῶ τό θέατρο γέμιζε ἀπό κόσμον γίνονταν δηλαδή ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου (συνέλευση τοῦ λαοῦ). Ὁ τόπος γιά τή συνάθροιση αὐτή ἦταν πρῖν ἀπό τόν Κλεισθένη (508 π.Χ.) ἡ ἀγορά καί κατόπιν γιά πολλά χρόνια ἡ Πνύκα. Λίγο ὕστερα ἀπό τά μέσα τοῦ 4 αἰ. π.Χ. ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου μεταφέρθηκε στό θέατρο τοῦ Διονύσου.

Δημοσθένης, (384-322 π.Χ.). Ὁ μέγας ρήτορας καί πολιτικός τῆς ἀρχαιότητος. Διακρίθηκε ἀρχικά σέ δίκες γύρω ἀπό ἰδιωτικές ὑποθέσεις καί ἀρχισε τήν πολιτική του σταδιοδρομία ἀπό τό 351 μέ τόν πρῶτο ἀπό τοὺς περίφημους *Φιλιππικούς* λό-

γους του. Ἀγωνίστηκε ἐναντίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Φιλίππου Β' (359-336 π.Χ.) μέ ὄλες του τίς δυνάμεις καί ἐξακολούθησε τόν ἀντιμακεδονικό του ἀγώνα καί στά χρόνια τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὑστερ' ἀπό τήν ἦττα τῶν Ἀθηναίων ἀπό τοὺς Μακεδόνες κατὰ τὸ Λαμιακὸ πόλεμο (322 π.Χ.) καταδικασμένος καί κνηνημένος κατέφυγε στήν Καλαύρεια (Πόρο) καί ἀναγκάστηκε ν' αὐτοκτονήσει γιά νά μὴν τόν συλλάβουν.

Σελ. 189

δίνοντας του εἴκοσι πλοῖα: τὰ μέλη τῆς συμμαχίας τῶν Ἀθηναίων ἦταν πιθανό ν' ἀντιδράσουν ἢ ν' ἀρνηθοῦν τὴν καταβολὴ τῶν *συντάξεων*, δηλαδή συνεισφορῶν, πού στήν πραγματικότητα ἦταν φόροι. Γι' αὐτὸ οἱ Ἀθηναῖοι χρησιμοποιοῦσαν καμιά φορά πιεστικά μέσα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παρακάτω κεφάλαιο 11.

ΚΕΦ. 6-7
Περίληψη

ἔγινε στρατηγός: οἱ στρατηγοὶ ἦταν οἱ σπουδαιότεροι Ἀθηναῖοι ἄρχοντες. Ἦταν δέκα καί τοὺς ἐξέλεγε μέ «χειροτονία» ἢ ἐκκλησία τοῦ δήμου, ἓναν ἀπὸ κάθε φυλῆ. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ὀρίζοταν ἀρχιστράτηγος. Οἱ ἐξουσίες του κάλυπταν καί ἄλλους τομεῖς ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ. Στὸ τέλος τῆς θητείας τους οἱ στρατηγοὶ λογοδοτοῦσαν γιά τὰ πεπραγμένα καί τὴ διαχείρισή τους. Τὸ ἴδιο μπορούσε νά γίνει καί κατὰ τὴ διάρκεια τῆς στρατηγίας τους, ἂν προτεινόταν ἡ παύση τους (*ἀποχειροτονία*) (βλ. παρακάτω κεφ. 9,4).

ΚΕΦ. 8

μετὰ τὸ πλύσιμο τῶν χειρῶν: ἐννοεῖ τὸ πλύσιμο τῶν χειρῶν πρὶν ἀπὸ τὸ γεῦμα. Χρησιμοποιοῦν δηλαδή τοὺς κόλακες κάπως σάν γελωτοποιούς καί τοὺς ἀκοῦνε στὴ διάρκεια τοῦ γεύματος μόνο καί ὄχι σέ ὥρες σοβαρῶν ἀσχολιῶν.

Σελ. 190

δέ θά μέ φᾶτε: πρόκειται γιά μῦθο τοῦ Αἰσώπου, πού ἀναφέρεται στοὺς δειλοὺς. Ὁ Φωκίων φαίνεται νά λέει στοὺς Ἀθηναίους, πού ἐδῶ εἶναι τὰ κοράκια: «Φωνάζτε ὅσο θέλετε: τὰ χρήματά μου δέ θά τὰ πάρετε».

ΚΕΦ. 9

νά λογοδοτήσει· βλ. παραπάνω κεφ. 8,1, για τούς στρατηγούς.

Σελ. 191

διαφορά με τούς Βοιωτούς· τή διαφορά για τόν Ώρωπό, πού κατέλαβε ό τύραννος τής Έρέτριας τό 366. Όταν άπειλήθηκε από τό Χάρη μέ στρατό, παραχώρησε τήν πόλη στους Θηβαίους και ζήτησε τήν προστασία τους. Οί Άθηναίοι άναγκάστηκαν νά δεχτούν τά γεγονότα, επειδή δέν μπορούσαν μόνοι τους νά πολεμήσουν κατά τών Θηβαίων.

Πολύευκτος· βλ. παραπάνω σημ. κεφ. 5, σελ. 210.

Λυκούργος (390-324 π.Χ.). Άθηναίος ρήτορας σύμμαχος του Δημοσθένη και άνθρωπος μέ παροιμιώδη άκεραιότητα. Στά χρόνια 338-325 περίπου π.Χ. διαχειρίστηκε τά οικονομικά τής πόλεως κάνοντας μεγάλο άγώνα, σέ μία δύσκολη εποχή, ν' άνορθώσει τήν άθηναϊκή πολιτεία. Στάθηκε αντίπαλος του Φωκίωνα, ό όποιος άν και μετριοπαθής άνηκε στή φιλομακεδονική παράταξη.

νά παραδώσουν δέκα πολίτες· όταν ό Άλέξανδρος κατάπνιξε τήν έξέγερση στή νότια Έλλάδα έναντίον του (335) και κατάστρεψε έντελώς τή Θήβα, άξίωσε από τούς Άθηναίους νά του παραδώσουν τούς δέκα κυριότερους αντίπαλους του, πέντε πολιτικούς και πέντε στρατηγούς. Άνάμεσά τους ήταν και ό ίδιος ό Λυκούργος.

ΚΕΦ. 10

Λακωνιστής· δηλαδή μιμητής, όπαδός τών Λακώνων (τών Σπαρτιατών).

μακριά γένια κτλ. Έτσι έβλεπαν οί Άθηναίοι τόν τύπο του Σπαρτιάτη.

τρίβωνας· κοντό ίμάτιο από χοντρό ύφασμα, πού τό φορούσαν κυρίως οί Σπαρτιάτες, οί φιλόσοφοι, ιδίως οί κυνικοί, και στήν Άθήνα καμιά φορά οί έφηβοι. Φτηνό ρούχο καθώς ήταν, θεωρήθηκε σημείο όλιγάρκειας και ζωής σκληραγωγημένης. (Η λέξη τρίβων μπορούσε νά σημαίνει και άπλά τριμμένο ίμάτιο).

Σελ. 192

γιατί δέν ζυρίστηκες: δηλαδή εφόσον δέ φάνηκες αύστηρός, ὅπως ἐξωτερικά ἐδειχνες, ἀλλά κολάκευες τούς Ἀθηναίους, θά ἔπρεπε νά εἶχες ἀλλάξει καί ἐμφάνιση, γιά νά μήν ξεγελάς.

Ἀριστογείτων ρήτορας τῆς ἐποχῆς, τύπος συκοφάντη καί πολιτικοῦ τυχοδιώκτη. Ὁ Δημοσθένης ἔγραψε δύο λόγους ἐναντίον του.

συκοφάντης: στήν ἀρχαία Ἀθήνα συνήθως σήμαινε τόν ἄνθρωπο πού εἶχε ὡς ἀσχολία νά ὑποβάλλει ψεύτικες καταγγελίες, παριστάνοντας τόν ἄγρυπνο φρουρό τῆς πολιτείας καί τῶν νόμων, καί νά ἐκβιάζει ἔπειτα τά θύματά του.

τόν εἶδε ἀπό μακριά: οἱ στρατηγοί εἶχαν ἀνάμεσα στ' ἄλλα καί τήν ἐπίβλεψη τῆς στρατολογίας.

Ὑπερείδης, (389-322 π.Χ.). Ἀθηναῖος ρήτορας, ὁμοϊδεάτης τοῦ Δημοσθένη καί τοῦ Λυκούργου. Στάθηκε ἀπό τούς πιό ἀδιάλλακτους τῆς ἀντιμακεδονικῆς μερίδας καί ἀπό τούς ὑποκινητές τοῦ Λαμιακοῦ πολέμου (βλ. παρακάτω κεφ. 23 κ.έ.). Ἡ μοῖρα του ἦταν παρόμοια μέ τοῦ Δημοσθένη (βλ. παραπάνω σημ. κεφ. 5). Μετά τό τέλος τοῦ Λαμιακοῦ πολέμου οἱ νικητές τόν συνέλαβαν καί τόν ἐκτέλεσαν (322 π.Χ.).

Σελ. 193

ὡς ἐχθρούς: βλ. παραπάνω σημ. στήν περίληψη τῶν κεφ. 6-7, σελ. 211.

ΚΕΦ. 11

Σελ. 194

σέ φανερή ἐχθρότητα: εἶναι οἱ παραμονές τῆς μάχης τῆς Χαιρώνειας. Ὁ Φίλιππος ἔχει καταλάβει τήν Ἐλάτεια (στή Φωκίδα) καί οἱ Ἀθηναῖοι συμμαχοῦν μέ τούς Θηβαίους γιά νά τόν ἀντιμετωπίσουν.

ΚΕΦ. 16

ἄλλους στρατηγούς: τό Χάρη, τό Στρατοκλῆ, τό Λυσικλῆ. Ὁ Φωκίων βρισκόταν σέ κάποια ναυτική ἀποστολή χωρίς σημασία.

Ἡλιαία: βλ. Σόλων σημ. κεφ. 18 (ἔφεση), σελ. 51.

συκοφαντία: βλ. πιο πάνω σημ. κεφ. 10 (*συκοφάντης*) σελ. 213.

Όταν οι Ἀθηναῖοι νικήθηκαν: πρόκειται για τή μεγάλη ήττα τῶν Ἀθηναίων καί τῶν Θηβαίων στή Χαιρώνεια (338), πού σήμανε τό τέλος τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐλληνικῶν πόλεων καί τήν ἀρχή μιᾶς καινούριας ἐποχῆς, μέ τήν ἄνοδο τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας.

Σελ. 195

Χαρίδημος: ἀρχηγός μισθοφορικῶν στρατευμάτων ἀπό τήν Εὐβοία, πού ἀναδείχτηκε στρατηγός τῆς Ἀθήνας καί διακρίθηκε στούς πολέμους κατὰ τοῦ Φιλίππου. *Όταν ὁ Ἀλέξανδρος ζήτησε τήν παράδοσή του* (παρακάτω κεφ. 17,2) κατέφυγε στούς Πέρσες.

Βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου: βλ. Σόλων σημ. κεφ. 19, σελ. 51.

Δημάδης: βλ. Σόλων σημ. κεφ. 17, σελ. 50. Μέ τό Δημάδη, πού εἶχε αἰχμαλωτιστεῖ στή Χαιρώνεια, ὁ Φίλιππος ἔστειλε τίς προτάσεις του στούς Ἀθηναίους.

συνέδριο τῶν Ἑλλήνων: μετά τή νίκη του στή Χαιρώνεια καί τήν ὑποταγή ὀλόκληρης τῆς Ἑλλάδος ὁ Φίλιππος ἱδρυσεν ὑπό τήν ἡγεμονία του τήν ἔνωση τῆς Κορίνθου, δηλαδή συμμαχία ὅλων τῶν Ἑλλήνων, πού τά μέλη της θά διατηροῦσαν μεταξύ τους διαρκή εἰρήνη (τήν *κοινή εἰρήνη*). Τό συμβούλιο τῆς συμμαχίας αὐτῆς λεγόταν *συνέδριον τῶν Ἑλλήνων*.

πέθανε ὁ Φίλιππος: δολοφονήθηκε τό 336 π.Χ. ἀπό ἕναν ἄνθρωπο τοῦ περιβάλλοντός του, τόν Πausανία.

ΚΕΦ. 17

Τέτιο ἀγριάνθρωπο κτλ.: Ὀδύσεια ι, 494 (Μετάφραση Ἀργ. Ἐφταλιώτη). Τά λόγια αὐτά ἀπευθύνουν στόν Ὀδυσσεά οἱ σύντροφοί του, ὅταν ἐκεῖνος προκαλεῖ τόν Κύκλωπα τήν ὥρα πού ἐγκαταλείπει τό νησί του.

Σελ. 198

Όταν ἡ Θήβα καταστράφηκε: βλ. παραπάνω κεφ. 9 (*νά παραδώσουν κτλ.*), σελ. 212.

Δημοσθένης, βλ. σημ. κεφ. 5, σελ. 210.

Λυκούργος, βλ. σημ. κεφ. 9, σελ. 212.

Υπερείδης, βλ. σημ. κεφ. 10, σελ. 213.

Χαρίδημος, βλ. σημ. κεφ. 16, σελ. 214.

Τό δεύτερο ψήφισμα: μέ τό ψήφισμα αυτό, πού τό πήγαν ό Φωκίων καί ό Δημάδης, οί 'Αθηναίοι παρακαλοῦσαν τόν 'Αλέξανδρο νά ἐπιτρέψει νά δικαστοῦν οί ἔνοχοι ἀπό ἀθηναϊκό δικαστήριο. 'Ο 'Αλέξανδρος δέχτηκε τό συμβιβασμό.

Δούρης: ἱστορικός ἀπό τή Σάμο (περίπου 340-260 π.Χ.), μαθητής τοῦ Θεόφραστου.

«*χαίρειν*»: χαιρετισμός πού ἔβαζαν στήν ἀρχή τῶν ἐπιστολῶν τους οί 'Αρχαίοι. Μιά ἐπιστολή, γιά παράδειγμα, τοῦ Φωκίωνα θά ἀρχίζε ἔτσι: *Φωκίων Ἀλεξάνδρῳ χαίρειν*.

'Αντίπατρος, (387-319 π.Χ.). Στενός συνεργάτης τοῦ Φιλίππου Β' καί τοῦ 'Αλεξάνδρου. 'Όταν ό 'Αλέξανδρος ξεκίνησε γιά τήν ἐκστρατεία του, τόν ἄφησε πίσω του νά κυβερνᾷ τή Μακεδονία καί νά ἐπιβλέπει τή νοτιότερη 'Ελλάδα. Γιά τή δράση του γίνεται λόγος καί πιό κάτω.

Σελ. 199

Χάρης: τελετάρχης ἀρχικά τοῦ 'Αλεξάνδρου, ἔγραψε ἀργότερα ἕνα ἱστορικό ἔργο γι' αὐτόν, στό ὅποιο γινόταν τό πιό πολύ λόγος γιά τήν ἰδιωτική ζωή τοῦ μεγάλου κατακτητῆ.

τάλαντα: βλ. Θεμιστοκλῆς σημ. κεφ. 24, σελ. 113

τριβώνιο: μικρός τρίβωνας βλ. παραπάνω σημ. κεφ. 10, σελ. 212.

Κράτερος, (περ. 370-321 π.Χ.), στρατηγός τοῦ Μ. 'Αλεξάνδρου. 'Ο βασικότερος στρατιωτικός του συνεργάτης ὕστερ' ἀπό τό θάνατο τοῦ Παρμενίωνα.

ἀσιατικές πόλεις: παράβαλε τήν ἀνάλογη μαρτυρία στό βίο τοῦ Θεμιστοκλῆ, κεφ. 29,11. Οί πόλεις βρίσκονται: *Κίος* στή Βιθυνία (ἀκτή Προποντίδας), *Γέργιθος* στήν Τρωάδα, *Μύλασα* στήν Καρία, *Ἐλαία* στή Λυδία.

Σελ. 200

Μελίτη: βλ. Σόλων σημ. κεφ. 10, σελ. 45.

ΚΕΦ. 21

Πυθέας: φιλομακεδόνας ρήτορας της εποχής.

σ' *ἀγόρασε ὁ δῆμος*: ὁ ρήτορας δηλαδή θεωρεῖται ἀπὸ μίαν ἄποψη σκλάβος τοῦ δήμου, τοῦ λαοῦ.

Ἄρπαλος: ὁ ταμίας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὑστερ' ἀπὸ σπατάλες καὶ καταχρήσεις πού εἶχε κάνει, διέφυγε τὸ 324 ἀπὸ τῆ Βαβυλώνα μὲ πολλὰ χρήματα καὶ μισθοφόρους καὶ ζήτησε καταφύγιο στὴν Ἀθήνα. Ἐκεῖ, μολονότι δωροδόκησε διάφορους πολιτικούς, δὲν πέτυχε τὸ σκοπὸ του. Ἐπειτα ἀπὸ διάφορες περιπέτειες δολοφονήθηκε στὴν Κρήτη.

Σελ. 201

ΚΕΦ. 23

Λεωσθένης: Ἀθηναῖος στρατηγὸς μὲ σημαντικὴ δράση, σφοδρὸς πολέμιος τῶν Μακεδόνων. Ὑπῆρξε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ στὸ Λαμιακὸ πόλεμο (323-322 π.Χ.). Ὁ φόνος του κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Λαμίας συνετέλεσε πολὺ στὴν τελικὴ ἥττα τῶν Ἀθηναίων.

Σελ. 202

Υπερείδης, βλ. σημ. κεφ. 10, σελ. 213.

στάδιο-δόλιχος: στάδιο: ἀγώνας δρόμου μικρῆς ἀποστάσεως, ἀντίθ. δόλιχος: ἀγώνας δρόμου μεγάλης ἀποστάσεως. (Ὡς μονάδες μήκους: στάδιο=184 μέτρα, δόλιχος=12 στάδια).

Σελ. 203

ΚΕΦ. 24

Ἀντίφιλος: ἀξιόλογος Ἀθηναῖος στρατηγὸς τῆς εποχῆς.

ἐναντίον τῶν Βοιωτῶν: πού τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν σύμμαχοι τῶν Μακεδόνων (βλ. στὸ προηγούμενο κεφ. παρ. 5).

ὡς τὰ ἐξήντα: ἀπὸ τὰ πενήντα ὡς τὰ ἐξήντα, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπηρετοῦσαν στὸ στρατό σὲ ἐξαιρετικὲς περιστάσεις (ὅπως καὶ οἱ μέτοικοι καὶ οἱ ἔφηβοι) καὶ μόνο σὲ ὠρισμένες ἀμυντικὲς θέ-

σεις μέσα στά όρια τής Ἀττικής. Γι' αυτό καί ἡ διαταγή τοῦ Φωκίωνα προκάλεσε τόση ἀναστάτωση.

Σελ. 204

τιμοκρατικό πολίτευμα, σύμφωνα μέ τό όποιο τά δικαιώματα τῶν πολιτῶν εἶναι ἀνάλογα μέ τό τίμημα, δηλ. μέ τήν περιουσιακή κατάστασή τους (βλ. *Σόλων* κεφ. 18).

Μουνηχία: βλ. *Σόλων* σημ. κεφ. 12, σελ. 48.

Ἐzáλλου τό τραγικό τέλος κτλ. Βλ. πιό πάνω σημ. κεφ. 5 (*Δημοσθένης*) καί σημ. κεφ. 10 (*Ἵπερείδης*), σελ. 210, 213.

Σελ. 205

Κάσσανδρος (περ. 358-297 π.Χ.). Ἕνας ἀπό τούς στρατηγούς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ὄταν πέθανε ὁ Ἀντίπατρος κατόρθωσε νά ἐκτοπίσει τόν Πολυπέρχοντα, πού ἐκεῖνος εἶχε ὀρίσει διάδοχό του. Στά ἐπόμενα χρόνια πῆρε μέρος σέ πολλούς ἄλλους ἀγῶνες ἀνάμεσα στούς διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐξαιρετικά ὀργανωτικός, ἴδρυσε κοντά σ' ἄλλα καί τήν πόλη Θεσσαλονίκη, πού τῆς ἔδωσε τό ὄνομα τῆς γυναίκας του.

Πολυπέρχων, (γενν. 380 περ. π.Χ.). Ἀπό τούς πιό παλιούς ἀξιωματικούς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ἀντίπατρος τόν ὀρισε διάδοχό του, ἡ μετέπειτα σταδιοδρομία του ὅμως ἦταν γεμάτη ἀποτυχίες.

χιλίαρχος, τό δεύτερο μετά τό στρατηγό ἀξίωμα. Τό ἐσπίσε ὁ Ἀλέξανδρος σύμφωνα μέ περσικό πρότυπο.

Σελ. 206

Ἀγωνίδης, ρήτορας καί συκοφάντης. Βλ. παρακάτω κεφ. 34-35, 38.

Κλεῖτος: ἀξιωματικός τοῦ Ἀλεξάνδρου, (ἄσχετος μέ τόν ὁμώνυμο ἀρχηγό τοῦ ἵππικοῦ του). Στό Λαμιακό πόλεμο ἦταν ναύαρχος τοῦ μακεδονικοῦ στόλου (322). Ὁ Ἀντίπατρος τοῦ παραχώρησε κατόπιν τή σατραπεία τῆς Λυδίας (321). Ὄταν τήν

ΚΕΦ. 25-33
Περίληψη

ΚΕΦ. 34

ἔχασε καί γύρισε στή Μακεδονία, ὁ Πολυπέρχων τόν ἔκανε διοικητή τοῦ στόλου του.

σέ ἄμαξες: ὁ Φωκίων ἦταν πολύ γέρος καί δέν μπορούσε νά κάμει τήν πορεία πεζός. (Εἶχε γεννηθεῖ τό 402 καί πέθανε τό 318).

Κεραμεικός: ἡ περιοχή τοῦ δήμου Κεραμείων, πού ἔκτεινόταν ΒΔ ἀπό τήν Ἀκρόπολη. Χωριζόταν ἀπό τό τεῖχος τῶν Ἀθηνῶν στόν Ἐσω Κεραμεικό, ἀπό τίς σπουδαιότερες συνοικίες τῆς Ἀθήνας, καί στόν Ἐξω Κεραμεικό, ὅπου καί τό νεκροταφεῖο. Οἱ ἄμαξες θά περνοῦσαν μέσα ἀπό τόν Κεραμεικό γιά νά φτάσουν στό θέατρο τοῦ Διονύσου, ὅπου θά γινόταν ἡ δίκη στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου.

στερημένο ἀπό πολιτικά δικαιώματα: βλ. Θεμιστοκλῆς σημ. κεφ. 6 (*ἀτιμασμένοι πολῖτες*), σελ. 102.

βασιλιᾷ: βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, μετά τό θάνατο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἦταν ὁ Φίλιππος Ἀρριδαῖος, ἀδελφός του ἀπό ἄλλη μητέρα. Ἐπειδή ἦταν πνευματικά καθυστερημένος, τόν ἐπιτρόπευε ὁ Πολυπέρχων καί πρῖν ἀπό αὐτόν ὁ Ἀντίπατρος.

Σελ. 207

ΚΕΦ. 35

Καλλιμέδων: ρήτορας πού εἶχε συνδεθεῖ στενά μέ τόν Ἀντίπατρο καί τόν Κάσσανδρο καί γι'αὐτό ἐγκατέλειψε τήν Ἀθήνα μόλις εἶδε ὅτι θά κυριαρχοῦσε ὁ Πολυπέρχων.

Νικοκλῆς: ὁ φίλος τοῦ Φωκίωνα βλ. πιο πάνω 17,3 καί πιο κάτω 36,5.

Ἡγήμων: ρήτορας τῆς φιλομακεδονικῆς μερίδας.

Δημήτριος ὁ Φαληρέας: πολιτικός καί συγγραφέας πού λίγο ἀργότερα κυβέρνησε τήν Ἀθήνα (317-307 π.Χ.).

Χαρικλῆς: γαμπρός τοῦ Φωκίωνα (βλ. καί πιο πάνω 21,5).

Σελ. 208

ΚΕΦ. 37

Μουνυχιών: ὁ δέκατος μήνας τοῦ ἀττικοῦ ἔτους, πού ἀντιστοιχεῖ μέ τόν Ἀπρίλιο. (Γιά τόν ἀττικό μήνα καί τήν ἀρίθμηση τῶν ἡμερῶν βλ. Σόλων σημ. κεφ. 25, σελ. 53).

πρός τιμήν τοῦ Δία· τὰ Ὀλυμπιεῖα, γιορτὴ τοῦ Δία, πού γινόταν τὴν ἡμέρα ἐκείνη.

Σελ. 209

ὅταν πέρασε λίγος καιρὸς· ἡ ἀποκατάσταση τοῦ Φωκίωνα ἔγινε τὸ 317 π.Χ., ὅταν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρέας ἀνέλαβε γιὰ λογαριασμό τοῦ Κύσσανδρου τὴ «στρατηγία» στὴν Ἀθήνα.

ΚΕΦ. 38

*Δελφοὶ Χαίρωνεῖσιν ἄμω Πλούταρχον ἔθηκεν
τοῖς Ἀμφικτυόνων ὄσγμασι κειθόμενοι
(Ἐπιγραφή ἀπὸ τοῦς Δελφοῦς καὶ μνημονεῖα
τὴν ἀνιδροσὴ ἀνδρείοντα τοῦ Πλούταρχου)*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ..... σελ. 5 - 10

ΣΟΛΩΝ

Προσωπογραφία	»	12
Ὁ Σόλων μιλάει γιὰ τὸ ἔργο του		13 - 14
Μετάφραση	»	15 - 43
Σημειώσεις	»	44 - 56

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ

Προσωπογραφία	»	58
Χαρακτηρισμὸς ἀπὸ τοῦ Θεουκρίδη	»	59
Μετάφραση	»	61 - 94
Σημειώσεις	»	95 - 120

Σελ. 206
 Είσεως και γοργίσε στη Μικασούνια, ο Πολυεύρχων τον έκανε
 διοικητή του στόλου του
 οση. διδ. του στρατού, ο βασιλεύς ΑΟ. ητ. με. του ημίτ. 206
 σε αμαζοί, ο Φωκίων ήταν πολυ. γένος και ηγ. μετονομάστ.
 να κάμει την κορμία πεζός (Είχε γεννηθεί το 402 και πέθανε το
 318).

ΚΕΦ. 38

Σελ. 209
 Κεραμικός, η περιουσία του δήμου Κεραμειών, που έκτει-
 νοντο από τον πρώτοτακτο, η οποία έφτανε στην πόλη, όπου
 τότε υπήρχε η αγορά, την Ακροκόκη, χωριζόταν από τα εδάφη των
 άλλων δήμων. Ο Φωκίωνς ο Δελφικός, όταν το 317 π.Χ. έγινε
 Δελφικός, έγινε και Κεραμικός, από τις απόλυτοτερες συνθή-
 κες της Αθήνας, υπό την επημέλευση του Κασσιανού του Κασσιανού
 κίας της Αθήνας, και στον 12ο Κεραμικό, όπου και το νεκρο-
 ταφείο. Οι άμαζοι θα περιόρισαν μετά από τον Κεραμικό για
 να επέσουν στο θέατρο του Διονύσου, όπου θα γινόταν η δικη
 στην εκκλησία του δήμου.

σταθμίζω από πολιτικά δικαιώματα βλ. Θεοδοτοκλής
 σημ. κω. 6 (ἀγασσμένοι πολιτεί), σελ. 102.

βασιλεύς βασιλιάς της Μικασούνιας, μετά το θάνατο του
 Μ. Αλεξάνδρου, ήταν ο Φίλιππος Αρριδαίος, αδελφός του από
 άλλη μητέρα. Έλειδη ήταν πνευματικό καθίσταρηνος, τον έ-
 πιτρόχευε ο Πολυεύρχων και κρίν από αυτόν ο Αντίπατρος.

Σελ. 207

ΚΕΦ. 35

Καλλιμάχων ρητορας που είχε συνδεθεί στενά με τον
 Αντίπατρο και τον Κασσιανό και γιαυτό έγκρατίζει την Αθ-
 ήνα μόλις είδε ότι θα επικρατούσε ο Πολυεύρχων.

Νικόκλης, ο φίλος του Φωκίωνα βλ. πιο πάνω 173 και
 πιο κάτω 36,5.

Νήπιον ρήτορας της φιλομακεδονικής μεριδος
Πολυεύρχων ο Φωκίων, πολιτικός και συγγραφεας που λι-
 γο-ἀργότερα κέρωνται την Αθήνα (317-307 π.Χ.).

Πυθίας, γαμικός του Φωκίωνα (βλ. και πιο πάνω 21,5).

Σελ. 208

ΚΕΦ. 37

Μακρυγιάννης ο άδικος μήνας του άδικου έτους που άντι-
 παρτίσται τον Απρίλιο. Η 10 του άδικου μήνα και την άριθμη-
 ση 107 ημερών τα Σόλων σημ. κω. 73 σελ. 531.

*Δελφοί Χαιρωνεῦσιν ὁμοῦ Πλούταρχον ἔθηκαν
τοῖς Ἀμφικτυόνων δόγμασι πειθόμενοι
(Ἐπιγραφή ἀπό τούς Δελφούς πού μνημονεύει
τήν ἀνίδρυση ἀνδριάντα τοῦ Πλουτάρχου.)*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ..... σελ. 5 - 10

ΣΟΛΩΝ

Προσωπογραφία	»	12
Ὁ Σόλων μιλάει γιά τό ἔργο του		13 - 14
Μετάφραση	»	15 - 43
Σημειώσεις	»	44 - 56

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ

Προσωπογραφία	»	58
Χαρακτηρισμός ἀπό τό Θουκυδίδη	»	59
Μετάφραση	»	61- 94
Σημειώσεις	»	95 - 120

ΠΕΡΙΚΛΗΣ

Προσωπογραφία	σελ. 122
Χαρακτηρισμός από τόν Θουκυδίδη	» 123
Μετάφραση	» 125 - 162
Σημειώσεις	» 163 - 181

ΦΩΚΙΩΝ

Προσωπογραφία	» 184
Ὁ Πλούταρχος γιά τó Φωκίωνα	» 185
Μετάφραση	» 187 - 209
Σημειώσεις	» 210 - 219

ΕΚΔΟΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΣΥΜΒΑΛΙΣΤΕΣ 1971-1-12
ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΚΑΙ ΠΩΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΕΡΙΚΛΗΣ

Προσωπογραφία	σελ. 122
Χαρακτηρισμός από τον Θουκυδίδη	123
Μετάφραση	125 - 162
Σημειώσεις	163 - 181

ΦΩΚΙΩΝ

Προσωπογραφία	184
Ὁ Πλούταρχος γιὰ τὸ Φωκίωνα	185
Μετάφραση	187 - 209
Σημειώσεις	210 - 219

024000018227

ΕΚΔΟΣΗ Β' / Β' / ΣΤ' / Α, 1978 (III) - . ΑΝΤΙΤΥΠΑ 175.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ 2981/17-1-78
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ι. ΡΟΥΣΣΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε. - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Δ. ΒΑΣΙΛΑΚΟΥ & ΣΙΑ Ο.Ε.

